

საქართველოს სსრ, მუცნიერებათა დეპარტამენტის

მ ს ს ნ ე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი

ТБИЛИСИ

1 · 1976

ევრნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ა დ ა კ ტ ი ო კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (პლივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкრелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი პლივანი გ. ლლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რ ე დ ა კ ტ ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16.3.1976; შეკვ. 3932; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108⁷/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,98; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 15; უე 00686; ტირაჟი 1700.
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

ა. ბარამიძე, ავეტიქ ისააკიანის დაბადების 100 წლისთავი	5
შ. ონიანი, ვახტანგ VI-ის რუსთველოლოგიური ნააზრევი	7
ლ. თეთრუაშვილი, ბუნების არსის (ღმერთის) გავებისათვის ვაჟა-ფშაველასა და ახალგაზრდა გოეთეს ფილოსოფიურ ღირებულებაში	25
თ. აურღოვანიძე, ქართული ჯადოსნური ზღაპრის პოეტიკიდან	37
ფ. ზანდუკელი, ცხოველთა ეპოსის სტრუქტურის საკითხები	53
ბ. კიკნაძე, რამდენიმე ძლისპირის წარმომავლობისათვის	71
ლ. კობინაშვილი, „არნილიანის“ ფონეტიკურ-ზოოფოლოგიური თავისებურებანი	80
თ. სალარიძე, ეტიმოლოგიური დაკვირვებები	93
თ. ცხიტიშვილი, ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან	99
ა. მარტიროსოვი, სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში	102
ბ. ცოცანიძე, პრეფიქსების შე- და ნა- დიალექტური ვარიანტების ისტორიული შემდგომადობის საკითხი	115
დ. ბრიჭუაშვილი, აბსოლუტურად მყარი სიტყვათგანლაგების შემთხვევები ქართულში	125
ნ. შინგაია, სხვადასხვა დონის ენობრივ ერთეულთა ბინარული სტრუქტურა და მისი ასახვა სიღრმისეულ სტრუქტურებში	132

ც ნ ო ბ ა ბ ი დ ა შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი

ი. ტაბაღუა, საფრანგეთის სააზიო საზოგადოება და მისი ორგანო „სააზიო ყურნალი“	137
ნ. ზაუტაშვილი, ა. წერეთლის „შობის წინა დღე და შობა სერბიაში“	143
ლ. აკიმოვიჩი, ყაჯართა პერიოდის ორი ბეგლის შესახებ	154

ქ რ ი ტ ი კ ა დ ა ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

ა. ბარამიძე, ა. ბახარია, სინამდვილე თუ მისტიფიკაცია?	169
ა. ბაყალიანი, დაგვიანებული პასუხი	172

პ რ ო ნ ი კ ა დ ა ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კოზისიაში	187
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

А. БАРАМИДЗЕ, К столетию со дня рождения Аветика Исаакиана	5
Ш. ОНИАНИ, Руствелологические воззрения Вахтанга VI	7
Л. ТЕТРУАШВИЛИ, О сущности природы (бога) в философской лирике Важа-Пшавела и молодого Гёте	25
Т. КУРДОВАНИДЗЕ, Из поэтики грузинской волшебной сказки	37
П. ЗАНДУКЕЛИ, Вопросы структуры сказок о животных	53
Г. КИКНАДЗЕ, О происхождении некоторых ирмосов	71
Л. КОБИАШВИЛИ, Фонетико-морфологические особенности «Арчилиани»	80
Т. САГАРИДЗЕ, Этимологические наблюдения	93
Т. ЦКИТИШВИЛИ, Из древнегрузинской лексики	99
А. МАРТИРОСОВ, Одна группа имен суффиксального образования в древнегрузинском	102
Г. ЦОЦАНИДЗЕ, Вопрос о хронологической последовательности диалектных вариантов превербов ზღ- (ზე) и ზა- (ზა)	115
Д. ГРИКУРОВА, Случай с абсолютно фиксированным порядком слов в грузинском языке	125
Н. ШЕНГЕЛАЯ, Бинарность единиц разных языковых уровней и ее отображение в глубинных структурах	132

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

И. ТАБАГУА, Французское Азиатское общество и «Журнал Азиатик»	137
Г. ЗАУТАШВИЛИ, «Бадний день и Божич в Сербии» А. Н. Церетели (Кн. А. Н. Церетелева)	143
Л. АХМЕДЗЯНОВА, О двух памятниках периода каджаров	154

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

А. БАРАМИДЗЕ, А. ГВАХАРИА, Действительность или мистификация?	169
А. ГАЦЕРЕЛИА, Запоздалый ответ	172

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	187
---	-----

ავეტიქ ისააკიანის დაბადების 100 წლისთავი

მოდე სომეხმა ხალხმა და მასთან ერთად მთელმა ჩვენმა ქვეყანამ აღნიშნა თანამედროვეობის უდიდესი პოეტის ავეტიქ ისააკიანის (1875—1957) დაბადების 100 წლისთავი. ჭეშმარიტად სახალხო პოეტს მისმა ერმა სიცოცხლეშივე „ვარპეტი“ („დიდოსტატი“) უწოდა, რადგან ავეტიქ ისააკიანის პოეტური სული შვისიყენ მიმავალ გზას უნათებდა მკითხველს. ბედნიერების ელვარე შვისიყენ, რომლისიყენაც ისწრაფის მარად „აბუ-ლ-ალა მაარის“ ქარაიანი. ნ. ბარათაშვილის მერნის კვალს გადავენებული. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოში სახელგანთქმული ეს პოემა პირველად თბილისში გამოქვეყნდა. ავეტიქ ისააკიანი დიდი და წრფელი მეგობარი იყო საქართველოსი, ქართული კულტურისა. ქართველი მწერლებისა. ეს სიყვარული აისახა მის შემოქმედებაში. ამ სიყვარულითვე უპასუნა ქართველმა ხალხმა დიდ პოეტს. საიუბილეო დღეებში გამოქვეყნდა ავეტიქ ისააკიანის პოეზიისა და პროზის ახალი თარგმანები, გამოკვლევები მისი შემოქმედების შესახებ, მის ხსოვნას მიძღვნა სამეცნიერო სესიები. შოთა რუსთაველის სახ. სახელმწიფო აკადემიურ თეატრში გაიმართა დიდი საღამო, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს გამორჩენილმა ქართველმა მწერლებმა, მეცნიერებმა, საზოგადო მოღვაწეებმა, ქალაქის მშრომელებმა, სომეხი ხალხის წარმომადგენლებმა.

ქვემოთ ვაქვეანებთ სიტყვას, რომელიც ამ საღამოზე წარმოთქვა შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორმა აკად. ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე ბ ა რ ა მ ი ძ ე მ.

ახალი სომხური პოეზიის დიდი ქურუმი, მისი საყოველთაოდ აღიარებული დედაბოძი და წინამძღვარი ავეტიქ ისააკიანი პირადად გავიციანი 1945 წლის სექტემბერში. ეს-ეს იყო დამთავრდა დიდი სამამულო ომი და ქვეყანა წყლულებს იშუშებდა, როცა სომეხმა ხალხმა მაშინდელი პირობების კვალობაზე სანაქებო ზემოთ აღნიშნა საიათნოვას დაბადების 150-ე წლისთავის იუბილე-სტუმრები ცოტანი იყენენ. საქართველოს წარმოდგენდნენ პოეტი იოსებ გრიშაშვილი, პროფესორი ლეონ მელიქსეთბეგი და ამ სიტყვის ავტორი. სწორედ საიათნოვას იუბილემ შემახვედრა სომეხთა სახელგანთქმული მგოსანთ მგოსანი.

ჩვენ საკუთარი თვალებით ვნახეთ და მოწამენი გავხდით იმისა, თუ რა სათუთი სიყვარულითა და თაყვანისცემის გრძნობით ეპყრობოდა მას მთელი სომხობა. დავესწარით ერთ სანადიმო თაყვარილობას. წვეულების მონაწილე რჩეული საზოგადოება (მწერლები, მეცნიერები, მუსიკოსები, მხატვრები, მოქანდაკენი, მსახიობნი, ხუროთმოძღვარნი), ყველა ნამდვილი კეთილმორწმუნე აღამიანის სასოებით, თავდახრილი უკოცნიდა პოეტს მარჩვენას. მსაზინძლებს არც ჩვენ ჩამოვრჩით. ჩვენმა ამბორმა კი წამიერად თითქოს შეაერთო მგოსანთ მთავარი, მაგრამ ანაზღვეულად მან თავისიკენ მიგვიზიდა, ორივე მკლავი მოგვხვია და შუბლი დაგვიკოცნა. მე ასე მომეჩვენა — ორი მოძმე ხალხი სიყვარულში გაუტყდა ერთიმეორეს და ნებისით თუ უნებლიეთ გამყდარებული ეს სიყვარული მხურვალე კოცნით დააგვირგვინა.

უფაქინესი სულის პატრონი სომეხთა დიდი პოეტი-მოაზროვნე იყო უჩინებულესი პოეტი-მოქალაქე, პოეტი-მამულიშვილი, რომლის უნატიფესი შემოქმედება უმხურვალესი პატრიოტული სულისკვეთებით არის გამსჭვალული. ავეტიქ ისააკიანს გულს უსერავდა და სულს უმწარებდა სომეხი ხალხის ეროვნული და სოციალური წყლულის მძიმე სატიკივარი. კაცაკობისა და კაიპოეტობისათვის უღვთოდ დევნილი, უცხოეთში გარდაიხვეწა. ყარიბი და მიუსაფარი უკიდევანო ტანჯვით იტანდა სამშობლოს სევდის მოწოლილ ზაფრას.

აი, ასეთ კაცს და ასეთ პოეტს შეეძლო ნამდვილად ეგრძნო მისი ქვეყნისებრ მონობაში მყოფი სხვა ქვეყნის სიდუხჭირის საშინელება. ეროვნული და ინტერნაციონალური მომხიბლავი ბუნებრიობითა და უშუალობით არის შერწყმული ავეტიქ ისააკიანის ბრწყინვალე პოეზიაში. ამ პოეზიას ასაბიჯონებს ხალხთა ძმობა-მეგობრობის დიდი რწმენა.

ჩვენთვის. ქართველებისათვის, ის არის სასიხარულო, რომ ავეტიქ ისააკიანი გულის კარნახით ქადაგებდა სომეხთა და ქართველთა ძმობის იდეას. ოვანეს თუმანიანის მსგავსად იგიც მრავალგზის იმეორებდა, რომ ქართველებსა და სომეხებს კარის-კარ უცხოურათ ასეული წლების მანძილზე. ერთად უბრძოლიათ მოწოდებულნი მტრების წინააღმდეგ, ერთად უტარებიათ ზარბაზროსი აჯრეტარების კირთების ტვირთი და ერთადვე უუფეშბათ გამარჯვების საამო სიტკბოც. დიდი სომეხი პოეტი არ იფიქრებდა, რომ „ვაჭირების ეამს ქართველი ხალხი ძმურ დახმარებას უწევდა სომეხებს. მოძალბებულ მტრებს გამოქცეული ლტოლვილი სომეხი მშრომელები თავშესაფარს პოულობდნენ საქართველოში“.

ჩვენ ვერ დავივიწყებთ, რომ ყარიბობიდან დაბრუნებული და საქართველოს გზით შინ მიმავალი პოეტის მდიდარმა შთაბეჭდილებამ შეაპირობა მისი ერთი შესანიშნავი პოეტური ნაწარმოების „ქართველი მგოსნის სიმღერის“ შექმნა. ამ მგზავრობის დროს ნახულითა და მოსმენილით მიონუსხული პოეტის წარმოდგენებში გაცოცხლებულან გმირული სახეები შოთა რუსთველისა და ალექსანდრე ყაზბეგისა. მას გახსენებია „არწივისებური ყვირილი ვაჟა-ფშაველასი“ და ბარათაშვილის ფაფარაშლილი მერნის კიხინი.

ავეტიქ ისააკიანს დიდ სიხარულს ჰგვირია მისი „აბუ-ლ-ალა-მარის“ ამეტყველება შოთას ენაზე. თვითონ ეს უბაღლო შედეგათ-შედეგრიც ხომ მისი უფროსი ქართველი პოეტი-მომხმის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის შთაგონებამ დააწერინა. თბილი სიტყვებით იცნებდა ისააკიანი აკაკი წერეთლის სახელს. ფრიად შთაბეჭდავი, ღრმამინაარსიანი მგზნებარე სიტყვით ვამოვიდა იგი ვეფხისტყაოსნის 750-ე წლისთავისადმი მიძღვნილ ფორუმზე 1937 წლის დეკემბერში (ამ სიტყვის ტექსტი გამოაქვეყნა მოსკოვის პრესამ). ავეტიქ ისააკიანმა ქართული პოეტური კულტურის ბევრი ჩინებული ძეგლი გადათარგმნა სომხურ ენაზე. ქართველობაც არ რჩება ვალში. ჩვენი ხალხი დირსეულად აფასებს ისააკიანის მშვენიერ პოეზიას. კმაყოფილებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ რიგმა ჩვენმა სახელოვანმა საბჭოთა პოეტებმა ისააკიანის საკადრისი ძალით ააღდგინეს ქართულ ენაზე მისი ლექსები.

ავეტიქ ისააკიანმა ზეალმატებულად გამოხატა მისი მშობელი ხალხის წმინდა გულისთქმა და მსოფლიო პოეზიის საგანძურს საკუთარი წვლილი შემატა. მაღლიერი კაცობრიობა ვერ დაივიწყებს მის დიდებულ პოეტურ სიტყვას და საქმეს.

ვახტანგ VI-ის დაბადების 300 წლისთავი

შერამდინ ონიანი

ვახტანგ VI-ის რუსთველოლოგიური ნააზრავი

„...მრავალთა ორთა და სამთა უთარგმნია,
ერთი მე ასე მიეხვედი და მითქუამს...“

ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI

ვახტანგ VI ნიჭიერი მეფე-პოეტია, რომელმაც ჩვენი პოეზია გაამდიდრა ლირიკული შედევრებით. ამავე დროს ის იყო ქართული კულტურის დიდი მოღვაწე, სწავლული მეცნიერი და მოაზროვნე. 1703—1712 წლები, როდესაც ვახტანგი ქართლს განაგებდა, აღინიშნა ქართული კულტურის უჩვეულო აღმავლობით. ვახტანგის მიერ ჩამოყალიბებულმა სწავლულ კაცთა კომისიამ შეიმუშავა „ქართლის ცხოვრების“ ახალი რედაქცია. თვითონ მან გასწია დიდი საკოდიფიკაციო მუშაობა. ასე შეიქმნა „ვახტანგის კანონები“, „დასტურლამალი“. ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ ვახტანგ VI-ის მიერ თბილისში 1709 წელს დაარსებული პირველი ქართული სტამბა. სასულიერო ხასიათის წიგნებთან ერთად აქ დაიბეჭდა რუსთველის უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“. ერთი სიტყვით, დროის მცირე მონაკვეთში ვახტანგ VI-მ ბევრი რამ შემატა ქართულ კულტურას, რომლის განვითარებაც შემდეგში მის მიერ გააყვული გზით წარიმართა.

ვახტანგ VI-ის მოღვაწეობაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემას, რაც მან განახორციელა 1712 წელს¹. ეს იყო ქართული კულტურის დიდი ზეიმი, რაც ასახულია ტექსტის ბოლოს მოთავსებულ ერთ ლექსში (გვ. სპვ):

დაესრულა ესე წიგნი ქორონიონს უნსა სრულსა,
ყველაქასა უხაროდა რიტორსა და კმა უსულსა.

გამოცემას ბოლოში ერთვის ვახტანგ მეფის მიერ დაწერილი „თარგმანი“ ანუ განმარტება „ვეფხისტყაოსნისა“. ეს არის პირველი მეცნიერული რუსთველოლოგიური ნაშრომი, რომელშიც ახლებურად არის გააზრებული თხზულების იდეური შინაარსი და განმარტებულია ცალკეული ადგილები სტროფების მიხედვით. თანამედროვენი მაღალი შეხედულებებისა ყოფილან ვახტანგის ნაშრომზე. „ეპიტაფიაში“ მისი ორიგინალური შემოქმედებიდან მხოლოდ „სამართლის წიგნი“ და „ვეფხისტყაოსნის თარგმანია“ დასახელებული:

„სამართლის წიგნი“ დაწვერე, მსაჭულს არ უნდა ცილობა,
„ვეფხისტყაოსნის თარგმნობა“, სხვა წერილთ არ ვთქვა ცილობა².

¹ შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი 1712 წლის ვახტანგისეული გამოცემა, აღდგენილი ავ. შანიძის მიერ, ტექსტი ციტირებულია ამ გამოცემაში.

² ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის გამოცემა, 1917, გვ. 64. ელ. მეტრეველმა ვაარკვია რომ ეს „ეპიტაფია“ ეკუთვნის არა თვითონ ვახტანგ VI-ს, არამედ გივი თუმანიშვილს (ელ. მეტრეველი, ვახტანგ VI-ის ეპიტაფიის ავტორი, თსუ შრომები, 43, 1951, გვ. 176—179).

„ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა შესრულებულია მაღალ ტექსტოლოგიურ დონეზე. ის დღემდე ითვლება პოემის ერთ-ერთ საუკეთესო გამოცემად. ამაზე ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. ტექსტოლოგიური თვალსაზრისით მოწონებას იმსახურებს ვახტანგ მეფის „თარგმანიც“. „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკეული ადგილები და სიტყვები მასში განმარტებულია კარგად. ა. შანიძე, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ეს საკითხი. ერთგან პირდაპირ წერს: „ბევრი სიტყვა ვახტანგს ჩინებულად აქვს ახსნილი“³. ს. ცაიშვილის დაკვირვებით, ვახტანგის ნაშრომს გავლენა მოუხდენია სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონზე⁴. ასე რომ, „თარგმანის“ ეს ღირსება აღრიდანვე ყოფილა შენიშნული და აღიარებული.

სხვა ვითარება გვაქვს საკუთრივ ვახტანგ VI-ის რუსთველოლოგიური ნააზრევის მიმართ. თარგმანის მიხედვით „ვეფხისტყაოსანი“ მიჩნეულია „საღმრთო და საერო“ ნაწარმოებად, რომელშიც „საღმრთო მიჯნურობა“ ასახული. ამით ის გათანაბრებულია სასულიერო ხასიათის ძეგლებთან. თავის დროზე ამას ძალიან აუღელვებია კლერიკალური საზოგადოება. უცდიათ პოემის ბეჭდური ცალების ფიზიკური განადგურებაც. მარი ბროსე არ იზიარებს ვახტანგ მეფის შეხედულებას და მის ნაშრომს ასეთ შეფასებას აძლევს: „... ვახტანგ მეფემ დააბეჭდვინა „ვეფხისტყაოსნის“ განმარტება, რომელიც ფრიად უშესაბამო და უხამსია. მაგალ. სადაც რუსთველი აშიკობას მსწერს, ვახტანგ მეფე თვისის განმარტებაში ამბობს რომ საღმრთო ტრფიალებზე უთქვამსო. ხოლო თვითველმა იცის რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ზღაპარია და არა საღმრთო წერილი. აგრეთვე მრავლის მოქმედებასა ვეფხისტყაოსნისასა განმარტებს საღმრთოს წერილთა და სხვა“⁵. ასევე აკრიტიკებენ ვახტანგ VI-ის კონცეფციას ქრ. შარაშიძე⁶, ა. ბარამიძე⁷, ს. ყუბანეიშვილი⁸. ამასთან ერთად ისინი აღნიშნავენ ამ ხაზით ვახტანგის დიდ დამსახურებას და ცდილობენ სათანადო ახსნა მოუძებნონ მის შეხედულებას. ა. ბარამიძე წერს: „რასაკვირველია, ნაძალადევი და ხელოვნურია ვახტანგის „თარგმანის“ ძირითადი ხასიათი, ამაზე ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. მაგრამ მხედველობიდან არ გამოგვეპაროს ის გარემოება, რომ ვახტანგს ამოძრავებდა კეთილშობილური სურვილი გადაერჩინა ვეფხისტყაოსანი კლერიკალურ-რეაქციული საზოგადოების ღვენიისაგან“⁹.

ჩვენი აზრით, ვახტანგ მეფის რუსთველოლოგიური ნააზრევი ისევე თხოულობს დაკვირვებას. ამაზე სპეციალური ნაშრომი არ მოგვეპოვება. არ უარყოფთ ვახტანგის შეცდომებს, მაგრამ მასში პოზიტიური უფრო მეტია, რაც არ არის სათანადოდ აღნუსხული და დაფასებული. ვახტანგის ნაშრომი ახალი მოვლენაა „ვეფხისტყაოსნის“ შეფასებაში და მისი დამსახურება აქაც ისევე დიდია, როგორც თხზულების ტექსტის დადგენაში და კომენტირებაში. შევეცდებით ამის დასაბუთებას.

3 ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი, აღდგენილი ავ. შანიძის მიერ, გვ. 367.

4 ს. ცაიშვილი, ლიტერატურული წერილები, 1966, გვ. 87—101.

5 ვეფხისტყაოსანი, 1941, სანქტ-პეტერბურლი, გვ. XII—XIII.

6 ქრ. შარაშიძე, პირველი სტამბა საქართველოში (1709—1722), 1955, გვ. 143—148.

7 აღ. ბარამიძე, ნარკვევები, IV, 1964, გვ. 30—32.

8 ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან, 1966, გვ. 31—36.

9 აღ. ბარამიძე, დასახ. შრ., გვ. 32.

§ 1. ცალკეული რუსთველოლოგიური შეხედულებანი

„ეს ამბავი სპარსში არ არის“.

ვახტანგ VI

საინტერესოა ვახტანგ მეფის აზრი „ვეფხისტყაოსნის“ ამბის სადაურობაზე, აგრეთვე რუსთველისა და თამარის მიჯნურობაზე. განვიხილოთ ეს ორი საკითხი ცალ-ცალკე.

1. ამბის სადაურობა. „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგში რუსთველი ამბობს, რომ თხზულების ამბავი წარმოშობით სპარსულია (9,1—3)¹⁰:

ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები,
ეთ მარგალიტი ობოლი, ხელი-ხელ საგოგმანები,
ვპოვე და ლექსად გარდავთქვი, საქმე ვქმენ საჰოგმანები.

ამასვე იმეორებენ აღორძინების ხანის მწერლებიც. თეიმურაზ I, „იოსებ-ზილიხანიანის“ შესავალში, გადმოგვცემს „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსს და აღნიშნავს, რომ ეს თხზულება რუსთველმა დაწერა თამარ მეფის ბრძანებით: „მეფეს ენება სპარსული თქმად ქართული საენიოა“¹¹. რუსთველსაც სპარსული ამბავი გაუღებდა: «იტყვის: »ვპოვეო ამბავი პირველ სპარსთაგან მბობითა«¹². ანალოგიური აზრი ჰქონია არჩილ მეფესაც. მისი სიტყვით, თეიმურაზ I და რუსთველი „სრულად იტყვიან უკლებად ამბავსა სპარსთა ნაჭორსა“¹³; „ბევრი რამ თქვეს მათ ამბავი, გადალექსეს თარგმანებით“¹⁴.

განსხვავებული ვითარება გვაქვს ვახტანგ VI-სთან. ჩანს, სწავლული მეფე საგანგებოდ იყო დაინტერესებული „ვეფხისტყაოსნის“ ამბის პრობლემით, უძებნია ის კიდევ სპარსულ მწერლობაში. მისი აზრით, პოემის ამბავი არ არის სპარსული, არამედ ორიგინალურია, შეთხზული თვითონ რუსთველის მიერ. „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარებში ვახტანგ მეფე წერს: „ეს ამბავი სპარსში არ არის და სპართ კარგი მელექსეობა იცოდნენ და თამარ მეფე კარგი და ძალიანი კელმწიფე რომ იყო, ვითამ ეს მაზედ მოინდომა: ასეთი საქმე სხვაშიდ რატომ იყოსო, რომე ქართლშიაც არ იყოსო. და უბძანა მის მდივანს რუსთველს: ქართულის ენით კაი ლექსები თქვიო. აწ იმას ამბობს სპარსულის მიბამვეით, რადგან ათქმევინა თამარ მეფემ, რომ სპარსთაგან ვთარგმნეო. თვარამ სპარსშიდ ეს ამბავი არსად იპოვება. ამბავიც თვითონ გააკეთა და ლექსად დასე იმისათვის უბნობო, რომ სპარსის ლექსის ბაძეოდ რომ სთქვა სპარსული ამბავი ქართულად ვთარგმნეო“ (9, ივ, გვ. სუე-სუე)¹⁵ სხვაგან:

ლექსიც იმას გაუკეთებია და ამბავიცა“ (5, ე, გვა, სუა).

ვახტანგ მეფის მსჯელობა სავსებით ლოგიკურია და მეცნიერულად არგუმენტირებული: „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავი სპარსულში არ დასტურდება. ამი-

¹⁰ ტექსტი ციტირებულია 1937 წლის საიუბილეო გამოცემის მიხედვით.

¹¹ თეიმურაზ I, თხზულებანი, აღ. ბარამიძისა და გ. ჭავჭავაძის გამოცემა, 1934, გვ. 62, სტრ. 20,1.

¹² იქვე, სტრ. 17,3.

¹³ არჩილიანი, II, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა, 1937, გვ. 5, სტრ. 37,4.

¹⁴ იქვე, გვ. 5, სტრ. 44,3.

¹⁵ პირველი ციფრი აკადემიური გამოცემის სტროფია, მეორე — ვახტანგის გამოცემისა.

ტომაც, ვახტანგის აზრით, არ შეიძლება პირდაპირი მნიშვნელობით გავიგოთ რუსთველის სიტყვები: „ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები“. სწავლული მეფე ცდილობს მას მოუძებნოს სათანადო ახსნა: რადგანაც „ვეფხისტყაოსანი“ სპარსული პოეზიის „მიბაძეითა“ შექმნილი, სპარსულ ყაიდაზეა დაწერილი, ამიტომაც განაცხადა რუსთველმა, ეს ამბავი სპარსულია, ქართულად თარგმნილი. სინამდვილეში პოემის ამბავი წარმოშობით ორიგინალურია და არა სპარსული. ეს შეხედულება ახალია და ვახტანგ მეფემდე არ გამოუთქვამს არავის ძველ ქართულ მწერლობაში.

ამისი აღნიშვნა საკიდრად მიგვაჩნია იმიტომაც, რომ არსებობს მ. მახათაძის საეციალური ნაშრომი, რომელშიაც სრულიად საწინააღმდეგო თვალსაზრისია გატარებული. მისი აზრით, ვახტანგ VI-ს ახალი არაფერი უთქვამს „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობის ხაზით. ამგვარივე თვალსაზრისით ჰქონიათ ალექსანდრე ბუნიატოვის ხანის სხვა მწერლებსაც¹⁶. ფაქტიური მონაცემები არ ამართლებენ ამას. მ. მახათაძე არ უწევს სათანადო ანგარიშს თეიმურაზ პირველისა და არჩილ მეფის პირდაპირ ცნობებს და უმთავრესად მსჯელობს სხვა მწერლებთან და ცულ ცნობებზე. რომლებშიც უშუალოდ „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავზე არ არის საუბარი. ერთი წუთით დავუშვათ ასეთი ვითარება: როგორი იქნებოდა ჩვენი მადლიერება თეიმურაზ პირველისა და არჩილის მიმართ, რომ მათ პირდაპირ ეთქვათ, „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავი ორიგინალურია და სპარსულ მწერლობაში ის არ არის დაცული. ეს ბევრ გაუგებრობას ააცდენდა თავიდან რუსთველოლოგიას. რამდენადაც შემდეგში „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობის საკითხი მტკივნეულ პრობლემად იქცა ჩვენს მეცნიერებაში. იყო ცდა ეს თხზულება სპარსული ენიდან თარგმნილ ნაწარმოებად გამოეცხადებინათ. ამის დასამტკიცებლად თეიმურაზ პირველისა და არჩილის ცნობებიც იყო გამოყენებული. ყველაფერი ეს კიდევ მეტ ფასს სძენს ვახტანგის ნააზრევს.

რამდენად დამაჯერებელია ვახტანგ VI-ის შეხედულება თანამედროვე რუსთველოლოგიის შუქზე? ნ. მარმა ერთ დროს სცადა დაემტკიცებინა, თითქოს „ვეფხისტყაოსანი“ თარგმნილია სპარსული ენიდან. მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში ის ეძებდა „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავს სპარსულ მწერლობაში. მისმა შვილმა იური მარმა ერთ-ერთ სპარსულ ჟურნალში დაბეჭდა „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსი და სთხოვა მკითხველებს, ეცნობებინათ მსგავსი ამბავი თუ სადმე შეხვედრიათ მათ. პასუხი ერთი აღმოჩნდა მხოლოდ: „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავი არ დისტურდება არც სპარსულ მწერლობაში და არც სპარსულ ზეპირსიტყვიერებაში. ყოველივე ამის გამო საყსებით ბუნებრივია, რომ დღევანდელ რუსთველოლოგიაში არ არის გაზიარებული ნ. მარის თეორია. ა. ბარამიძის აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავი შეუქმნია თვითონ შოთა რუსთველს. „სპარსული ამბის“ მომიზეზებით რუსთველმა გამოიყენა მსოფლიო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ხერხი — ს ი უ ე ე ტ უ რ ი შ ე ნ ი დ ბ ე ი ს ხ ე რ ხ ი, სიუჟეტის ხელოვნურად გაუცხოურებისა თუ გაუცნაურების ხერხი“¹⁷. ასეთია დღევანდელ რუსთველოლოგიაში დამკვიდრებული შეხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალობაზე. ასე რაზ.

16 მ. მახათაძე, ვახტანგის როლის განსაზღვრისათვის რუსთველმცოდნეობის ერთი საკითხის გაშუქებაში, აღ. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედ. ინსტ. შრომები, 1955, X IV, გვ. 103—136.

17 აღ. ბარამიძე, შოთა რუსთველი და მისი პოემა, 1966, გვ. 68, ხაზგასმა ავტორისაა.

დღესაც შეგვიძლია გავიმეოროთ ვახტანგ მეფის სიტყვები: „ეს ამბავი სპარს-ში არ არის...“, „ლექსიც იმას გაუკეთებია და ამბავიც...“.

2. რუსთველისა და თამარ მეფის მიჯნურობა. „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგის ნიბეღვით, რუსთველი გამიჯნურებული ყოფილა თამარ მეფეზე (8, 9, 10, 19). ამის შესახებ პირდაპირ ცნობებს გვაწვდიან აღორძინების ხანის მწერლებიც. XV—XVI საუკუნის ავტორი, სერაპიონ საბაშვილა, „როსტომიანში“ ჩართულ ერთ „გაბაასებაში“ რუსთველს ათქმევენებს: „აშვიკი ვარ თვალწარბისა ვინ სოფელი დააშენა“¹⁸. ამასვე გადმოგვცემს თეიმურაზ პირველიც. მისი სიტყვით, რუსთველს „სწვავდა სახმილი უშრეტი პირ-მზისა თამარ მეფისა“¹⁹. სხვაგან: „მიჯნური მიჯნურთ საქებრად დაჯდა, გლახ, ცრემლთა დენთა“²⁰.

რუსთველისა და თამარ მეფის მიჯნურობა ახლებურად გაუაზრება ვახტანგ VI-ს. რუსთველი ამბობს (8):

მე, რუსთველი. ხელობითა ვიქმ საქმესა ამაღ არი:
ვის შორჩილებს ჯარი სპათა, მისთვის ხელობ, მისთვის მკვდარი:
დავეუძღურდი მიჯნურთათვის კელა წამალი არსით არი,
ანუ მომცეს ნაწყურნება, ანუ შიწა მე სამარო.

ვახტანგ VI ასე განმარტავს ამ სტროფს: „ხამს ყმა პატრონის მიჯნური და ტრფიალი უნდა იყოს და სამსახურისათვის ასე ხელი უნდა იყოს, რომე მისის სამსახურისათვის თავს წასახდენად და სასიკვდილოდ არ ზარობდეს. აწ ამბობს მე რუსთველი ბატონის სამსახურისათვის რომ ხელი ვარ. იმან რომ უბრძანა ამის თქმას იმას ადებს, რომე ამისთვის ვიქ და ამისთვის არისო. თამარ მეფეს შორჩილებდა სპაცა და ჯარიცა და უბნობს იმის სამსახურისათვის ვხელობ და კვცდებო და მისის სამსახურის მიჯნურობით ესე ვერ გავმძლარვარ და ვერც რომელცა მმართვეს ის მიმსახურებია და უმსახურობის უქლერი ვარო. და წამალი არა მაქვს გავიკურნოო. ან ასრეთი სამსახური მიბრძანოს, რომე გამაძლოს იმ სამსახურმაო და ან მამკლასო. საჩივარსავით ასმენს და ამაში გავს რუსთველი შემძლე და კაი კაცი ყოფილა, რომე ძალიან სამსახურს სთხოვს“ (8. იე, გვ. სეე).

ამგვარად, ვახტანგ VI-ის აზრით, რუსთველსა და თამარ მეფეს შორის რეალურ სიყვარულს არ ჰქონია ადგილი. დიდი პოეტი გამოხატავს მხოლოდ პატრონყმურ მოკრძალებასა და უსაზღვრო აღტაცებას თამარისადმი, რომელიც არ შეიძლება პირდაპირი მნიშვნელობით გავიგოთ, როგორც რუსთველის სამიჯნურო გატაცება. ეს თვალსაზრისი ახალია და უპირისპირდება აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში გავრცელებულ შეხედულებას რუსთველისა და თამარის მიჯნურობის შესახებ. ასევე მსჯელობს თ. ბატონიშვილიც, რომელსაც აქ ეტყობა ვახტანგ VI-ის გავლენა: „რომელნიმე ვეფხისტყაოსნისა გამოძიებელნი იტყვიან და ჰკონებენ, რომელ რუსთველსა თამარ მეფისა მიჯნურობისა ვითომ სურვილი ჰქონია და არა თუ უპატიო მიჯნურობა და

18 შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები, II, სტრ. 3600.

19 თეიმურაზ I, თხზულებანი, აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაქობიას გამოცემა, 1931, გვ. 62, სტრ. 19.

20 იქვე, გვ. 62, სტრ. 20.

სურვილი, არამედ სურვილი ერთგულებისა, მონებისა და წმიდისა სიყვარულისა და ამისთვის იტყვის ეს მიჯნურობა ძნელად მისაწვთომელი არისო²¹.

რუსთველისა და თამარ მეფის მიჯნურობის პრობლემა დღესაც სადავოა ჩვენს მეცნიერებაში და აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. ჩვენთვის ამჭერად საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ვახტანგ VI-ის შეხედულება მართლდება თანამედროვე რუსთველოლოგიის მონაცემებითაც. ა. ბარამიძის სიტყვით. „ყოველად შეუძლებელია დავუშვათ, თითქო შოთა რუსთველი პროლოგში ლაპარაკობს, რეალურ მგრძნობელობითს გატაცებაზე...“²²; შემდეგ: „ნამდვილად ეს არის პოეტის მხრით ამ პატრონის მიმართ გამონატული დიდი მოკრძალება, თაყვანისცემა და, მხოლოდ ამ კონტექსტით, დიდი სიყვარული“²³.

ჩვენი აზრით, ვახტანგ მეფის შეხედულებას რუსთველისა და თამარის მიჯნურობაზე ისეთივე ანგარიში უნდა გაეწიოს, როგორც მის მოსაზრებას. ვეფხისტყაოსნის ამბის სადაურობაზე.

§ 2. ვახტანგ მეფის „თარგმანი“ და „ვეფხისტყაოსნის“ ზნეობრივი მხარე

„სხვის ნათქვამს როგორც თარგმნით ყველა ეკადრება, მაგრამ ამისი უკადრისის მკადრე თავს გმობს“.

ვა ხ ტ ა ნ გ VI

კლერიკალური საზოგადოება საუკუნეების განმავლობაში ებრძოდა „ვეფხისტყაოსნის“, როგორც საერო ხასიათის ნაწარმოებს. ძველ ხელნაწერებში პოემას წამძღვარებული აქვს ერთი ნართაული სტროფი, რომელშიაც ის ასეა შეფასებული:

პირველ-თავი დასაწყისი ნათქვამია იგ სპარსულად,
უხმობთ ვეფხისტყაოსნობით, არსსა შეიქს ხორც-არსულად.
საეროა, არ ახსენებს სამებასა ერთ-არსულად,
არას გეარჯებს საუკუნოს რა დღე იქნას აღსასრულად.

ჩვენი აზრით, ეს სტროფი წარმოშობით ძველია და დაწერილი უნდა იყოს დაახლოებით XIV საუკუნეში²⁴. შემდეგ საუკუნეებში „ვეფხისტყაოსანმა კიდევ უფრო მეტი პოპულარობა მოიპოვა, მაგრამ მის წინააღმდეგ იდეური ბრძოლა მანაც არ შეწყვეტილა. არჩილ მეფე თეიმურაზ პირველთან „გაბაასებაში“ რუსთველს ათქმევინებს: „თუმცა სჩხრეკენ ჩემს ლექსებსა, ვერ ჰპოვებენ ვერსად ნაყის“²⁵. აქედან ჩანს, რომ XVII საუკუნის მეორე ნახევარში იყვნენ აღამიანები, რომლებიც „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკეულ ადგილებს საგანგებოდ „სჩხრეკდნენ“, რომ მასში ცუდი აზრები აღმოეჩინათ და ამით სახელი გაეტეხათ ნაწარმოებისათვის. ამგვარ საქმიანობას განსაკუთრებით საშიში ხასიათი მიუღია ვახტანგ მეფის დროს. მისი რუსთველოლოგიური ნაშრომი ამგვარი მწვავე იდეური ბრძოლის ატმოსფეროში შეიქმნა და მიმართუ-

21 თ. ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, გ. იმედაშვილის გამოცემა, 1960, გვ. 12.

22 ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, შოთა რუსთველი და მისი პოემა, 1966, გვ. 55.

23 იქვე, გვ. 56.

24 შ. ო ნ ი ა ნ ი, ვეფხისტყაოსნის ერთი ნართაული სტროფის შესახებ, შოთა რუსთაველის საიუბილეო კრებული. 1966, გვ. 318—338.

25 არჩილიანი, II, სტრ. 200.

ლია „ვეფხისტყაოსნის“ გამყალბებელთა წინააღმდეგ. ამიტომ, სანამ უშუალოდ ვახტანგის ნაშრომის განხილვაზე გადავიდოდეთ, მანამ საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ გადმოვცეთ როგორი შეხედულება არსებობდა იმდროინდელ საზოგადოებაში „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ.

ვახტანგ მეფე აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ მანამდე სხვებსაც ჰქონიათ განმარტებული: მრავალთა ორთა და სამთა უთარგმნია, ერთი მე ასე მიეხვდი და მითქვამს“ (გვ. სპხ). ამ „თარგმანებს“ ჩვენს დრომდე არ მოუღწევიათ, მაგრამ ვახტანგის ნაშრომის მიხედვით შეგვიძლია ზოგადი წარმოდგენა შევიმუშაოთ მათზე. უპირველეს ყოვლისა ვახტანგი ტენდენციურობაში სდებს ბრალს წინა „მთარგმნელებს“. ისინი მხოლოდ ცუდს ეძებდნენ „ვეფხისტყაოსანში“ და კარგს ევარაფერს ვერ ამჩნევდნენ: „ზოგნი რაც კარგი და უწერია. ამას არ უგდებთ ყურს და რაც გინდათ ისე თარგმნით“ (1485, ჩუოე. გვ. ტნა); „ზოგიერთი რომ ავად თარგმნით, რაც დაუწერია, ის დაისწავლოთ, ის სჯობს მრუდად თარგმნას“ (875, ყე, გვ. ტმდ). მაგრამ მთავარი მაინც ეს არ იყო. თხზულების „მრუდედ მთარგმნელებს“ ვეფხისტყაოსანი მდბაღალი ზნობის ნაწარმოებად მოიჩნევიათ და „სამეძაოდ“ გაუფიქრო იგი. ვახტანგ მეფე ამას აღუშფოთებია და მისი შრომის შესავალიც ამით იწყება: „მე ვწერ ძმისწული მეფის გიორგისა და ძე ლევანისა, გამგებელი ქართლისა, ვახტანგ, წიგნსა ამას ამისთვის: უცოდინარობითა და სოფლის ნიეთთა შემსკვალიეთა სამეძაოდ სთარგმნიდნენ მის რიტორისა და ბრძენ მეცნიერისა კეთილად ნამუშავევისა სამუშაოსა“ (გვ. სპვ). ვახტანგ მეფე არ აღნიშნავს სახელდებით ვინ იყვნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ეს უღირსი „მთარგმნელები“, მაგრამ შეგვიძლია დავასკვნათ, ისინი კლერიკალურ საზოგადოებას ეკუთვნოდნენ. ეს საზოგადოება უპირისპირდებოდა ასე ნეგატიურად რუსთველს და თხზულებაში დადებითს არაფერს ხედავდა. ამგვარი თვალსაზრისია ასახული ნართალ სტროფში („პირველ თავი დასაწყისი...“). მის ავტორს რომ „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარები დაეწერა, ისიც ასეთივე შინაარსისა იქნებოდა.

ამგვარად, ვახტანგ მეფის დროს ვეფხისტყაოსნის წინააღმდეგ იღებურ ბრძოლას კიდევ უფრო მწვავე ხასიათი მიუღია. მწერლობიდან მან მეცნიერებაში გადაინაცვლა. არსებობდა სპეციალური განმარტებანი თხზულებისა, რომლებშიც კლერიკალური თვალსაზრისი იყო გატარებული „ვეფხისტყაოსანზე“ და ის მიჩნეული იყო „სამეძაო“ ნაწარმოებად. საჭირო იყო ავტორიტეტული პიროვნება, რომელიც ბოლოს მოუღებდა ყოველივე ამას და მოაზღვედნა „ვეფხისტყაოსნის“ რეაბილიტაციას საზოგადოების თვალში. ასეთი პიროვნება აღმოჩნდა XVIII საუკუნის საქართველოში ვახტანგ VI-ის სახით, რომელიც მაშინ ქართლის გამგებელი იყო და უკვე მოპოვებული ჰქონდა საყოველთაო აღიარება.

როგორია ვახტანგ მეფის პოზიცია „ვეფხისტყაოსნის“ მიმართ და რით დაუპირისპირდა იგი კლერიკალურ თვალსაზრისს? ვახტანგის აზრით, „ვეფხისტყაოსანი“ წმინდა ნაწარმოებია, „რიტორისა და ბრძენ მეცნიერისა კეთილად ნამუშავევი“. მისთვის უეჭველია, რომ ბრძენი რუსთველი სულსათვის მავნე და „წარსაწყმედელ“ ნაწარმოებს არ დაწერდა: „აწ მე ამისთვის დავშვერ, ეს ზომ ყოველთა მეცნიერთაგან საცნაურ არს, ესე ვითარი მეცნიერი კაცი არცა დაშვერებოდა წარსაწყმედელად და რადგან ქრისტიანი იყო არცა აღუდგებოდა ესე ოდენსა ხანსა ამას წინ, რომელი იტყვის: „რომელმან

მიხედოს დედაცაცსა გულის თქმად“ და შემდგომითურთ“ (გვ. სპე—სპზ). ვახტანგ მეფის მტკიცებით, თავისი ღრმა იდეური შინაარსით „ვეფხისტყაოსანი“ უტოლდება სასულიერო ხასიათის ძეგლებს. ამიტომაც მისი „სამეძაოდ თარგმნა“ ღიდ მკრებლობად უნდა ჩაითვალოს: „სხვის ნათქვამს როგორც სთარგმნით ყუელა ეკადრება, მაგრამ ამისი უკადრისის მკადრე თავს გმობს“ (გვ. სპზ). მკაცრად აკრიტიკებს ვახტანგი წინა „მთარგმნელებს“, რომელთაც „ვეფხისტყაოსნის“ სილიადე ვერ შეუგნიათ თავიანთი „უცოდინარობით“. სწავლულ მეფეს თავის ზნეობრივ მოვალეობად მიუჩნევია „ვეფხისტყაოსნის“ დაცვა ასეთი უღირსი მთარგმნელებისაგან: „ქვეყნის უფროსი ავის დამშლელი კამს და ამად დაეშვერ“ (გვ. სპც). ამ მიზნით ვახტანგ VI-მ ბეჭდულად გამოაქვეყნა „ვეფხისტყაოსანი“, დაურთო მას საკუთარი „თარგმანი“, რომელშიაც მეცნიერულად უარყოფილია კლერიკალური საზოგადოების მიერ თხზულების მიმართ წყყენებული ყველა ბრალდება. ეს იყო „ვეფხისტყაოსნის“ სრული რეაბილიტაცია.

ამგვარად, ვახტანგ მეფის მიდგომა „ვეფხისტყაოსნისადმი“ უაღრესად პოზიტიურია. ის არის მისთვის ყოველ მხრივ იდეალური ნაწარმოები. ეს მაშინ, როდესაც კლერიკალური საზოგადოება მასში „კარგს“ არაფერს ხედავდა და ის სულისათვის „არასასარებლო“ თხზულებად მიაჩნდა. ამიტომაც ვახტანგ მეფის თვალსაზრისს „ვეფხისტყაოსანზე“ პირობით შეიძლება საერთო თვალსაზრისი ვუწოდოთ, კლერიკალური თვალსაზრისის საპირისპიროდ. „ვეფხისტყაოსანი“ საერო ხასიათის ნაწარმოებია, ასახავს საერო პირთა ცხოვრებას, მათს იდეალებსა და მისწრაფებას. ამიტომაც ის საერო პირთა შორის განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა. თუ შეიძლება ასე ითქვას, ის მათთვის იქცა მეორე „სახარებად“. თუ ღრმად დავაკვირდებით ვახტანგის „თარგმანს“, დავრწმუნდებით, რომ მასში ამ შეხედულებების თეორიული დასაბუთებაა მოცემული.

XVIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოში ერთმანეთს მკვეთრად დაპირისპირებია „ვეფხისტყაოსანზე“ ორი თვალსაზრისი: კლერიკალური და საერო. ვახტანგ მეფის „თარგმანიც“ ამ იდეოლოგიური ბრძოლის ფონზე უნდა განვიხილოთ. მან განსაზღვრა „თარგმანის“ საერთო ხასიათი და მიზანდასახულობაც. სადავო იყო „ვეფხისტყაოსნის“ იდეური შინაარსი და მისი რაობა: არის თუ არა ეს ნაწარმოები სასარგებლო და მისაღები ზნეობრივად და რელიგიური თვალსაზრისით? ამიტომაც არის რომ ვახტანგის ნაშრომში ეს საკითხებია წინა პლანზე წამოწეული. ტექსტის კომენტირებაც ამ ხაზითაა წარმართული. ის პოლემიკური ხასიათისაა, რამდენადაც იმდროინდელ საზოგადოებაში აზრთა სხვადასხვაობა იყო „ვეფხისტყაოსნის“ შეფასებაში. ყოველივე ამით ვახტანგის „თარგმანი“ განსხვავდება თეიმურაზ ბატონიშვილის ანალოგიური ნაშრომისაგან, რომელიც უფრო სრული და შეიცავს პოემის მთელი ტექსტის განმარტებას²⁶. მისი მთავარი მიზანია ტექსტის გაგება-კომენტირება და არა „ვეფხისტყაოსნის“ იდეური შინაარსის გარკვევა. გარდა ამისა თეიმურაზის კომენტარებში სრული აკადემიური სიმშვიდე სუფევს. ვახტანგ მეფის „თარგმანში“ პოლემიკის ქარიშხალია და ამითაც გვაგრძობინებს, თუ რა მწვავედ იდგა „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხები იმდროინდელ სა-

²⁶ თ. ბაგრატიონი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, გ. იმედაშვილის გამოცემა, 1960.

ქართველოში. ეს ნაშრომი ამ მხრივაც საინტერესოა და იშვიათი მოვლენა ჩვენს მწერლობაში.

ვახტანგ მეფე თავის ნაშრომში საგანგებოდ ეხება „ვეფხისტყაოსნის“ ზნეობრივ მხარეს, რამდენადაც კლერიკალური საზოგადოება ამ თვალსაზრისით იწუნებდა მას. ვახტანგის აზრით, ეს თხზულება სასწავლო წიგნია და მალაღ ზნეობას ქადაგებს: „რ უ ს თ ვ ე ლ ი ს წ ი გ ნ ი ს უ ლ ს ა ს წ ა ვ ლ ე ბ ე ლ ი ა რ ი ს ...“ (247, სმე, გვ. ტკ). ეს რამდენიმეჯერ არის აღნიშნული. ავთანდილის ანდერძის განხილვისას ვახტანგი წერს: „აწ ამას იქით გასინჯეთ თუ ეს ანდერძი რა კაცის სასწავლოდ საღვთოდ თუ საეროდ როგორ თვითოს რიგით უ ს წ ა ვ ლ ე ბ ი ა და ეს საქმეები ზოგი საცოლქმროდ, ზოგი საკაცოდ, ზოგი სალაშქროდ და სანადიროდ ყოველი რიგები უსწავლებია“ (788, ლც, გვ. ტლზ). „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული წმინდა სიყვარული კლერიკალ „მთაოგმნელებს“ „სამეძღოდ“ განუმარტავთ. ვახტანგ მეფე ამაზე აღშფოთებული შენიშნავს: „რუსთველის დროს ქალი ბატონობდა ამგვარი მეძაობის სიტყვა იმის წინ სირცხვილიც იყო და უკადრისიცა და როგორ არ უწყყენდა“ (გვ. სპზ). ამასთან დაკავშირებით ვახტანგს კომენტარებში საგანგებოდ აქვს განხილული ვეფხისტყაოსნის შესაფერისი ადგილები და დამაჯერებლად აქვს უარყოფილი ეს ბრალდება. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს: ფატმანის ავთანდილს უყვება ჭაშნავიძე (1204, 3—4):

მე გლახ ვიყავ მისი ნეზე, იგი იყო ჩემი ვაჟი.

კაცსა დასკრის უგულობა და დიაცსა ბოზი ნაჟი.

ვახტანგ მეფე ამას ურთავს ასეთ კომენტარს: „რუსთველისათვის ამ წიგნის დაწერა რომ საბოზრად დაგიწამებიათ, იმას საბოზრედ კი არ დაუწერია. ბოზებიცა და მისი მღვდარიც ნამეტნავად გაულანძღავს, დედაკაცის ბოზობა სახელდობით დაუწერია და კაცის უცულობაც ისივ არის“ (1204, ჩრგდ, გვ. ტმც). ვახტანგ მეფე ხაზგასმით აღნიშნავს ყველგან, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ მალაღი ზნეობის ნაწარმოებია, რომელიც აგებულია ცოლ-ქმრულ სიყვარულზე: რუსთველი „ცოლ-ქმართ სიყვარულს ისწავლება“ (713, ლგ, გვ. ტლე); „რუსთველს ცოლ-ქმრობის სიყვარულზედ უთქვამს, არათუ მეძაობაზედ“ (1472, ჩუ ბ. გვ. ტნა); „ეს თავსაც დამიწერია და მოყვრობის რიგს და ცოლ-ქმრობის რიგებს ისწავლება. რაც რამ კარგი რამ არის, ყველგან მოუყვანია და ზნეობაებს ისწავლება“ (139, რლც, გვ. ტიბ-ტიგ). ბევრგან არის ამაზე საუბარი და მაგალითების მოტანა ზედმეტად მიგვაჩნია.

შევიძლია დავასკვნათ: ვახტანგ მეფის თვალსაზრისი სავსებით დასაბუთებულია და უშუალოდ „ვეფხისტყაოსანი“ მალაღი ზნეობის მატარებელი ნაწარმოებია. რუსთველი საგანგებოდ გვაფრთხილებს, რომ „მიჯნურობა“ და „სიძევა“ სხვადასხვაა, „შუა უძვეთ დიდი ზღვარი“ (24, 2—4). მათი „ერთმანეთში არევა“ არ შეიძლებოდა, მავრამ კლერიკალ მთარგმნელებს ეს მაინც მოსვლიათ. გასაგებია ვახტანგის აღშფოთებაც. ისმის კითხვა: რამდენად ახალია ვახტანგის შეხედულება თავისი დროისათვის? აქ ვახტანგი უპირისპირდება არა მარტო კლერიკალურ საზოგადოებას, არამედ რამდენადმე არჩილ მეფესაც.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს არჩილის ერთი განცხადება, რომელიც რამდენადმე მკრეხელურია რუსთველის მიმართ. არჩილი მის მიერ გალექსილი „ვისრამიანის“ შესავალში ამბობს²⁷:

²⁷ არჩილიანი, I, გვ. 139, სტრ. 43.

რამინ საღ ნახეს ქაბუთა ერთს სხვაზედ რომე კლებული?
ან ვისს რით სჯობდა დარეჩან ზილიხან ცაბოზებული.

ა. ბარამიძე არჩილ მეფის სიტყვების გამო წერს: ყოველგვარი მოლო-
დინის წინააღმდეგ არჩილმა ერთ სიბრტყეზე დააყენა „ვისრამიანის“, „იოსებ-
ზილიხანიანისა“ და „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟები²⁸. ჩვენ ეს გარემოება
ამჭერად სხვა მხრივ გვაინტერესებს: ვახტანგ მეფის შეხედულება „ვეფხის-
ტყაოსნის“ ზნეობრივ მხარეზე უფრო მაღალია, რაც ალორძინების ხანის ქარ-
თულ მწერლობაში ვახტანგამდე არაეის დაუტყუებელია ასე შეკეთრად.

§ 3. ვეფხისტყაოსნის რაობა და იდეური შინაარსი

„...ზოგი ვინმე რამ იტყვის, რუსთველის ნათქვამში
საღმართო არა ურევია რა“, — მაშ ეს რა არის!.

ვახტანგ VI

რას წარმოადგენს ვეფხისტყაოსანი: ის საერო ხასიათის თხზულებაა მხო-
ლოდ თუ ამასთან ერთად შეიცავს ღვთაებრივ სიბრძნესაც? ასე მდგარა ეს
საკითხი ვახტანგ მეფის დროს. კლერიკალური საზოგადოების აზრით „ვე-
ფხისტყაოსანი“ მხოლოდ საერო ძეგლია, მასში „საღმართო არა ურევია რა“. ამიტომაც ის „არას გვარგებს საუქუნოს რა დღე იქნას აღსასრულად“. ვახტანგ
VI სხვანაირად სვამს „ვეფხისტყაოსნის“ რაობის პრობლემას. უპირველეს
ყოვლისა ისიც აღიარებს თხზულების საერო ხასიათს. ამიტომაც აღნიშნავს
რომ „ვეფხისტყაოსანი“ მაღალი ამქვეყნიური იდეალების მატარებელია. ასა-
ხავს ცოლ-ქმრულ სიყვარულს. მაგრამ ეს ყველაფერი არ ამოწურავს თხზუ-
ლების იდეურ შინაარსს. ამასთან ერთად ის შეიცავს ღვთაებრივ სიბრძნესაც,
ღრმა რელიგიურ და ფილოსოფიურ აზრებს. ამის გამო „ვეფხისტყაოსანი“,
ვახტანგის ტერმინი რომ ვიხმართ, „საღმართოც არის და საეროც“. განვიხი-
ლოთ უფრო კონკრეტულად ვახტანგის შეხედულება.

„ვეფხისტყაოსნის“ რაობის საკითხს ვახტანგ VI საგანგებოდ ეხება შრო-
მის შესავალში. სწავლული მეფე ასე მსჯელობს: რუსთველი „ქრისტიანი“
იყო „ესე ვითარი მეცნიერი კაცი არცა დაშვრებოდა წარსაწყმედელად“ (გვ.
სპვ). ამავე დროს ისიც ფაქტია, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ არაა „ნათქვამი“
„წმიდათა წერილთაებრ“, განსხვავდება მათგან. რით უნდა ახსენათ ეს? ვახ-
ტანგ მეფის აზრით, რუსთველმა ეს განგებ მოიმიოქმედა, საერო თხზულება
დაწერა იმისათვის, რომ მკითხველები უფრო დაეინტერესებინა. „უსწავლელ-
ნი და უმეცარნი“ მასში მხოლოდ ქვეყნიურ ამბებს აღიქვამენ. რაც შეეხება
„მეცნიერთ“, ისინი მას სხვანაირად შეხედავენ და მიხვდებიან. რომ სიმბო-
ლურად მასში ღვთაებრივი სიბრძნეა ასახული. „თ უ ც ა ე თ ქ უ ა წ მ ი დ ა -
თ ა წ მ ი დ ა თ ა წ ე რ ი ლ თ ა ე ბ რ, ვინ გაუშვებდა გრიგოლის და ოქრო-
პირისა და სხვასა ესე ვითარსა და ამას შეიყვარებდა? აჲ ამის მიზეზისათვის
ესე თქვა: უ ს წ ა ვ ლ ე ლ ნ ი და უ მ ე ც ა რ ნ ი ს ო ფ ლ ი ს ს ა მ უ ე ბ -
ლ ა დ ს ი ბ რ ძ ნ ე დ შ ე რ ა ც ხ ს და ამით სიხარულით შეიტკობოხს. ხოლო
რომელნი არიან მეცნიერნი, სცნობენ ესრეთ ვითარ განი-
მარტვის და რომ არის სიბრძნისა და კეთილის ერთი
დარგი და ამით ნამუშაყუარი სხვისებრ უქმად არ დარჩება“ (გვ. სპვ).

შესავლის ეს ადგილი ღრმა აზრის შემცველია. აქ არის ვახტანგ VI-ის
ზოგადი შეხედულება „ვეფხისტყაოსანზე“ და მისი მეთოდით თხზულების გან-

²⁸ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, III, 1952, ვგ. 21—22.

მარტებისა. ამიტომ აგრძელებს ის: „აწ ესე მისმინეთ, ვეფხისტყაოსანი მე ასე მითარგმნია...“. რას გულისხმობს ვახტანგ VI? თხზულებაში მარტო საერო ამბავი არ უნდა დავინახოთ, მასში ჩვენ უნდა ამოვიკითხოთ ღრმა იდეური შინაარსი, ისეთივე ღრმადი სიბრძნე, როგორც სასულიერო ხასიათის ძეგლებშია. ამასთან დაკავშირებით უნდა მოვიშველიოთ კომენტარებიც. „ვეფხისტყაოსნის“ ამბავთან დაკავშირებით ვახტანგი ამბობს: „რადგან საღმრთო ნახარომ არავინ კითხულობდა, სოფლიოს ზღაპარს უფრო წაიკითხავდნენ, სოფლიოს ზღაპარი მოიგონა, მაგრამ ასეთი ზღაპარი არ უთქვამს რომ საცოდავი იყოს (32, ლბ, გვ. ტბ). ერთი სიტყვით, „სოფლიო ზღაპარი“ ანუ ამბავი ვეფხისტყაოსნისა მხოლოდ გარეგნული მხარეა მისი. მთავარია ამით გამოხატული სიბრძნე. ვახტანგ მეფის კომენტარებიც ამ პრინციპზეა აგებული: ის „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყოფს „საერო“ სიბრძნეს და საღმრთო სიბრძნეს, თხზულების ორივე მხარეს ითვალისწინებს. „ვეფხისტყაოსანში“ ერთგან გადმოცემულა ავთანდილის გოდება თინათინის განწირების გამო (833—834). ვახტანგი ასეთ კომენტარს ურთავს: „ბევრჯერ მოთქვამს, რუსთველს სადაც პირი მოუყარავს საღმრთო ყოფილად კარგი თუ საკაცო, ორივე დაუწყებია. ზეთი სასოწარკვეთილობა მოუყვანია, ანლა ისევე ზღაპარს მოყვა. ახლა ავთანდილს აჩივლებს სიყვარულობას. ასრე უთქვამს რუსთველს, გამსინჯველო კაცი გასინჯავს, თვარა გაუსინჯავს კაცს ცოლ-ქმრობის საქმე ჰგონია“ (834, ყდ. გვ. ტმპ). ამგვარი მაგალითები ბევრია კომენტარებში, მხოლოდ ერთს დავიმოწმებთ. რუსთველი ავთანდილის პირით იძლევა მოყვრის იდეალს (703):

ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჰირსა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად;
კელა მიჯნურსა მიჯნურობა, ჰირი უჩნდეს ჰირად დიდად,
აჰა, მაქვსმცა უმისოსა ლხინი არმად, თავი ფლიდად.

ვახტანგ მეფე ასეთ კომენტარს ურთავს „კულაეც დამიწერია ტარიელ და ავთანდილ ამბად უთქვამს თვარა მოყვრობას და ყოვლს სასწავლის ისწავლება. ეს საღმრთოთაც ითარგმნება და საეროთაც ასრე არის“ (103, ქეგ, გვ. გლდ).

ყოველივე ამაზე დამყარებით შეგვიძლია დავასკვნათ: ვახტანგ VI-ს აზრით „ვეფხისტყაოსანი“ არ არის მხოლოდ საერო ნაწარმოები, არამედ „საღმრთოც და საეროც“, ორივე ერთად. სწავლული მეფე-კომენტატორის ეს აზრი კარგად ამოუცვნია „ვეფხისტყაოსნის“ დამბეჭდავს „მესტამბე“ მიქელ დეკანოზიშვილს. გამოცემის ბოლოში დართულ ლექსში ის თხზულებას ასე ახასიათებს (გვ. სპე):

საღმრთოა და საეროცა ვისაცა აქვს სმენა ჯულსა,
უსწავლეულსა სიბრძნეს მისცემს გონიერსა გულს
უსრულსა.

როგორც ბარამიძემ აღნიშნა, აქ მიქელი ემყარება ვახტანგის კომენტარებს²⁹.

რა შეიძლება ითქვას ვახტანგის კონცეფციასთან დაკავშირებით? ამჯერად არა გვაქვს საშუალება ის დაწვრილებით განვიხილოთ. ვეცდებით მოყ-

²⁹ აღ. ბარამიძე, ნარკვევები, 1964, IV, გვ. 22.

ლედ ზოგად ხაზებში წარმოვადგინოთ მისი ავ-კარგი. უპირველეს, ეს არის ორიგინალური თეალსაზრისი, დამყარებული „ვეფხისტყაოსნის“ ღრმა იდეურ შესწავლაზე. ვახტანგ მეფე მოგვიწოდებს — არ დაეკმაყოფილდეთ მხოლოდ თხზულების ამბით, დაეკვირდეთ მის ძირითად იდეურ შინაარსს. რუსთველი საერო ამბის საშუალებით გვაწვდის დიდ რელიგიურ და ფალოსოფიურ სიბრძნეს, რაც თხზულების ალეგორიულ შინაარსშია და ცალკეულ აფორიზმებსა თუ ბრძნულ გამონათქვამებშია თავმოყრილი. ასე, მაგალითად, მოქმედება მაჰმადიანურ სამყაროშია, მაგრამ პოემაში აშკარად შეინიშნება ქრისტიანული რეალიები. ქრისტე „ვეფხისტყაოსანში“ არაა პირდაპირ დასახელებული, მაგრამ იგულისხმება. ამ ხაზით ვახტანგ მეფის კომენტარების ერთი ნაწილი უთუოდ მოწონებას იმსახურებს და დღესაც გაზიარებულია. დავიმოწმოთ რამდენიმე შემთხვევა:

1. ტარიელი ყვება (552, 1—2):

მოედანს დადგი კარვები წითლისა ატლასებისა,
მოვიდა სიძე, გარდახდი, დღე ჰგვანდა არს აღვსებიდა.

ვახტანგი კომენტარში წერს: „აღვსება აღდგომა არის, ქართველის კაცის გულისათვის უთქვამს“ (552, ფმე, გვ. ტლა);

2. ავთანდილი მზეს ასე მიმართავს (836):

იტყვის: „ჰე, მზეო, ვინ ხატად გთქვეს მზიანისა დამისად,
ერთ-არსებისა ერთისა, მის უფაშოსა უამისად;
ვის გმორჩილებენ ციერნი, ერთის ითვის წამისად,
ბელსა ნუ მიცვლი, მიაჭე შეყრამდის ჩემად და მისად!.

ვახტანგ მეფე წერს: „ერთ-არსებისაგან ერთი ხომ ქრისტე არის და ქრისტეს ეხვეწება და აქებს, ვისაც ციერნი ერთის წამის ყოფით გმორჩილებსო, მე ბელს ნუ მიქცეო და ჩემს ცოლს შემყარო. აბა ქრისტიანი ფილოსოფოსი საბოზერად ქრისტეს შეახვეწებს ქელი მოუ-მართო“ (836, ყკვ, გვ. ტმგ). ანალოგიური ვითარება გვაქვს სხვაგანაც. ავთანდილი განაგრძობს (837, 1—2):

ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან ფილოსოფოსნი წინანი,
შენ მიშველე რატვე-ქმნილსა ჯაჰენი შაბიან რკინანი.

ვახტანგ მეფე ასე განმარტავს: „ღვთის ხატად წინასწარ მეტყველნი და ფილოსოფოსნი ქრისტეს იტყვიან, იმას ახვეწებს ავთანდილს, რომე მიშველე რამეო და თინათინისა და იმის მოშორებას შესჩივის. შე ხომ ამას ზევით ესეც საღმრთო მგონია, მაგრამ ყველას ამიტომ აღარ გამოვეკიდე, რომე ეგება ზოგიერთ კაცს ავად ჩამოერთმია“ (837, ყკვ, გვ. ტმგ). მანანა გივინიე-წვილმა სპეციალურად შეისწავლა ეს ადგილები და დამაჯერებლად დაასაბუთა, რომ რუსთველი აქ ქრისტეს გულისხმობს და იცნობს სპეციალურ თეოლოგიურ და ფილოსოფიურ შრომებს, რომლებშიც ქრისტე ვაიგივებულია მზესთან³⁰.

ამგვარი ქრისტიანული რეალიები შეიძლებოდა კიდევ მოგვეყვანა ვახტანგის კომენტარებიდან, მაგრამ არ მიგვაჩნია საჭიროდ. ვახტანგ მეფისა არ იყოს „ყველას... აღარ გამოვეკიდეთ“, არ გვინდა ეს ვინმემ ჩამოგვართვას

³⁰ მ. გივინიევილი, „მზიანი დამე“ ვეფხისტყაოსნისა და ქრისტიანული მსოფლ-მხედველობის ზოგი საკითხი, ძველი ქართული მწერლობის საკითხები, 1958, III, გვ. 40—65.

ტენდენციურობაში და ვახტანგ მეფისადმი მიკერძოებაში. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ამ ხაზით ვახტანგს მოეპოვება არა სწორი განმარტებანი, რომლებიც გაკრიტიკებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში. ჩვენ მაოზე ამჯერად აღარ შევჩერდებით.

ცალკე უნდა განვიხილოთ ვახტანგ მეფის თვალსაზრისი „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგზე. პროლოგი თეორიული ხასიათისაა, სადაც რუსთველი გადმოგვცემს თავის შეხედულებას ღმერთზე, პოეზიასა და მიჯნურობაზე. ამიტომაც „ვეფხისტყაოსნის“ იდეური შინაარსის გასარკვევად პროლოგს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. აქ მოცემული ძირითადი თეორიული დებულებანი მხატვრულად არის ხორცშესხმული თვითონ პოემაში. ვახტანგ VI აპის გამო პროლოგით საგანგებოდ დაინტერესებულა, განუმარტავს ყველა, თანაც შედარებით უფრო ვრცლად და მეტი გულმოდგინებით. მისი აზრით, პროლოგი მთლიანად „საღმრთოა“, მასში რუსთველის მიერ განვითარებული მიჯნურობის თეორიაც მხოლოდ ღვთაებრივ სიყვარულს გულისხმობს. წარსულშიც და ახლაც ვახტანგის ეს შეხედულება კრიტიკის საგანი იყო ყოველთვის და არ იზიარებდნენ. სანამ უშუალოდ მის განხილვაზე გადავიდოდეთ. მანამ გვინდა წარმოვაჩინოთ: რა არის პოზიტიური ვახტანგ მეფის ნაზრევი? სამეცნიერო ლიტერატურაში ამას არ აღნიშნავენ ხოლმე, კმაყოფილებიან ვახტანგის თეორიის კრიტიკით.

ჩვენი აზრით, ვახტანგი ღრმად ჩასწვდა „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგის არსს. კერძოდ მან ახლებურად განმარტა „ვეფხისტყაოსნის“ ამბის საღმრთობა, აგრეთვე რუსთველისა და თამარის მიჯნურობა. ამაზე უკვე გვქონდა საუბარი. ასევე გასაზიარებელია ვახტანგის კომენტარი შესავლის პირველ ორ სტროფზე, რომლებშიც ღმერთზე და ქვეყნის შექმნაზეა საუბარი. ვახტანგის ტერმინი რომ ვიხმაროთ, ეს ორი სტროფი „საღმრთოა“, დამყარებული ბიბლიურ წიგნებზე (1, 2, ა, ბ, გვ. სპ—სბთ). რუსთველი ღმერთს მიმართავს: „მომეც მიჯნურთა სურვილი სიკვდილამდე გასატანისა“. აქ უთუოდ ღვთაებრივი სიყვარული იგულისხმება და ვახტანგის კომენტარი სავერდით მეცნიერულია. გარდა ამისა პროლოგში რუსთველი ერთგან აშკარად ღვთაებრივ სიყვარულზე ლაპარაკობს. ესენია: „გთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა“ (20); „მას ერთსა მიჯნურობასა ჭკვიანნი ვერ მიხვდებიან“ (21). ვახტანგისეული განმარტება ამ სტროფებისა მისაღებია. ეს სტროფებიც „საღმრთოა“ (20—21, კჳ—კვ, გვ. ტ). დასასრულ რუსთველი პროლოგში იძლევა პოეზიის ღვთაებრივ გაგებას (12, 1—2):

შაირობა პირველადე სიბრძნისა ერთი დარგი,

საღმრთო საღმრთოდ გასაგონი მსმენელთათვის დიდი მარგი.

ვახტანგის კომენტარი აქაც სწორია და დამაჯერებელი. მას სამართლიანად აქვს წინა პლანზე წამოწეული მისი „საღმრთო“ ხასიათი (12, ით, გვ. სეხ).

თავისი დროისათვის ყველაფერი ეს ახალი იყო და ძალზე მნიშვნელოვანიც. გავიხსენოთ ნართალის სტროფი კლერიკალი ავტორისა („პირველ თავი დასაწყისი“). მისი პოლემიკური მახვილი უმთავრესად პროლოგისადმი მიმართული: ისაა „ნათქვამი სპარსულად“ არის „საერო“ ხასიათისა და „არას გვარგებს საუკუნოს“. ვახტანგის წინა მთარგმნელების აზრითაც თურმე „რუსთველის ნათქვამში საღმრთო არა ურევი არა“. ყოველივე ამას უპირისპირდება ვახტანგის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც პროლოგში საყ-

მაოდ ბევრია „სალმრთო“. ვახტანგი აქ მთელი თავით მაღლა დგას „ვეფხისტყაოსნის“ კლერიკალ „მთარგმნელებზე“, რომლებიც თხზულებაში ვერ ამჩნევდნენ ვერაფერს კარგსა და „სალმრთოს“, თვლიდნენ მას ანტიქრისტიანულ ნაწარმოებად. პროლოგის ეს სტროფები ასეა გაგებული დღევანდელ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც და აქ ვახტანგ VI-ის დამსახურება უეჭველია. ამის აღნიშვნა საჭიროა და აუცილებელი.

ამავე დროს ვახტანგს არა სწორედ აქვს განმარტებული პროლოგის მთელი რიგი სტროფები, რომლებიც მიჯნურობის საკითხს შეეხება. დავიმოწმოთ რამდენიმე. რუსთველი ჩამოთვლის რა უნდა ახასიათებდეს ნამდვილ მიჯნურს (23), ტექსტში ამაყარად ამქვეყნიურ სიყვარულზეა საუბარი. ვახტანგის აზრით, ეს რუსთველს „...ს ა ე რ ო დ არ უთქვამს, ს ა მ ლ დ ე ლ ო ს კ ა ც ზ ე დ უთქვამს. ასე რომ, სამღვდლო კაცი წირვის იარაღების გაწყობითა სულიერად ქცევითა და მდლით ერის კაცს ასრე უნდა ეჩვენოს, ტურფად და მზეებერ გაბრწყინებული და სასუფეველის მიჯნურნიც ხომ სამღვდლონი არიან...“ (23, ც, გვ. სეა—სებ); რუსთველი ამბობს (26. 1—2):

აჲ საქმესა მიჯნური ნუ უხმობს მიჯნურობას:

დღეს ერთი უნდეს, ხვალე სხვა, სომობდეს გაყრისა თმობასა.

ვახტანგის განმარტებით „ე ს ე ც ს ა მ ლ დ ე ლ ო ს ი ა“. ამ საქმეს მიჯნურნი მიჯნურობას ნუ უძახით, დღეს რომ სასუფეველის მიჯნურნი შეიქნათ ხვალ სოფლისა, და სოფლის სიყუარულით ხვალ მისი გაყრა დათმობთ...“ (26, ია, გვ. სეგ). სინამდვილეში ყველაფერი ეს „საეროდ“ არის ნათქვამი და არა „სამღვდლოდ“, გულისხმობს ერისკაცებს და ამ ქვეყნიურ სიყვარულს. ვახტანგ VI ამტიკებს თითქოსა აქაც ღვთაებრივ მიჯნურობაზეა საუბარი.

ვახტანგ VI-ეს ასევე აქვს განმარტებული „ვეფხისტყაოსნის“ მთელი რიგი სტროფები, რომლებშიც ამქვეყნიურ სიყვარულზეა საუბარი. კომენტატორი ცდილობს მათშიც ღვთაებრივი მიჯნურობა ამოიკითხოს. მაგალითების მოყვანა შორს წაგვიყვანდა.

ვახტანგ VI-ის ეს განმარტებანი არ არის გაზიარებული სამეცნიერო ლიტერატურაში. მათი კითხვისას უნებლიეთ გახსენდებათ თვითონ ვახტანგის სიტყვები: „მაგრამ თუ უნდა ესეც არ იყოს და ისე იყოს, თ ა რ გ მ ა ნ ი ხ ო მ ა ს რ ე ს ჯ ო ბ ს“ (გვ. სვგ). ჩანს, კლერიკალურ საზოგადოებას „ვეფხისტყაოსნის“ პროლოგი და სამიჯნურო სტროფები ჰქონდა განსაკუთრებით ნიშანში ამოღებული და ამის მიხედვით ცდილობდა ის გამოეცხადებინა „სამეძაო“ ნაწარმოებად. ამიტომაც ვახტანგს მათ მიმართ განსაკუთრებული გულმოდგინება გამოუჩენია და ყველაფერი „სალმრთოდ“ განუმარტავს. ვინ იცის, შეიძლება იმ დროისათვის მართლაც ასეთი „თ ა რ გ მ ა ნ ი ს ჯ ო ბ დ ა“. ყოველ შემთხვევაში დღეს ამას სპეციალისტები უარყოფენ და ვახტანგს საკმაოდ მკაცრად აკრიტიკებენ.

ჩვენი აზრით, ვახტანგის კომენტარები ამ ხაზით ისევ თხოულობს სპეციალურ შესწავლას. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა კ. კეკელიძის ერთი დაკვირვება: აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში მან შენიშნა სუფისტური პოეზიის გავლენა, რომელშიაც ფიგურირებს ღვთაებრივი სიყვარულის იდეა: პოეტები ამქვეყნიურ სიყვარულს უმღერიან, მაგრამ ალეგორიულად ღვთაებრივ სიყვარულს გულისხმობენ. ვახტანგ მეფესაც მოეპოვება ამგვარი ლექსები. კ. კეკელიძე წერს: «Вахтанг до того был поглощен тео-

рий „аллегорической любви суфизма, что в своих достопримечательных комментариях, приложенных к первому (1712 года) изданию поэмы „Вепхвис-ткаосანი“ это знаменитое произведение он провозгласил гимном „божественной любви“»³¹. ეს საკითხი უფრო ვრცლად აქვს განხილული ს. ცაიშვილს, რომელიც იზიარებს ქ. კეკელიძის შეხედულებას³². ეს ფაქტი მხედველობაშია მისაღები. აქედან ჩანს, რომ ვახტანგ მეფის შეხედულება „ვეფხისტყაოსნის“ ღვთაებრივ მიჯნურობაზე არ არის შედეგი მხოლოდ პოემის რეაბილიტაციისა. ამგვარი გაგება მიჯნურობისა არსებობდა ვახტანგ მეფის დროის პოეზიაში. იმდროინდელი საზოგადოებისათვის ეს მისაღებიც იყო და მეცნიერულიც. ეს არის მთავარი და არსებითი. ვახტანგ მეფის თორიამ პოზიტიური როლი შეასრულა თავისი დროისათვის და დღესაც ანგარიშგასაწევია.

რა შეიძლება ითქვას საბოლოოდ ვახტანგ მეფის რუსთველოლოგიური კონცეფციის შესახებ? ვახტანგის „თარგმანი“ პოლემიკური ხასიათის ნაშრომია, რომელშიაც „ვეფხისტყაოსანზე“ კლერიკალური თვალსაზრისის საპირისპიროდ საგანგებოდ არის წინა პლანზე წამოწეული თხზულების „საღმრთო“ ხასიათი. ამ ხაზით მისი ზოგიერთი განმარტება თუ ცალკეულ შეხედულებანი ტენდენციურობის ბეჭედს ატარებს. და არ არის გასაზიარებელი. „ვეფხისტყაოსანი“ მთელი თავისი იდეური მიზანდასახულობითა და შინაარსით საერო ხასიათის ნაწარმოებია. მას ვერ გავუთანაბრებთ სასულიერო ძეგლებს, სასულიერო პირთათვის, ანუ „სამღვდელოთათვის“, ის არაა განკუთვნილი. ეს უეჭველია. თვითონ ვახტანგ მეფეც ხაზგასმით აღნიშნავს „ვეფხისტყაოსნის“ საერო ბუნებას. ჩვენი აზრით, ვახტანგის რუსთველოლოგიური კონცეფციის შეფასებისას ეს მაინც არ არის მთავარი. ვახტანგ მეფემ თავისი კონცენტრაციით დამაჯერებლად დაასაბუთა, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ღრმა რელიგიური და ფილოსოფიური აზრების შემცველი ნაწარმოებია. მისი ავტორი „ქრისტიანი ფილოსოფოსია“, ქრისტიანული სარწმუნოების ნიადაგზე დგას და ქრისტიანულად აზროვნებს. თხზულებაში ვახტანგმა საკმაოდ გამოავლინა ქრისტიანული რეალიები, მის ცალკეულ ადგილებს პარალელები დაუძებნა ბიბლიურ წიგნებში თუ სხვა ქრისტიანულ ძეგლებში. ასე რომ, ვახტანგ მეფის კონცეფციით „ვეფხისტყაოსანი“ ზნეობრივადაც მისაღებია და რელიგიურადაც. ორივე შემთხვევაში ის ქრისტიანობის ნიადაგზე დგას და სასარგებლოა სულიერადაც და ხორციელადაც. შეიძლება ვედათ ვახტანგ მეფეს, მაგრამ ეს თვალსაზრისი საესებით ლოგიკურია და მეცნიერული. თავისი დროის კვალობაზე მან ეს კარგად დაასაბუთა. ამავე დროს აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში ეს ახალი სიტყვა იყო. ვახტანგ მეფემდე „ვეფხისტყაოსნის“ რელიგიურ და ფილოსოფიურ მხარეს არ ექცეოდა ყურადღება. ის მიანიდა საერო ნაწარმოებზე, რომელშიაც „საღმრთო“ ძალიან ცოტა რამ იყო. აქ ისევ არჩილ ნეფე უნდა გავიხსენოთ. „გაბაასებაში“ თეიმურაზ I ასე მიმართავს რუსთველს: „ს ა ღ მ რ თ ო ს წავლით ვერ ამიხვალ, საეროვე მოიხაზე“³³, „საღმრთოდ მაშინც უეჭველად შემიძლია შენი დანთქმა“³⁴. ამას რუსთველიც იზიარებს თავის პასუხში: „ს ა ღ მ რ თ ო შენთვის დაიჭირე და ს ა ე რ ო მე

31 ქ. კეკელიძე, ვტიულები, 1945, II, გვ. 285.

32 ს. ცაიშვილი, ლიტერატურული წერილები, 1966, გვ. 59—72.

33 არჩილიანი, II, სტრ. 131.

34 იქვე, სტრ. 146.

მიბოძე³⁵. ამგვარად, არჩილის მიხედვით, თეიმურაზ პირველის პოეზია უფრო „საღმრთოა“, ვიდრე რუსთველისა. ვახტანგ მეფის თვალსაზრისი განსხვავებულია: მისთვის რუსთველი უალრესად „საღმრთო“ პოეტია. „ვეფხისტყაოსანი“ შეიცავს ღრმა რელიგიურ და ფილოსოფიურ აზრებს.

ვახტანგ მეფის შეხედულებას არც ჩვენს დროში დაუკარგავს მნიშვნელობა. „ვეფხისტყაოსნის“ რელიგიურ-ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობაზე დღესაც აზრთა სხვადასხვაობაა. სხვადასხვა დროს რუსთველი გამოაცხადეს მაჰმადიანად, მანიქეველად, სოლარული პაგანიზმის მიმდევრად და წარმართდაც. ეს თეორიები დაწერილებით აქვს განხილული კ. კეკელიძეს. მისი სიტყვით: „აქ რაღაც ვაუგებრობასთან უნდა გვექონდეს საქმე. თუ საქართველოს იმ დროინდელ მღვდმარეობას გავითვალისწინებთ და თან არ მოვიხილომებთ პოეტი რეალურ მშობლიურ ნიდაგს მოვგლიჯოთ, კატეგორიულად უნდა ვთქვათ, რომ ის არ არის არც მაჰმადიანობის, არც მანიქეიზმის, არც სოლარული პაგანიზმის მიმდევარი. ის ქრისტიანია“³⁶. ამის დასამტკიცებლად მას უხვად მოჰყავს „ვეფხისტყაოსნის“ პარალელები ბიბლიურ წიგნებთან“.

კ. კეკელიძე აქ აგრძელებს ვახტანგ მეფის ტრადიციას. თავის დროზე მანაც დამაჯერებლად დაასაბუთა „ვეფხისტყაოსნის“ ქრისტიანული ხასიათი.

§ 4. ვახტანგ მეფის ადგილი რუსთველოლოგიაში

ვახტანგ მეფე ახალი მოვლენაა „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლის ისტორიაში. ვახტანგამდე რუსთველის შესახებ ცნობებს ეპოულობთ მხოლოდ მხატვრულ მწერლობაში. ადგილი აქვს ტრადიციული ცნობების განმეორებას, გვხვდება ვეფხისტყაოსანზე ცალკეული აზრები და შეფასებანი. ვახტანგ VI არის პირველი, რომელმაც სპეციალური რუსთველოლოგიური ნაშრომი დაგვიწერა და მთლიანად განიხილა ეს ნაწარმოები. ამით ვახტანგმა საფუძველი ჩაუყარა რუსთველოლოგიურ მეცნიერებას, რუსთველი მხატვრული მწერლობიდან შემოიყვანა მეცნიერებაში. დღესაც სანიმუშოა ვახტანგის მიდგომა ტრადიციული ცნობებისადმი: ის კრიტიკულად უდგება მათ. ამოწმებს ფაქტებს და გამოთქვამს თავის დასაბუთებულ მოსაზრებებს. ასე გადაწყვიტა მან „ვეფხისტყაოსნის“ ამბის სადაურობის პრობლემა, რუსთველისა და თამარის მიჯნურობის საკითხი. ვახტანგ მეფე ახლის მიძიებელი მეცნიერია, უშუალოდ სწავლობს „ვეფხისტყაოსანს“. უარყოფს თამამად ტრადიციულ შეხედულებებს, კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს მათ. ერთი სიტყვით, ჩვენ წინაშეა ნამდვილი მეცნიერი-მკვლევარი, პირველი მეცნიერი-რუსთველოლოგი, რომელმაც ახალი გზები გახსნა „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლის ხაზით და კეთილი მიმართულება მისცა მას.

ვახტანგ მეფემდე ძველ ქართულ მწერლობაში გასავალ ჰქონდა გლირიკალურ შეხედულებას „ვეფხისტყაოსანზე“. მოსწონდათ და აფასებდნენ მას, როგორც დიდ პოეტურ ქმნილებას, პოეზიის სწორუპოვარ ნიმუშს, მაგრამ შედარებით ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ზნეობრივ მხარეს, თვითონ მის იდეურ შინაარსს. მიაჩნდათ რომ ის, როგორც საერო ნაწარმოები, სულისათვის უსარგებლო იყო. ეპკვეშ დაუყენებიათ „ვეფხის-

³⁵ არჩილიანი, II, 146.

³⁶ კ. კეკელიძე. ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 194—195, ხაზგასმა ავტორისა.

ტყაოსნის“ ზნეობრივი მხარეც და იმდენად გაკადნიერებულან, რომ თხზულებასში ასახული წმინდა სიყვარული „სამეძაოდ უთარგმნიათ“. ვახტანგ მეფე არის ერთადერთი და პირველი ძველ საქართველოში, რომელიც ენერგიულად აღუდგა წინ კლერიკალურ საზოგადოებას და მათ თვალსაზრისს დაუპირისპირა თავისი საერო თვალსაზრისი „ვეფხისტყაოსანზე“³⁷ თუ შეიძლება ასე ითქვას, მან მოწინააღმდეგე მისივე იარაღით დაამარცხა: „ვეფხისტყაოსანი“ შეისწავლა რელიგიური თვალსაზრისით და დაუმტკიცა მათ, რომ ის თავისი იდეური შინაარსით ღრმად ქრისტიანული ნაწარმოებია, ზნეობრივად წმინდა და მისაღები. მან იქეთ შეუტია კლერიკალ „მთარგმნელებს“, უწოდა მათ „უცოდინარნი“ და „უმეცარნი“. ერთი სიტყვით, ვახტანგმა შეძლო მოეხდინა „ვეფხისტყაოსნის“ რეაბილიტაცია, რის საფუძველზეც შესაძლებელი გახდა მისი ბეჭდურად გამოქვეყნება. თავისი ღროისათვის ეს იყო დიდი მეცნიერული გმირობა. ვახტანგ მეფე აქ ნამდვილი რაინდია, განმარტოებით დგას, რომლის გვერდითაც ჩვენ ვერ დავაყენებთ მისი ღროის ვერც ერთ მოღვაწეს. ვახტანგის „თარგმანს“ დიდი საზოგადოებრივი და მორალური მნიშვნელობა ჰქონდა XVIII საუკუნის საქართველოში.

ყველაფერი ეს საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ვახტანგ მეფის რუსთველოლოგიური ნააზრევი ქართული მეცნიერული აზროვნების ერთ-ერთი ბრწყინვალე გამოვლინებაა. ამიტომაც ვერ გავიზიარებთ მ. ბროსეს ნაკარ შეფასებას. მისი სიტყვით, ვახტანგის ნაშრომი: ფრიალ უშესაბამო და უხამსია“. სინამდვილეში ეს ნაშრომი თავისი ღროისათვის „ფრიალ შესაბამისი“ და კარგი იყო, მნიშვნელოვანი მოვლენა და ახალი სიტყვა რუსთველოლოგიაში. დღეს რუსთველოლოგია ახალ საფეხურზეა ასული. ამიტომაც გვაქვს უფლება დავუპირისპირდეთ ვახტანგ VI-ს, ვედაოთ და ვეკამათოთ რუსთველოლოგიურ საკითხებში, მაგრამ არ უნდა დავგვიწყდეს ამ ხაზით მისი დიდი დამსახურება. საკიროა ვახტანგის ნაშრომის პოზიტიური მხარე წინა პლანზე იქნეს წამოწეული. ჩვენი ნაშრომიც ამას ისახავდა პიზნად.

„ვეფხისტყაოსნის“ მსგავსად ვახტანგ VI-ის რუსთველოლოგიური ნააზრევიც ცხარე პოლემიკისა და იდეური ბრძოლის საგნად ქცეულა ძველ საქართველოში. კლერიკალურმა საზოგადოებამ არ აპატია ვახტანგს მის წინააღმდეგ გამოლაშქრება და „ვეფხისტყაოსნის“ გათანაბრება სასულიერო ხასიათის წიგნებთან. მთავარებისკოპოს ტიმოთე გაბაშვილის პირით მან ასეთი მსჯავრი დასდო რუსთველს და მის პირველ მეცნიერ-კომენტატორს ვახტანგ VI-ს: რუსთველი „იყო მთქმელი ლექსთა ბოროტთა, რომელმან ასწავა ქართველთა სიწმინდის წილ ბილწება და განრყვნა ქრისტიანობა. ხოლო უწინარეს ჩუენმა საღმრთოდ თარგმანა“. თვითონ ტიმოთე იმათი შემკვიდრება. რომლებიც, ვახტანგ მეფის სიტყვები რომ გავიმეოროთ, „სამეძაოდ თარგმნიდნენ“ რუსთველის უკვდავ ქმნილებას, მასში „კარგს“ ვერაფერს ამჩნევდნენ და „მრუდედ“ ესმოდათ „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსი. კლერიკალური საზოგადოება არც ამით დაკმაყოფილებულა. მას უცდია ფიზიკურად გაენადგურებინა მთელი გამოცემა, რის გამოც „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის ცა-

³⁷ ტ. გაბაშვილი, მიმოსვლა, ელ. მეტრეველის გამოცემა, 1956, გვ. 80.

ლებმა მცირე რაოდენობით მოაღწიეს. ზოგიერთ მათგანს აკლია კომენტარები. ასე რომ, იდეური ბრძოლის ნაკვალევი მათზეც არის აღბეჭდილი.

საბოლოო ჯამში ვახტანგ VI-მ ეს იდეური ბრძოლა მოიგო. იგი გამარჯვებული წარსდგა ისტორიის სამსჯავროს წინაშე. უკვალოდ გაქრნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ავად მოსაგონარი „თარგმანები“, რომელთა გასაბათილებლადაც დაიწერა ვახტანგის ნაშრომი. ვერც შემდეგში გაბედა ვინმემ ამგვარი „უკადრი“ რამ ეკადრებინა „ვეფხისტყაოსნისათვის“. ეს ვახტანგ VI-ის დიდი დამსახურებაა. მთელი მოწინავე ქართველი საზოგადოება ვახტანგის მხარეს დადგა. გამოცემის ბოლოში მოთავსებული ლექსით „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემა ნამდვილი ზეიმი იყო ქართული კულტურისა: „ყველაქასა უხაროდა რიტორსა და ქმა უსრულსა“. ვახტანგ მეფის რუსთველოლოგიური ნააზრევი მთლიანად გაიზიარეს მამუკა ბარათაშვილმა, თეიმურაზ II-მ და დავით გურამიშვილმა. ასე, მაგალითად, მამუკა ბარათაშვილი პოეზიაზე მსჯელობის დროს რუსთველს საგანგებოდ გამოყოფს, იმეორებს ვახტანგის შეხედულებას: „... რუსთველს ცოლ-ქმრობის სიყვარულზე უთქვამს და სხვა მრავალი საღმრთოდ საერო სწავლება მოუყვანია, რომელსა მისი თარგმანი მეფეს რომ უბრძანებია, ის გამოაცხადებს“³⁸. ყოველივე ამის ფონზე შეიძლება დავიწყებამ მივცეთ ტიმოთე გაბაშვილის გაბოროტებული ნათქვამი.

ვახტანგ VI-ის „თარგმანი“ დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამასთან დაკავშირებით სიმბოლურია ერთი ფაქტი: 1937 წელს რუსთველის იუბილეს დღეებში ხელახლა დაიბეჭდა აღდგენილი სახით „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემა. ეს საშვილიშვილო საქმე შეასრულა ა. შანიძემ. ამით ჩვენმა მეცნიერებამ მოახდინა ვახტანგისეული გამოცემის სრული რეაბილიტაცია. ეს ეხება არა მარტო მის ტექსტოლოგიურ მხარეს, არამედ საკუთრივ რუსთველოლოგიურ ნააზრევსაც. რომლის გამოც კლერიკალურმა საზოგადოებამ სცადა გამოცემის ფიზიკური განადგურება. ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემა მიეძღვნა რუსთველის იუბილეს. ამავე დროს ეს დაემთხვა ვახტანგ მეფის გარდაცვალების 200 წლისთავეს, რომელიც ოფიციალურად არ აღნიშნულა. ჩვენი აზრით, ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ აღდგენილი გამოცემა იყო ვახტანგ მეფის საიუბილეო საჩუქარიც. დღესაც, ვახტანგ VI-ის დაბადების 300 წლისთავეზე, არ შეიძლება მადლოვრებით არ მოვიხსენიოთ სწავლული მეფე-პოეტის დიდი დეაწლი რუსთველოლოგიის წინაშე.

³⁸ შ. ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, გ. მიქაძის გამოცემა, 1969, გვ. 124.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

ღეილა თეთრუაზვილი

ბუნების არსის (ღმერთის) გაგებისათვის
პაჟა-ფსაჟელასა და ახალგაზრდა გოეთეს ფილოსოფიურ
ლირიკაში

ბუნებისა თუ ღმერთის საკითხი ვაჟა-ფსაჟელას შემოქმედების ერთი უძირკითადესი პრობლემათაგანია, რითაც ქართველი გენიოსი ვ. ც. გოეთეს ენათესაება.

გოეთეს შემოქმედებაში, კერძოდ, მის ახალგაზრდობის დროინდელ ფილოსოფიურ ლირიკაში, მკვეთრად ელინდება ჰაბუკი გენიოსის მსოფლმხედველობრივი მრწამსი „hen kai pan“ („ერთია ყოველი“), რომელიც პოეტს სპინოზას, ხოლო თუ უფრო „შორს“ წავალთ, შუაასაუკუნეობრივი ერესისა და ანტიკური წარმართული ხანის მსოფლალქმის შემოქმედებით მიმდევრად ეცილებს: სპინოზას ცნობილი პანთეისტური დებულება „ბუნება ანუ ღმერთი“ გოეთეს პოეზიაში ორი ასპექტით იჩენს თავს: 1. ბუნება-ღვთაების ტოლსწორობის პრინციპად და 2. ღვთაება-ადამიანის სწორფრობის ტენდენციად.

სპინოზას პანთეისტური მოძღვრების არსებითი ნაკლოვანება ისაა, რომ ამ მოძღვრებაში ღვთაებასთან წილნაყარი, ნებისმიერი „მოდუსის“ (სულიერისაც და უსულოსიც, მათ შორის, რაც მთავარია, — ადამიანის) არსი გაუფასურებულია და „ინდივიდუალობის“ გრძნობა არ გააჩნია, ხოლო მისი სუბსტანცია, იგივე ღმერთი-ბუნება ერთ გაქვევებულ, „უსულ-უგულ“, უემოციო რამედანა წარმოდგენილი. გოეთეს შემოქმედებაში კი იგი (ეს „სუბსტანცია“) განხსნილია ლაიბნიცის მონადის „ნერვული“ თუ „მორთოლვარე“ ხასიათით, შეესებულება მისთვის (მონადისათვის) დამახასიათებელი ე. წ. „ძალის პრინციპით“². და ამიტომაცაა, რომ ერთი მხრივ, გოეთეს ერესი იმით აღმატება სპინოზასას, რომ იგი ფილოსოფოსისაგან განსხვავებით ბუნება-ღვთაების სწორფრობით არ იზღუდება მხოლოდ და ღვთაება-ადამიანის ტოლსწორობასაც აღიარებს³; ხოლო, მეორე მხრივ, პოეტის ღვთაება „გონიერიცაა“ და „მგრძობელიც“, სამყაროს კანონზომიერების მარგანიზებელ-განმსახიერებელი უმკაცრესი ტირანიცა და გულმოწყალე, შორსმჭვრეტელი ტოლერანტიც.

თუ გოეთეს პანთეისტობა დღეს უკვე აღიარებულ მოვლენადაა ქცეული, ხოლო პოეტის აშკარად გამოკვეთილი სპინოზიზმი გოეთელოგიაში ერთ-ერთ

¹ Goethe. Dichtung und Wahrheit, Goethes Werke in 10 Bänden, II B. Weimar, 1962, გვ. 156.

² H. Lindner. Das Problem des Spinozismus im Schaffen Goethes und Herders Weimar, 1960, გვ. 129.

³ იხ. ჩვენი შრომა „სწორფრობისა“ და „მიმეზისის“ იდეისაჟის გოეთეს „პრომეთე-ში“, ისეუ შრომები, ტ. 8—9, თბილისი, 1974.

საფუძვლიან, არგუმენტირებულ ტენდენციადაა მიჩნეული, ვაჟა-ფშაველასთან დაკავშირებით განსხვავებული ვითარებაა.

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში პანთეიზმის გაგებისათვის დღემდე ჩატარებული მუშაობის შესახებ ყველაზე საყურადღებო მოსაზრება გამოითქვა პროფ. გ. კიკნაძის⁴ და, მის კვალზედ, პროფ. ჯ. ჭუმბურიძის მიერ, თანაც ისე, რომ ამ მოსაზრების რადიკალური ხასიათი ვაჟას პანთეისტობის კატეგორიულ უარყოფაში მქდევნდება. ვაჟას თვალსაჩინო მკვლევრებმა პოეტის პანთეისტობის მომხრეთაგან 3 ძირითადი საკითხის გარკვევა-დასაბუთება მიიჩნიეს საჭიროდ.

პროფ. ჯ. ჭუმბურიძის აზრით (გ. კიკნაძის კვალზედ), „ამჟამად უკვე გარკვეულია, რომ ვაჟა არ არის პანთეისტი... ვინც ვაჟას პანთეისტობას აღიარებდა, მას უნდა დაესაბუთებინა“: 1. პიროვნული ღმერთის არსებობა ვაჟასთან, 2. ეთიკური პრობლემების უარყოფა მწერლის მიერ, რადგანაც ზემოთ ხსენებული მკვლევარნი მიიჩნევენ, რომ პანთეიზმისათვის, ვაჟასაგან განსხვავებით, მორალური კატეგორიები უცნობია (მისთვის კეთილ — ბოროტის ცნებები არ არსებობენ), 3. ინდივიდუალური სახის არარსებობა ვაჟასთან, რადგანაც მკვლევართა აზრით, „პანთეიზმი გულისხმობს, რომ ყოველი ცალკეული დაკარგულია ერთ მთლიანში, პანთეიზმისთვის საბედისწერო საკითხია. თუ როგორ არის შესაძლებელი საერთოდ ინდივიდუალური სახის არსებობა“⁵.

ვაჟას ცნობილ მკვლევართა ერთგვარი „ამხედრება“ პოეტის პანთეისტად გამოცხადების წინააღმდეგ მართებულად იმდენად გვესახება, რამდენადაც პანთეიზმის ისეთი გაგება, როგორც ვაჟა-ფშაველასთან დაკავშირებით გამოითქვა ჩვენს ლიტერატურულ კრიტიკაში, მიამიტურია და ვაჟასათვის შეუსაბამოც; ხოლო მკვლევართა კატეგორიული ტონი — ვაჟა-ფშაველას პანთეისტობის უარყოფისა ვფიქრობთ, მომდინარეობს პანთეიზმის იმ შეზღუდული, დუნე გაგებიდან, რომელიც არა მხოლოდ ჩვენს ქართულ ლიტერატურულ კრიტიკას ახასიათებს, არამედ უფრო ფართო „მასშტაბებისა“, პოპულარული ხასიათისა უფროა, ვინემ შემოქმედებით-აკადემიური და ვაჟა-ფშაველასთან მისი „დაკავშირება“, მართლაცდა, ვერაფერი საქმეა. მაგრამ არსებობს პანთეიზმის სხვა გაგება, რომელსაც ერეტიკული თუ ფიზიომონისტური პანთეიზმი ითვალისწინებს და რომელიც გენიალურ შემოქმედთა „მრავალსულს აახლოებს“. მე-18 საუკუნეში იგი გამოვლინდა „გოეთესებურ პანთეიზმად“, რომელიც, ასე რომ ვთქვათ, „მომზადდა“ წარმართულ-ბერძნული მსოფლგაგების, შუასაუკუნეების ერეტიკოს-მისტიკოსთა შეხედულებებისა და სპინოზა-ლაიბნიცის ნააზრევთა შემოქმედებითი გარდატეხა-გარდასახვით.

ფიზიომონისტურ-ერეტიკული პანთეიზმი, რომლის „დამფუძნებელი“ გერმანულ განმანათლებლურ ფილოსოფიურ-ესთეტიკურ აზროვნებაში გ. ე. ლესინგი, ხოლო შემდგომ მის კვალზედ — ჰერდერ-გოეთე გახლდნენ, სწორედაც რომ ღრმა, მრავალსახოვანია და ვაჟასათვის შესაბამისიც, ისეთ პანთეიზმ-

⁴ გ. კიკნაძე, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება, თბილისი, 1957, გვ. 140.

⁵ ჯ. ჭუმბურიძე, ვაჟა რევოლუციამდელ ქართულ კრიტიკაში, ვაჟას კრებული. თბილისი, 1970, გვ. 18.

ისაგან განსხვავებით, რომელიც ჩვენს ლიტერატურულ კრიტიკაში გაისმა ვაჟასთან დაკავშირებით⁶.

რასაკვირველია, ვაჟას შემოქმედების წარმართულ-ერეტიკულ ხასიათზე თუ პანთეიზმზეც შეიძლება ლაპარაკი და მისტიკურობაზეც, მეტადრე ამ უკანასკნელზე ღირს ყურადღების გამახვილება, რაც ეგზომ შემტვევი ტონით გაისმა ამ ბოლო ხანებში როგორც „გველის მჭამელის“ ავტორთან მიმართებით, ისე „ფაუსტისა“ და „დივანის“ გენიალურ შემოქმედთან დაკავშირებით, მაგრამ ვაჟას „წარმართობა“ „პირველყოფილობას“ არ უნდა გულისხმობდეს, ერეტიკოსობა — ღვთაების ყოველგვარი გავების უგულვებელყოფას, პანთეიზმი — ზნეობრივი „მე“-ს ანდა ინდივიდუალობის უარყოფას, ხოლო მისტიკა — მისტიციზმს, ანდა მარტოოდენ სულის გამოცხადებას ღვთაებრივად მატერიის საპირისპიროდ და მათ შორის იმგვარ შეურიგებელ, მტრულ დამოკიდებულებას, როგორც ეს სპირიტუალისტებსა თუ, გოეთეს გამოთქმით, „სიტყვით განსწავლულებს“ (Wortgelehrten-ს) ესახებათ.

ამ თვალსაზრისით ვაჟა-ფშაველანზე შეიძლება იგივე ითქვას, რაც ო. ჭინორიამ თქვა გოეთეს მიმართ: „გოეთე უბრწყინვალესი წარმომადგენელია ე. წ. ფიზიომონისტური პანთეიზმისა, რომელიც თეომონისტურის საწინააღმდეგოდ, ღმერთში კი არ აქრობს სამყაროს თვითარსობას, არამედ, პირიქით, ბუნებაში „ხსნის“ ღმერთს; ღმერთად წოდებული ბუნების შემოქმედებით უნარსა თუ სხსიერებას ძალას აღიარებს როგორც მატერიალურ, ისე სულიერ მოვლენათა ერთიან სუბსტანციად“⁷.

უპირველეს ყოვლისა, ჩვენ იმაში გვმართებს შეთანხმება, რომ ვაჟა-ფშაველას, ვითარცა ჭეშმარიტ ჰუმანისტს, შეუძლებელია პიროვნულ-ტრანსცენდენტური, — თუ დოგმატური რელიგიის, — ღმერთი სწამდეს, რამეთუ „ყოველი რელიგიის ერთი უმთავრესი, როგორც ანტიესთეტიკური, ისე პირველი რიგში ანტიჰუმანური, მანკი ისაა. რომ, როგორც ფრ. ენგელსმა აღნიშნა, მის...საკუთარ არსს ართმევს „ადამიანს“, ანუ ღვთის თვისებად და კუთვნილებად აცხადებს იმ ჭეშმარიტად ადამიანურ შინაარსს, იმ იდეალურ სულისკეთებებსა და უნარს, რომელნიც კაცობრიობას მის რეალურ-სოციალურ ყოფაში შეზღავლია თუ დაჰკლებია“⁸.

სამყარო-ბუნებაა ერთადერთი რეალობა. რომელიც ვაჟას „სწამს“ თავისი საიდუმლო „თავ-ბოლოთი“, „წესითა და რიგით“; თუ ღვთაება მიაჩნია „დამბადებლად“, „ციდამ ცა-ქვეყნის გამგელ“, მის მსგავსად და „ტოლ-სწო-

⁶ მხედველობაში გვაქვს ს. დანელას წიგნის „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“ ძირითადი დებულება ვაჟას პანთეისტობის შესახებ და მის შემდეგ გამოთქმული მოსაზრებები, ოღონდ მ. კვესელავას გამოკლებით, რადგან იგი, ჩვენი აზრით, არსებითად სწორად წარმოვიდგენს ვაჟას პანთეიზმის არსს. მ. კვესელავა, აღნიშნავს რა იმ ფაქტს, რომ რელიგიური შინაარსისაგან განთავისუფლებული ანუ სპინოზისტური პანთეიზმი ვაჟასა და გოეთეს მსოფლმხედველას მიესადაგვება, ფაქტორად ჩვენში პირველია, რომელიც „გოეთესებური პანთეიზმის“ შემოქმედებით მიმდევრად წარმოგვიდგენს ვაჟას. მაგრამ, ვფიქრობთ, ერთგვარად იმასაც სჭირდება დაზუსტება, თუ თვით „რელიგიური შინაარსისაგან განთავისუფლებულ პანთეიზმსა“ კი (ვთქვათ, სპინოზიზმს) რით განესხვავა გოეთესა და მისი შემოქმედებით თანამაზრის — ვაჟას პანთეიზმი.

⁷ იხ. ო. ჭინორიას კომენტარი ე. ო. გოეთეს ფილოსოფიური ლირიკის საკუთარ თარგმანზე, უფრ. „ციხკარი“, 1974, № 9, გვ. 85.

⁸ იხ. ო. ჭინორიას შესავალი ნარკვევი წიგნში: დანტე ალიგიერი, ახალი ცხოვრება, თბილისი, 1967, გვ. 7. რა თქმა უნდა, ჩვენ საესეებით ვემხრობით პროფ. გ. კიენანის აზრს.

რად“ ესახება ბუნებაც, რომელიც გოეთეს ღვთაება-ბუნებისა თუ სპინოზას „სუბსტანციის“ მსგავსად „თავისთავს თუ სიზოვს, /სხვამ ან ვინ/ უნდა მიართვას ძღვენია“ და რომლისთვისაც „საყულო ჭერ არვის დაუჭერია“ (იხ. ლექსი „ქებათა-ქება“). აქ გაეიხსენოთ გოეთეს გამონათქვამი იმაზე, რომ „ბუნებას თავისი არსებობა მისსავე თავში აქვს დაფუძნებული“; ანდა: სპინოზა სუბსტანციას უწოდებს „causa sui“-ს — „შიზებს თავისი თავისას“. ვაჟა „ქვეყნის დამდგენის წყალობად“ მიიჩნევს გაზაფხულის „ჩამოდგომას“ (ლექსი „ერთი რამ მინდა სათქმელად“); ამავე დროს „მთელი ბუნების ზნედ“ ესახება მას „გაზაფხულით ცვლა ზამთრისა“ (ლექსი „შემოდგომა“). ასევე: „დარჩომა ანუ სიკვდილი ეს ხომ ღვთიური წესია“ — წერს ერთი მხრივ ვაჟა¹⁰, ხოლო მეორე მხრივ „სოფლის წესად მიიჩნევს „სიცოცხლის გასაკვებად“ გაჩენილ სიკვდილს და ეს „ღვთიური წესი“ კი სხვაგან (ლექსი „რატომ მალეღვე არ მოვეკედი“) ბუნების ზნედ, მის „უმსგავს-უბრალებელ“ კანონად ესახება მას.

ვაჟა თავის ლირიკაში, ისევე, როგორც მთელს შემოქმედებაში, აიგივებს და ერთუროს შეუნიაცვლებს, ერთმანეთის მაგივრად „გამოიყენებს“ „ღვთიური წესის“, ღვთის „ნების“ ან „შეძლების“, „ქვეყნის დამდგენის წყალობისა“ და „ბუნების ზნის“, მისი „ავ-კარგის“ ცნებებს. სხვაგვარად, აქ გამოკვეთილია ბუნების თავისთავადობის აღიარება, „განჯებისა“ თუ „ღვთაების“ კავასეულ-გაგებით ბუნების ცნების გამსჭვალვა, ანუ ბუნების ღმერთად მიჩნევა (იხ. მაგალითად, ლექსი „ქებათა-ქება“)¹¹. ვაჟა, თუმცა აღიარებს სამყარო-ბუნების ღვთაებისაგან გაჩენას, მაგრამ იგი იმგვარი შეუვალე, თავისთავადი ზასიათით აღბეჭდავს ბუნების არსს, რომ ძნელი სათქმელია, თითქოს გადაუღახავ ზღვარს სდებდეს „გამჩენსა“ და „გაჩენილს“ შორის, ანდა ერთუროსისაგან თვისობრივად განსხვავებულ ფენომენებად ესახებოდეს მას ღმერთი და ბუნება (ლექსი „ვიცანი, ღმერთო, სამყარო“).

ვაჟა წერს: „ამის მეტს ვერ თუ შესძლებდა,/ღმერთმა ინება იმითა,/ დავგვალოს, ოფლი გვადინოს,/მერე გავვაძლოს ძილითა,/რომ ბოლოს სიტყბო ვიგემოთ/გამსჭვალულებმა კირითა“. მაგრამ ღვთაება-განჯების ეს „ნება“ თუ.

იმის თაობაზე, რომ ვაჟა არც ანიმიზმისა და არც ანთროპომორფიზმის მიმდევრად არ შეიძლება ჩაითვალოს, ხოლო თუ საიდან იღებს სათავეს მისი შემოქმედების მიმართ ამგვარი „იზმების“ მიწერის შეცდომა, ამაზე მ. კვესელავას „ფაუსტურ პარადიგმეშიცაა“ აღნიშნული და აქ სიტყვას აღარ ვაუჯერებელივით.

¹⁰ ვაჟა-ფშაველა, 5-ტომეული, ტ. I, 1961, გვ. 226.

¹¹ პროფ. გ. კიკნაძის მიხედვით — „მართალია, ხანდახან ვაჟას შემოქმედებაშიც ვამოძიებს ბუნება ისეთ შინაარსად, რომელიც ადვილად მიუთითებს იმაზე, რამაც ის თითქოს (!?—ლ. თ.) შექმნა, მაგრამ შექმნილის არსებობას ვაჟასთვის უკვე თავისი გამართლება გააჩნია. რაღაც ბუნება არსებობს, იგი არსებობს, როგორც შექმნილისაგან განსხვავებული საკუთარი შინაარსის მქონე სამყარო და ყოველ მის სახეს თავისთავადი მნიშვნელობა აქვს მიანიჭებული“ (იხ. გ. კიკნაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 114). ამ ნათქვამიდან ის შელავნდება, რომ ვაჟას შემოქმედების, მისი მსოფლმხედველობის „თავის პირველ, წმინდა უფლებებში აღდგენისათვის“ მკაცრად მებრძოლი მეცნიერი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მეტად „უზალიაოდ იჭერს საქმეს ღმერთთან“, ამკარადაა „ბუნების მხარეზე“. ოღონდ, ვფიქრობთ, ის კია საკმარისი, ვაიროვებს, თუ, ჭერ ერთი, რა არის ეს „უზენაესი“ ვაჟასთან, რამაც ბუნება „თითქოს შექმნა“, როგორია მიწის ხარისხი, ღონე ამ „უზენაესსა“ და ბუნებას შორის; და, მეორეც, „განისხნება“ თუ არა ვაჟას მსოფლმხედველობრივი არსი ბუნების მისეულ ცნებაში.

როგორც პოეტი ლექსის მომდევნო სტრიქონებში ამბობს, „სიწმინდის კურკლის პირიდან წარმოდგენილი“ ეს ზნე ვაჟას „ამ წუთისოფლის თვისებად“ მიიჩნია: განიცდის რა კოსმოსურ უბედურებად სიკვდილსა თუ ნებისმიერ განადგურებას, „დარბაზთა და სრა-სასახლეების ნგრევას“, „ტურფად ნაკვები ბაღების გავერანებას“, „დღეს მოლხინარი ბალღების ცრემლთა ფრქვევას“, ერთი სიტყვით. წარმავლობას, ვაჟა იქვე დასძენს: „ასეა, ვიცით კარგადა/ამ წუთისოფლის თვისება“. ხოლო ლექსში „მიწამ რა იცის“ ისეთივე შეუვალობას ანიჭებს ვაჟა მიწის „ცოდნას“ თუ კანონს, როგორც „განგებისა“ და „ღმერთის“ ნებას, ანდა „წუთისოფლის თვისებას“. თანაც ამ ლექსის ფინალში გამოხატული საყვედური მიწის მიმართ ისეთივე ტონისაა, როგორცაც „ბუნების წესის“ ან ღვთის „ნების“ მიმართ იჩენს ვაჟა (იხ. ლექსის „ვიციანი, ღმერთო, სამყარო“, დასაწყისი) არცთუ შინაგანი ირონიისაგან თავისუფალი, „ჭირით ვამსკვალული“ ხმით... აქ ვაჟა იზიარებს ბუნების გოეთესეულ გავებას. ბუნების არსი, გოეთეს მიხედვით, „ათასნაირ ტერმინსა და სახელშია შეფარული და მუდამ ერთი და იგივეა“¹²; „მიწის სულის“ არსი ისევე შენაცვლებია „ფაუსტში“ ღმერთისა თუ ბუნების არსს, როგორც ვაჟას ლექსებში წარმოგვიდგება „განგების ნება“ და „მისი თამაში“ ბუნების „უცვლელ-უბრალეებელ წესად“, მიწის კანონად ანდა „ამ წუთისოფლის თვისებად“.

ამრიგად, ვაჟას ლირიკაში, ისევე როგორც მთელს შემოქმედებაში, გოეთეს პოეტური მემკვიდრეობის დარად, მართალია, სიტყვა „ღმერთი“ („უზენაესი“, „განგება“, „ქვეყნის დამდგენი“) მრავალგზის იჩენს თავს, მაგრამ მის შინაარსად გვევლინება ბუნება-სამყარო, მისი „წესი და რიგი“, მკაცრად ობიექტური კანონზომიერება, ხოლო პიროვნული ღმერთისთვის ვაჟასთან ადგილი აღარ რჩება.

ამავე დროს ვაჟას ლირიკული გმირი ისევე აცხადებს ბუნების „თავ-ბოლოს“, „წესს“ „საიდუმლოდად“ („შენი წესი და თავ-ბოლო/საიდუმლობა მთელია“), როგორც მთავარ-ანგელოსი რაფაელი მიიჩნევს „ფაუსტში“ ღმერთისა თუ მზის იდუმალებას შეუცნობლად, როგორც ახალგაზრდა გოეთეს ლირიკულ გმირს ესახება ბუნების საიდუმლოთა „წაკითხვა“ შეუძლებლად (იხ. ლექსი „მგზავრი“). მაგრამ ვაჟა, ისევე, როგორც გოეთე, რაკი ბუნება-ღმერთის იდუმალებას აღიარებს ანდა ბუნების, „ყოვლადობის“ (All), აღმნიშვნელ ტერმინად „ღმერთს“ გამოიყენებს, მისტიციზმის წარმომადგენლად როდი შეიძლება გამოცხადდეს ასე ხელაღებით. აქ საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ. რომ ორივე შემოქმედი იზიარებს ცნობილი მისტიკოს-პანთეისტის — რ. ბოემეს ბედს, რომელზეც ასე თქვა ლ. ფოიერბახმა: „ბოემე მისტიკოსია, მაგრამ ისეთი მისტიკოსი, რომელიც ფხიზლად მისდევს გონებას, მისტიკოს საზღვრებშივე ებრძვის მისტიციზმს. ბევრს იგი მარტოოდენ მისტიკოსად მიაჩნია და, ასე გასინჯეთ, რელიგიურ მეოცნებედაც. ამიტომაცაა. რომ იგი ისეთი ადამიანების ხელში ხვდება, რომლებსაც ყველაზე ნაკლებ სურთ აზროვნებასთან დაიჭირონ საქმე და ბოემესაც თავიანთ თანასწორად წარმოადგენენ, რამეთუ არ ძალუძთ განასხვავონ შინაარსისაგან ფორმა. შინა-

¹² Goethe. Dië Natur. Goethes werke in zehn Bänden. B. 4; Weimar, 1862, გვ. 277.

განისაგან გარეგანი, მწერლის ნამდვილი არსისაგან მისი თავისებურება“ (შე-
მოქმედის მანერა — ლ. თ.)¹³.

ხოლო იქ, სადაც ვაჟა გვეუბნება, რომ იგი „ლაპარაკობდა ღმერთთანა“. ქრისტიანულად, გოეთე რომ იტყოდა, „მოწიწებულ თაყვანებას“ იჩენს ან „სუ-
ლის უნარისადმი“, მისი უკვდავებისადმი რწმენითაა გამსჭვალული და „სამე-
ბას“ კი კეთილგანწყობით ახსენებს, ქართველი პოეტის თითქოსდა რელიგი-
ური შეხედულებანი მოგვაგონებენ გ. ე. ლესინგის ფილოსოფიურ მემკვიდ-
რეობას, რომელშიც პ. რილას მართებული თქმით (და ეს ნათქვამი გოეთესაც
მიესადაგება), „ჰეშმარიტი ქრისტიანობისათვის ზრუნვა მხოლოდ საბაბს წარ-
მოადგენს, რომლის უკან ჰეშმარიტი ფილოსოფიისათვის ზრუნვა იმალება“¹⁴.
ვაჟა ლესინგისა და გოეთეს მსგავსად სდებს თავს ქრისტიანობისა თუ მისი
ღმერთის სახელით ზნეობრივ იდეალებზე; მისთვის ღმერთი „რელიგიურ ხა-
ტად“ კი არაა აღსაქმელი, არამედ — მორალურ იდეადა ქცეული და, ამდე-
ნად, ეთიკის, ფილოსოფიის საგანს წარმოადგენს. ამ თვალსაზრისით ორგზის
საგულისხმოა გოეთეს ნათქვამი ეკერმანთან 1832 წლის 11 მარტს. აქ აშკარაა,
რომ, ჭერ ერთი, ქრისტე პოეტის „მოწიწებული თაყვანების“ საგანია იმდენად.
რამდენადაც იგი მისთვის „ზნეობრიობის უმაღლესი პრინციპის ღვთაებრივი
განცხადებაა“, ხოლო, მეორეც, ამგვარ „თაყვანებას“ გოეთე, ეითარცა ჰეშმა-
რიტი წარმართი (ქრისტიანულ-დოგმატური რელიგიის მრწმენის საპირისპი-
როდ), ამჟღავნებს შვისადმიც, როგორც „წარმომქმენელი“ ძალისა თუ სიცოცხ-
ლის, ქმედების „ღვთაებრივი“ წყაროს მიმართ¹⁵.

პროფ. ჯ. ჭუმბურიძის მიხედვით, ვაჟას პანთეისტად „გამოცხადებას“
რისი უშლის ხელს, რომ პანთეიზმში ზნეობრივი პრინციპებია უარყოფილი.
ჩვენი აზრით კი, ამ დებულებას თუნდაც ის გარემოება ხდის დასაზუსტებელს,
რომ სპინოზას პანთეისტურ თხზულებას „ეთიკა“ ეწოდება, ხოლო ლესინგისა
და გოეთეს პანთეისტურად განწყობილი გმირები უაღრესად ეთიკურნი არიან
(ნათან ბრძენი და მისი შვილობილი რეჰა, ფაუსტი და ჰატემი). რა თქმა უნდა,
ეჰვის შეტანაც კი გაძნელებდა ვაჟას ლირიკულ გმირთა ზნეობრივ ამაღლე-
ბულობაში, მაგრამ ეს გარემოება კი არ გამორიცხავს, არამედ აძლიერებს ვა-
ჟას პანთეისტობას; თუკი რამ მოსწონდა გოეთეს სპინოზას „ეთიკიდან“ — ეს,
პირველ რიგში, ე. წ. „უანგარობის“ მკაცრად ზნეობრივი პრინციპი იყო, რო-
მელმაც „ღვთაებისადმი ინტელექტუალური სიყვარულის“ თეზისში იჩინა
თავი და რაც, ასე გასინჯეთ, კანტის კატეგორიული იმპერატივის ცნებაზე მალ-
ლაც კი დგას. ალბათ, ამ პრინციპის უღრმესად ეთიკური ხასიათი ჰქონდა
მხედველობაში ჰამბურგის გენიოსს, როცა კნებელს მისწერა: „ქ-ნ ფონ შტაინთან
ერთად სპინოზას „ეთიკას“ ვკითხულობ და ვგრძნობ, რომ მისი სული ჩემსაზე
ღრმაცაა და წმინდაც“. ხოლო „პოეზიასა და სიმართლეს“ ხომ პირდაპირ
წერს იგი: „არაჩვეულებრივი ადამიანი, რომელმაც ეგზომ დიდი გავლენა მო-
ახდინა ჩემზე და იმოქმედა ჩემი აზროვნების მანერაზე, სპინოზა იყო. ამაოდ
ვიტყობოდა ირგვლივ, ჩემი უცნაური არსების განვითარების საშუალებათა
ძებნელი, როცა ბოლოს და ბოლოს ხელთ ჩამივარდა სპინოზას „ეთიკა“. რაც

¹³ Л. Фейербах, История философии, собр. соч. в 3 томах. т. 1. Москва. 1974, 33. 180.

¹⁴ P. Rilla, Lessing und sein Zeitalter, Berlin. 1960, გვ. 357.

¹⁵ „Goethes Gespräche mit Eckermann“, Berlin. 1955, გვ. 661.

მე იქიდან ამოვიკითხე, ან შიგ ჩავუმატე საკუთარი არსებიდან, ამისი ანგარიშის მიცემას ვერ შევიძლებდი საკუთარი თავისადმი, მაგრამ ვიგრძენი, რომ მასში ვპოვე ჩემთა ვნებათა დამამშვიდებელი რამ და ჩემს წინაშე გადაიშალა ახალი, ნათელი, დიადი სანახაობა გრძნობიერი და ზნეობრივი სამყაროსი¹⁶

ხოლო რაც შეეხება პროფ. ჯ. კუმბურიძის აზრს იმის შესახებ, რომ პანთეიზმისთვის „კეთილისა და ბოროტის ცნებები არ არსებობენ“ და ამდენად არც ვაჟა მიიჩნევა პანთეისტად, აქ ასე ვიტყვოდით: ჯერ ერთი, ი. ბოემეს ფილოსოფიურ მოძღვრებაშიც კი აშკარაა კეთილ-ბოროტის ცნებათა არსებობაც და მათი გამიჯნავც¹⁷; მეორეც და რაც მთავარია, გამიჯნავა და გამიჯნევაც. ვფიქრობთ, ვაჟა გოეთესებურად გამიჯნავს ამ კეთილ-ბოროტს: გოეთეს მსგავსად, მას სამყაროსა თუ ბუნების „მამოძრავებელ“ ორ პოლუსად მიაჩნია დაპირისპირებული ძალები და წარმოუდგენლად ესახება სიცოცხლისა და სიკვდილის, სიკეთისა და ბოროტების, „ავისა და კარგის“, „ავსულისა“ და „კაი ყმის“ უცნაურთადად არსებობა. და ამ დაპირისპირებულობაში ხედავს ქართველი გენიოსი „ბუნების ზნესა“ თუ „ქვეყნის დამდგენის წყალობას“ ანდა „ღვთიურ წესს“. სათნოება ვაჟასთან მეტად რელატიური ცნებაა ანუ იგი ბუნება-ღვთების „ზნის“ ისეთივე დამოუკიდებელი „ატრიბუტია“, როგორც ბოროტება და ამავე დროს ეს არც ერთ შემთხვევაში იმას არ ნიშნავს, თითქოს პოეტის სწრაფვა სიკეთისაკენ არ იყოს მიმართული, ანდა კაი ყმის აპოლოგეტი არ იყოს იგი... პირიქით, ვაჟას მორალურ „მე“-ს თავისივე განცხადება გამოხატავს, რაც გენიალური შემოქმედლის მრწამსადაც გვევლინება: „სანამ ცოცხალ ვარ, გულში მაქვს, კეთილსა ვყვანდე ზიარად“. ოღონდ ესეცა: ვაჟას ამ „სიკეთის“ მაიმუღუსირებელ ძალად ესახება ბოროტება, იგია მისთვის ბიძგი თუ ერთგვარად „ვანაშკივევი“ ფენომენი, რათა მასთან ქილილში დიანაც უფრო აფხიზლოს გონება და გამობრძმედოს თავისი „კაი ყმობა“. ის კი არადა, ვაჟას ლირიკული ვპირი თავს ბედნიერად მხოლოდ მაშინ გრძნობს, როცა „შეძრწუნებულ-შეწუნებულია“ (იხ. ლექსი „ჩემი ვედრება“ — „გულს დარდი გამოდიადე/იმ სანეტარო საგანზე“ და ა. შ.). გოეთეს მიაჩნია, რომ ბუნება „უფსკრულს თხრის ყველა არსებას შორის და აი, ყველას სწაღია, ერთერთს გადაეჭდოს, მან ყოველივე განაცალკევა, რათა ისევე ერთად შეეკრა“. ვაჟასთან ბუნება „საცა პირიმზეს ახარებს, იქავ მთხრელია ზუავისა“... სამყაროში „ღვთიან გრძნობად“ ვაღვრილ სიყვარულს ყოველივე ერთმანეთთან დაუკავშირებია, ერთმანეთზე გაუბატონებია თუ ერთმანეთისთვის დაუმონებია (ლექსი „ღამე მთაში“ — „ხევი მთას ჰმონებს/მთა-ხევისა“ და ა. შ.). ახალგაზრდა გოეთეს მიაჩნია, რომ „სიკვდილი ფანდია ბუნებისა, რათა სიცოცხლე ამრავლოს“. ასევე წერს ვაჟაც: „სიცოცხლეს სიცოცხლე უყვარს/ეს მიტომ დადვა წესადა/სიკვდილი გაუჩენია/მას თავის გასაკვებადა“ („სოფლისა წესი

¹⁶ Dichtung und Wahrheit (იხ. გოეთეს 10 ტომეულიდან ზემოთ ციტირებული II ტ., გვ. 180).

¹⁷ ანუ მაქალითად, ბოემე წერს: „საპირთა ყოველმა კაცმა იცოდეს, რომ თითოეული საგანი შედგება „კი“ და „არასაგან“ — ლთაებრივნი არიან ისინი, ეშმაკეულნი, მიწასანი თუ სხვათა. „კი“ — წმინდა ძალაა და სიცოცხლე. იგია კუმშარიტება ღვთისა თუ თავად ღმერთი. მაგრამ იგი შეუშენებელი დარჩნობდა და მნიშვნელობას იქნებოდა მოკლებული „არას“ ვარაუდ. „ეშმაკი“ ბუნების მარლია, ურომლისოდაც ყველაფერი უგებურ ფაფს დაემსგავსებოდა.“ ამავე დროს, ასეთ თავისთავადობას არ მიაწერს ბოროტების პრინციპს, ბოემე იმასაც აღნიშნავს, რომ ღმერთსა თუ ბუნებაში ბოროტების პრინციპი სიკეთის პრინციპად იქცევა, რამეთუ ბოროტება სიცოცხლისა და სინათლის მიზეზიაო.

ასეა“); ანდა: „ღმერთმა გიშველოს, სიკვდილო/სიცოცხლე ჰშვენობს შენითა/ /და შენც, სიკვდილო, ფასი გძე/სიცოცხლის ნაწყენობითა“ ახალგაზრდა გოეთე წერს: „იგი (ბუნება. — ლ. თ.) მტკიცეა, მისი ნაბიჯი კანონზომიერია, გამო- ნაკლისი — უიშვიათესი, კანონი — უცვლელი... მან ჩამაყენა ცხოვრებას შუა- გულში და ის გამიტანს, მას ვენდობი და მან მიბრძანოს“. ვაჟას იმგვარ „მბრძანებლად“ მიაჩნია ბუნება, რომელიც საკუთარსავე კანონებს მონებს, იგია შავი და თეთრი საქმის ერთპირად მტკირთველობის საფანე, „სიკეთის მხევექელიც“ და „ავის მქმნელიც“ („ღამე მთაში“), ვაჟასაც გოეთეს დარად ესახება. რომ „ბუნებას თავის წესი აქვს/ყველა მას დაემონება“ („გაზაფხულის სურათე- ბი“). იგი მუდმივი წინააღმდეგობის ასპარეზად მიიჩნევს სამყაროს და გარ- დუვალად თვლის დაპირისპირებულ ძალთა არსებობას. „მანიცდამინც ბუ- ნებას ხომ სიკვდილ-სიცოცხლე ერთნაირად უყვარს და ორივე მის ხელთ არის“, — წერს პოეტი; ასევე: „მადლსა მადლდა ვინ მიიჩნევდა/რომ არ გვაქ- ლედეღს პირად ზინსა“ (ლექსი „ვიწვები, გარსა ცეცხლი მარტყია“); ანდა: „სიტკბოს რა დაღვეს ქვეყანადა/მანამა სუფევს მწარია“ და ა. შ. (ლექსი „ქე- ბათა-ქება“). გოეთესთან ბუნება ვერაგია, მაგრამ „კეთილი მიზნისქანა მისი ვერაგობა მიმართული“. იგია ნგრევა-ქმნალობის ასპარეზი, მაგრამ მისი სი- იდიადე სწორედ მისივე პრინციპშია. ამიტომ წერს გოეთე: „დიდება მას (ბუ- ნებას. — ლ. თ.) ყველა მისი ქმნილების სახით“. ვაჟაც მსგავსად აღნიშნავს: „რასაც კი აწყობს, ან კშლის ბუნება/ყველა კარგია, ყველა ტურფაა“. და ამავე დროს ბუნებაში არსებული კანონზომიერების შემგზავნობი. იგი მადლს აღავლენს ღვთაებისადმი: „მადლი შენ, ყველა ერთმანეთს/უფალო, დაუმონ- ვია“. გოეთესათვის ბუნება-ღვთაება დაუსაბამოა და „მარად-აღმოცენებადი“ (ewig keimende); ასევე არა აქვს ვაჟას ღვთაებას ბოლო, არც დასასრული. მთების უსაზღვრო, დაუსაბამო ლოდინის დარად... გოეთე „ბუნების დაუშრე- ტელ ნაყოფიერებას“ უწოდებს „თავის ღმერთს“. ვაჟას მათებს „ღვთიანი გრძნობა“ უღუღთ გულში, ხოლო ბუნების ძუძუ-მყერდს არც როდის „ელევა რძე“ (ლექსი „ქებათა-ქება“ — „ბუნებავ, მინდა, რომ გითხრა/არ ახალია, ძე- ლია“ და ა. შ.). აქ ბარემ იმასაც ვიტყვით, რომ ე. წ. „სიკეთის განმართლების“ მეტაფიზიკური იდეა, რომელიც ვაჟას შემოქმედებაში ბუნების „იდეალურ პერსპექტივად“ იქნა მიჩნეული, თუ პოეტის მსოფლმხედველობის დიალექ- ტიკურ ხასიათს მივიღებთ მხედველობაში, ისევე არ შეიძლება რალაც „სას- რულად“, „საბოლოო მიზნად“. მივიჩნიოთ, როგორც არც ვოეთეს „მშვენიერი წამია“ სამყაროს არსებობის „ბოლო-მომენტად“ გასააზრებელი. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ აღარც გოეთეს შემოქმედებითი მრწამსი იქნებოდა „დაპირის- პირება და ზე-აღსვლა („Polarität und Steigerung“) და აღარც ვაჟა მიიჩნე- ვდა ბუნების „უცვლელ-უბრალეზელ წესად“ სიცოცხლის სიკვდილით ცვლას. ხოლო რაც შეეხება განცხადებას, რომ „ბუნების ფიზიკური არსებობა, ბუნე- ბის კანონთა ერთობლიობა“ არ წარმოადგენს ვაჟასათვის „ქეშმარიტ ყო- ფას“¹⁸, იგი პოეტისათვის ღრმად უცხოდ გვესახება. ეს რომ ასე იყოს და ვაჟას თავად ბუნების ავ-კარგი არ ესახებოდეს „ქეშმარიტ ყოფად“ და მისა- ლებად, თვით მის პრინციპს არ მიიჩნევდეს ტრაგიკულად და ე. ი. აპალლებუ- ლადაც, მაშინ ვერც ასე იტყოდა: „მონა ვარ, მონა ბუნების/თავი არა მაქვს დავისა“; ანდა: „რაც უნდა განვითარების უმაღლეს მწვერვალს მიაღწიოს კა-

¹⁸ ზ. გამსახურდია, პერსი ბიში შელის ლირიკა, 'ცისკარი', 1973, № 2, ვვ. 140.

ცობრობის ცხოვრებამ, მასში მიიწე უნდა ჩანდეს ისევე ბუნება საერთოდ... ჩვენ ბუნებაში ვართ და იგი ჩვენშია. საიდან, როგორ შეგვიძლია იგი თავიდან ავიშოროთ, იმას გავეცქენთ, დავემალნეთ? ცოცხალნიც მისნი ვართ, მკვდარნიც“... მისი წესი და რიგი, მისი სიმტკიცე აზრისა და მისწრაფებისა ჩვენ გვაოცებს, გვაკვირვებს“. ხოლო ამ „წესად და რიგად“ პოეტს სწორედ ის „უბრალებელ-უცვლელი“ კანონი ესახება, რომლის ძალითაც, ვაჟას პერიფრაზით თუ ვიტყვი, ბუნება „სხვას ვერაფერს შეიძენს/მის მეტს, რაც შეუძენია/: რაც აბადია, მხოლოდ მას/უნდა უცვალოს ფერია“ („ქებათა-ქება“). ხოლო როცა ზ. გამსახურდია აღნიშნავს, რომ „ეს ყოველივე (ბუნების ფიზიკური არსებობა, ბუნების კანონთა ერთობლიობა და მათი ჰოქმედების სფერო“. — ლ. თ.) ვაჟასთან საფარია ბუნების იდეალური პერსპექტივისა, რომელიც სულიდან მომდინარე კანონებითაა განპირობებული, ეს არის სულის სამყარო, რომლისკენაც უნდა მისწრაფოდეს მთელი ბუნებისმოერი და ადამიანური ყოფაო“, მას ფაქტიურად უპასუხოდ რჩება კითხვა: თუ კი ბუნებას თავისი კანონები აქვს, რატომღა უნდა მისწრაფოდეს ის „სულის სამყაროსკენ“, ანდა: რა მიმართებაა, რა საერთო ბუნების „ფიზიკურ არსებობასა“ და მის „იდეალურ პერსპექტივას“ შორის?

ვაჟა-ფშაველას ლირიკაში უდიდესი როლი ენიჭება ლირიკული გმირის ინდივიდუალობას, თავისთავადობას. ეს გარემოება თითქოს აბრკოლებს პოეტის მსოფლგაგების პანთეისტურად მიჩნევას, რადგანაც ცნობილია, რომ პანთეიზმში ინდივიდის აღიარება გამორიცხულია და იქ ყოველივე ბუნებაშია „გათქვეფილი“. „ერთია ყოველიო“, — წერს სპინოზა. მართლაცა საგანგებოდაა ხაზგასმული გოეთელოგიაში ცალკეულის, ინდივიდის თუ „მოდუსის“ როლის უსასობის აღიარება სპინოზას მიერ. მაგრამ აქ ისაა გასაოჯალისწინებელი, რომ თუ სპინოზას პანთეისტურ მოძღვრებაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ინდივიდუალობის“ მომენტი არ ჩანს, ადამიანის როლი საოცრადაა გაუფასურებელი, გოეთეს პანთეიზმში, ლაიბნიცის მონადის თვისების — ინდივიდუალობის „წყალბობით“ უკვე აშკარაა ღვთაებისაგან მხოლოდ ოდენობრივად განსხვავებული და „საკუთარი ინდივიდუალურ სრულყოფილებათა თანახმად“ მოქმედი სუბიექტის სწრაფვა ბუნების ყოველისმომცველ ქმნალობაში საკუთარი წვლილის შეტანისაკენ თუ ბუნების შემოქმედებითი პრინციპის „სამოქმედო მაქსიმად“ ქცევისაკენ. ვაჟას მსოფლმხედველობას არც სპინოზა „აშზაღდებს“ და არც ლაიბნიცი, მაგრამ თუ ისიცაა გასათვალისწინებელი, რომ სამყაროს ობიექტური კანონზომიერება „საყოველთაოა“, „ერთია“, ხოლო გენიალურ შემოქმედთა წვდომის უნარი ერთდროულადაა მსგავსიცა და ერთმანეთისაგან განსხვავებულიც, ვუქვობთ, ის გახდეს საცლო, ვაჟას რომ ზემოაღნიშნულ ფილოსოფოსთა და თვით გოეთეს გარეშეც შეეძლო ყოფილიყო „გოეთესებური“ თუ „ერეტიკული პანთეიზმის“ თანამოაზრე, ისევე, როგორც გოეთეს შემოქმედებაში ორივე ფილოსოფოსმა. შესაძლოა, მხოლოდ დააჩქარა ან უფრო გამოკვეთა ის, რაც ვაჟა-ფშაველასთან ასე სხვა სახელთაგან დამოუკიდებლად იშვა. ფიქრობთ: არც იმას ჰირდება „მტკიცება“, რომ ეს გარემოება არც ვაჟას განადიდებს და არც გოეთეს ამცირებს. ანდა პირიქით. ხოლო ჩვენ, როცა ვაჟას პანთეისტობისა გვჭერა, უშუალოდ და იმდენად სპინოზას ან, გნებავთ, ნებისმიერი პანთეისტი ფილოსოფოსის მოძღვრებიდან კი არ „გამოვდივართ“, არამედ — ადამიანისა და ბუნება-ღვთაების სწორფრობის ერეტიკული გაგებიდან, რომელიც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად

ორგანული როგორც ვაჟა-ფშაველასათვის, ასევე გოეთესათვის. და რადგანაც პანთეიზმის უმნიშვნელოვანეს ერეტიკულ იდეად ადამიანისა და ღვთაების სწორფრობა გვესახება, აღარც იქ ვხედავთ წინააღმდეგობას, რომ პანთეისტი ვეწოდოთ ვაჟას და ინდივიდუალობის მხნე მესვეურიც არ მიგჩქმალთ მასში. ის კი არადა, ეს „ინდივიდუალობა“ ან, როგორც ჯ. ჭუმბურიძე ამბობს, „ინდივიდუალური სახის“, „ცალკეულის“, „ყოველი მოვლენის“ თავისთავადობა ყოვლად აუცილებელ პირობადაც კი გვესახება საიმიზოდ, რომ „გოეთესებური პანთეიზმის“ თანამოაზრედ მივიჩნით ვაჟა, რაზეთუ ბუნებისმიერი სიმტკიცე-დაუქვემდებარებლობა, „თავისი ბუნების ყმობა“ თუ „ინდივიდუალურ შესაძლებლობათა სრულყოფილების თანახმად მოქცევა“: „თავისი წესის უმტყუენელობა“ ანდა „რჯულის დაუკარგველობა“ მიგვაჩნია სწორედ ვაჟას გმირების ინდივიდუალობის უზოგადეს, თვისობრივ ნიშნად. ვაჟა წერს: „ამ პატარა არსებას — ადამიანს, თითქოს მთელი ბუნება თავის ვინაობაში მოუთავსებია... მაგრამ მისი წესი და რიგი, მისი სიმტკიცე ადამიანის გონიერებას ბევრად აღემატება“ და იქვე დასძენს: „ყველა დიდებული ადამიანი თვით ბუნებას ჰგავს ღირსებითა და ნაკლითა“. გოეთესაც მიაჩნია, რომ ბუნება „მის შვილებში ცოცხლობს“, ოღონდ ისე, რომ თავის ყოველ „გამოვლენას“ სხვა დანარჩენში კი არ „თქვეფს“ ბუნება, არამედ გარკვეულ ინდივიდუალობასაც მიჰმადლებს თითოეულ მათგანს. „ნურც ერთი ნურვის დაემგვანება/ყველა ემსგავსოს ოღონდ უმადლესს/. ეს ვით შევიძლოთ?/ სრულქმნას ყველამ თავისი თავი“, — წერს იგი. ხოლო სრულქმნილებისაკენ მიდრეკილი „მშვენიერი ადამიანის“ გოეთესეული იდეალი თავისი არსით ვაჟას „დიდებული ადამიანის“ ბადალია. ვაჟა იმზომ ამადლებული მისწრაფებებით „აღკაზმავს“ სამყაროს მიმართ სიყვარულით გამსჭვალულ თავის ადამიანურ იდეალს — „კაი ყმას“, რომ გოეთეს „მშვენიერი ადამიანის“ მსგავსად, კაი ყმასა და ბუნება-ღმერთს შორის მხოლოდ ოდენობრივი განსხვავება თუღა. კაი ყმისათვის დამახასიათებელია, როგორც იტყვიან ხოლმე, ჩაგრულის დახმარებისა და მოძმის შველის წყურვილი ანუ გრძნობა, რაც ფალოსოფიურ ასპექტში სხვა არა არის რა, თუ არა ბუნებაში მოქმედი ურთიერთმონების, „თანაარსებობის“, თანამყოფობის პრინციპი თუ მადლი. ვაჟასთან ყოველი გამოვლენა ბუნებისა, თვით იმითაც კი, რომ ეს მოვლენები დაპირისპირებულნი არიან, იმ განწყობილებითაა გამსჭვალული, რომ „ერთურთს ვშველთ, ერთურთსა ვმონებთ/პირნათლად, ჩამოხატულად“ (იხ. ლექსი „მთა და მთვარე“).

ვაჟას ღირიკული გმირის განწყობილებას, მის ინდივიდუალობას გამსჭვალავს პრომოეთესღერი შეუვალობა, ჭირთა მტკიარველობის აუცილებლობის შეგრძნება. გოეთეს სხვა ღირიკულ გმირთაგან განსხვავებით, პრომოეთეს თავისი არსებობის მიზანს ხედავს ენერგიულ საქმიანობაში — საკუთარი თავის მსგავს ადამიანთა შექმნასა თუ კაცთა გაღვთიურებაში. ასევე, „კრონოსის“ ღირიკული გმირი ბუნებასთან ნეტარი ერთქმნის წადილს კი არ მოუცავს მარტოოდენ. არამედ მას საკუთარი ენერგიის, სიცოცხლის „ხარჯვის“ წილ ესახება „მისალწველად“ უკვდავება. ხოლო როცა ვაჟასა და გოეთეს ღირიკული გმირების სულიერ ნათესაობაზე ვლაპარაკობთ, აქ მარტოოდენ სწრაფვის მიზნები კი არა გვაქვს მხედველობაში, არამედ ამ სწრაფვის ხასიათიც, იდეალისაკენ გმირთა ლტოლვის მოდელიც. გოეთეს ღირიკული გმირი ღვთაებად მოაზრებულ კლდეს შესთხოვს, მწუდ ექმნეს მის ტრფობას, გაიმჩნუროს თავდაქარგული ლტოლვილი („სიმღერა კლდის კურთხევისა“), განიმედი არანაი-

რად არ დათმობს შეუვალ წადილს ბუნება-ღმერთთან ერთქმნისას („განიმე-ლი“)... ესენი ისევე არიან თავიანთ ნდომა-წადილში გაუტეხელნი, როგორც ვაჟას გმირია „ცა-ქვეყნის შუა ქედმოუღრეველ სვეტად“ დამდგარი; „წარბ-შეუხრელად ვყუდივარ/ჩემთა წადილთა ბედადაო“, ამბობს იგი; ანდა: „მალ-ლიდამ შავი ღრუბელი/თავს დამწოლია მქეხარი,/რაცა სწადია, ისა კმნას,/მეს-როლოს მეხი, მედგარი,/მე ვარ და არ შეეუღრეკები/გაჟაყებული მხედარიო“ (ლექსი „სიციოცხლემ შხამი მასშია“). თუ გოეთეს პრომეთეს თვით ზევსთან — ამ „სამყაროს დესპოტთან“ — შებრძოლებაც კი არარად უჩანს და დროისა და ბედისწერისაგან გამობრძმდილ „წმინდად მოგიზგიზე გულს“ ყოფიერების სიავეს არ დაუშონებს, თავი უკვდავად მიაჩნია: „რაკი არსებობს“ („ich bin ewig, denn ich bin“), ხოლო არსებობა კი სპინოზასეული სუბსტანციის სიმ-ტკიცითა და შეუვალობით განპირობებულა მისი მოქმედების მაქსიმუმი და თავი ღმერთად მიაჩნია, ვაჟას გმირი აცხადებს: „მორჩა, ვერავინ შეკმულ-რავს,/რაც უნდა ეცადოს მეტადა/და თუნდა მთელი ქვეყანა/დამატყდეს ურო-ხვედადა./წარბშეუხრელად ვყუდივარ/ჩემთა წადილთა ბედადა“ და ა. შ. („ცხოვრებამ არ შამიბრალა“).

გოეთეს შემოქმედების პანთეისტური ხასიათი, როგორც კორფი წერს, ორ მთავარ ფენომენში იჩენს თავს: ბუნების გრძნობასა და ამპქვეყნის მიმართ „პო“-ს თქმის ანუ სამყაროსადმი მიმნდობლობის ტენდენციას¹⁹. ამ უკა-ნასკნელის განწყობილებითაა აღბეჭდილი ახალგაზრდა გოეთეს ვპირის — პრომეთეს მოქმედება, რომლის არსებობის მაქსიმა ასე გამოიხატა: „ცხოვრე-ბა, სიციოცხლე, როგორიც არ უნდა იყოს იგი, კარგია“...

ვაჟას ლირიკული გმირი „შეუძლებელის ფიქრის მდევარია“, „მალალი მთის მკვლევარია“. ამავე დროს მისი „შეუღრეკი გულის-თქმა“ არ ძაბუნდება „ჭირიანი ცხოვრებისა“ თუ, როგორც გოეთე იტყოდა, „უხეში სამყაროს“ წინაშე. მისი, — ვითარცა სამყაროს ავ-კარგის მცნობის, — ზნეობრივი „მე“, ინდივიდუალობა, სიკეთისაყენ ლალ ლტოლვაშიც მტლავნდება, რაც ერთგვა-რად ჰირთაბთმენობის „ეკლიან სავალზე“ გადის და „ოხერი, მოძულეებული წუთისოფლის“ სიყვარულშია გაცხადებული: „მიყვარდეს მოძულეებული, ოხე-რი წუთისოფელიო“, — ამბობს იგი. სამყაროს მიმართ ტოტალური სიყვარუ-ლი ვაჟას ფილოსოფიის ქვაკუთხედი, მრწამსისადმი ერთგულება და კაცურ-კაცობის ტვირთის ზიდვის აუცილებლობის შეგრძნება — მისი გმირის ინდი-ვიდუალობისა თუ ზნეობრივი „მე“-ს უძირითადესი თვისებაა.

ვაჟას ლირიკული გმირის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ლალი სიჭიუტე“, რაც, ვთქვათ, ამ შემთხვევაში (ლექსში „დამსეტყვე, ცაო“) რჩეულისადმი ტრფობასა და მტრისადმი სიძულვილში მტლავნდება, ხოლო „პირნიკიპში“ საერთოდაა მისთვის დამახასიათებელი, გოეთეს ლირიკულ გმირთა უჩინათო-ბის ბადალია („მთავ, შენ ის ჩემი ნათქვამი/გულ-მყერღზე დაიწეროლი/ბარო, წარბნი და წამწამნი/იმ სიტყვით დაიკეროლი/შ... იგივე მიყვარს, იგივე/ვისა/ე ამ სოფლად ვრჩეობდი/იმის მტერი ვარ, იმისა/ვისაც ღლესნამდე ვმტერობდი“ და ა. შ.).

¹⁹ H. Korff. Goethe im Bildwandel seiner Lyrik. B. II. Leipzig, 1958, გვ. 274.

²⁰ მსგავსად, ახალგაზრდა გოეთეს ლირიკული გმირი შეუვალი სიმტკიცით ილტვი-კლდისაყენ თუ ღვთაებდ მოაზრებული მიჯნურისაყენ და თვისტომივით სიხოვს მას: „შუბლ-ზე დაიწერე ჩემი სახელი /იყავი ჩემთვის წმიდათაწმიდა/ და მექმენ სატრფოდ“. ამ ლექსში ვაჟასა და გოეთეს ლირიკულ გმირთა წადილის ხასიათზე მეტად თავად ამ წადილის აღსრუ-ლებისაყენ სწრაფვის მანერაა ერთნაირი.

ვაქას ლირიკულ გმირს „ღმერთთან ლაპარაკის“, მასთან სიახლოვის მთავარ პირობად, ვითარცა კეშმარტ ერეტიკოსს, ღმერთისადმი მონური ნორჩილება კი არ ესახება მართლმორწმუნე ორთოდოქს-ქრისტიანის მსგავსად, არამედ იდეალურ მისწრაფებათათვის ბრძოლა, ან „ქვეყნის საკეთილდღეოდ“ სიცოცხლე-სიკვდილის „აჩუღლად დაღება“²¹.

ვაქასთან ვოეთეს მსგავსად, დოგმატური რელიგიის საპირისპიროდ, ღვთაებისადმი შიშს ენაცვლება მის მიმართ სიყვარული, ნათესაური, მიმნდობლური განწყობილება (იხ. ლექსი „მთას ვიყავ“). ვაქას ლირიკული გმირისათვის ისევე იმანენტურია ღვთაებასთან სიახლოვის შეგრძნება საკუთარი სულის სიმტკიცისა და ამალღებულ მისწრაფებათა წილ, როგორც ახალგაზრდა ვოეთეს ლირიკული გმირისთვისა იგი ორგანული, რამეთუ გულში „ყოვლად უწმიდესს“ (das Allerheiligste) გრძნობს იგი. (ლექსი „Künstlers Abendlied“).

ვაქას ლირიკული გმირი ხშირად ამბობს ხოლმე, რომ „შავად დავიწყე ცხოვრება და მითავდება შავადაო“, ანდა: „ასეთ ყოფაში შთენილსა/მითენდება და ღამდება/სულ აედარია ჩემს თავზე/როდისღა გამიდარდება“, „არც დაბრუნვა ჩანს, არც წინსვლაო“, „ეკლის ლოგინი დავიგეო“, მაკრამ, ჭერ ერთი, ეს „ჩივილი“ წუწუნში არასოდეს „გადადის“ და შინც ვაქაცუტრი სულისკვეთებითაა აღბეჭდილი, ხოლო, მეორეც და რაც მთავარია, მასში უფრო რწმენის გაუღრეკლობა ჩანს, ვინემ „ჭირიან ცხოვრებასთან“ შეგუება, „ოხერი წუთისოფლის“ მიმართ სიყვარული, ვინემ მისკან ჯანდგომილის მღერვა: „არ ველალატებ სიცოცხლით/გზას ჩემს ეკლიანს სავალსაო“ ამბობს ვაქა; და, რაც მთავარია: „შაპირცხვა, ვინაც სიცოცხლე/უშადლოდ ვააჩანჩალა/მწადის, სიცოცხლეს ვმსახელო/თუმც ბევრი მასვა სამსალა/ვერ მომკლა უჯუნურთ ძრახვამ/ვერც გრძნობათაგან დამცალაო“.

ვაქას ლირიკული გმირის ხასიათში უმალღეს რანგშია ატანილი ერეტიკული სულის თვისება — ღვთაება-ბუნებისა თუ კაი-ყმისადმი რწმენისა და მეტრფეობისათვის „ვარნის მორევის“ აუცილებლობის შეგრძნება და სამამოსოდ საკუთარსავე თავში „მიგნებულო“ „ღვთაებრივი“ ვამძლეობის უნარი, ანდა: „კარგის საქმისად“ თავგადაღების გარდუვალად შერაცხვა თუ, როგორც ვაქა თვითონვე იტყვის, „ვარმის წყურვილი“ (იხ. ლექსი „ვერას დამაკლებ ვარამო“ — „მიყვარხარ, გულზე მწოლარი/ობლის საფლავის ქვებურა/დაგლევე და დაგლევე, ვარამო/ცივი მთის წყაროს წყლებურა“ და ა. შ.).

ამრიგად, ვაქას ლირიკული გმირისათვის ე. წ. „ინდივიდუალობა“ ზნობრივ პრინციპთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული და თავისი კონკრეტული შინაარსით პანთეიზმის უმალღესი მწვერვალის — ადამიანისა და ღმერთის სწორფრობის უცილობელ „ატირბუტად“ გვევლინება, ხოლო ამის შედეგად ბუნება თუ ღვთაება ზოგჯერ „გაჭირბების“ საგანიც კია ვაქას ლირიკული გმირისათვის ისევე, როგორც ვოეთეს ახალგაზრდობისდროინდელ ლირიკაშა აშკარა გმირის „დაპირისპირება“ ბუნებასთან...

²¹ ხოლო „ტრიალდ თავის ვახოშა“ ვაქას გმირს მაშინ „ეწეება“, როცა „მალღიამ დაბლა ჩამოდის“, „იმ მთას თავს ანებებს“, რაც მისთვის „ტანჯვის ფილაოდ“ ქვეყანე უძიძმისია: „იმ მთას თავს რისთვის ვანებებ/თუნდ ვიქვე ტანჯვის ფილაოდ“, ამბობს პოეტი.

თეიმურაზ ჯურდოვანიძე

ქართული ჯადოსნური ზღაპრის კომტიკიდან

ქართული ჯადოსნური ზღაპარი¹, ხალხური პროზის სხვა ენარულ სახესხვაობათა შორის, ყურადღებას იქცევს დახვეწილი ფორმით, სტრუქტურის სირთულითა და გამომსახველობითი საშუალებების მრავალფეროვნებით. ჯადოსნურმა ზღაპარმა იმ იდეების მხატვრულად ხორცმესხმისათვის, რომელსაც ის ამკვიდრებს, საუკუნეების განმავლობაში გამოიმუშავა და შემდგომ უკვე ტრადიციულად აქცია კომპოზიციური და სტილისტური ზღაპრები, რომელთა მიგნება და თავისად ქცევა განპირობებული ჩანს მისივე ენარული სპეციფიკით.

თავისებური და განუმეორებელია ჯადოსნურ ზღაპარში წარმოდგენილი სამყარო მასში მოქმედი პერსონაჟებითა და ფუნქციური გარემოთი. ეს არის სამყარო, რომელშიც მოქმედებს დაუწერელ კანონთა მთელი სისტემა. ეს არის სამყარო, რომელშიც იბრძვიან და აუცილებლად იმარჯვებენ. ეს არის მხოლოდ და მხოლოდ ჯადოსნური ზღაპრის სამყარო, ბედნიერი სამყარო.

ამ სამყაროში დამკვიდრებული სინამდვილე განსაკუთრებული ხასიათის მატარებელია. იგი ერთი შეხედვით აბსოლუტურად დაცობილია ისტორიულ სინამდვილეს, თუმცა ნამდვილად კი შეიცავს კაცობრიობის მიერ განვლილ ეპოქათა ისტორიული სინამდვილის ელემენტებს². ჯადოსნური ზღაპრის სინამდვილის ისტორიული სინამდვილისაგან განსხვავება განპირობებულია ზღაპრის იდეურ-მხატვრული მიზანდასახულობით. საზღაპრო ეპოსში ამ ამოცანის გადაწყვეტა ხორციელდება სინამდვილეს მიმსგავსებელი გამონაგონის მეშვეობით. საკმე გვაქვს ნაწარმოებთან, რომელიც დაფუძნებულია მხატვრულ ფანტასტიკაზე, სადაც ყოველფე დაცილებულია რეალურ სინამდვილეს. ზღაპარში დადასტურებული შეგნებული მხატვრული გამონაგონი მოქმედებსა და

¹ ცნობილი ფინელი ფოლკლორისტი ანტი აარნეს კლასიფიკაციისა და „ზღაპართა ტიპების საძიებლის“ თანახმად ჯადოსნურ ზღაპრად მიჩნეულია 300—749 ნომრებში მოთავსებული სიუჟეტური ტიპები. აარნეს კატალოგის შევსებულ და მასალის მასშტაბურობის თვალსაზრისით შეუდარებლად გაზრდილი ს. ტომპსონის სისტემატური საძიებლის („The types of the folktale a classification and bibliography Antti Aarnes „Verzeichnis der märchentypen“ Translated and enlarged by Stith Thompson“. Second Revision. FFC No 184, Helsinki, 1964) მიხედვით ჩატარებულმა სამუშაომ გამოავლინა, რომ საქართველოში გავრცელებულია სერბთა შორის ფოლკლორში ცნობილი 91 სიუჟეტი (მტივი) და 18 ორიგინალური სიუჟეტი (მოტივი). იხ. Т. Д. Курдванидзе. Сюжеты и мотивы грузинских волшебных сказок (систематический указатель по Аарне—Томпсону). კრ. ლიტერატურული ურთიერთობანი, ტ. VI, 1976. ქართული ჯადოსნური ზღაპრის ტიპოლოგიურ სიუჟეტთა შეფასებისას სახელმწიფონელოდ რჩება ვ. ვირშენსკის თვალსაზრისი. იხ. В. М. Жирмунский. Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса, М., 1958. გვ. 15, 24, 40.

² В. Я. Пропп. Фольклор и действительность. „Русская литература“, 1963. №3, გვ. 64. Э. В. Померанцева. Судьбы русской сказки, М., 1965. გვ. 20.

იდეათა განვითარების განუსაზღვრელ შესაძლებლობას იძლევა. ფანტასტიკა, გამოწვევით არის ის საშუალება, რომელიც ხსნის გზას რეალურ ყოფაში გადაუქრელ კონფლიქტთა „გადასაჭრელად“. ადამიანთა აზროვნება „ხელახლა ქმნის“ სამყაროს. არარეალურს. განუმეორებელს, რომელშიც მოქმედებენ იმ სამყაროსაგან მომხიბველი, სიკეთისა და სიმართლის გამარჯვებისათვის მებრძოლი გმირები. აქ ეძლევათ მათ საშუალება ფრთა შეასხან თავიანთ ცხოვრებისეულ ოცნებებს.

ამ ოცნებების დაშლადგებელი მთავარი გმირი ზღაპრისა გვევლინება არა მარტო სიუჟეტის იდეურ-მხატვრული ჩანაფიქრის განმხორციელებლად, არამედ მისი კომპოზიციური მდინარების შემქმნელად. მთავარი გმირის ხასიათზე. მის მიერ განსასაზღვრებელი საქმეების ხასიათზეა დამოკიდებული ნაქმელის მიერ ზღაპრის გამომსახველობითი საშუალებების შერჩევა, მთელი ნაწარმოების ხასიათისა და ტონის განსაზღვრა. ზღაპრის გმირის ფუნქციებს შორის ძირითადია მის მიერ გარკვეული იდეის რეალიზაცია. ჩვეულებრივ, გმირს მხატვრული სახე დაქვემდებარებულია ხოლმე ამ წინასწარ შემუშავებული იდეისადმი, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ მხატვრული სახე გაცილებით უფრო ღრმა და ფართოა, ვიდრე ის იდეა. რომლის განსაზღვრებლადაც გმირი იღვწის.

ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიცია წარმოადგენს რთულ მთელს, რომელიც წარმოიქმნება მრავალ ელემენტთა შინაგანი ურთიერთკავშირის საფუძველზე. შინაარსითა და დანიშნულებით ერთმანეთისაგან განსხვავებულ ამ ელემენტებს შორის მრავალმხრივი კავშირი დასტურდება. ცალკე აღებულ ელემენტებს შედარებითი დამოუკიდებლობა ახასიათებთ, მაგრამ მოკლებულნი არიან მთელის შექმნის უნარს. მთელს ქმნის მათი თანმიმდევრული წყობა და ურთიერთკავშირი. რაც შეეხება კომპოზიციის შინაარსობრიობას, იგი წარმოქმნება ელემენტთა ურთიერთმოქმედებით.

ჯადოსნური ზღაპრის კომპოზიციის ჩამოყალიბებაში განაკუთრებულ როლს თამაშობს მოქმედება. მეზღაპრე, როგორც წესი, სიუჟეტის განვითარების დროს მთავარ ყურადღებას პერსონაჟთა მოქმედების ხატვაზე აჩერებს. მისთვის მოქმედება არის წყარო განუწყვეტელი მოძრაობისა, სიუჟეტური ცვლილებებისა. მოქმედების ხატვისას მთავარი დატვირთვა მოდის ხმნაზე, რომელთა ცვლა განსაზღვრავს სიუჟეტური მოქმედების განვითარების ხარისხს. სწორედ საზღაპრო მოქმედება (ერთი პუნქტიდან მეორეში გადაადგილება, ხშირად სივრცობრივი, ბრძოლა, შეჯიბრი, ქვეყნობა და სხვ.) არის წყარო ზღაპრის სიუჟეტის საოცარი დინამიკურობისა. ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი განუწყვეტელი მოძრაობა. მოვლენათა ხშირი ცვლა, პერსონაჟთა და საგანთა მოქმედებაში ხატვა ხდის ფანტასტიკურ მოთხრობას ხილვადს. არაჩვეულებრივი სამყაროს ამბავი არა მარტო მოსასმენადაა საამო, არამედ ფანტაზიის, ინდივიდუალური წარმოსახვისთვისაც იძლევა საკვებს. მოქმედების და მხოლოდ მოქმედების აუცილებლობით არის გამართლებული ის ფაქტი, რომ ზღაპარში ვერ ვხვდებით ზედმეტ დეტალებს. ოსტატი მოქმედი არასოდეს არ ასახელებს საგანს, რომელიც არ მოქმედებს.

3 მსგავსი მდგომარეობა დასტურდება ჯერ კიდევ პომეროსთან. ლესინგის დაკვირვებათ „Гомер не изображает ничего, кроме последовательных действий. и все отдельные предметы он рисует лишь в меру участия их в действии...“. См.: Г. Э. Лессинг. „Лессинг, или о границах живописи и поэзии“. М., 1957, с. 189, 102.

ზღაპრის სიუჟეტის შემქმნელი კომპონენტები — მოქმედება-აქტები მთლიან სიუჟეტში (სიუჟეტის მთლიანობა წარმოიქმნება იმ იდეის რეალიზაციის შედეგად, რომელსაც ეს სიუჟეტი თავისში ატარებს) მკიდრო კავშირით იერთობას ამჟღავნებენ. ძირითად საზღაპრო მოქმედებებში დატულია მოქმედების განვითარების ლოგიკური თანმიმდევრობა — ერთი ამბავი დასაბამს აძლევს მეორეს, მეორეს ასევე ლოგიკურად მოსდევს მესამე და ა. შ. თანმიმდევრობა და ერთმანეთთან მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი დატულია მოქმედება-აქტების უფრო მცირე ერთეულების — მოტივების განლაგებაშიც⁴. მოტივები თავიანთი შინაარსობრივი მონაცემებით საშუალებას იძლევიან განხილულ იქნენ კ. პროზისეულ მოქმედ პირთა ფუნქციების დონეზე. პროზის ფუნქციების თანმიმდევრობა კი ანსოლოტურად შეეფერება სიუჟეტში განვითარებული მოქმედების მდინარეებს. ამავე დროს, რასაკვირველია, დასაშვებია გარკვეული გადახვევა (სხვადასხვა სიუჟეტში ზოგიერთი ფუნქციის ჩავარდნა ყოველთვის არ ხდება მიზეზი სიუჟეტის მთლიანობის დარღვევისა). ქართული ჯაღოსნური ზღაპრის ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ტიპის სიუჟეტები ზოგჯერ არა მარტო თანხედენილი არიან პროზის ფუნქციათა თანმიმდევრობას. არამედ მათ რაოდენობასაც კი იცავენ. ზოგიერთ ზღაპარში ადგილი აქვს ფუნქციათა რაოდენობისა და რიგის დარღვევის ფაქტებს. ორსავე შემთხვევაში სიუჟეტის მთლიანობის დადგენისას ამოსავალი ხდება ზღაპრის ძირითადი იდეის რეალიზაციის შესაძლებლობა. სავალდებულოა, რომ საზღაპრო იდეის ხორც-შესხმის მთქმელის მიერ არჩეული გზა ლოგიკურად, თანმიმდევრულად იყოს დავაჟმირებული საზღაპრო მოქმედებასთან, რომ მოქმედება თავისი რეზულტატით ამკვიდრებდეს ამ იდეას.

საზღაპრო ეპოსში ტიპოლოგიური სიუჟეტური ტიპების არსებობა გარკვეულად ზღუდავს მთქმელის ინდივიდუალურ შემოქმედებას, კეტავს მას ტრადიციის ჩარჩოებში. ფაქტიურად ტრადიციული ზღაპრის ყველაზე ნიჟიერი მთქმელის შესაძლებლობაც კი ვერ სცილდება კომბინაციის ფარგლებს. თუკი მთქმელს არ სურს დაარღვიოს ტრადიციული ზღაპრის ჩარჩოები, არ დაუკარგოს ამ ნაწარმოებს ეპოსური და სიუჟეტური თვისებები, მტკიცედ უნდა მისდიოს საუკუნეებით დამკვიდრებულ ტრადიციას, ისარგებლოს საზღაპრო ეპოსის იმ მარაგით, რომელშიც შემონახულია სხვადასხვა დანიშნულების მრავალფეროვანი მასალა. ამ მასალიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებენ ტრადიციული მზა-ფორმულები, აქსესორული (თავისუფალი) მოტივები და ტიპობრივი ჯაღოსნური მოქმედებანი. რომლებიც ქმნიან ზღაპრის „საერთო აღვილებს“.

აქსესორული მოტივები წარმოადგენენ ჯაღოსნური ზღაპრის იმ მზა, სტაბილური ფორმისა და შინაარსის მასალას, რომელსაც აქვს უნარი მიესადაგოს თემისა და იდეის მხრივ ერთმანეთისაგან განსხვავებულ სიუჟეტებს. აქსესორული მოტივები ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში სხვადასხვა დანიშნულებას ამტოვენებენ. მოტივთა ერთი ჯგუფი („გმირის სასწაულებრივი დაბადება“; „ჯაღოსნური ყვავილი“, „ფრინველი გოგონები“, „ქალი-ბაყაყი“, „ცხოვე-

⁴ ამ საკითხზე იხ. В. Я. Пропп, Морфология сказки. М., 1969, гл. 29-60. Е. М. Мелетинский, С. Ю. Неклюдов, Е. С. Новик, Д. М. Сегал, Проблемы структурного описания волшебной сказки, Ученые записки Тартуского гос. университета, вып. 236, т. 1У, Тарту, 1969. В. П. Аникин, „Волшебная сказка „Царевна-лягушка“. В кн.: Фольклор как искусство слова. М., 1966, гл. 33-35.

ლი სიძეები“, „მამის საფლავზე ყარაულობა“ და სხვ.) ზღაპრის პრეამბულაში გვხვდება. „გმირის სასწაულებრივი დაბადების“ მოტივი ხაზს უსვამს გმირის არაჩვეულებრივობას და მოტივირებულს ხდის მის შემდგომ საგმირო საქმიანობას. „ჯადოსნური ყვავილის“ მოტივი, „ბავშვების წინასწარი გაყიდვის“, „კოკის გატეხისა“ და „დედის ძუძუს მოთხოვნის“ მოტივების მსგავსად, ნიადაგს ამზადებს კვანძის შესაკერელად. „ფრინველი გოგონების“, „ქალი-ბაყაყის“, „ცნოველი სიძეების“, „მამის საფლავზე ყარაულობის“ მოტივებში ისეთ განვითარებას იღებს მოქმედება, რომ გმირი იძენს დამხმარეს. მოტივთა მეორე ჯგუფიდან — „გზაჯვარედინის“, „კარგი ცოლის“, „სასწაულებრივი ოსტატების“, „მოტყუებული დევების“ მოტივები საზღაპრო მოქმედების განვითარების პროცესში ჩნდებიან. პირველი ორი მოტივი მამიებელ გმირს საჭირო ინფორმაციას აწვდის, დანარჩენნი გმირის ჯადოსნური დამხმარით (საგნით) მობარაგების შესახებ გვაუწყებენ. აქსესორული მოტივი „სასწაულებრივი გაქცევა (წინააღმდეგობათა გადაღობვით ან ქცევადობით) მოთხოვნის კულმინაციურ ეტაპზე ჩნდება. რაც შეეხება „გმირისა და დედის ბრძოლის“ მოტივს, იგი ორგვარი ფუნქციითაა წარმოდგენილი. როცა ეს მოტივი უშუალოდ არის დაკავშირებული საზღაპრო კონფლიქტთან, მაშინ კულმინაციის დროს ჩნდება. ზოგჯერ კი იგი ჩართული ეპიზოდია და სიუჟეტის სავიწრო თემის გაღრმავებისთვისაა მოწოდებული.

აქსესორული მოტივების ერთი სიუჟეტიდან მეორეში თავისუფლად გადასვლისას ძირითადად შენარჩუნებულია მოტივთა კომპოზიციურა და შინაარსობრივი მთლიანობა. სიტყვიერი ტექსტის ვარიაციულობა გამართლებულია, რადგან საქმე გვაქვს სხვადასხვა ინდივიდუალობისა და მხატვრული გემოვნების მოქმედებთან.

ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში დასტურდება ორი ტიპის დასაწყისი მზა ფორმულები⁵. ერთია ზღაპრის თავი ფორმულა, რომელიც თავისი შინაარსით არ ამკლავებს კავშირს ზღაპრის შინაარსთან და განკუთვნილია მსმენელთა ყურადღების მობილიზაციის, საჭირო განწყობილების შექმნასა და მეზღაპრის ისტაბლბის ჩვენებისათვის. მეორე — ორგანულად ერწყმის სიუჟეტს და დასაბამს აძლევს მოთხრობას, ასახელებს მოქმედების დროს, ადგილსა და გმირს. ზღაპრის დასაწყისი ფორმულა. ზღაპრის თავისაგან განსხვავებით, არის მარტაყი და რთული. მარტივი დასაწყისი ფორმულები რეალისტურ ხასიათს ატარებენ. მათში დაცულია მითითება გამოწვევებზე, რომლის შემდეგ პირდაპირ დასახელებულია გმირი. რთულ დასაწყის ფორმულებში მეზღაპრეს საშუალება ეძლევა გამოხატოს თავისი დამოკიდებულება ზღაპრისადმი — რაგორც გამოწვევისადმი, მიუთითოს დმერთის უპირველესობაზე, გაგვახსენოს თავისი თავი და ზღაპრის მოყოლის ტრადიციული დრო, დალოცოს მსმენელები, დაასახელოს პერსონაჟი. ზოგჯერ მოქმელი დამატებით გვაცნობს პერსონაჟთა სოციალურ და მატერიალურ მდგომარეობას, პროფესიასა და წლოვანებას, მოქმე-

⁵ იხ. მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956, გვ. 366—373. ე. ვირსალაძე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, I, თბ., 1961, გვ. 398. ქს. ს. ხარულიძე, ზღაპრის მზა ფორმულები (ზღაპრისთავი, დასასრული), „ა. ბარამიძის დაბადების 70 წლისთავისადმი მიძღვნილი საუბილუო კრებული“, თბ., 1974, გვ. 196—210.

ღების დროსა და ადგილს. დასაწყისი ფორმულებისათვის დამახასიათებელია რიტმულობა.

ზღაპრის ტექსტში არსებული ტრადიციული ფორმულების ერთი ნაწილი კომპოზიციური დანიშნულებისაა — ერთმანეთთან აკავშირებს ეპიზოდებს, მიგვითითებს პერსონაჟთა მოქმედებაზე (გადაადგილებაზე). ზღაპრის პერსონაჟთა მოქმედების პარალელურად განვითარების დროს მთქმელი მსმენელს აუწყებს ხოლმე ერთი ეპიზოდის დამთავრების, ერთი გმირის თავგადასავლის შეწყვეტის და მეორე ეპიზოდის, მეორე გმირის ამბის დაწყების შესახებ. ეს თხრობის რთული წესია და მხოლოდ ოსტატ მეზღაპრეებთან დასტურდება. მაგ.: „აქ მათ თავი დავენებოთ და გადავიდეთ იმ ქალთან, დედინაცუელმა რომ სახლიდან წაავდო. წავიდა ეს ქალი და დაიწყო მობორობა...“ ამ და მსგავსი ფორმულების გამოყენებით მეზღაპრე მობილიზაციას უკეთებს მსმენელის ყურადღებას, აფროხილებს მას, რომ ახალ ეპიზოდში უფრო მეტ საინტერესოს მოისმენს. მათი დახმარებით მთქმელი საზღაპრო მოქმედების ადგილის შეცვლის შემდეგ ადვილად განავრცობს ზღაპარს. საზღაპრო მოქმედების განვითარებისა და ზღაპრის კომპოზიციური მთლიანობისათვის მნიშვნელოვანია აგრეთვე პერსონაჟთა ერთი პუნქტიდან მეორეში გადაადგილების საჩვენებლად შექმნილი დორმულები. მათი საშუალებით მიიღწევა გმირის მოქმედების, მის მიერ გრძეული გზის გავლის ჩვენება. ძირითადი დატვირთვა ამ ფორმულებში მოდის ზმნაზე, რომლის გამეორება ქმნის გზას სიგრძის შთაბეჭდილებას. ამჯერა ფორმულათა ერთ ჯგუფს მეზღაპრე დადასტურებით ხასიათს ანიჭებს. მეორე — მეზღაპრის პირადი დადასტურების გარეშეა წარმოდგენილი.

დასასრული ფორმულების საშუალებით მეზღაპრე ანერჯებს თავისი მოთხრობისათვის არა მხოლოდ წერტილის დასმას, არამედ ზღაპრისადმი თავისი დამოკიდებულების გამოქვეყნებასაც. აგებულების მხრივ დასასრული ფორმულები მარტივი და რთულია. მარტივ ფორმულებში (ისინი ნოველისტურ ზღაპრებში და ცხოველთა ეპოსშიც გვხვდება) მსმენელთა დალოცვას თან ახლავს იმ სამყაროს წყველაც, სადაც, აღბათ, საზღაპრო კონფლიქტი წყდება. საზღაპრო სიუჟეტის „ქვეშარიტებისადმი“ მეზღაპრის დამოკიდებულება ორგვარად ვლინდება. ფორმულათა ერთ ტიპში იგი ცდილობს ამბავი სინამდვილიდან აღებულ ისტორიად დაგვანახოს, თუმცა თითონ ამბის მონაწილედ არ მოჩანს. მეორე ტიპში მეზღაპრე პერსონაჟთა საქორწილო ღიზის მონაწილედ იხსენიებს თავს. დასასრულ ფორმულებში ზოგჯერ მითითებულია ზღაპრის მხატვრულ გამოწვევობაზე. უფრო ხშირია ლაპარაკი ზღაპრის მოთხრობის ტრადიციაზე, მის დროსა და ადგილზე, მეზღაპრის დასაჩუქრების აუცილებლობაზე. იუმორი დასასრულ ფორმულაში ქალზედ გავრცელებული ნოველია. დასაწყისი და დასასრული ფორმულები ქმნიან იმ ჩარჩოს, რომელშიც მოთავსებულია ფანტასტიკური ხასიათის მოთხრობა სიკეთის გამარჯვებისა ბოროტზე.

ჯაღოსნურ ზღაპარში კარბად წარმოდგენილი სასწაულებრივი გარდაქმნები ჯაღოსნური საგნების გამოყენებით ხორციელდება. მთქმელთა მიერ ჯაღოსნური საშუალებების სულიერად წარმოდგენა, მათ მიერ შესრულებული მოქმედების პერსონაჟთა მოქმედებასთან გათანაბრება — ამ მოქმედებათა კომპოზიციური დანიშნულებაზე მიგვანიშნებს. თუ არა ტიპობრივი ჯაღოსნური მოქმედებანი. შეუძლებელი იქნებოდა პერსონაჟთა დასახული მიზნის მიღწევა და ვერც ჯაღოსნური ზღაპრის ფაბულა ჩამოყალიბდებოდა.

ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში ყველაზე მეტად გავრცელებულია ჯაღოსნური მოქმედებანი: პერსონაჟის მოკვლა, გაქვავება, დაძინება, გაცოცხლება, სხეულის გამთელება, განაყოფიერება, ქცევადობა, გადაადგილება, მშენებლობა, მღვერისათვის წინააღმდეგობის გადაღობვა. საკმელ-სასმელის გაჩენა. თითოეულ ამ მოქმედებას ზღაპარში არსებითი კომპოზიციური დატვირთვა აკისრია.

„საერთო ადგილების“ გარდა ერთი სიუჟეტიდან მეორეში თავისუფლად გადასვლის უნარით ხასიათდებიან აგრეთვე, ე. წ. მოტივთა კომპლექსები, რომლებსაც ჩვენ დაუსრულებელ სიუჟეტებს ვუწოდებთ. ესენია AT 310 („ხელმწიფის ასულის განთავისუფლება“) და AT 302 („ღვეის სულის სადგომის ვაგება“). დაუსრულებელი სიუჟეტები რთული შედგენილობისანი არიან, ახასიათებთ იდეურ-მხატვრული მთლიანობა, აქვთ საკონფლიქტო მოტივი, რომელიც ვითარდება და სრულდება, მაგრამ, მიუხედავად ამისა. ისინი დამოუკიდებელ სიუჟეტებად ვერ ყალიბდებიან, რადგან დარღვეულია სიუჟეტის შემადგენელ ელემენტთა შორის საველდებულო კავშირ-ურთიერთობა. ისინი წარმოადგენენ ძველი, დაშლილი სისტერის ნაწილებს. სწორედ ამ მიზეზით არიან ეს დაუსრულებელი სიუჟეტები სხვა სიუჟეტებთან მიკედლებულად ქცეულნი⁶.

ჯაღოსნური ზღაპრისთვის ნიშანდობლივი კომპოზიციურ-სტრუქტურის საშუალება ეპიკური განმეორებების, ანუ რეტარდაციის, რამდენიმე ფუნქციას ავლენს. რეტარდაცია, ისევე, როგორც სამმაგობა და ეფექტის ზრდა, დამახასიათებელია არა მთელი საზღაპრო სიუჟეტის. არამედ მისი სხვადასხვა ნაწილისათვის. რეტარდაციის გამოყენებით ხორციელდება მოქმედების შენელება, გაქიანურება, კვანძის გახსნის ხელოვნურად გადაწევა, მსმენელთა მოთხრობისადმი ინტერესის გაზრდა⁷. ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში ეპიკური განმეორებების ნიშნუბებს იძლევა შემდეგი ეპიზოდები: 1. პერსონაჟის მიერ თავისი თავგადასავლის მოყოლა; 2. პერსონაჟის შეხვედრა დამხმარესთან (დამსახურებულთან); დამხმარის მიერ რჩევა-დარიგების მიცემა, რომელიც შემდგომ უკვე მოქმედებაში ხორციელდება და მოქმედების განხორციელების შემდეგ ამავე ამბის მოთხრობა.

პირველი ეპიზოდი ძირითადად ჩნდება ზღაპრის ფინალის წინ და კვანძის გახსნის ხელოვნურად გადაწევის დანიშნულებისაა. დანარჩენი ეპიზოდების ადგილი კვანძის შეყვრის შემდეგაა. პერსონაჟის მიერ თავგადასავლენილი ამბის მოყოლა გამიზნულია დაზარალებული გმირის შესაცნობად, როდესაც ამბის მოხდენიდან დიდი დროა გასული ან სიმართლის ვასარკვევად. ზღაპარში მომხდარი მოქმედება ორი სახით გადმოიცემა: ზოგჯერ მთქმელი გმირს თავგადასავალს დაწერილებით მოათხრობინებს, ზოგჯერ კი მხოლოდ ძირითად სიტუაციებს იხსენებენ. ეპიკური განმეორებების, როგორც მოქმედების ვაქიანურების, ხერხის გამოყენება გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება. გეხვდება შემთხვევები, როცა ახლადგაცნობილი გმარები ერთმანეთს უყვებიან თავიანთ თავგადასავალს, მაგრამ უპირატესწილად უკვე განხორციელებული

⁶ თ. ქურდოვანიძე, საერთო ადგილების როლი ქართული ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციაში, „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1972, № 4, გვ. 92—88.

⁷ P. M. Волков. Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. I. Одесса, 1924. გვ. 12. Ю. М. Соколов. Сказки. Русский фольклор. М., 1941. გვ. 330. Е. Б. Вирсаладзе. Сказка. Грузинское народное поэтическое творчество. Тб., 1972. გვ. 259.

ელდი მოქმედებიდან განმეორებით იმ ამავეს მოგვითხრობენ მეზღაპრენი, რომელიც ჭერ არ ვიცით. ასეთ შემთხვევებში ეპიკური განმეორებების დანიშნულება მსმენელისათვის პერსონაჟზე ინფორმაციის მიწოდებაში მდგომარეობს. ყურადღებას იმსახურებს ეპიკური განმეორებების ის შემთხვევებიც, როცა ერთ სიუჟეტში ცალ-ცალკე მოქმედი პერსონაჟები ერთად შეიყრებიან და ერთმანეთს უყვებიან თავიანთ ამბებს, რომელთა შესახებაც მსმენელმა უკვე იცის საზღაპრო მოქმედებიდან. ამ დროს შეაცრად არის განსაზღვრული სიუჟეტში ეპიკური განმეორებების ადგილი. ჭერ ვიკებთ ამავეს პერსონაჟის შესახებ, შემდეგ იგივე ამბავი მოქმედებაში ხორციელდება და ბოლოს თვით პერსონაჟი მოგვითხრობს თავისი მოქმედების შესახებ. ზოგიერთი მოქმედი გაუბრძის ეპიკურ განმეორებებს. მეზღაპრენი დაწვრთვებით აღწერენ გმირთა თავგადასავალს მოქმედებაში და შემდეგ, როცა ზღაპარში მოსალოდნელია მათი განმეორება, ამბობენ: „უამბო თავისი თავგადასავალი“. ასეთ შემთხვევებში საქმე ევაქვს საზღაპრო სიუჟეტის გამარტივების ტენდენციასთან, რაც ახალ ჩანაწერებში აშკარად შეიმჩნევა.

მსმენელთა ინტერესის გაღვივებისა და გმირის წინაშე მდგარი ამოცანის სერთულის ხატვის ფუნქცია აკისრიათ იმ ეპიკურ განმეორებებს, რომლებშიც მეზღაპრე დაწვრილებით აღწერს გმირის მოგზაურობას და შეხვედრას ჭერ უფროს, შემდეგ შუათანა და ბოლოს უმცროს ძმა-დამხმარესთან.

ეპიკური განმეორებები ძირითადად სამმაჯობის პრინციპზეა აგებული. ქართულ ზღაპარში სამმაჯობა ისევეა წარმოდგენილი, როგორც ეს გვხვდება ევროპულ და სლავურ საზღაპრო ეპოსში. სამმაჯობის კომპოზიციური არსის გასარკვევად საჭიროა ზღაპარში მოქმედი პერსონაჟები და საგნები ერთმანეთისაგან განსხვავდეს მათი დანიშნულების მიხედვით. ქართულ მასალაზე დაკვირვება ავლენს, რომ ზოგიერთი საგანი, რაოდენობით სამი, სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებს. ზოგჯერ კი, სამივე საგანი (ან მოქმედება) ერთი დანიშნულებისაა. ზოგან დასახელებული სამი საგანი მხოლოდ ფორმალური გამოახილია ტრადიციისა. ზღაპრის კომპოზიციისათვის სამმაჯობას მამინ აქვს აზრი, როცა სამი პერსონაჟიდან (საგნიდან) თითოეული ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფუნქციის მატარებელია. ჯალოსნურ ზღაპარში პოეტულარული სამი ძმიდან, ჩვეულებრივ, ორი უფროსი კვიზანად არის მიჩნეული, მესამე — სულელად. ამ ინფორმაციას ზღაპრის პრეამბულაშივე ვიღებთ. საზღაპრო სიუჟეტში მოქმედების შემდგომი განვითარება ცელის ბენს წარმოდგენას მათზე და აღმოჩნდება ხოლმე, რომ გმირი სწორედ სულელად მიჩნეული ძმა ყოფილა. ორი უფროსი ძმა კი ან უარყოფითად ხასიათდება, ან უმცროსთან შედარებას ვერ უძლებს. ძმების თვისებებისა და უნარის გამოვლენა ზღაპარში ხდება ურთიერთდაპირისპირებულებას მხატვრული საშუალების გამოყენებით. სწორედ გმირთა ურთიერთდაპირისპირებულება ავლენს, რომ საქმე ევაქვს ორი ტიპის გმირთა კონტრასტთან. სამმაჯობაიდან ორმაჯობამდე ჩამოკლებილია.

ჯალოსნური ზღაპრის კომპოზიციისათვის არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება გმირის სამ დამხმარეს (ბელტიყლაპია, ზღვისხერეპია, ფეხლოლაბა; ძალი, კატა, თავვი; ცხაველი სიძეები — არწივი. მგელი. ბუ), როცა ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავებულ მოქმედებას ასრულებენ. ამავე რიგში დგას სამი ბედისმწერელი, სამი საგანი და სხვ.

სამშავობას თან ახლავს ეფექტის ზრდა, რომელიც ორი ფორმითაა წარმოდგენილი. საგანთა რაოდენობრივი ზრდა (დღეი 3-თავიანი, 6-თავიანი, 9-თავიანი) ეფექტის მექანიკურ ზრდას იძლევა. შემოქმედებითაა ეფექტის ზრდა. როცა იგი მომდინარეობს მოქმედების შინაგანი ხასიათიდან, როცა საქმე გვაქვს ლოგიკურად მოტივირებულ ეფექტთან. სამშავობის დროს ეფექტის ზრდა მიიღწევა მარტივიდან რთულისაკენ სვლის პრინციპის გამოყენებითა და დაპირისპირებულ გმირთა მოქმედების ხატვით. მარტივიდან რთულისაკენ სვლის ხერხის გამოყენებით ეფექტის ზრდა მიიღწევა. 1. გმირის სხვა პერსონაჟებთან (მაგ ააჩი დევის და სხვ.) შეხვედრისა და 2. მესამე (ფინალური) ელემენტის — დავალების, ბრძოლის სირთულე, პასუხის სიმართლე, დევნისაგან თავდახსნის რეზულტატურაბა — დახასიათებისას. ამ დროს, ჩვეულებრივ, მესამე ელემენტი არის ზღვარი, რომლის წინა ორთან დაპირისპირება იძლევა ეფექტის ზრდას. რაც შეეხება დაპირისპირებულ გმირთა მოქმედების ხატვის გზით ეფექტის ზრდის მიღწევას, აქ მასალას იძლევა გმირისა და მისი მოწინააღმდეგის შეჭობრი, სიუჟეტის დასაწყისში წარმოდგენილი ნაკლებობის (გასაჭირის) ლიკვიდაცია სიუჟეტის დასასრულში ეფექტის ზრდის დანიშნულებათა აუდიტორიას დაინტერესება, შთაბეჭდილებას მოხდენა.

ზეპირსიტყვიერებაში ფართოდ გავრცელებული მხატვრული საშუალება — კონტამინაცია ჯადოსნურ ზღაპარში რიგ თავისებურებებს ავლენს⁸. კონტამინაციის წყალობით მიიღწევა ჯადოსნური ზღაპრის ტრადიციული სიუჟეტის გამრავალფეროვნება, მასში განვითარებული მოქმედების განგრძობა. სიუჟეტების შერწყმა ტრადიციული მასალის გამრავალფეროვნებას მიზნით განპირობებულია პირველ რიგში ნიჭიერი მთქმელის სწრაფვით, რაც შეიძლება მეტი ინტერესი აღუქრას მსმენელს საზღაპრო გმირის თავგადასავლისადმი, ახალ-ახალი ფათერაკებით წარმოადგინოს მისი ურთიერთობა გარე სამყაროსთან, ტრადიციული მასალიდან იმპროვიზაციით შექმნას მოულოდნელი კომბინაციები. ნიჭიერ მთქმელთა მიერ ტრადიციული სიუჟეტების შემოქმედებითად გადამოქცევის შედეგად მიიღება, ასე ეთქვანთ. ახალი ნაწარმოები, რომელსაც ვაჩნია იდეური და მხატვრული ფუნქცია. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ყველაზე გავრცელებულია თემატიკური კონტამინაცია. რაც ზშირად განპირობებულია აგრეთვე საზღაპრო სიუჟეტების პერსონაჟთა მსგავსებით. სიუჟეტური ტიპები, რომლებიც პერსონაჟთა მხატვრულ სახეების შერწყმის საშუალებას იძლევიან, ეხმარებიან მეზღაპრეს, ერთი მხრივ. კონტამინაციის ესთეტიკური პრინციპების უმნიშვნელოვანესი მოთხოვნების დაცვაში, ხოლო, მეორე მხრივ, საზღაპრო მოქმედების ლოგიკურად მოტივირებასა და მის სწორხაზოვნად განვითარებაში თემატიკური მსგავსება განპირობებს ისეთი სიუჟეტური ტიპების კონტამინაციას, როგორებიცაა AT 480 და AT 510A, AT 510A და 403D; AT 510A და 412; AT 333 და AT 412. ქართულ მასალაში დასტურდება აგრეთვე კონტამინაცია მსგავსი კონფლიქტით გამართულ სიუჟეტურ ტიპებს შორის (მაგ.: 460Q + AT 707 + AT 315 და სხვ.). თემატიკურად დაახლოებული სიუჟეტები, რომლებშიც ხელშეისახე-

⁸ А. Н. Веселовский, Собр. соч., т. 16, М.—Л., 1938, гл. 110. Его же. Поэтика сюжетов, Историческая поэтика, Л., 1940, гл. 500. М. К. Азадовский, Статьи о литературе и фольклоре, М.—Л., 1960, гл. 28-60. Н. М. Ведерникова, Контаминация как творческий прием в волшебной сказке, Русский фольклор, т. XIII, Л., 1972, гл. 160—166.

ბია მთავარ პერსონაჟთა და მათ დამხმარეთა მსგავსება. ზოგჯერ ასოციაციით უკავშირდებიან ერთმანეთს. ამგვარი კონტამინაციის საუკეთესო ნიმუშია ტიპების AT 530A და AT 532 შერწყმა. კონტამინაციის ეს შემთხვევა არის თვალსაჩინო ნიმუში საზღაპრო სიუჟეტების გავრცობის იმ ტენდენციისა, რასაც საფუძვლად უდევს, ერთი მხრივ, სიუჟეტისათვის გრანდიოზულობის მინიჭების, ხოლო, მეორე მხრივ, მთავარი პერსონაჟის გმირული ბუნებისა და სავაჟაკაციო საქმეთა უფრო მეტად წარმოჩენის სურვილი.

სიუჟეტური ტიპების ერთმანეთთან ორგანული შერწყმისას სავალდებულოა შენარჩუნებულ იქნეს ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული და კომპოზიციური მთლიანობა. კონტამინირებული ზღაპრის მთლიანობას ხელს უწყობს მთავარი პერსონაჟის ხასიათის ბოლომდე გახსნა, სპეციფიკური საზღაპრო ნოქმედების ადგილისა და დროის დაცვა, სიუჟეტის ერთი დასაწყისისა და ერთი დასასრულს აუცილებლობის გათვალისწინება, მოქმედების თანმიმდევრული მდინარება და ერთი თემის განვითარება. კონტამინირებულ ზღაპარში ვეძებ ერთი ძირითადი და ერთი ან რამდენიმე დამხმარე სიუჟეტი მეზღაპრე დამხმარე სიუჟეტიდან იღებს მხოლოდ საკონფლიქტო მოტივს.

ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში კონტამინაციის წყალობით წარმოდგენილია ხოლმე ორი თაობის ცხოვრების ისტორია. ორგანული კონტამინაციის შედეგად შექმნილი ნაწარმოებები თავიანთი მხატვრულობისა და მათში გადმოცემული ამბისადმი ინტერესის წყალობით ზოგჯერ ტრადიციულად გადაიქცევიან. კონტამინაციის მიზნებისათვის მთქმელები ხშირად მიმართავენ დაუსრულებელ სიუჟეტებს — AT 300 და AT 302. კონტამინაცია, როგორც მხატვრული საშუალება, ხელს უწყობს ტრადიციული ზღაპრის სიცოცხლისუნარიანობის გასანგრძლივებას.

ჯაღოსნური ზღაპრის კომპოზიციური მთლიანობისათვის აუცილებელია სახეზე გვექონდეს საერთოდ მხატვრული ნაწარმოების კომპოზიციის მთლიანობისათვის სავალდებულო ძირითადი ნაწილები: პრეამბულა, კვანძი, მოქმედების განვითარება, კონფლიქტის გადაჭრა და ბოლო ამბავი. ამათ გარდა, ჯაღოსნურ ზღაპარში გვხვდება აგრეთვე ჩართული და დამატებითი ეპიზოდები, რომლებიც ზოგჯერ სიუჟეტში კომპოზიციურ დახიშნულებას ასრულებენ, ზოგან კი მექანიკურად უკავშირდებიან მას.

პ რ ე ა მ მ უ ლ ა შ ი გაერთიანებული მასალა მოწოდებულია კვანძის შეცვრისათვის პირობების მომზადებისა და მისი წარმოშობის მიზეზების დახასიათებისათვის. ზღაპარში კონფლიქტი წარმოიქმნება მავნებლობით, მაგრამ ვიდრე მავნებელი გამოჩნდება და თავისი მიზნის განხორციელებას შეუდგება, მეზღაპრეები ამზადებენ ნიადაგს მისი მოქმედებისათვის საჭირო პირობების შესაქმნელად. ეს პირობები იქმნება მშობლების სახლიდან წასვლით (სიყვდილით). მშობლების აკრძალვის ხარღვევით. აკრძალვის დარღვევა ხშირად ხდება მიზეზი კონფლიქტის შექმნის მეორე საშუალების — ნაკლებობის გამოვლინებისათვის.

მკვლევარები ხშირად მიუთითებენ ზღაპრის პრეამბულაში გამოყენებული მასალის მრავალფეროვნებასა და ნაკლებად ტრადიციულობაზე. ამ მოტივთა ტრადიციისადმი ნაკლები ერთგულება გამოწვეულია მათი ხშირი გადახმუშავებით.

აყოფიერო ზღაპრისაგან განსხვავებით, რომლის პრემბულაში უკვე შეკრულია ხოლმე კვანძი, ჯადოსნური ზღაპრის პრემბულაში ზოგჯერ არ მზადდება ნიადაგი მომავალი საზღაპრო კონფლიქტის შესაქმნელად. მასში მოთხრობილია სხვა, სიუჟეტში გაფმოცემული ისტორიისაგან განსხვავებული ამბები.

ხშირად ჯადოსნური ზღაპრის პრემბულაში გმირი უკვე ახერხებს ხოლმე დამხმარის შეძენას, თუმცა ზღაპრის კომპოზიციისათვის არ არის სავალდებულო ამ მნიშვნელოვანი მომენტის სწორედ პრემბულაში გაფორმება.

მავნებლის. როგორც გმირისადმი დაპირისპირებული პერსონაჟის გამოჩენა და მისთვის ენების მიყენების ცდა ქმნის „ზღაპრის მოძრაობას“ (ე. პროპი), რომელიც მოთხრობის ორგანიზაციის საფუძველია. სიუჟეტის წარმოქმნის წყაროა. მაგრამ მხოლოდ მოქმედება არ ახასიათებს ზღაპარს. მის გვერდით ზღაპარში გვხვდება სტატიკური ელემენტებიც (საზღაპრო სიტუაციებში აღწერილი გმირთა დასაწყისი და საბოლოო მდგომარეობა, მოთხრობის დანარჩენ ნაწილებში გადმოცემული მდგომარეობა პერსონაჟებისა). ეს სტატიკური ელემენტები უპირისპირდებიან დინამიკურ ელემენტებს — მოქმედებას. სიუჟეტური ამბების მოძრაობას, — რომელთა დახმარებითაც ყალიბდებიან ნოტივი, ეპიზოდი. სიუჟეტი. სტატიკური და დინამიკური ელემენტების ურთიერთდაპირისპირებულება მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ჯადოსნური ზღაპრის სტრუქტურის განსაზღვრაში.

ჯადოსნურ ზღაპარში კონფლიქტის ჩასახვა ზორციელდება იმ სიტუაციათა და ვითარებათა დახატვით, რომელშიც იბადებიან და ერთმანეთს უპირისპირდებიან ორი პერსონაჟი — გმირისა და მისი მოწინააღმდეგის — ინტერესი. კვანძის შეკვრისათვის ისეთი მოქმედებაა საჭირო, რომელიც გარკვეულ გარდატეხას შეიტანს საზღაპრო პერსონაჟთა ჩვეულებრივ ცხოვრებაში. ე. პროპის მართებული დასკვნით, საზღაპრო კონფლიქტი, რაოდენობრივი მრავალრიცხოვნების მიუხედავად, იქმნება „მავნებლობით“ ან „ნაკლებობით“. ზღაპრის აგების კანონის თანახმად, მავნებლობის ან ნაკლებობის გამოქმედებას მოსდევს გმირის სახლიდან წასვლა, პირველ შემთხვევაში მავნებლის უვნებელყოფისათვის, ხოლო მეორე შემთხვევაში — საძიებო ობიექტის მოსაპოვებლად. ზღაპარში გმირის სახლიდან წასვლამდე ჩნდება ეპიზოდები, რომლებშიც მოტივირებულია გმირის მოქმედება. ჯადოსნურ ზღაპარში, ნოველისტურა ზღაპრისაგან განსხვავებით, კონფლიქტი მწკავე ხასიათს ატარებს განსაკუთრებით მისი მავნებლობით დაწყების შემთხვევაში. ნაკლებობით დაწყებულ ზღაპრებში კონფლიქტის სიმწკავე უთუოდ შესუსტებულია მავნებლობით გაფორმებულთან შედარებით, თუმცა ეს არ უშლის ხელს ნეზღაპრეს დაძაბულად წარმართოს შემდგომი მოქმედება.

კვანძის შეკვრა ზღაპარში ყოველთვის აყენებს ვანსაზღვრულ ამოცანებს. ძირითადი კონფლიქტის ლაკვიდაციისათვის მოწოდებული გმირი მოქმედების განვითარების ლოგიკის თანახმად პირდაპირ თავისი მიზნის განხორციელებისაკენ უნდა ისწრაფოდეს, მაგრამ ჯადოსნურ ზღაპარში გმირის ძირითად მავნებელთან შეხვედრამდე ხშირად ჩნდება ეპიზოდები, რომლებიც ერთი შეხედვით არავითარ საერთოს არ ამქლავებენ ძირითად სიუჟეტურ ხაზ-

თან. ესენია ჯაღოსნური ან საგმირო ხასიათის ეპიზოდები. მათ ზოგჯერ მექანიკურად ჩართავენ ხოლმე მეზღაპრეები სიუჟეტში, ზოგჯერ კი ისინი წამყვანი კონფლიქტის განვითარება-გადაწყვეტაში მონაწილეობენ¹⁰.

ზღაპარში მეორეხარისხოვანი სიუჟეტური ხაზის გამოჩენა იშვიათი მოკლენა არ არის. მეორეხარისხოვანი სიუჟეტური ხაზის ცენტრალურთან შერწყმა ოსტატი მეზღაპრისათვის საძნელო საქმეს არ წარმოადგენს. იგი ხორციელდება ძირითადი სიუჟეტის გმირის ხელშეწყობით, რომელთანაც არის ხოლმე დაკავშირებული დამატებითი ისტორია. ჩვეულებრივ, მეორეხარისხოვან მოტივებში (ზოგჯერ შეიძლება მთელი სიუჟეტიც შეგვსდეს) გადმოცემულია გმირის ბრძოლაზე გველშაპბთან, დევებთან, რომელთა დამარცხებაც აძლიერებს ჩვენს წარმოდგენას გმირის შესაძლებლობაზე, დააჭერებელს ხდას იირითადი სიუჟეტის მოწინააღმდეგეზე მის გამარჯვებას.

რაც შეეხება ცენტრალური სიუჟეტური ხაზისა და მეორეხარისხოვანის შეფარდებას, ეს უკანასკნელნი ყოველთვის დამოკიდებულის როლს ასრულებენ. ისინი შეიძლება არც გაჩნდნენ სიუჟეტში, ან ისე შეიცვალონ სხვა, მსგავსი ეპიზოდებით, რომ სიუჟეტს ამით არაფერი დააქლდეს.

ორი სხვადასხვა სიუჟეტური ხაზის ქრონოლოგიური შეუთავსებლობა ზღაპრის კომპოზიციის ძირითადი პრინციპია და ამ პრინციპს თითქმის არასოდეს არ ღალატობენ მეზღაპრეები, თუმცა გვხვდება შემთხვევები მის დარღვევისა. რაც იწვევს ერთი ეპიზოდის მეორეზე დაღუპას. როგორც წესი, მეორეხარისხოვანი სიუჟეტური ხაზის გამოჩენისას დროებით, მის დასრულებამდე, შეჩერდება ხოლმე სიუჟეტის ცენტრალური ხაზის განვითარება.

ზღაპრის კომპოზიციის ძირითადი ელემენტის — მოქმედების განვითარების დასაბამს გვაძლევს გმირის სახლიდან წასვლა საძიებო ობიექტის განსათავისუფლებლად ან ჯაღოსნური საგნის მოსაპოვებლად.

ჯაღოსნური ზღაპრის ესთეტიკა მოითხოვს გმირის აუცილებელ გამარჯვებას. ზღაპარი ყოველთვის იმისაკენ არის მიმართული, რომ წარმატებით გადაიჭრას ეს მოლოვნა. მრავალფეროვანია გმირის მკერ წარმატების მოპოვების გზები, მრავალფეროვნად ვითარდება თვით საზღაპრო მოქმედებაც. თუ საძიებო ობიექტი (საგანი) სხვა სამეფოში იმყოფება, მაშინ გმირის მიზანიც სხვა სამეფოში მოხვედრა ხდება. აქ ხვდება გმირი მავნებელს ან საძიებო საგნის მფლობელს.

გმირისა და მისი მოწინააღმდეგის უშუალო ბრძოლა სიუჟეტში იწყება კულმინაციური მომენტის გაფორმებას. მავნებელთან ბრძოლაში (შეჯიბრში) გმირს ეხმარება სასწაულებრივი დამხმარე ან თავისივე ჯაღოსნური ცოდნა (უნარი). მხოლოდ ამ გზით მიიღწევა ჯაღოსნურ ზღაპარში გმირის გამარჯვება თავის მოწინააღმდეგეზე, სასწაულებრივ ძალთა დახმარებაზე განაპირობებს გმირის მიერ რთულ დავალებათა წარმატებით შესრულებას, მის ვაცოცხლებას. მოჯადოებისაგან განთავისუფლებას და სხვ.

მავნებლის დამარცხებით (საძიებო ობიექტის ან საგნის მოპოვებით) ლიკვიდირებულია ხოლმე ზღაპრის დასაწყისში არსებული ნაკლებობა ან უბედურება და, მაშასადამე, კვანძის გახსნის აუცილებლობაც დგება, მაგრამ ჯა-

¹⁰ ე. ტუდოროვსკაია მათ ჩართულ ეპიზოდებს უწოდებს. იხ. Е. А. Тудоровская.

დოსნურ ზღაპარში, ნოველისტური ზღაპრისაგან განსხვავებით, მოქმედების განვითარება ზოგჯერ სხვაგვარად წარიმართება, კერძოდ, ჩნდება ეპიზოდები, რომლებიც გადაადგილებენ კვანძის გახსნის მომენტს. ეს ეპიზოდები ერთი შეხედვით არ არის აუცილებელი, მაგრამ დაკვირვება ავლენს, რომ ისინი კანონზომიერად ჩნდებიან სიუჟეტში, აკისრიათ გარკვეული ფუნქციის შესრულებას.

ეს მოტივები მოწოდებულია იმისათვის, რომ გმირი დაამკვიდროს თავის ფაქტიურ სტატუსში, რაც მან დაიმსახურა თავისი საგმირო საქმეებით, თავისი უნარით. ამ მოტივებში საბოლოოდ ხორციელდება მანქნბლას უენებელ-ჯოფა, რითაც აქცენტირებულია ბოროტზე კეთილის გამარჯვების თვალსაზრისი.

ამ დამატებითი ეპიზოდების წმინდა კომპოზიციური დანიშნულება ზღაპრის გავრცობაა. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ისინი იძენენ სიუჟეტის საერთო ხასიათის განსაზღვრის დროს. მათი შემწვობით მოთხრობა სიკეთის ზოროტებასთან ბრძოლაზე საინტერესო, სისხლსავსე ხდება.

კვანძის გახსნით ფაქტიურად მთავრდება საზღაპრო მოქმედება. ტრადიციულ ჯადოსნურ ზღაპარში მოთხრობის დასრულების საშუალებები მრავალფეროვანია, მიუხედავად იმისა, რომ ზღაპარი ყოველთვის კეთილად სრულდება, რასაც მისი ესთეტიკური პრინციპები განაპირობებს.

კვანძის გახსნას ზღაპრის დასასრული ფორმულა მოსდევს.

ამგვარ კომპოზიციურ ჩარჩოში გაერთიანებული მასალა, რომელიც შეკრულია ერთი იდეით, იძლევა საფუძველს ზღაპარი იყოს კომპოზიციურად მთლიანი.

ჯადოსნური ზღაპრის სტილის ერთ-ერთ ძირითად თავისებურებათაგან გვევლინება ის ფაქტი, რომ მასში თითქმის უარყოფილია თხრობის ეპიკური სტილის გამოყენება. მიუხედავად მოთხრობის ფანტასტიკური ხასიათისა და გმირების გამოგონილ, პირობით სამყაროში მოქმედებისა, ამბავ თხრობა ისევე პლანში მიმდინარეობს, თითქოს მოგვითხრობენ ცოცხალ, ახლობელ და ნაცნობ ადამიანებზე. ზღაპრის ფანტასტიკურ სამყაროზე მოთხრობა თითქოს უნდა საჭიროებდეს განსაკუთრებულ სტილს, როგორც ეს გვაქვს, მაგალითად, საგმირო ეპოსში, სადაც სტილით, ტონითა და სახეთა ხასიათით ხანგასმულია მათი სინამდვილისაგან დაცილებულება. ჯადოსნურ ზღაპარში თხრობა მიმდინარეობს „რეალისტურ-საყოფაცხოვრებო“ სტილში. მას აშკარად ეტყობა პირობითი ხასიათი. ეს გარკვეულად ავლენს შეუსაბამობას მოთხრობასა და მოთხრობის მანერას შორის. ჯადოსნური ზღაპრის გადმოცემისას ჩვეულებრივ სალაპარაკო მეტყველების დამკვიდრება, რაც ჩვენს დროში უთუოდ გიზარდა, განპირობებულია ფოლკლორში მიმდინარე საერთო პროტოტიპებით. გარდა ამისა, ზღაპარში ყველა პერსონაჟი ერთი და იმავე ენით ლაპარაკობს. მათ თითქოს არც კი აქვთ უფლება თავის პირად სიტყვაზე. მთელი ზღაპარი მთქმელის ენით არის გადმოცემული. ზღაპრის მოთხრობისას ჩვეულებრივი სალაპარაკო მეტყველების როლი თვალნათლივ ჩანს დიალოგის ავების მავალითებზე, რომელიც თავისი სტრუქტურითა და მანერით ძალზედ ახლოს დგას საყოფაცხოვრებო საუბართან. ზღაპრის თხრობისას ჩვეულებრივი სალაპარაკო მეტყველების გამოყენება განპირობებულია მეზღაპრეთა შესაძლებლობებითა და მსმენელთა მოთხოვნილებებით.

ამჯერად ჩვენი მსგელობის საგანი გახდება ჯადოსნური ზღაპრის ენობრივი სტილის ან, როგორც ბ. ტომაშევსკი ამბობს, „ენობრივი გამოთქმების“ თავისებურებების¹¹ ანალიზი. ხალხური მეტყველება, როგორც მხატვრული, ისე სალაპარაკო, ყოველთვის გამოირჩეოდა თავისი სილამაზით, უღერადობით, განსაკუთრებული ძალითა და გამომსახველობით. ხალხური შემოქმედების მკვლევართა მიერ მრავალგზის არის აღნიშნული ზღაპარში ტროპის, სხვადასხვა ფიგურათა და გამომსახველობის სხვა საშუალებათა ფართო გამოყენების ფაქტი. ეს საშუალებები უთუოდ განსაკუთრებულ როლს თამაშობენ ხალხური პროზის სტილის შექმნაში, მაგრამ მართო ტრადიციული ეპიკური ჟღერებები და ფიგურები არ უყრიან საფუძველს მის სტილს. ჯადოსნური ზღაპრის ენობრივი სტილის შექმნას ხელს უწყობს ფრაზათა და ტექსტის ნაწილთა რიტმულობა, ზღაპარში ჩართული მოკლე ლექსები და მრავალი სხვ.

ჯადოსნურ ზღაპრის ტექსტში დასტურდება ისეთი მზა ფორმულები, რომლებიც სტილის შექმნაში მონაწილეობენ, მხატვრულ მთლიანობას ანიჭებენ ფანტასტიკურ მოთხრობას. შინაგან ფორმულათა ერთი ჯგუფი პერსონაჟთა გარეგნობის ხატვისათვისაა მოწოდებული. ფორმულათა მეორე რიგში გაერთიანდებიან საზღაპრო სიუჟეტში განვითარებული მოქმედებისაგან დამოუკიდებელი ფრაზები, რომლებითაც ცალკეული მეზღაპრენი კომენტარს უკეთებენ შექმნილ საზღაპრო ვითარებას და რომლებიც გამიზნულია მსმენელთან კონტაქტის შეუწყვეტელობისათვის. ფორმულათა მესამე ჯგუფს წარმოადგენს ცალკეულ პერსონაჟებთან დაკავშირებული ტიპობრივი გამოთქმები.

პერსონაჟთა გარეგნობის, ძალისა და სწრაფი ზრდის გადმოცემა ჯადოსნურ ზღაპარში ტრადიციული ფორმულებით მიიღწევა. ჯადოსნური ზღაპარი საერთოდ არ იცნობს პერსონაჟთა გარეგნობის დაწვრილებით აღწერას. მეზღაპრენი თითქმის არასოდეს არ არღვევენ ამ ტრადიციას და ეპითეტის ან შედარების გამოყენებით ქმნიან რომელიმე სასურველი პერსონაჟის პორტრეტს. ამ საქმეში მათ დიდად ეხმარება ტრადიციულ კლიშეთა არსებობა, რომელთა საყოველთაო გავრცელება აადვილებს პერსონაჟთა გარეგნობას წარმოდგენას. „ქალი ისეთი ლამაზია, რომ უფრო მშვენიერს ვერც ნახავს კაცის თვალი და ვერც ინატრებს“; „ქალი ისეთი ლამაზია, რომ მზეს შემურდება იმისი სილამაზე“.

მზეთუნახავთან შედარებით ძენწად არის ხოლმე წარმოდგენილი ვაჟის გარეგნობა. მეზღაპრენი ძირითადად მისი სწრაფი ზრდის, ძალისა და მოქმედების შესახებ მითითებით კმაყოფილდებიან, რადგან ტრადიციულად გმირის ძალა და მოქმედება არის მისი როგორც გარეგნული პორტრეტის წარმოსახვის, ასევე შინაგანი სამყაროს დახასიათების ძირითადი საშუალება¹². დევის გარეგნობას მეზღაპრე მის სიძლიერესთან კავშირში წარმოადგენს. ამ სიძლიერეზე კი მისი თავების რაოდენობა მიგვანიშნებს. გარდა ამისა, დევის თავების რაოდენობა აკონკრეტებს მის პორტრეტს. დევის გარეგნობის დაწვრილების ამსახველი ფორმულები გველმშობთან დაკავშირებულ ფორმულათა მსგავსად, ყოველთვის ჰიპერბოლითაა გაწყობილი. დევის დედის გარეგნობაში დაკვირვებული ერთი დეტალი („ერთი კბილი ქვესკნელში ჰქონდა ჩამუკვდილი“)

¹¹ Б. В. Томашевский, Стилистика и стилистика поэзии. Л., 1953, стр. 9, 12

¹² ვ. ვირსალაძე, დასახ. შრ., გვ. 403.

ერთიც ცაში ჰქონდა მიბჯენილი“) და მისი მოქმედება („ქადარივიტო ტარის ეკირა ხელში და ზედ დოლაბი ჰქონდა კვირისტავად“) აღარ საპიროებს მრავალსიტყვაობას.

მსმენელებთან კონტაქტის განახლებისა და ზღაპრის თხრობის გაპიანურების თავიდან ასაცილებლად მეზღაპრენი ხშირად იშველაებენ ტრადიციულ გამოთქმა-ფორმულებს, რომელთა პირველი ნაწილი უპირატესწილად ბოდიშის მოხდას ითვალისწინებს („თავი რომ არ მოგაწყინოთ“), მეორე ნაწილში კი საზღაპრო მოქმედება გრძელდება („ეს სახლი ააშენეს დევებმა ჯა შვეარდენ უკან ქუდში“).

ზოგიერთი ფორმულა სიუჟეტთან კავშირს არ ამჟღავნებს, მაგრამ გამოყენებულია ან მსმენელთა დალოცვის ან მათთან კონტაქტის განახლებისათვის. მთქმელთა კომენტარებში ჩანს მათი დამოკიდებულება ზღაპრის მთავარი პერსონაჟებისადმი.

ქართული ჯადოსნური ზღაპრის ტექსტთა დიდი უმრავლესობა პუნებრივი რიტმით არის წარმოდგენილი. ბუნებრივი რიტმით გამართული პროზაული ტექსტის რიტმულად მოწესრიგებაში დიდი წვლილი შეიტანა რეფრენა¹³ (ან ნის ფუნქციაში შესულმა კითხვა-პასუხმა). ქართული ჯადოსნურ ზღაპარში რიტმული პროზით გამართულია არა მარტო პროზაული მეტყველების უმაღლესი ერთეულები — ფრაზა-ფორმულები, არამედ უფრო რთული რიტმული ერთობლიობანი — აბზაცები. გვხვდება რიტმული დიალოგიც. ამას გარდა შესაძლებელი ხდება თვალის გადავლება იმ გარდამავალი საუფხურისათვის, როდესაც ბუნებრივი რიტმით გაფორმებულ საზღაპრო ტექსტში უკვე ჩნდება შერითმვის ტენდენცია, როდესაც ეგრძნობთ მოთხოვნილებას რიტმულად აღდგინდეს ტექსტის ესა თუ ის მონაკვეთი. ჯადოსნურ ზღაპარში პროზის რიტმულობა მიიღწევა სხვადასხვა საშუალებით, მაგრამ ძირითადად მაინც გამოყენებულია ხოლმე სინტაქსური პარალელიზმი, ფიქსირებული ფორმის განმეორება, სიტყვათა მარცვლობრივი შესატყვისობა და გარკვეული განლაგება¹⁴.

ჯადოსნურ ზღაპარში რიტმული ორგანიზაციისათვის მთქმელები გამოყოფენ იმ ადგილებს, ტექსტის იმ მონაკვეთებს, რომლებზედაც შინაარსობრივი თვალსაზრისით აუცილებელია აქცენტირება. მთქმელთა ყურადღების მობილიზება და, მაშასადამე, მსმენელისაც ხდება ჯადოსნური საგნების თვისებების, მათი მოქმედების უნარის დახასიათებაზე, მათი როლისა და მნიშვნელობის გახაზვაზე. პერსონაჟთა ფიზიკური და ფსიქოლოგიური მდგომარეობის ჩვენებაზე. საერთო თხრობის მდინარეებიდან გამოყოფილია ხოლმე მიმართვები ვინმეს ან რაიმესადმი. აქცენტირებულია ფანტასტიკური სამყაროს განსაჯუთრებულობა. ხალხურ პროზაში რიტმულად გამართული მთელი ნაწარმოები არ გვხვდება. პროზაული ტექსტის რიტმულად ორგანიზების მიზანია განსაკუთრებული ელერადობა მიანიჭონ, საერთო თხრობისაგან გამოაცალკეონ რომელიმე, მთქმელთა თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი დეტალი ნაწარმოებისა. ჩვეულებრივი თხრობითი რიტმით გადმოცემულ ზღაპარში რიტმუ-

¹³ იქვე, გვ. 407

¹⁴ თეორიული თვალსაზრისით რიტმულ პროზაზე მოცემულია შრომებში: გ. კიკნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები, თბ., 1957, გვ. 57—59. В. М. Жирмунский, О ритмической прозе. Русская литература, 1966, № 4, гв. 105—106.

ლად აღდგებულ მონაკვეთის გამოკრთომა ხელს უწყობს ემოციის ხარისხის ზრდას. უფრო მეტიც, ეს მონაკვეთი განსაკუთრებულ ტონს სძენს ნაწარმოებს.

ჯაღონურ ზღაპარში ჩართული მოკლე ლექსები კონკრეტულ ამოცანებს ასრულებენ სიუჟეტში. ზღაპრებში „თხუპნია“, „მეფე და სკიინჩა“, „სამი და“ ჩართული ლექსები სიმართლის გამოაშკარაების დანიშნულებისაა. ზოგ ლექსს მინიჭებული აქვს ფუნქცია ეპიზოდში განვითარებული ამბის ძირითადი არსის გახაზვისა, სიტუაციის არაჩვეულებრიობაზე მინიშნებისა (ზღაპარი „სამი და“ — ლექსი „დაო, დაო, ძუძუ ძაღლო...“), განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი რომენტის გამოყოფისა („ცხრა ძმა“). დიალოგით გაწყობილი ლექსები ძირითადად ინფორმაციის ხასიათისა და განკუთვნილია მიჩქმალული საზღაპრო კონფლიქტის გასახსნელად (ზღ. „სამი და“ — ლექსი „მე დედაშენი გშავდები, შენ ჩემი შვილი ბრძახდები!“) ან სიუჟეტში ფსიქოლოგიურა დაქაბულობის შეტანისა და კვანძის გასახსნელად ნიადაგის შემზადებისათვის (ზღ. „ცხრა ძმა“ — ლექსი „წადი უთხარ ხელმწიფესა...“). ზოგ ზღაპარში ჩართული ლექსის მნიშვნელობა გაზრდილია სიუჟეტის დედააზრის კამოხატვის ფუნქციამდე (ზღ. „სიზნარა“).

მიმართვა-თხოვნის ხასიათის ლექსები, რომლებიც გარკვეულად უახლოვდებიან ჯაღონურ საგნებთან დაკავშირებულ ტრადიციულ ფორმულებს, ხშირად („ანანა“, „კბილსავარცხელა“, „უბედური ხელმწიფის ზღაპარი“) სიუჟეტის კულმინაციურ მომენტში ჩნდებიან და მოწოდებულნი არიან ძირითადი თხოობისაგან გამოყონ, აქცენტი გაუკეთონ მნიშვნელოვან და გადაწყვეტ რომენტს, რომლის შემდეგაც სახე უნდა ეცვალოს შექმნილ ვითარებას, ახლებურად უნდა წარიმართოს მოქმედება. ამა თუ იმ სიუჟეტური მომენტის აქცენტირებაში მეზღაპრეებს დიდ დახმარებას უწევს ერთი და იმავე ტექსტის რამდენჯერმე განმეორება.

ჯაღონურ ზღაპარში ლექსის გამოჩენა თვითმნიშვნური კი არ არის, არანებ აუცილებელია, რადგან მისი საშუალებით ძირითადად გადმოიცემა ის მონაკვეთი სიუჟეტისა, რომელიც პროზით გადმოცემული, მოკლებული იქნებოდა აქცენტირების შესაბამის ხარისხს. პროზაულ ტექსტში ლექსითი ჩანართის გაჩენის უპირველესი ფუნქცია მსმენელის ინტერესის გაზრდაა. ჩვეულებრივი თხოობიდან გამოყოფილი მონაკვეთი ლექსის სახით ძაბავს მსმენელის ყურადღებას, ამზადებს აუდიტორიას გმირთა თავგადასავლის ახლებურად წარმართვისათვის, სიუჟეტში მოსალოდნელი გარდაქმნისათვის.

ზღაპარში მუდმივი ეპითეტებით გამოიხატება პერსონაჟის ფიზიკური და სულიერი მდგომარეობა, ასაკი, გარეგნობა, სილამაზე; საენის თვისება-რაობა, ფერი, რაოდენობა, სიგრძე, სიმაღლე, სიდიდე და მასალა. მუდმივი ეპითეტების სიმყარე. მათი „გაქვავებული ფორმა“ სინამდვილეში გარკვეულ თვალსაზრისით „მოჩვენებითია“. მიზეზი ამისა მდგომარეობს ცალკეულ მთქმელთა შესაძლებლობაში — მიუსადაგონ არსებით სახელებს სხვადასხვა ზედსართავეები. ამ გზით ახალი ეპითეტების გაჩენა საშუალებას იძლევა ვილაპარაკოთ მუდმივისა და ცვალებად ეპითეტებზე. ეს უკანასკნელი ჩნდებიან კონკრეტულ შემთხვევაში და ხსნიან სიტუაციიდან გამომდინარე გარკვეულ თემას, დაკავშირებულს ამა თუ იმ პერსონაჟთან. ეპითეტი მარტო მხატვრული საშუალებელი კი არ არის, არამედ იგი სავანს ანიჭებს ახლებურ ქლერადობას, ზღის მის უფრო ხილულს. იგი მაშინ იხმარება, როცა აუცილებელია სავანში შეინიშნოს

ის ნიშანი, რომელიც ამ ეპიზოდში წარმოდგენილი უნდა იყოს გამოკვეთილად.

ინდივიდუალური განსაზღვრება-ეპითეტი წარმოადგენს პირადი შთაბეჭდილების შედეგად წარმოქმნილ განსაზღვრებას. ასეთი ეპითეტების შექმნის ახსნა ხერხდება მხოლოდ და მხოლოდ ზღაპრის შემქმნელთა შემფასებლობითი კრიტერიუმის ახსნით. მთქმელის გმირისადმი დამოკიდებულება ხშირად ინდივიდუალურ ეპითეტებში ელინდება ხოლმე.

ჯადოსნურ ზღაპარში შედარება ძირითადად აგებულია შესადარებელ ობიექტთა გარეგნულ მსგავსებაზე, რაც მიზნად ისახავს დაკვირვების საგნის თვალსაჩინოდ ქცევას. ყველაზე მეტად გავრცელებულია მარტივი შედარებები, რომლებშიც სახეზე გვაქვს შედარებულ-შესადარებელ საგანთა წყვილი. რთულ შედარებაში ერთი საგანი შედარებულია მეორესთან, მაგრამ შთაბეჭდილების გაძლიერებისა თუ ცხადყოფის მიზნით პირველ შედარებას თან ახლავს ნეორეც. გავრცელებულია ანტონიმებით გაწყობილი შედარებების ნიმუშებიც. ზოგიერთ ფრაზაში დასახელებულია შესადარებელი საგანი, მაგრამ ჩაეარდნილია ის საგანი, რომელსაც უნდა შეუდარდეს რგი, თუმცა ფრაზა ისეა აწყობილი, რომ გამოტოვებული საგანი ან აუცილებლად იგულისხმება, ანდა რაიმე საშუალებით მიგვანიშნებენ მასზე.

ჰიპერბოლა ჯადოსნურ ზღაპარში ფანტასტიკის შექმნის ერთ-ერთი მხატვრული საშუალებაა. მის ძირითად ფუნქციად გმირისა და მასთან დაპირისპირებულ ძალთა გაზვიადება ვეველინება, რაც ზრდის პერსონაჟის მათთან ბრძოლაში გამოჩენილი გმირობის ხარისხს. ჯადოსნურ ზღაპარში ძირითადად ჰიპერბოლიზებულია პერსონაჟთა სილაშაზე, ასაკი, სიმდიდრე, შესაძლებლობები, სიდიდე, ფიზიკური ძალა, მადა, საცხოვრებელი და სხვ. პერსონაჟის თვისებების გაზვიადებისას მთქმელები კონკრეტულ, მაგრამ საზღაპრო კანონზომიერებას დაქვემდებარებულ ამოცანებს ისახავენ. ლიტოტესის ხმარება ჰიპერბოლასთან შედარებით შეზღუდულია, რაც აიხსნება ფანტასტიკური მოცხრობის სპეციფიკური თავისებურებებით. ჯადოსნურ ზღაპარში ჰიპერბოლისა და ლიტოტესის ერთად გამოყენება განპირობებულია საერთოდ ზღაპარში მოქმედ ძალთა ურთიერთდაპირისპირებულობით. მეზღაპრეები პოეტიზირებული ბრძოლის ასახვისას სიტუაციის შესაბამისად აზვიადებენ ან ამცირებენ ხოლმე ამ ძალთა თანფარდობას.

ჯადოსნური ზღაპრის პოეტიკის პრობლემა დღევანდელი ზღაპარმცოდნეობის ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა. საზღაპრო ეპოსის ამ სახეობაში გამოვლენილი მხატვრული აზროვნებისა და პოეტიკის საშუალებები, გარკვეულად განსხვავებული როგორც საგმირო ეპოსის, ასევე საყოფიერო-ნოველისტური ზღაპრისა და ცხოველთა ეპოსისაგან, საუკეთესო მასალას იძლევა საერთოდ მხატვრული შემოქმედების სათავეებისა და ერას პოეტური ნააზრევის შესწავლისათვის.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტმა)

ფიქრია ზანდუქელი

ცხოველთა ეპოსის სტრუქტურის საკითხები¹

მხატვრული ნაწარმოების სტრუქტურის შესწავლა არ გულისხმობს მხოლოდ გარეგნული ელემენტებისა და მომენტების დამუშავებას. სტრუქტურა წარმოადგენს იმ რთულ ფენომენს, რომელიც ითვისისწინებს გარეგნული და შინაგანი ელემენტების მყარ ერთიანობასაც. სტრუქტურა ეს არის შემოქმედლის იდეური ჩანაფიქრის მხატვრულად გამოსახვის ფორმა. მას ასახულია და ამსახველის საშუალებათა ერთიანობად აღიარებენ. მაშასადამე, ქართული ცხოველთა ეპოსის სტრუქტურის, კომპოზიციის შესწავლა გულისხმობს ფორმა-შინაარსის დიალექტიკური ერთიანობის გარკვევასაც.

ფორმა არ არსებობს თვითმიზნურად. იგი ჩანაფიქრის გამჟღავნების საუკეთესო გზაა. კონკრეტული ფორმით ყველაზე უკეთ გამოიხატება კონკრეტული შინაარსი. ერთი შეხედვით, ძალზე მარტივია ცხოველთა შესახებ ზღაპრების კომპოზიცია. ამ ნაწარმოებთა სადა ფორმა, ნათლად მოწოდებულ იდეა, სიუჟეტის გაშლის პირდაპირი გზები თითქოს ნაკლებ საინტერესოს ხდის მათ სტრუქტურას, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დაინახავთ, ეს პირველი შთაბეჭდილება სრულიად არ მართლდება. პირუკუ, ცხოველთა შესახებ ზღაპრებში იგრძნობა შემოქმედთა ძალზე ორიგინალური ხელწერა და მკაფიო, ნათელ შინაარსს დამორჩილებული ადეკვატური ფორმა, ფორმა-შინაარსის ადეკვატურობა კი ხალხის დიდი პოეტური გემოვნებისა და მხატვრული ისტატობის გამოვლენაა.

ცხადია, კომპოზიცია ფართო გაგებით გულისხმობს არა მარტო სიუჟეტის განვითარების ცალკეულ ელემენტთა დახასიათებას, არამედ, ამასთანავე, სტროფიკის, მხატვრული ხერხების, ცალკეული მოვლენებისა და პოეტურ გაღვებათა აღნუსხვა-შეფასებას. ამჯერად ასე ფართო მიზანს არ ვისახავთ. ჩვენ შევეცდებით მივუთითოთ იმ სპეციფიკურ თავისებურებებზე, რითაც ქართული ხალხური ზღაპრები განსხვავდებიან სხვა სახის ლიტერატურული ძეგლებისაგან. ამასთანავე, რამდენადმე შევეცდებით ცხოველთა შესახებ ზღაპრების სტრუქტურულ სპეციფიკაზე გავამახვილოთ განსაკუთრებით ყურადღება.

ცხოველთა ეპოსის კომპოზიციურ ელემენტთაგან, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს ზღაპართა სათაურები. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოდ გვეჩვენება შემდეგი საკითხი — დასათაურება რამდენად შეესატყვისება ნაწარმოების შინაარსს. საინტერესოა, სათაურები დამკვიდრებულ

¹ ცხოველთა ეპოსის მხატვრული კომპოზიციის საკითხს სპეციალურად ეხებიან: მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური ზღაპრები, 1938 წ.; ე. ვირსალაძე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. 1, 1960 წ.

სახით არსებობს, თუ იგი ნიუანსურ ცვლილებებს განიცდის მთქმელის, ჩამწერის ან გამომცემლის მხრივ. ეს საკითხი მით უფრო პრობლემურია, რომ ჩვენ ვხვდებით ერთსა და იმავე ზღაპარს განსხვავებული სათაურებით. ამჯერად ძნელი დასადგენია, თუ ვარიაციული სხვაობა საიდან მოდის. გამორიცხული არ არის, რომ აქ მწიგნობრის ხელი იგრძნობოდეს, მაგრამ, ასეა თუ ისე, ფიქსირებული ზღაპრების სათაურები, რომლებიც უკვე ტრადიციულად დამკვიდრებულია, უნდა გახდეს ჩვენი მსჯელობის საგანი.

საერთოდ, მხატვრულ ლიტერატურაში სათაური სრულიადაც არ წარმოადგენს კატალოგურ ელემენტს, რომლითაც ხდება ნაწარმოების ნაწარმოებისაგან განსხვავება. სათაურს უზარმაზარი ფუნქცია ეკისრება. უმეტეს შემთხვევაში იგი ნაწარმოების შინაარსის, იდეური პოზიციის და მწერლის განწყობილებათა გამომხატველია. ამდენად, სათაური წარმოადგენს ნაწარმოების ორიგინალურ და ბუნებრივ ნაწილს, რომლის შეცვლა-გადახალისება უთუოდ ნაწარმოების ანალოგიური ტრანსფორმაციით უნდა იყოს გამოწვეული და არა ვინმეს ნებელობით.

რა მდგომარეობაა ქართულ ხალხურ ზღაპრებში, კერძოდ ცხოველთა ეპოსში?

წინასწარვე შეიძლება ითქვას, რომ ცხოველთა შესახებ ზღაპრების სათაურები არ კანონიერად დიდი შინაგანი დატვირთვითა და ქვეტექსტური ელემენტებით. აქ დამაინტერესებლობის შემცველი მომენტებიც თითქმის უგულებელყოფილია. სათაურთა უმრავლესობა ინფორმაციული ხასიათისაა, მათში ნაკლებ ჩანს ტენდენცია და იდეური ჩანაფიქრი. ასეთი სათაურები, როგორც წესი, აგებულია პერსონაჟთა სახელებზე, მაგალითად „მელია და დათვი“, „ლომი და პელია“, „კაცი, ტურა, მელია, კატა, ლომი და მგელი“ და ა. შ. ასეთი სათაურებიდან ჩვენ მხოლოდ იმას ვიგებთ, თუ ვისზე იქნება საუბარი ნაწარმოებში, ვინ არიან ზღაპრის პერსონაჟები. სხვა მხრივ, ხსენებული სათაურები უტყვია. მაშასადამე, ისინი არსებითად ერთდატვირთვიანია და ამდენად მოიკოჭლებენ კიდევ. ხაზს ვუსვამთ სიტყვას — არსებითად, რადგანაც ზოგიერთმა შეიძლება ასეთ სათაურებში. რამდენადაც ისინი შინაარსს არ ამჟღავნებენ, აღმოაჩინოს დამაინტერესებლობის მომენტი. მართლაც, ზღაპრის სათაური — „კაცი, ტურა, მელია, კატა, დათვი და მგელი“ რამდენადმე აღვივებს ინტერესს იმის გამო, თუ რატომ არის სათაურში თავმოყრილი ესოდენ ბევრი სახელი, რა ურთიერთობაა მათ შორის, როგორი უნდა იყოს სიტუაციებში მათი როლი და ა. შ. ამრიგად, შეიძლება ნაწილობრივ ანალოგიური სათაურები ხელს უწყობდეს ინტერესის გაღვივებას და ნაწარმოების წაკითხვისადმი მიდრეკილებას. ისიც უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთ ზღაპარში დარღვეულია წესი, ე. ი. სათაურში მოხსენიებული პერსონაჟები არ წარმოადგენენ ზღაპრის მთავარ გმირებს. ნაწარმოების დასაწყისში ისინი თუმცა გარკვეულად ჩნდებიან, მაგრამ შემდეგ ზღაპარი გადაირთვება და სულ სხვა პიროვნება იჭერს მთავარ ადგილს. ასეთია, მაგალითად, „შაშვი და მელია“, რომლის დასაწყისშია მხოლოდ აღნიშნული, რომ მელიამ შაშვს შეიღებო მოსახოვა, შაშვმა უარი უთხრა. ეს უარი გახდა საბაბი ორფეხებსა და ოთხფეხებს შორის დიდი ბრძოლისა. გაიპარჩვეს ორფეხებმა. ამ ბრძოლაში დაჭრილი კაცი სევას გადაეყრება, რომელიც წაიყვანს დაჭრილს და უწამლებს. და აი, ზღაპრის ტენტრალურ ადგილს იკავებს ეს კაცი. მას ჯადოსნური ზელსაფქვეით აჯილოებენ, შემდეგ ჯადოსნურ ხმალსა და სუფრასაც ჩაიგდებს ხელ-

ში და ა. შ. ერთი სიტყვით, სათაური მოხსენიებული ზღაპრისა არ არის შინაარსის ადეკვატური და ვერ გამოხატავს ნაწარმოების შინაგან სამყაროსა და ტენდენციებს, ვერ მიუთითებს მთავარ მოქმედებასა და პერსონაჟებზე.

ცხოველთა შესახებ ზღაპრებისათვის დამახასიათებელია ორწევრიანი სათაურები, და კავშირით გაერთიანებულნი. ამ შემთხვევაში თითქოს მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს სათაურ-სინტაგმის შემადგენელ ნაწილთა ადგილს. როდესაც მოქმედები თუ ავტორმოქმედები გამოყოფენ მთავარ და მეორეხარისხოვან პერსონაჟებს, როდესაც სიმპათიურ თუ ანტიპათიურ დამოკიდებულებას იჩენენ ამ პერსონაჟებისადმი, ეს გამოხატულებას პოულობს სათაურში. მაგრამ ცხოველთა ეპოსში ასეთი მახვილი და მკარძნობიარე დამოკიდებულება ყოველთვის არ შეინიშნება. ერთ შემთხვევაში ზღაპარი ასეა დასათაურებული: „მელა და დათვი“, მეორე შემთხვევაში კი პირუტყუ — „დათვი და მელა“. პირველ ზღაპარში სათაურის პირველი წევრი მართლაც წამყვანია, მთავარი პერსონაჟია, უფრო მნიშვნელოვანი და ამიტომაც მას ასახელებენ პირველ ადგილზე. მელის ასეთივე მოქმედია და ცენტრალური მეორე ზღაპარშიც, მაგრამ იგი პირველ ადგილზე როდია მოხსენიებული. მაშასადამე, რამდენადმე დარღვეულია უფრო მნიშვნელოვანის გამოყოფის წესი. გვხვდება აგრეთვე მეორე ტიპის სათაურები, რომლებიც ფაქტიურად პირველი წევრის სათაურთა გავრცობილ ვარიანტებს წარმოადგენენ. ასეთებია: „მელიისა და დათვის ამბავი“, „კურდღლისა და ბაქიების თავგადასავალი“, „ზღაპარი ღორისა. მისი ხუთი გოკისა და მელიისა“ და სხვა. ეს სათაურებიც ფაქტიურად ინფორმაციული ხასიათისაა. მხოლოდ მოქმედ პერსონაჟებზე მივანიშნებებს, რაც შეეხება სინტაგმის დამატებით ნაწილს („ამბავი“, „თავგადასავალი“, „ზღაპარი“), სრულიადაც არ აღიქვება პირდაპირი მნიშვნელობით. რა თქმა უნდა, ბოლო სათაურში „ზღაპარი“ არა იმდენად ჟანრის სპეციფიკის განსაზღვრას ემსახურება, ისევე როგორც პირველში, არამედ განზოგადებულად თბრობას გულისხმობს. ამაში კიდევ უფრო გვარწმუნებს სათაური — „კურდღლისა და მისი ბაქიების თავგადასავალი“, რომელშიც ფაქტიურად თავგადასავალი კი არა, ერთი ეპიზოდია მოთხრობილი. მაშასადამე, ეს გავრცობილი ინფორმაციული სათაურები ფაქტიურად არ განსხვავდებიან პირველი ტიპის სათაურებისაგან და მათ მხოლოდ ურთიერთისაგან, ზღაპრის ზღაპრისაგან განიჭვის ფუნქცია ეკისრებათ.

ცხოველთა ეპოსში გამოიყოფა კიდევ ერთი რიგის სათაურები, რომელთაც შეიძლება პირობითად შინაარსის გამმქლავნებელი სათაურები ეწოდოს. ისინი იმით არიან საყურადღებონი, რომ უფრო აკონკრეტებენ ზღაპრის შინაარსს. ძირითად ამბებზე მიგვანიშნებენ. ასეთებია: „მგლის ბერად შედგომა“, „ვეფხვი კატის მოსარჩლე“, „მელიას თავის კულზე ჭავრი მოსლიოდა“ და სხვა. ეს სათაურები, როგორც ვხედავთ, მიგვითითებენ იმაზე, თუ რაზე იქნება საუბარი ნაწარმოებში. ამდენად, უფრო მეტყველნი არიან, ვიდრე აღრე განხილული ტიპის სათაურები. მაგრამ ანალოგიური დასათაურებანი შედარებით ნაკლებია.

ცხადია, უკანასკნელი ტიპის, ე. წ. შინაარსის გამმქლავნებელი სათაურები გაცილებით შთამბეჭდავია და ინტერესსაც მეტად ძაბავს. აქ უკვე რამდენადმე მაინც მინიშნებულია ძირითად ხაზზე და, ამრიგად, მსმენელის თუ მკითხველის ამორტული წარმოსახვა-შთაბეჭდილებანი შედარებით ვიწრო კალაპოტით მიემართება.

განსაკუთრებით უნდა შეეჩერდეთ სათაურთა იმ წყებაზე, რომელიც მთხრობელთა ტენდენციის უფრო მკაფიო გამოძღვლენებას ითვალისწინებს. ასეთად მიგვაჩნია „სამმტევან ჭაბუკიშვილი“². შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ ეს სათაური ფაქტიურად პირველი ტიპისაა, რამდენადაც იგი ინფორმაცია იმის შესახებ, რომ ზღაპრის მთავარ პერსონაჟს სამმტევან ჭაბუკიშვილი წარმოადგენს. მაგრამ სინამდვილეში მათ შორის საკმაოდ დიდი სხვაობაა. თუ პირველი ტიპის ინფორმაციულ სათაურებში პერსონაჟის დასახელება ტენდენციის გამჟღავნების ადეკვატური არ იყო, უკანასკნელ შემთხვევაში განსხვავებულ მომენტთან გვაქვს საქმე. აქ უკვე ცნება „ჭაბუკიშვილი“ მიგვანიშნებს თავისთავად მთქმელის დამოკიდებულებაზე პერსონაჟთან; ამასთანავე, „სამმტევანიც“ გარკვეული ცნობისმოყვარეობის აღმძვრელია, რატომ წარმოდგება ეს სახელი სამი მტევნისაგან და ა. შ. როგორც ჩანს, ეს სათაური სამგანზომილებიანია. ჭერ ერთი, მიუთითებს მთავარ მოქმედ პირზე, მეორეც, გამოხატავს ტენდენციას და, მესამეც, ძაბავს მსმენელისა თუ მკითხველის ყურადღებას და ტექსტთან უფრო აახლოებს. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, ანალოგიური სათაურები გაცილებით ღრმა და შთამბეჭდავია. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ სათაური მაშინაა ძლიერი, როდესაც იგი ტექსტის შესატყვისია. სათაური რამდენადმე სიუჟეტის განმსაზღვრელი კომპონენტიცაა და მასსა და ტექსტს შორის ალოგიურობა არ უნდა იგრძნობოდეს. ეს კი აშკარაა „სამმტევან ჭაბუკიშვილში“. სიტყვა ჭაბუკიშვილი გარკვეულ სიმათიებს აღძრავს მსმენელსა თუ მკითხველში. პერსონაჟი ქველ, ვაჟკაც, მომხიბვლელ პიროვნებად წარმოგვიდგება. სათაურიდან გამოყოფილ ამ პირველ შთაბეჭდილებას არ ამართლებს ტექსტი, სადაც „სამმტევანა“ სულ სხვაგვარადაა დახატული. იგი რამდენადმე მხდალია, ახალი ამბის გაგონებაზე წელი სწყდება და ლულულდება. მაშასადამე, სათაურსა და ტექსტს შორის თვალსაჩინო სხვაობა შეინიშნება. მაგრამ ასეთი გამონაკლისები შედარებით ნაკლებია. სათაური და შინაარსი ხალხურ ეპოსში უმეტესად ურთიერთშესატყვისია. და ეს ნაწილობრივ იმიტაც უნდა აიხსნას, რომ სახელწოდების ზოგადობა ტექსტისა და სათაურის დაპირისპირების საფუძველს ნაკლებ იძლევა.

ამრიგად, ცხოველთა ეპოსის სათაურებთან დაკავშირებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ მათთვის დამახასიათებელია სხვადასხვა ტიპის სათაურები, რომელთაგანაც ყველაზე ნიშანდობლივია ინფორმაციული სათაურები. სათაურის ამგვარი ხასიათი შეიძლება იმით აიხსნას, რომ, ჭერ ერთი, ტექსტში მთხრობელის ტენდენცია აშკარად ნაკლებად, ან საერთოდ არ ვლინდება და ამდენად ტენდენციის შეფარებით გამჟღავნება. ერთგვარი ობიექტური საფანჯელი მოითხოვს სათაურის შესაბამის წყობასაც; მეორე მხრივ, ეს მარტივი სათაურები ზღაპართა თემატიკით და სიუჟეტის განვითარების სწორხაზოვნობით, სისადავით აიხსნება. მხედველობაში მისაღებია, აგრეთვე, პერსონაჟთა სიმრავლე.

ამრიგად, ცხოველთა ეპოსის ნიმუშებისათვის ნიშანდობლივად უნდა ითვალის ინფორმაციული ტიპის სათაურები.

რამდენადაც საუბარი საერთოდ სახელწოდებებზე ჩამოვარდა, აქვე მოკლედ შევეხებით პერსონაჟთა სახელებების შერჩევასაც. ცხო-

² ქართული ხალხური ზღაპრები, I, შემდგენელი მის. ჩიქოვანი, 1939. ამავე კრებულით ესარგებლობთ ნაშრომში წყაროს მითითების გარეშე გამოყენებული ზღაპრების დასახელებისას.

ველთა შესახებ ზღაპრებში აშკარად იგრძნობა პერსონაჟებისთვის ზედმეტი სახელების შეურქმევლობა, რითაც იგი საგრძნობლად განსხვავდება, მაგალითად, რუსული ზღაპრებისაგან, სადაც მოქმელთა განმარტებებითა და ეპითეტებით სხვადასხვა ცხოველთა ტიპური სახეები მოცემული. ასე, მაგალითად, მელია მონათლულია როგორც „хитрая лиса“, „лиса Патрикеевна“, „лиса краса“, „лисица красавица“, „кумушка“ და სხვ. ასევე მგელი მოიხსენიება, როგორც „волк дурен“, „глупый, старый волк“, „серый дурак“ და ა. შ. დათვი — „лесной дурак“, „мужжик-серячок“ და სხვ.³

ქართულ ზღაპრებში იშვიათად დაიძებნება შემთხვევა იმისა, რომ მელია, მგელი, დათვი, კურდღელი თუ სხვა ცხოველი მოხსენიებული იყოს სათანადო ეპითეტებითა და სხვა ტროპებით. ეროვნულ ეპოსში ყოველთვის იგრძნობა მელაკუდას მონერხებულობა, ეშმაკობა თუ ცბიერება; მგლის სისულელე, გაუმძღრობა და მოუსაზრებლობა, დათვის გულუბრყვილობა და ა. შ. მაგრამ წაითი ბუნების გახსნაში ძირითადად ზღაპრის მთელი შინაარსი დებულობს მონაწილეობას, მოქმედება განსაზღვრავს ამ პერსონაჟთა ხასიათს და არა პოეტურ-გამომსახველობითი სამკაულები. ცხოველთა სამყაროსთან დაკავშირებული ქართული ზღაპრებისათვის აღნიშნული გარემოება სპეციფიკური ჩანს. ასევე განსხვავდება იმისი სახელების შერქმევის მხრივ ლატვიანური ზღაპრებისაგანაც. მოვიგონოთ ლ. ტოლსტოის, ვაჟა-ფშაველას ნაწარმოებთა ცხოველი პერსონაჟების სახელები: Михаил Иванович, Настася Петровна (ლ. ტოლსტოი), ქეთევანი, ზაქარია, თომა (ვაჟა-ფშაველა) და სხვა. ამ ფაქტის ობიექტური ახსნა უნდა მოეძებნოს. უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში მისაღება კოლექტიური აეტრობა და ფორმირების ხანგრძლივი პროცესი, რაც, ბუნებრივია, ზოგადი სახელწოდების გაბატონებას აკანონებს. ქართულ ხალხურ ზღაპრებში მელია — მელიაა, დათვი — დათვია, მგელი — მგელია, უფრო მეტიც, შემფასებლური სიტყვები ეპითეტებისა და მეტაფორების სახით, როგორც ახლახან შევნიშნეთ, ნაკლებად აქვთ დართული. ამით ერთგვარი ობიექტურობის შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს მთხრობელი მიუკერძოებელია პერსონაჟებისადმი და ამიტომაც საბოლოო შედეგი დამარწმუნებლად უნდა იქნეს მიჩნეული. ერთი სიტყვით, ზოგადი პერსონაჟის გამოყვანა, ხასიათის ზოგადობა ხელს უწყობს კონკრეტული სახელწოდებისაგან თავდაღწევას.

ცხოველთა ეპოსის კომპოზიციურ ელემენტთა შორის მნიშვნელოვანი ფუნქცია ეკისრება ზღაპრის დასაწყისს. ცხოველთა შესახებ ზღაპრებისათვის ნიშანდობლივ დასაწყისებზე დაკვირვებამ გარკვეულ დასკვნებამდე მიგვიყვანა. შეინიშნება ერთგვარი კანონზომიერება. უმეტეს შემთხვევაში ზღაპარი იწყება პროლოგის და, არცთუ იშვიათად, ექსპოზიციის გარეშე. ხშირია, როდესაც ზღაპარი უშუალოდ კვანძის შეკვრით იწყება. მაგალითად: „დათვი და მელა დამობილდნენ, გაუყვნენ გზას და მიდიან. ვავილნენ ერთ სწორ მინდორზე. დათვმა დაინახა ცხვრის ფარა და მელას უთხრა: მელიო, თუ შეგიძლია ერთი ცხვარი მომიყვანო...“⁴. სხვაგან: „ტურამ ერთ დედაბერს ქათამი მოსტაცა და ტყისაკენ გაიქცა“...; ან კიდევ — „მელია ქალაქში დასუნსულედა და ერთ სამღებროში ჩავარდა...“⁵ და ა. შ. ამგვარ დასაწყისებს

³ Ю. М. Соколов. Русский фольклор, 1941, т. 333.

⁴ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, შემდგენელი მიხ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 13.

⁵ იქვე, გვ. 22, 25.

ერთგვარი უპირატესობა გააჩნია. მოქმედების უშუალო დაწყებით იქმნება დინამიკურობა, შეკუმშულობა და მკითხველსა თუ მსმენელს ნაკლებ ელის მომბეზრებლობის საფრთხე. აღსანიშნავია, რომ სიუჟეტის სწორხაზობრივი განვითარება ნაკლებ მოითხოვს ვრცელ ექსპოზიციას, შინაარსი განსაზღვრავს მოქმედების სწრაფ დაწყებას და ზღაპარიც ინტერესით იკითხება.

ცხოველთა სამყაროსადმი მიძღვნილი ზღაპრები, რა თქმა უნდა, მოკლებული არ არის თავისებურ ექსპოზიციასაც, მაგრამ ეს შესავალი ნაწილი ძალზე მოკლეა და გარკვეულ შემთხვევაში ფორმულის სახეს იღებს. ტექსტების შესწავლამ დაგვარწმუნა, რომ ცხოველთა ეპოსში ექსპოზიციის განსხვავებული ხასიათი ნაკლებ არის მოტივირებული თვით ნაწარმოებების ტექსტთა ხასიათით. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ ერთ შემთხვევაში ზღაპართა დასაწყისი შემდეგნაირია: „იყო ერთი მელია...“, „იყო ერთი ღორი...“. „იყო ერთი კაცი...“ და ა. შ.

დასაწყისი „იყო...“, როგორც ცნობილია, ნოველისტური ტიპის ზღაპრებისათვის არის დამახასიათებელი და მათში გამქლავებულია საზოგადოებრივი შეხედულებანი და მიდრეკილებები. მოტანილი ტიპის დასაწყისს პროფ. მიხ. ჩიქოვანი სპეციალურად ხაზს უსვამს ცხოველთა ეპოსის მხატვრული კომპოზიციის საკითხებზე მსჯელობისას და მას „რეალისტური ტიპის თხრობით-კონკრეტულ დასაწყისს უწოდებს“⁶. მეორე მხრივ, ცხოველთა შესახებ ზღაპრებში მომწველიებულია ფორმულა — „იყო და არა იყო რა“. ამგვარ დასაწყისს იკვირ ავტორი რეალისტური ტიპის თხრობითი აბსტრაქტული სახელით მოიხსენიებს⁷ როგორც ცნობილია, ეს უკანასკნელი ტიპის დასაწყისი ძირითადად ჯადოსნური ზღაპრებისათვისაა დამახასიათებელი. ჩვენ გვიანტარესებს, თუ რომელ შემთხვევაში იყენებენ მოქმედები განსხვავებულ დასაწყისებს და რით არის მოტივირებული მათი მოშველიება. ირკვევა, რომ აქ კონკრეტული, მყარი წესი არ არსებობს. ერთი და იმავე ტიპისა და ხასიათის ზღაპარი იწყება როგორც პირველით, ასევე მეორეთი. ნოველისტურ და ჯადოსნურ ზღაპრებში დასაწყისის ამგვარი კლასიფიკაცია მყარ საფუძველს ეყრდნობა. ნოველისტურისათვის ნიშანდობლივია პირველი რიგის, ე. წ. რეალისტური ტიპის თხრობითი კონკრეტული დასაწყისი, ხოლო ჯადოსნური ზღაპრებისათვის, — მეორე რიგის, ე. წ. რეალისტური ტიპის თხრობითი აბსტრაქტული დასაწყისი. ცხოველთა შესახებ ზღაპრები თავიანთი ბუნებითა და ხასიათით ემსავაგებიან როგორც ნოველისტურ, ასევე ჯადოსნურ ზღაპრებსაც და ამიტომაც მოსალოდნელია ასეთი გაორებები. ეს რომ ასეა, საუკეთესოდ მტკიცდება ზღაპრით „სამმტევან კაბუკიშვილი“, რომელშიც ჯადოსნური ზღაპრის ელემენტები და თვისებები მეტად მკაფიოდაა გამქლავებული და ზღაპრის დასაწყისიც — „იყო და არა იყო რა“ ამ ნაწარმოებისათვის სრულიად ბუნებრივი ჩანს. თუ მათემატიკურ სიზუსტეზე მიდგება საქმე, მაშინ შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ცხოველთა შესახებ ზღაპრებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია დასაწყისი „იყო...“, ეს კი, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ, უმეტესად მოტივირებულია ზღაპართა რეალისტური ნოველისაქენ მიახლოების ტენდენციით.

⁶ მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 367.

⁷ იქვე.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ცხოველთა ეპოსისათვის დამახასიათებელია მოკლე შესავალი, ან საერთოდ კვანძის შეკვრით მოქმედების დაწყება. ეს მეტად ნიშანდობლივი მომენტია და ამ ნიშნით შეიძლება მათი სხვა სახის ნაწარმოებებისაგან განსხვავება.

ცხოველთა ზღაპრების დესაწყისისათვის ნიშანდობლივად უნდა მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ პერსონაჟები პირველსავე აბზაცში ჩანან. ამდენად, მათზე ყურადღების გამახვილება თავიდანვე ხდება. ზღაპრებში პერსონაჟთა ამგვარი შემოყვანა სიუჟეტის განვითარების ერთხაზოვნებით და ფაქტულის სისადავით განისაზღვრება. ცხოველთა ეპოსში ჩვენ არ გვხვდება სიუჟეტური შენაკადები. უეცარი გადახლართვები, არც კვანძის მოულოდნელი გახსნა. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ფონი, როგორც განწყობილების შექმნის ერთგვარი გზა და სიუჟეტის განვითარების ერთგვარი წინაპირობა, ზღაპრებში გამოირჩევა. ნაწარმოები მოქმედების უშუალო ჩვენებით იწყება. ეს კი ნაწარმოებში მომგებიანია პატარა მოცულობის ზღაპრებისათვის.

ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ მთელ რიგ ზღაპრებში თავისებურად ხდება პერსონაჟების შემოყვანა და განლაგება. ამ მხრივ ზღაპარი ფრად გამორჩეულია და სპეციალური ყურადღების ღირსია. მთავარი მოქმედი პერსონაჟები ნაწარმოებში ხშირად თანდათანობით, საფეხურებრივად ჩნდებიან. ამ შემთხვევაში განმეორების თავისებურ ხერხს იყენებს კოლექტიური ავტორი. მაგალითისათვის ავიღოთ „იერუსალიმს მიშავალი მელა“. ნაწარმოების პირველსავე აბზაცში აღნიშნულია, რომ მელა იერუსალიმს გაემგზავრა, თავდაპირველად მას ხედება მამალი, რომელიც მისალმებისა და ურთიერთგაცნობის შემდეგ მელას მიჰყვება. შემდეგ მელა ბატს გადაეყრება. აქაც იგივე მისალმება და გაცნობა, ბატიც მელას გაჰყვება. შემდეგ ძერას ხედვნიან, იგივე მოქმედება... და ბოლოს ოფოფიც ასევე ამთავრებს მათთან შეხვედრას. ანალოგიური ხერხი ნიშანდობლივია ქართული და სხვა ხალხთა ზღაპრებისთვისაც. ეს გზა შეხვედრებისა გარკვეული თვალსაზრისითაა ზღაპრებში მოშველდებული. იგი, ჯერ ერთი, გამოყოფისა და გამკაფიოების საშუალებაა, მეორეც, ინტერესის დაძაბვისა და მოქმედების თავისებური გახანგრძლივების საშუალებაა. რაც მთავარია, ასეთი თანდათანობითი შემოყვანა პერსონაჟებისა ნაწარმოებში მოტივირებულია მოქმედების შემდგომი ჩვენების თანმიმდევრობითაც. როგორც ცნობილია, საანალიზო ზღაპარში მელა ასევე თანმიმდევრულად, სათითაოდ ბრალს დებს სორომი შემწყვედულ თანამგზავრებს და სიცოცხლეს ასალმებს.

რა არის მიღწეული სიუჟეტის ამგვარი განვითარებით? როგორც აღვნიშნეთ, ბუნებრივი სახე ეძლევა მოქმედების განვითარებას. ეს ერთგვარი დეტალიზაცია, გამოყოფა მეტ უტყუარობას ანიჭებს მონათხრობს და, რაც მთავარია, ხელს უწყობს მთავარი პერსონაჟის — მელის ხასიათისა თუ მოქმედების გამოკვეთას. ვიმეორებთ. პერსონაჟთა ანალოგიური შემოყვანა მხოლოდ ერთი ჯგუფის ნაწარმოებებისათვის არის დამახასიათებელი, და განსაკუთრებით იმ ჯგუფის ზღაპრებისათვის, რომლებშიც სამზე მეტი პერსონაჟი მოქმედებს. როდესაც ზღაპარში მხოლოდ ორი ან სამი მოქმედი პერსონაჟია, მათი ვაცნობა ძირითადად თავიდანვე ხდება. მაგალითად — „დათვი, მგელი და მელია შეხედნენ ერთმანეთს და შესჩივლეს, რომ ხშირად დიდის ხნობით შიმშილით კუჭი გვიხმებაო, მოდი დაეძმობილდეთ და ამიერიდან რაც პოინანდიროთ, ძმურად გაიყიოთ ხოლმეო. დაძმობილდნენ და შეჭვიცეს ერთმანეთი-

სათვის არ ეღალატნათ...⁸ საზოგადოდ, შეხვედრის მოტივი, რაც ქართულ და კავკასიურ ფოლკლორში გაშინაარსებულია გმირთა დამპობილებით⁹, ცხოველთა ეპოსის ერთ-ერთი ძირითადი და მნიშვნელოვანი კომპოზიციური ელემენტია.

როგორც ზემოთაც ვთქვი, ცხოველთა შესახებ ზღაპრები უმეტესად მოქმედების ჩვენებით იწყება და შემდეგ სიუჟეტური ხაზი თანდათანობით ვითარდება. ეს სიუჟეტური ხაზი ჩვენთვის საინტერესო ზღაპრებში, სხვათა შორის, მეტად თავისებურად არის წარმოდგენილი. ხშირად ცალკეული პასაჟები, ილუსტრაციები მაგალითების ფუნქციას ასრულებენ და თანაც ამ პასაჟების წყობა მეტად თავისებურია. პირველი შედარებით ნაკლები სიმძაფრისაა, მეორე მაგალითში მდგომარეობა უფრო მწვალებდა, მესამეში, ვთქვათ, კულმინაციას აღწევს და ა. შ. ამგვარი დალაგება შემთხვევებისა, პასაჟების მოტივირებულია მოქმედების დაძაბვის, სიუჟეტის დამაინტერესებლობის და. რაც მთავარია, ძირითადი იდეის სრულყოფილი გახსნის ნიშნით. დავესესხოლო ერთ მაგალითს „მელიას ეშმაკობიდან“. მელიამ ფეტვის თავთავები აკრიფა. იღლიაში ამოიღო და გზას გაუდგა, საღამოზე ერთ ოჯახს მიადგა, ღამე გაათევინეს. მელიამ თავთავების შენახვა მოსთხოვა მასპინძელს. შუალამისას მელა დაქათამში შეიპარა და თავთავები წითელ მამალს დაუღო ცხვირწინ. მეორე დღეს გამოკეცილი თავთავების სანაცვლოდ მელიამ მასპინძელს მამალი გამოძალა. ეს უკვე ერთი ეპიზოდია, თავისთავად დასრულებული ეპიზოდი — მელამ მამალში ერკემალი წაართვა სხვას. შემდეგ მესამე ეპიზოდი ჩნდება. ჩვეული ხერხით მელამ ერკემალი ხარზე გაცვალა. მეოთხე ეპიზოდი კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია — ხარში ლამაზი ქალი წაიყვანა მელამ. ასეთივე გზა მოშველიებულია სხვა ზღაპრებშიც და, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, ეს მაგალითები, ცალკეული პასაჟები უცილობლად ლოგიკური მომენტით ბოლოვდება.

მაშასადამე, ცხოველთა ეპოსისათვის ნიშანდობლივია სიუჟეტის თანდათანობითი, საფეხურეობრივი განვითარება. ეს არ არის რთული გზა. ამით წინასწარვე მზადდება ნიადაგი კვანძის გახსნისათვის და ფინალიც ლოგიკურად აღიქვება. მაგრამ შეიძლება ვინმემ იფიქროს, რომ სიუჟეტის ამგვარი განვითარებით თითქოს ფინალის ეფექტი მცირდება. სინამდვილეში ასე არ არის. ამას ქვემოთ დავინახავთ, სადაც აშკარად ჩანს, რომ ზღაპრის იდეური ჩანაფიქრი, მკაფიო მორალური ქვეტექსტი, კეთილისაგან ბოროტის ძლევა ასეთ დაბოლოებას მოითხოვს.

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ერთ მეტად საინტერესო გარემოებაზე. ეს არის დიალოგი ფუნქცია ზღაპარში.

როგორც ცნობილია, დიალოგი სრულიადაც არ წარმოადგენს თვითმიზანს. იგი ხშირად ხასიათის გამოკვეთის ან სიუჟეტის განვითარების, მოქმედების შემპირობებელი ფაქტორია. რა მდგომარეობაა ამ მხრივ ცხოველთა ეპოსის ნიმუშებში? მთელ რიგ ზღაპრებში დიალოგს მოქმედების განვითარების წინაპირობის ფუნქცია აკისრია. ამ შემთხვევაში გასაუბრება წარმოადგენს ერთგვარ შეთანხმებას, რომელიც მოქმედებით უნდა დასრულდეს. იგი, როგორც წესი, წინ უსწრებს მოქმედებას. მაგალითისათვის გადავხედოთ ზღაპრებს: „თვლით ნანახი და ყურით გაგონილი“, „გვრიტი“, „მგლის ბერად შედ-

⁸ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, შემდგ. მიხ. ჩიქოვანი, 1938, გვ. 15.

⁹ იხ. იქვე, გვ. XLV.

გომა“. „კაცი, ტურა, მელია, კატა, დათვი და მგელი“, „იერუსალიმს ზიმაველი ნელა“ და სხვა მრავალი. მათში ყურადღებას იპყრობს ერთი მეტად საინტერესო გარემოება, ესაა დიალოგთა ნაწილობრივი განმეორება და ამ განმეორებით, ერთი მხრივ, დინამიკის მოღუწება, მეორე მხრივ კი — არსებითის გამახვილება. გვხვდება ისეთი დიალოგები, რომლებიც განსხვავებულია სხვა დიალოგებისაგან და მხოლოდ ერთ პასაჟში არსებობენ.

ხაზს ვუსვამთ იმ გარემოებას, რომ დიალოგი ცხოველთა შესახებ ზღაპრებში ძალიან გავრცელებულია და მისი ფუნქცია თავისებურია. იგი მეტად ტევადია, ერთ შემთხვევაში მოქმედების ჩაღუნის საბაბს წარმოადგენს, სხვა შემთხვევაში კი პერსონაჟთა ხასიათების გახსნას, ჩვენებას ემსახურება. რაც მთავარია, ცხოველთა ეპოსის ნიმუშებში თითქმის არ ვხვდებით ისეთ დიალოგებს, რომელთაც მნიშვნელოვანი ფუნქცია არ ეკისრებოდათ. ძალზე მცირეა ისეთი ზღაპრების რაოდენობა, რომლებსთვისაც დიალოგი არ იყოს დამახასიათებელი. ასეთია, მაგალითად, „მელა და მისი კული“. ის გარემოება, რომ დიალოგი ცხოველთა ეპოსის მნიშვნელოვან ატრიბუტს წარმოადგენს, შემთხვევითი არაა. მას ზემოთ მითითებული ფუნქციების გარდა ისიც აკისრია, რომ მოსაწყენი ერთფეროვნებისაგან დააზღვიოს ნაწარმოები.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ დიალოგი ზღაპარში ძირითადად მოქმედების წინაპირობაა და ნაკლებ მოქმედების შედეგი. ეს ზღაპართა სპეციფიკად უნდა ჩაითვალოს.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, „ცხოველთა სამკაროსთან დაკავშირებული ზღაპრებისათვის დამახასიათებელია ე. წ. კუმულატიური ტიპი თხრობისა, აკისრება ერთმანეთთან გადაჯექველი ეპიზოდებისა ტიპური განმეორებებით“¹⁰. პოპულარული ზღაპრები: „რწყილი და ჭიანჭველა“, „თხა და ვენახი“ ამ თხრობის ბრწყინვალე ნიმუშებია. ისინი ლექსის ფორმით არიან გავრცელებულნი, მაგრამ კუმულატიური ტიპის ზღაპრები პროზის ფორმითაც ხშირად გვხვდება. ნიმუშისათვის გამოგვადგება ზღაპარი „ღამურა და ბალახი“¹¹.

სიუჟეტის მდინარეებში სხვადასხვა ელემენტს ვხვდებით და თითოეული მეტად საყურადღებოა. ამჯერად ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ ჩ ა ნ ა რ თ ფ ო რ მ უ ლ ე ბ ზ ე. ამათგან განსაკუთრებით საინტერესოა ისეთი სინტაგმები, რომლებიც ნაწარმოების ზღაპრულ ხასიათს უსვამს ხაზს და, ამასთანავე, შეფარვით კარგად ამკვლავებს ავტორის ჩანაფიქრს. ზღაპარში „ვეფხვი კატის მოსარჩლე“ ვკითხულობთ: „გლეხმა ხეზე მიბმულ ვეფხვს სახრე გადაუქირა“. შემდეგ მოქმელი გვიამბობს: „სიმწრით ვეფხვი სულ მალა, მალა ხტოდა და მისი საცოდაობით სულ ცა და ქვეყანა იწვოდა...“. ანალოგიურ ფრაზას, მის ვარიაციებს სხვაგანაც ვხვდებით. ეს ერთგვარი, გაბატონებული ფორმულაა და, ვიმეორებთ, მისი მიზანია კონკრეტულ შემთხვევაში გამოხატვა იმისა, რომ: 1. ზღაპართან გვაქვს საქმე, 2. ძალზე დიდხანს სცემა კაცმა ვეფხვს და 3. ხსენებული ფორმულა ერთგვარად მსმენელთან შეხმიანებაა და მის ჩათრევას უწყობს ხელს. ამდენად, ნაწარმოებს უშუალოდ იერი ეძლევა და უფრო მეტად აინტერესებს მსმენელსა თუ მკითხველს. მსმე-

¹⁰ ე. ვირსალაძე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. 1, 334—385.

¹¹ რჩეული ქართული ზღაპრები, შემდგენელი ე. ვირსალაძე, ტ. 1, 1949.

ნელთან შეხმიანების ეს ხერხი, როგორც ცნობილია, გამოცოცხლების ფუნქციით გამოირჩევა.

ანალოგიური ფორმულები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ზღაპრებში. მაგალითად: „დათვი და ტურა ვზას გაუდგნენ, ბევრი იარეს თუ ცოტა, ერთგან ველი შემოეყარათ...“ („კატის ამბავი“)¹². აქვე ქვემოთ ვკითხულობთ: „ბევრი ირბინეს თუ ცოტა ირბინეს. დაილაღნენ და შეისვენეს“. ესეც ცნობილი ფორმულაა, რომელიც არა მარტო ქართულისათვის. არამედ მსოფლიო ეპოსისათვისაა ნიშანდობლივი. ამგვარი ჩანარები გარკვეული დატვირთვით გამოირჩევიან. ისინი ზღაპრული ელემენტის ხაზგასმას ემსახურებიან და რაოდენობრივი სიდიდის გამომატველადაც ჩნდებიან, მოკლებულნი არიან გარკვეულ კონკრეტულობას და ამით სიდიადის, სიზრავლის ეფექტს უფრო აღწევენ. საყურადღებოა ზღაპრებში შემდეგი ჩანართიც: ერთ ადგილზე გზა ორად იყოფოდა, ერთი გზა მარჯვნივ მიდიოდა, მეორე მარცხნივ...“ („მამალი და ძაღლი“)¹³. ფრანგთავესებური ვარიაციაა იმ ცნობილი გამოთქმისა, რომელიც ჯადოსნურ ზღაპრებში ხშირად გვხვდება. ამ ფორმულასაც კონკრეტული გამიზნულება გააჩნია. აქაც არის მინიშნება ნაწარმოების ზღაპრულ ხასიათზე, გამონაკონზე და. მეორე მხრივ, მას მოქმედების გამძაფრების და დამინტერესებლობის გაძლიერების ფუნქცია აკისრია. ამგვარი ჩანარები, როგორც ვთქვით, უფრო დამახასიათებელია ჯადოსნური ზღაპრებისათვის და თუ მათ შიგადაშიგ ვხვდებით ცხოველთა ეპოსში, ეს იმით აიხსნება, რომ ჯადოსნურ და ცხოველთა ზღაპრებს შორის გადაულახავი ბარიერები არ არსებობს, ზღაპარი საკმაოდ მოძრავია და ერთთა ელემენტების შეჭრა მეორეში კანონზომიერი ჩანს. ამგვარი ჩანარები ცხოველთა ეპოსის ნიმუშებში უმეტესად ზღაპართა ფანტასტიკურ-ჯადოსნური ნირით აიხსნება. რადგანაც ჩანარებზე ჩამოვარდა სიტყვა, აქვე შევნიშნავთ, რომ ცხოველთა ეპოსში ხშირია ლექსი ჩანართები¹⁴. ზოგიერთ ზღაპარში ამ ლექს-ჩანარებს ძალზე დიდი ადგილი უკავია. თითქმის ლექსადაა დაწერილი „ჩიტი და მელია“, „რწყილი და ჭიანჭველა“ და სხვა.

ჩვენთვის საინტერესოა, რამდენად გამართლებულია ასეთი ჩანარების აღმოჩენა ნაწარმოებში და რას აღწევს მათი მოშველიებით მოქმელი? დაკვირვება ნათელყოფს, რომ ანალოგიური ლექს-ჩანარები, უპირველეს ყოვლისა. ცელიან ზღაპრის რიტმს და ახალ ელფერს ანიჭებენ თხზულებას. ერთი რიტმიდან მეორეზე გადასვლა თავისთავად განწყობილების გადახალისებას იწვევს და მომამბეზრებლობისაგან იცავს ნაწარმოებს. მეორე მხრივ, ამგვარი ჩანარების თვისებები ფუნქცია ეკისრებათ, რომ ისინი შეკუმშულად, ფორმულის სახით გამოხატავენ აზრს და ხშირ შემთხვევაში აფორისტული აზროვნების ნიმუშებადაც შეიძლება აჩვენდნენ აღიარებულნი. ამასთანავე, ზოგჯერ ეს ჩართული ლექსები წარმოადგენენ სიუჟეტის გარკვეული ნაწილის ერთგვარ შეფასებას და მომავალი მოქმედების თავისებურ წინაპირობას —

ფეტივი გავყიდე მამლადა,
მამალი — ერკემალადა,

¹² ლაზური ზღაპრები, შემდგენელი ზ. თანდილაყა, 1970.

¹³ იქვე.

¹⁴ იხ. აგრეთვე: ე. ვირსალაძე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. I, გვ. 404.

ერკემალი — ხარადა,
ხარაი — ლამაზ ქალადა (-მელის ემპაკობა“).

ამ შემთხვევაში ლექსი დასრულებული მოქმედების გააზრების შემცველია და ამდენად ერთგვარ მხატვრულ განმეორებად გვევლინება, რომელშიც, რა თქმა უნდა, ახალი მომენტებიც შეიცნობა. სხვა შემთხვევაში ლექს-ჩანართს სხვაგვარი ფუნქცია გააჩნია. იგი უკვე ნათქვამის თუ გააზრებულის სხვა ფორმით ფიქსირებას კი არ წარმოადგენს, არამედ — ახალ საფეხურს სიუჟეტის განვითარებაში და თავისთავად მომდევნო პასაჟს. მაგალითად —

— ჩიტო, ჩიტო, ჩიორაო,
— რაო, ბატონო მელაო.
— ერთი ბარტყი გაღმომიგდე
თორემ შავ დღეს დაგაყენებ:
ცულს მოვიტან, ცუნცულასა,
ხელეჩოსა, წალღუასა,
ხესაც მოვიკრი, ხის ძირსაცა,
შენც შეკვამ და შენს შეილსაცა“ (ჩიტი და მელა“).

აქ უკვე, როგორც ვხედავთ, ჩანართი ლოგიკური გაგრძელებაა წინა ამბის და აღიქვება როგორც სიუჟეტის აუცილებელი ნაწილი. ასეთივე ფუნქცია ენიჭება ლექსს „რწყილსა და ჭიანჭველამი“.

ლექსი-ჩანართები სხვა შემთხვევაში მოშველიებულია, როგორც პაროლი, გარკვეული სხარტი გამონათქვამი, რომელსაც მხოლოდ და მხოლოდ ადრესატი იგებს. მაგალითად, ზღაპარში „დათვი და მელა“ მელა ასე მიმართავს თავის ბეკეკას:

ბეკეკო, კარი გაიღე,
მე დედაშენი ვარია,
პირში ბალახი მივირავს,
ძუჭებში რძე არია.

ამ სიტყვების გაგონებისთანავე ბეკეკა კარს უღებს თავის დედობილს — მელიას. ცალკე უნდა გამოიყოს კიდევ ერთი ტიპი ჩანართებისა, რომლებიც ბოლო ვარიანტს უახლოვდებიან თავისი გააზრებულობით და ერთგვარ გამოცანა-გაფრთხილებას წარმოადგენენ. ზღაპარში „გლეხი, დათვი და მელია“ დათვი ასე მიმართავს სამუშაოდ გამოსულ გლეხს:

აღრე გამოხნაე, აღრე გამოგზრავ,
გვიან გამოხნაე, გვიან გამოგზრავ.

ამჭერად ჩვენ სიტყვას არ ვაგრძელებთ ლექსად მოწოდებულ დაბოლოებებზე, რომლებიც ერთ შემთხვევაში ზღაპრის ცნობილ ფორმულებს წარმოადგენენ, ხოლო სხვა შემთხვევაში კი — დიდაქტიკის შემცველ შეგონებებს (ამაზე ქვემოთ).

რა შეიძლება საერთოდ ითქვას ახლახან განხილული ჩანართი ლექსების შესახებ? სწორი არ იქნებოდა თუ მათ უზადო პოეტურ გამონათქვამებად მივიჩნევდით. არა, ისინი არ ბრწყინავენ პოეტური თვალსაზრისით. უფრო მეტიც, გარკვეულ შემთხვევაში შეინიშნება ჩამუხლებებიც, რითმა სუსტია, განმეორებები — ხშირი, ფრაზა ზოგჯერ ამოვარდნილის შთაბეჭდილებასაც ტოვებს, მაგრამ, რაც მთავარია, ისინი ორგანულად სხედან ნაწარმოებში და ხელს უწყობენ მის სრულყოფას. აფორისტული ელფერი, შეცვლილი რიტმი, დიდაქტიკური ელემენტი, — ყოველივე ეს საყურადღებოს ხდის ამ ლექს-ჩანართებს.

ლექსებთან დაკავშირებით უნდა მივეთხოთ, რომ მთელ რიგ ზღაპრებში ხდება ლექს-ჩანართების განმეორება, ერთ შემთხვევაში ზუსტი, მეორე შემთხვევაში კი — დამატებების სახით. პირველის საილუსტრაციოდ გამოგადგება ზღაპარი „მგელი, დათვი და მელია“, მეორისა კი — „რწყილი და ქიანჭველა“. ჩართულ ლექსებთან დაკავშირებით ჩვენ იმასაც ვკულისხმობთ, რომ ცხოველთა სამყაროსთან დაკავშირებულ ზღაპრებში მათი სიჭარბე, რაც საყოველთაოდ აღიარებულია, „აიხსნება ზოგჯერ ტექსტის არქაულობით, უფრო ხშირად კი იმ გარემოებით, რომ ცხოველთა შესახებ ზღაპარი დღეს უმთავრესად საბავშვო ფოლკლორის შერჩა და ძირითადად ბავშვთა გასართობ ენადად იქცა“¹⁵.

როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ, ცხოველთა ზღაპრების ერთ-ერთ ძირითად კომპოზიციურ ხერხს განმეორება წარმოადგენს. განმეორება გარკვეული მიზნით ხდება. გავიხსენოთ „იერუსალიმს მიმავალი მელა“, რომელშიც არა მარტო მისაღმებები მეორდება, არამედ — მთელი დიალოგები, ე. ი. მოქმედების მიზნის აღნუსხვეაც და შეთანხმებებიც, მხოლოდ რამდენადმე ტრანსფორმირებული სახით.

შემხვედრ პერსონაჟებთან დაკავშირებით საანალიზო ზღაპარში განმეორება დიალოგებისა 5—6-ჯერ ხდება. რა მნიშვნელობა აქვს ამგვარ განმეორებას? ჯერ ერთი, ვფიქრობთ, იგი დინამიკის გაძლიერებას უწყობს ხელს: მეორე, ხაზი ესმევა მთავარი პერსონაჟის ხასიათის გამოვლენას; მესამე, ერთგვარი რიტმი იქმნება და, მეოთხე, ამდენი განმეორებებით თითქოს კანონიზებული სახე ეძლევა მელიის გადაწყვეტილებებს და სხვათა შეთანხმებაც თითქოს ბუნებრივია. რაც მთავარია, ეს განმეორებები პერსონაჟთა შეხვედრების და ურთიერთგაცნობის მიზნით ხდება და ამიტომაც წარმოადგენს მნიშვნელოვან კომპოზიციურ ხერხს.

საყურადღებოა ერთი გარემოება. განმეორება პირველ ეტაპზე რამდენადმე განსხვავდება განმეორებისაგან მეორე ეტაპზე და თავისთავად წარმოადგენს პირველი ეტაპი მეორე ეტაპის გამომწვევ მიზეზს. მხედველობაში გვაქვს იგივე ზღაპარი. პირველ ეტაპზე განმეორება ურთიერთგაცნობისა და ერთად გამგზავრების საფუძველია. მეორე, მესამე, მეოთხე... ეტაპებზე განმეორება იმავე საფუძველით ხდება და ბოლოს ფრინველთა დასჯით მთავრდება. ამ შემთხვევაში ერთგვარი წრიული ხერხია გამოყენებული და ეფექტიც საკრძნობია. რა თქმა უნდა, განმეორება, როგორც კომპოზიციური ხერხი, მხოლოდ ცხოველთა ეპოსის ნიმუშებისთვის არ არის ნიშანდობლივი. იგი გვხვდება როგორც ჯადოსნურ, ისე ნოველისტური ტიპის ზღაპრებშიც. განმეორებანი ფუნქციურად ყველა სახის ზღაპარში არსებითად მსგავსნი არიან, თუმც მათ შორის სხვაობაც შეიძლება დაიძებნოს. ჯადოსნურ ზღაპრებში გმირი იპოვებს თავის თავგადასავალს ერთგან, მეორეგან, მესამეგან... და ეს გამოწვეულია იმით, რომ უკეთ ვაცნოს თავისი თავი შემხვედრებს, ე. ი. ამ უკანასკნელში განმეორება რამდენადმე უფრო ნაკლებ როლს ასრულებს მოქმედების განვითარებაში, ვიდრე ცხოველთა ეპოსში, სადაც არა იმდენად გაცნობის ფუნქციითაა მხოლოდ დატვირთული განმეორება, რამდენადაც ერთად მოქმედების სურვილით. შეიძლება ეს ნაწილობრივ იმითაც აიხსნას, რომ ცხოველთა ზღაპ-

¹⁵ ე. ვირსალაძე, ზღაპარი, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. I, გვ. 385.

რები მოცულობით საკმაოდ პატარაა და ფართო განტოტების საშუალებას არ იძლევა.

როგორც ცნობილია, განმეორებათა წარმოშობა რამდენადმე განსაზღვრულია ზღაპრის სპეციფიკით, მისი ზეპირი გზით გავრცელებით. მთხრობელი, რომელიც გარკვეულად ექვობს მსმენელთაგან ნაწარმოების დეტალთა სრულ აღქმას, იმეორებს ცალკეულ პასაჟებსა და ფორმულებს, რათა უფრო ადვილად დაამახსოვროს აუდიტორიას გადმონაცემი, უკეთ ჩაუბეჭდოს გონებაში არსებითი¹⁶.

ამრიგად, განმეორებას ზღაპრის სტილისტურ თავისებურებათა შორის მნიშვნელოვანი ფუნქცია ეკისრება და იგი ცხოველთა სამყაროსთან დაკავშირებული ნაწარმოებებისათვის ნიშანდობლივ ერთეულად მიიჩნევა.

ცხოველთა ეპოსისათვის დამახასიათებელი არ არის ვ რ ც ე ლ ი ჩ ა ნ ა რ თ ე ბ ი, გ ა რ ე მ ო ს დ ე ტ ა ლ უ რ ი ა ლ წ ე რ ა, გ მ ი რ თ ა ფ ს ი ქ ო ლ ო გ ი ი ს ჩ ე ე ნ ე ბ ა და ა. შ. საერთოდ, იგი განტვირთულია დეტალებისაგან და ძირითად ამბავს შეკუმშულად გადმოსცემს. აქ უმეტესად ნაჩვენებია მოქმედება და მოქმედების შედეგი. განზრახვას დაუყოვნებლივ მოსდევს მისი რეალიზაცია. ფაქტი მსწრაფლ ფასდება და ყოველივე ეს ლაქონიზმს უწყობს ხელს. ცხოველთა შესახებ ზღაპრები გამოირჩევიან მოკლე წინადადებებით. რომელთა აგებულება მეტად საინტერესოა, მეტაფორები, ეპითეტები და, საერთოდ, ტროპის სახეები ამ ზღაპრებში ნაკლებად გვხვდება. ეს, როგორც მივუთითეთ, გარკვეული მოსაზრებით აიხსნება. ჯერ ერთი, ვასათვალისწინებელია ოხრობის პრინციპი, მეორეც, — ნაწარმოების მოცულობა და მესამე, რაც მთავარია, — აღქმის თავისებურება. როდესაც საერთოდ საქმე გვაქვს რთულ გავრცობილ წინადადებებთან, რომლებშიაც ზედსართავეები უხვადაა წარმოდგენილი, ძნელდება არსებითის გამოკვეთა. გამახვილება: მსმენელთა თუ მკითხველთა ყურადღება იფანტება და ძირითადი მიზნის შესრულებაც კირს. მეზღაპრე კი მიისწრაფვის, რაც შეიძლება დასამახსოვრებელი გახადოს ამბავი, რაც შეიძლება მეტი მოქმედება ჩაატოს პატარა მოცულობის ნაწარმოებში. ამიტომაც იგი მოკლე წინადადებებს მიმართავს და ზმნას აბატონებს. თავისთავად ეს ხერხი დინამიკურობის გამომწვევეია და ნაწარმოები ამ მხრივაც იგებს.

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ხალხური ზღაპრები ცხოველთა შესახებ სიუჟეტური თვალსაზრისით საკმაოდ დახვეწილია. მკაცრი და მონოლითური. გართულებებსა და გვერდით სიუჟეტურ ხაზებს აქ ადგილი არა აქვს, ან ნაკლებად აქვს ნაწარმოები მოქმედების ჩვენებით იწყება, მოქმედება სწორზაზოვნად მიიპართება და შესაბამისი დასკვნაც სახეზეა.

ზღაპრის არქიტექტონიკაში მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება დასასრულს. ეანსაყურებით გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ ცხოველთა ეპოსისათვის ნიშანდობლივ კ ო მ პ ო ზ ი ც ი უ რ და ს ა ს რ უ ლ ა ს ზ ე.

საერთოდ, ურთიერთისაგან უნდა გავმიჯნოთ ზღაპრის კომპოზიციური და არაკომპოზიციური დასასრული: კომპოზიციური დასასრულის ნიმუშად მიგვაჩნია მოქმედების უკანასკნელი აკორდი თუ შეფასება, რომელიც უშუალოდ სიუჟეტის განვითარებასთან არის დაკავშირებული, ლოგიკურად ერწყმის ფაბულას. არაწრმპოზიციურ დასასრულად უნდა ჩაითვალოს გავრცელებული

¹⁶ ე. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება, ტ. 1, გვ. 399—402.

ფორმულები, რომლებიც ნაწარმოების შინაგანი კანონზომიერებით კი არ არის ნაკარნახევი, არამედ მოქმედისა და აუდიტორიის ურთიერთობის აღმნიშვნელადაა მოხმობილი და, გარკვეულ შემთხვევაში, ზღაპართქმის, როგორც გარკვეული პროცესის რიტუალურ დასასრულად გვევლინება.

კომპოზიციური დასასრული ცხოველთა ეპოსის ნიშანდობლივ დასასრულს წარმოადგენს. როგორია ეს დასასრული? ერთ შემთხვევაში ზღაპარი მოქმედებით მთავრდება — „... მელისა ფერი ეცვალა, შეეხვეწა: ჭერ ნუ გამოუშვებ, წაივლეო და გაპურცხლა“ („დათვი, კურდღელი და გლეხი“). აქ უკვე ყველაფერია ნათქვამი და საბოლოო შეფასებას არ მოითხოვს. გვხვდება ისეთი დასასრულიც, რომელიც ზემოხსენებული ტიპისაგან განსხვავდება. აქ მოქმედების უკანასკნელი აკორდი კი არაა ნაჩვენები, არამედ გააზრებულ-შეფასებულაა ზღაპრის მთელი შინაარსი და მოქმედების უკანასკნელი რეზულტატი გვეძლევა. მაგალითისათვის ავიღოთ ასეთი დასასრული „... ასე გადაურჩა ღორი მგლის კბილებს“ („ზღაპარი ღორისა, მისი ხუთი გოკისა და მგლისა“). ეს უკვე დასასრული-შეფასებაა, ტიპობრივად გამოჩნული სხვა დასასრულებისაგან. ან კიდევ, — „... მეფემ მოიწონა ლომის გონიერება და ტუსალი და ლომი ორივე გაანთავისუფლა“ („ლომის ერთგულება“). ე. ი. აქ საქმე გვაქვს მოქმედების ლოგიკურ დასასრულთან, შემდგომი დასასრულისა და გარკვეული ეპილოგის გარეშე. მაგრამ ზოგჯერ ზღაპარი მოქმედების უკანასკნელი აკორდით არ მთავრდება, არამედ ხდება ერთგვარი შეფასება მომხდარისა. მაგალითად: „... ეს სიკეთე უყო მელიამ ჩვენ მეწისქვილეს. რახრახ მეწისქვილე განადა დიდებული ხელმწიფის სიძე, უშოვა ამ მეწისქვილეს კარგა სახლ-კარი, დაბინავა და შემდეგ მოკვდა. ჭირი იქა, ლხინი აქა, ქატო იქა, ფქვილი აქა“ („სამბტევან ქაბუჯიშვილი“).

აქ უკვე თავისებურ ეპილოგთან გვაქვს საქმე. იგი ძირითადი ამბის ერთგვარ დამატებას წარმოადგენს. საერთოდ, ანალოგიური ტიპის დასასრულები უფრო ნიშანდობლივია ჯადოსნური ზღაპრებისათვის. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს კომპოზიციური დასასრულის არაკომპოზიციური ეპილოგით დამთავრებასთან; არაკომპოზიციური ეპილოგები ძირითადად ცნობილი ფორმულე-ბით არის გამოხატული:

ჭირი იქა, ლხინი აქა,	ან	— ელასა, მელასა,
ქატო იქა, ფქვილი აქა,		ჭიქა მეკიდა ყელასა,
მთას ურემი ავაგორე,		მოქმელსა და გამგონებელსა
წამოვიდა გორებითა, —		თითო სტაქანი ყველასა,
აივსენით ქონებითა,		ჭირი იქა, ლხინი აქა,
კვუითა და გონებითა.		ქატო იქა, ფქვილი აქა... და სხვ.

ამ ფორმულებში ზღაპრის სპეციფიკას ესმება ხაზი, ერთგვარ დაჯილდობასაც მოითხოვს მოქმელი, საზოგადოებასთან (აუდიტორიასთან) ვამოშვიდობებასაც ახდენს და, საერთოდ, ამგვარი ფორმულა-დასასრულის ძირითადი ნიშანია მსმენელთა ერთგვარი გამოფხიზლება, მათი ერთხელ კიდევ დარწმუნება იმაში, რომ ისინი ზღაპარს, არარეალურ ამბავს ისმენენ. ამ ფორმულებში, რომლებიც სხვადასხვა ვარიაციით გვხვდება¹⁷, იგრძნობა არქაულობა და საერთოდ ავტორმოქმელის მიდრეკილებებიც: დალოცვა, კეთილი სურვილები საზოგადოებისადმი და ა. შ.

¹⁷ იხ. ქს. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე, ნარკვევები, 1958, გვ. 254, 261—263; მ ი ს ი ე ვ ე, ზღაპრის მზა ფორმები, საიუბილეო კრებული, 1974, გვ. 206—210.

ცხოველთა ეპოსის ზოგიერთი ნიმუშის დასასრული აფორისტული უღერადობისაა. ეს არის დიდაქტიკური ხასიათის შემეცნებითი მნიშვნელობის დასკვნები. გაიხსენოთ ლაზური ზღაპრის „ბეგი და ვირის“ დასასრული: „... ვირი ვირობიდან მაინც არ გამოვა, გინდა ბრილიანტის ქუდი დახურეო“¹⁸. ასეთად უნდა ჩაითვალოს „მელია და მწყერჩიტას“ დასასრულიც — „საცა შენა დაიკეებო, იქ ჩემიცა სთქვიო“ და სხვა.

ყურადღებას იქცევს ზღაპრის დაბოლოებათა ის კატეგორია, რომელიც ყველა ზემოთ მოხსენიებული დასასრულებისაგან განსხვავებულია როგორც ფორმით, ასევე გააზრებულობით. მაგალითად, ზღაპარი „მგლის ბერად შედგომა“ შემდეგნაირად მთავრდება: „... ეს ზღაპარი მამასახლისმა იმ მგლისაგან გაიგონა, იმან მე მიაბზო და მე თქვენ“ — ასეთი დასასრულის ფუნქცია საკმაოდ საინტერესოა. ჯერ ერთი, ავტორმთქმელი ზღაპრის სიმართლეში დასარწმუნებლად მოწმეს იშველიებს და ამით ერთგვარად უტყუარობის ილუზიას ქმნის. ასეთი ტიპის დასასრულები გავრცელებული ჩანს. ჩვენ ისინი გაცილებით მიმზიდველად მიგვაჩნია, რადგან საგრძნობლად აცხოველებენ წარმოსახვას. საგულისხმოა დამოწმების გზა: მთხრობელი იმას კი არ ამბობს, რომ ეს ამბავი მგლისაგან თავად გაიგონა, არამედ მგლისაგან მამასახლისმა გაიგონა და მამასახლისისაგან კი მთქმელმა. ამით არა მარტო უტყუარობის შთაბეჭდილებას ქმნის, არამედ პასუხისმგებლობისაგან ერთგვარ თავდალწევასაც ახდენს.

ცხოველთა ზღაპრებში ერთი ტიპის დასასრულიც შეინიშნება. პერსონაჟის შესახებ მთქმელი ზღაპრის დასასრულს გვიამბობს: „ახლაც ცოცხალია და წუთისოფელს ჰამს“ („შაშვი და მელია“). ანალოგიური დასასრული დოკუმენტალურობის ილუზიისათვის არის გამიზნული, რომ იგი თითქოს გამოგონებული, ძველი ამბავი კი არ არის, არამედ ცოცხალი, მის თვალწინ მომხდარი. ასეთი დასასრულები დიდად უწყობენ ხელს ზღაპრის შინაარსის, იდეის ახსნას, უფრო შთაბეჭდავსა და დასამახსოვრებელს ხდიან ნაწარმოებს.

ცხოველთა ზღაპრებში გვხვდება ისეთებიც, რომელთა სიუჟეტის განვითარება თავისებური ხაზით მიმდინარეობს. მათში მთავარი ადგილი უკავია დასკვნა-აფორიზმს თუ სათაურის გამართლებას. უფრო სწორად, ზღაპარი მნიშვნელოვნად ატარებს თქმულებათა იერს და სიუჟეტიც შესაბამისად ვითარდება. მაგალითად, ზღაპარში „ჰინჯრაქა და კრიჭინობელა“ მოთხრობილია, თუ რატომ იმალება ღობე-ღობე ჰინჯრაქა, როცა კრიჭინობელა კრიჭინებს. ანალოგიური ნაწარმოებები თავისი მოცულობით ძალზე პატარაა და რამდენადმე განსხვავებულიც ზღაპრის კლასიკური ფორმისაგან. აქედან გამომდინარე, სიუჟეტიც თავისებურად ვითარდება. აქ თხრობა-ახსნას უკავია მთავარი ადგილი და დიალოგები გამორიცხულია. საყურადღებოა ლაზური ზღაპარი — „რატომ ეშინია ბუს“. ამ უკანასკნელში ძალზე ბევრი ელემენტია თქმულებისა (თუნდაც სათაური, დასკვნა), მაგრამ არსებითად მაინც ზღაპრისაკენ იხრება; სიუჟეტიც იმგვარად ვითარდება, რომ გაამართლოს სათაურში დასმული კითხვა და, მართლაც, დასკვნით ნაწილში ნათელი ეფინება სათაურს. როგორც ჩანს, თქმულებასა და ზღაპარს შორის საკმაოდ მკიდრო კონტაქტი იგრძნობა და ცალკეული ნიმუში მათ შორის გარდამავალ საფეხურზე დგას.

¹⁸ ლაზური ზღაპრები, შემდგენელი ზ. თანდილაძე, 1970.

ცხოველთა სამყაროსთან დაკავშირებულ ზღაპრებთან მიმართებით სპეციალურად უნდა შევჩერდეთ იმგვარ ნაწარმოებებზე, რომლებიც რამდენადმე ნაკვეთის, ანეკდოტის ფორმას ატარებს. ასეთებია მაგალითად: „ნადირთა ძმობა“, „ლომი და მელია“ და სხვ. ამ ზღაპრებში აქცენტი გადატანილია დასკვნაზე, რომელიც მახვილსიტყვაობის ნიმუშადაც ჩაითვლება და ერთგვარ მორალურ-დიდაქტიურ ელფერსაც გადაიკრავს. „ლომსა და მელიაში“ მოთხრობილია, თუ როგორ გაქორა და გაკიცხა მგელმა მელია. მელამ მოხერხებულად დააღწია თავი ლომის რისხვას და სამაგიერო მიუზღო მგელს. მგელი დაისაჯა. დასკვნა ასეთია: „წითელჩექმებიანო, საით მიბრძანდები, როდესაც სიტყვას ამბობ, დაფიქრდი და სხვას ორმოს ნუ უთხრი, — ეუბნება მელია მგელს“. „ნადირთა ძმობაშიც“ ანალოგიური მდგომარეობაა — აქცენტი გადატანილია ბოლო ფრაზაზე, რომელიც ფაქტურად წინა პასაჟების და მოქმედების ლოგიკურ დანასკვნს წარმოადგენს. დათვი, მელა და მგელი დამშობილდნენ. ხელთ ირმის ნუკრი იგდეს და დათვმა მგელს დაავალა მისი გაყოფა. მგელმა თავი დათვს არგუნა, ფეხები — მელიას, შუატანი კი თავად დაატოვა. ასეთი განაწილებით უკმაყოფილო დათვმა მგელს ისე ღონივრად ჩაჰკრა თავში წინა თათი, რომ მგლის ყმულის მთებმაც მისცეს ბანი. ჭერი მელიაზე მიდგა, მან მოწინააღმდეგეობით წარმოთქვა:

„... თავი შენ, ვითარცა ჩვენს მეფეს, შუა ტანიც შენ, რადგანაც შენ ჩვენზე მუდამ მამობრივად ზრუნავ, და ფეხებიც შენ, ვინაიდან ჩვენდა საკეთილდღეოდ არიან წარმართულნი სვლანნი შენნიო.“

— ბარაქაა, ჩემო მელიავ, ვინ გასწავლა ეგეთი ჰკვიანური გაყოფაო, — ჰკითხა მას დათვმა.

მელიამ მიუგო: — შენ რომ წელან ასე ძალიან ჩაარტყი მგელს თავში, კუეას როგორ ვერ ვისწავლიდიო! („ნადირთა ძმობა“).

ასეთი ნაწარმოებები ძალზე მოკლეა. მათში, როგორც ითქვა, შეკუმშულად არის გადმოცემული ძირითადი შინაარსი, რომელიც დასკვნა-ფორიზმის განხსნას ემსახურება. ყველაფერი ამ ურთი მიზნისკენაა მიმართული და ნაწარმოებიც განტვირთულია ზედმეტი შენაკადებისაგან.

როგორც ცნობილია, სხვადასხვა სახის ზღაპრებს შორის ზღვარი ადვილად შესამჩნევია, მაგრამ მსგავსებაც თვალსაჩინოა. ამიტომ გასაკვირველი როდია, რომ ერთი სახის ზღაპრისათვის ნიშანდობლივი მომენტები გადადის მეორე სახის ზღაპრებში. ამჭრად ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ცხოველთა ეპოსში ჯადოსნური ელემენტების შეჭრა-დამკვიდრების ფაქტი.

ზღაპარში „შაში და მელია“ ჯადოსნურ ელემენტებს დიდი ადგილი უკავიათ. უფრო მეტიც, ისინი წარმოადგენენ სიუჟეტის განვითარების და ხასიათის გამოკვეთის მთავარ ფაქტორებს. აქ კაცს სვავის დედ-მამა აჯილდოებებს ჯადოსნური ხელსაფეკვაით. რომელიც ოქროსა და ვერცხლის თველის ფეკვავს. აქვე გარკვეული ფუნქცია აკისრია ჯადოსნურ ხმალს, რომელიც მაგიფრის სიტყვების — „ამოდი ვერცხლადა, /დაენტე ცეცხლადა, /წადი და იმ კაცს თავი მოსკერ, /მოდი და ისევე ჩაეგ“ — წარმოთქმისთანავე სასწაულმოქმედად მოქმედებს. კაცი ამ ჯადოსნურ ხმალსაც მოიპოვებს. შემდეგ იგი ხელში ჩაიგდებს აგრეთვე ჯადოსნურ სუფრას, რომელიც ნუგბარ საკმელ-სასმელებს და ძვირფას სახლ-კარს აჩენს. ზღაპარში მოთხრობილია, თუ როგორ ჩაიგდებს ხელში კაცი ჯადოსნურ ნივთებს და როგორ ტკბილად იწყებს ცხოვრებას.

ერთი სიტყვით, ამ ზღაპარში ჯადოსნური ელემენტების ფუნქცია საკმაოდ დიდი და ერთი შეხედვით ზღაპარი ჯადოსნურ სფეროს უფრო განეკუთვნება, ვიდრე ცხოველთა ეპოსს. იგივე ითქმის „სამმეტევან ქაბუჯიშვილზე“, რომელიც წარმოშობით ცხოველთა ეპოსის ნაწარმოებია, მაგრამ მასში შეჭრილი ფანტასტიკური ელემენტების წყალობით მას ხშირად ჯადოსნურ ზღაპრად მიიჩნევენ¹⁹.

როგორც არაერთგზის ითქვა, ცხოველთა ზღაპრებში ძალზე ობიექტურად მიმდინარეობს სიუჟეტის მსვლელობა. ისინი განტვირთულია ლირიკული გადახვევებისაგან, სხვადასხვაგვარი ჩანართებისაგან. მთქმელი ცდილობს დინჯი, მემატინანის პოზა შეინარჩუნოს და ისე გადმოგვცეს ამბავი, რომ მსმენელმა თუ მკითხველმა ნაკლებ იგრძნოს მისი დამაინტერესებლობა, პუბლიცისტურად გამოხატული ანტიპათია-სიმპათიები, მაგრამ ყოველთვის არ ხერხდება ამგვარი პოზიციის შენარჩუნება და მთელ რიგ ზღაპრებში გვხვდება ჩანართები, რომლებიც გარკვეული დატვირთვით გამოირჩევიან. მაგალითად. ცხოველთა ეპოსის ნიმუშში — „ზღაპარი ღორისა, მისი ხუთი გოჭისა და მგლისა“ გვხვდება ასეთი ჩანართი: „ღორი მინდორში დაიარებოდა, სთხრიდა მიწას, პოულობდა და ჰამდა ძირღვენას, მაჩიტას, თერის ძირს და კიდევ ბევრი სხვა ბალახის ძირებს, რაც თვითონ უყვარდა და მე კი არ ვიცი მისი სახელი“. სხვა ზღაპარში ასეთი ჩანართი გვხვდება: „... უცებ ხვრელიდან, ჯვარი აქაურობას, უშველებელი გველი ამოძვრა, ვინ იცის ვისგან და რა მიზეზით ჩაქოლილი“ („მელა მსაჯული“), ან კიდევ: „... სიმწრით ვეფხვი სულ მალა-მალა ხტოდა. იმისი საცოდაობით სულ ცა და ქვეყანა იქცეოდა, იმდენხანს სცემა, სანამ მე და შენ მივეშველებოდი“ („ვეფხვი კატის მოსარჩლე“). ან კიდევ სხვაგან: „... აბა რა ხეირს დააყრიდნენ მწვერები მელისა, კარგად მიხვდები“ („იერუსალიმს მიმავალი მელა“) და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ასეთ ჩანართებში მთქმელის მერა გამეღავნებული. ისინი ნაწარმოების საერთო სხეულის ორგანულ, მაგრამ ოდნავ ამოზურცულ ადგილებს წარმოადგენენ. მათ განსხვავებული ფუნქციები აკისრიათ. ერთ შემთხვევაში ისინი მკითხველთან, მსმენელთა შეხშიანების როლით არიან აღჭურვილნი. მთქმელი უშუალოდ აუდიტორიას მიმართავს და კონტაქტის გაძლიერებას უწყობს ხელს. უშუალო მიმართვა აცხოველებს ყურადღებას და ერთგვარ თანამონაწილედ ხდის მსმენელს თხრობისას. დამოწმება, ამ შემთხვევაში, რამდენადმე მთქმელის პოზიციასზე გადაყვანასაც გულისხმობს. ჩანართების ერთ ნაწილს სხვა ფუნქციაც აკისრია. ეს არის მოქმედების ხანგრძლივობის ჩვენება და. ამასთანავე, ნაწარმოების მხატვრული ბუნების გამეღავნება. ასეთად უნდა მივიჩინოთ „ვეფხვი კატის მოსარჩლეში“ ფიქსირებული ჩანართი. რაც შეეხება „მელა მსაჯულის“ ჩანართს („ჯვარი აქაურობას“), იგი უკვე განსხვავებული ხასიათისაა. აქ უშუალო მიმართვა არა მსმენელისადმი, თუმცა ამ უკანასკნელის გარკვეულ გამოთიშვასაც გულისხმობს. გამოთქმა „ჯვარი აქაურობას“ მსმენელის აქტივიზაციას არ მოითხოვს იმგვარად, როგორც ამას სხვა ჩანართები გულისხმობენ. ერთი სიტყვით, მთქმელისეულ ჩანართებს გარკვეული როლი ეკისრება სიუჟეტის განვითარებაში. ისინი ხელს უწყობენ ინტერესის გაცხოველებას და ნაწარმოების სწორად აღქმას.

¹⁹ ხალხური სიბრძნე, I, 1963, გვ. 61—64.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ტენდენცია ცხოველთა ზღაპრებში ყოველთვის შეფარვით მელავნდება: მთქმელი, ავტორმთქმელი უმეტესად თავს იკავებს თავისი შეხედულებების პუბლიცისტური გზით გამელავნებისაგან. იგი მოქმედებაში სიტუაციების ხატვით გვამცნობს თავის დამოკიდებულებას, მაგრამ ზოგჯერ ბოლომდე ვერ ინარჩუნებს ამ ობიექტურ პოზიციას და სხვადასხვაგვარი განსაზღვრებით ავლენს პერსონაჟთა ხასიათს თუ ბუნებას („კოსალი და მელი“)²⁰. ანალოგიურ შემთხვევებში აშკარად იგრძნობა მოგვიანო პერიოდის გავლენა.

ამრიგად, ქართული ცხოველთა ეპოსის შესწავლამ დაგვანახვა, რომ ზღაპრები ცხოველთა შესახებ არქიტექტონიკული თვალსაზრისით სადა და გამჭვირვალეა. ზღაპარი ძლიერ შეკუმშულია, განტვირთულია გვერდითი შენაკადებისა და ლირიკული გადახვევებისაგან. მათში თითოეულ დეტალს, თითოეულ პასაჟს რამდენიმე ფუნქცია ეკისრება და ეს ქმნის შინაგან სიღრმეს. ყოველი ელემენტი ცხოველთა ზღაპრებში მოშველიებულია იმისათვის, რომ უფრო ნათლად აღვიქვათ შინაარსი ნაწარმოებისა და უფრო ზუსტად გავერკვიოთ მთქმელის ძირითად მიზანდასახულობაში.

ქართული ზღაპრები ცხოველთა შესახებ საკმაოდ მძლავრად ავლენენ ამბის რეალისტური გადმოცემის თვისებებს და მრავალმხრივ იპყრობენ ყურადღებას. მათი სტრუქტურა უთუოდ სრულყოფილი და მოსაწონია

²⁰ ძველი საქართველო, ტ. II, გვ. 182.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ისტორიის
ინსტიტუტმა)

ბულნაჰ კიხნაძე

რამდენიმე ძლისპირის წარმომავლობისათვის

I. ქართული ძლისპირების ისტორია განიხილება ბერძნულ ირმოლოგიონებთან უმჭიდროეს კავშირში, ისინი სათავეს ბერძნულიდან იღებენ. დღეს უკვე გარკვეულია ძლისპირთა პირველი რედაქციის მომდინარეობა ბერძნულიდან¹.

გასარკვევია სხვა რედაქციების ძლისპირთა ორიგინალობის საკითხი. ეს კვლავ ამოსავალ წინაპირობად გულისხმობს ბერძნულთან მიმართების გარკვევას, ბერძნული ირმოლოგიონებისა და ქართული ძლისპირების შედარებით შესწავლას. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ბერძნული წყაროების სრულყოფილად გამოყენებას. ყოველი ახალი წყარო ყურადსაღები და ანგარიშგასაწევია იმდენად, რამდენადაც შეიძლება საინტერესო ცნობები მოგვაწოდოს ჩვენი წინაპრების მთარგმნელობითი პროდუქციის შესახებ. არ არის გამორიცხული, რომ იქ დადასტურდეს იმ ძლისპირთა დედნები, რომელთა ბერძნული ფარდი ჭერჭერობით დაძებნილი არ არის. ნათქვამი ეხება პირველი რედაქციის იმ ძლისპირებსაც, რომელთა ბერძნული შესატყვისების მიგნება ვერ მოხერხდა. ასეთი ძლისპირი 19-ია, მათგან 14-ს აქვს მითითება ბერძნულ დედანზე (ქართულ ძლისპირებს ახლავს ბერძნული ძლისპირის დასაწყისი ქართული ტრანსკრიფციით). ამის შესახებ გამოცემაში ვკითხულობთ: „ქართულ ძლისპირთა დასაწყისების შედარებამ ბერძნულ ძლისპირთა ტრანსკრიფციებთან აშკარა გახადა, რომ ამ შემთხვევაშიც ქართული ძლისპირები ბერძნულის თარგმანებს ან შესატყვისებს უნდა წარმოადგენდნენ, და თუ ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ მათ დედნებს ჩვენთვის ხელმისაწვდომ გამოქვეყნებულ ბერძნულ ირმოლოგიონებში, ეს მოწმობს მხოლოდ იმას, რომ ირმოლოგიონის ეს გამოცემები, დამყარებული XI—XIII საუკუნეების ხელნაწერებზე, არ ამოწურავენ ბერძნულ ძლისპირთა მთელ რეპერტუარს და, შესაძლებელია, საძიებელი 14 ქართული ძლისპირის ბერძნული დედნები ირმოლოგიონთა ნაკლებად შესწავლილ ხელნაწერებში აღმოჩნდეს“².

¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია ძლისპირთა კრებულების (OdO ტიპის) 3 ძირითადი რედაქცია (ერცულაძე იხ. პ. ინგოროყვა, თხზულებანი, ტომი III, თბილისი, 1965, გვ. 79—92). I რედაქციაში გაერთიანებულია კრებულები Sin. 1, Sin. 14, Sin. 59, Sin. 65 და იელის იადგარი. ამ რედაქციის ძლისპირების ბერძნულ დედნებსა და შესატყვისებს მიაკვლია და ქართული ტექსტი ბერძნული პარალელებით და ერთეული გამოკვლევით განოსცა ე. მებრეველმა (ძლისპირნი და ლმრთისმშობლისანი, ორი ძეული რედაქცია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ელენე მებრეველმა, თბილისი, 1971).

² II რედაქციას მიაკუთვნებენ მიქაელ შორაგილის ცნობილ იადგარს (S—425), III, ყველაზე სრულ რედაქციას ქმნის A—603, რომელიც X საუკუნის დამლევი და XI ს. დასაწყისით არის დათარიღებული და აღნიშნულია C ლიტერით.

³ ძლისპირნი და ლმრთისმშობლისანი, გვ. 028—029.

შეენიშნავთ, რომ ბერძნულ ირმოლოგიონთა საბოლოოდ დადგენილი მეცნიერული გამოცემა ჯერ არ არსებობს. ჩვენთვის ხელმისაწვდომი იყო ირმოლოგიონის ერთ-ერთი შედარებით სრული გამოცემა, რომელიც განახორციელა ს. ევსტრატიადისმა (Εὐσταθίου ἐκδόθηκεν ὑπὸ Μητροπολίτου Λεονταπόλεως Σαφροῦσι) *Εὐσταθίου Monumenta Musicae Byzantinae* (M. M. B)-ს სამი ფოტოტიპიური პუბლიკაცია:

1. *Hirmologium Athoum*, ed. Carsten Höeg, *Codex monasterii Hiberorum* 470. Phototipice depictus, M. M. B. II, Copenhagen, 1938.

2. *Hirmologium Cryptense*, ed. L. Tardo, M. M. B, III, Roma, 1951.

3. *Hirmologium Sabbaiticum* ed. I. Raasted, *Codex monasterii S. Sabbae* 83. Phototipice depictus, Paris, Prima, M. M. B. 8.2.1. 1968 (მოიცავს მხოლოდ პირველი ოთხი ხმის მასალას)³.

ჩვენთვის საინტერესოა ეს უკანასკნელი (აღნიშნულია S ლიტერით).

საბაწმიდური ირმოლოგიონი (ისევე როგორც ჩვენთვის ხელმისაწვდომი სხვა ირმოლოგიონები) სტრუქტურულად სხვაობს ქართულ ძლისპირთა კრებულებისაგან. ძლისპირები ბერძნულ ირმოლოგიონში ხმის ფარგლებში კანონების (აკოლუთიების) სახით არის წარმოდგენილი და მიეკუთვნება იმ ტიპს, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში KaO ლიტერით არის აღნიშნული. ქართულში კი ძლისპირები თითოეული ხმის ფარგლებში დაშლილად, გალობების (ოლდების) სახით არის შესული, ანუ OdO ტიპისა არიან⁴. ეს იმას ნიშნავს, რომ I ხმის I გალობა KaO ტიპში მოიძებნება I ხმის ყველა აკოლუთიაში, OdO წყობის კრებულში კი ეს ძლისპირები (I გალობისა) თავმოყრილი იქნება ერთად I ხმის I გალობის რიგში, რომელსაც შემდეგ მოჰყვება II გალობის ძლისპირები და ა. შ. თანმიმდევრობით.

საბაწმიდური ირმოლოგიონი, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ამსახველია ბერძნული ირმოლოგიონის განვითარების ადრეული საფეხურისა. მ. ველიმიროვიჩმა ვრცლად მიმოიხილა რა ბერძნულ ირმოლოგიონთა ხელნაწერები და დააჯგუფა ისინი ძლისპირთა კანონების შედგენილობისა და თანმიმდევრობის მიხედვით, ეს ხელნაწერი დაათარია XI საუკუნით და მიაკუთვნა იგი ირმოლოგიონთა ქრონოლოგიურად ძველ და იმავდროულად ვრცელ ვერსიათა ჯგუფს. მისი აზრით, ეს ვერსია ხასიათდება კანონთა და ირმოსთა სიმრავლით⁵.

მართლაც, საკვლევი ირმოლოგიონის შეპირისპირებამ ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ბერძნულ ირმოლოგიონებთან გამოაჩინა შემდეგი: S განსხვავ-

³ ეს ირმოლოგიონი ლოს-ანჯელოსიდან მიიღო ე. მეტრეველმა პროფ. ვ. ჯობაძის დახმარებით. მაგრამ მისი გამოყენება ძლისპირთა პირველი რედაქციის გამოცემაში ვერ მოხერხდა, რადგან წიგნის აწყობა უკვე დამთავრებული იყო. ე. მეტრეველმა ეს გამოცემა ჩვენ დავეითმო სარგებლობისათვის, რისთვისაც მადლობას მოვხსენებთ.

⁴ ამ ტიპის კრებულთა გენეზისს და ურთიერთმიმართებას უძღვნეს ვრცელი ნაშრომები ე. კოშმიდერმა, მ. ველიმიროვიჩმა: *Die ältesten Novgoroder Hirmologien-Fragmente*, herausgegeben von Erwin Koschmieder, Zweite Lieferung, München, 1955; M. Velimirovic', *Byzantine Elements in Early Slavic Chant*, Copenhagen, 1960. ამ შრომათა მიმოიხილა იხ. ე. მეტრეველის გამოკვლევაში (ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, 090-099).

⁵ მასალა ამოღებული გვაქვს ე. მეტრეველის დასახელებული გამოკვლევიდან: ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, გვ. 090.

დება შესადარებელი კრებულებისაგან როგორც აკოლუთიათა რაოდენობისა და რიგის, ისე აკოლუთიაში გაერთიანებული ირმოსების თვალსაზრისითაც. საბაწმიდურში დადასტურებული აკოლუთიების ნაწილი სრულიად უცნობია სხვა გამოცემებისათვის. ასეთი აკოლუთია დაახლოებით 22-ია. ნათქვამი ეხება აკოლუთიებს, როგორც მთლიან ერთეულებს, თორემ, თუ სხვადასხვა აკოლუთიაში გაერთიანებულ სხვა გამოცემებისათვის უცნობ ირმოსებსაც გავითვალისწინებთ, მივიღებთ განსხვავებულ ირმოსთა საკმაოდ დიდ რიცხვს.

საბაწმიდური ირმოლოგიონის სწორედ ამ განსხვავებულ მასალაში დადასტურდა ორი ქართული ძლისპირის დედანი.

1. საბაწმიდური ირმოლოგიონის მიხედვით დედანი დაეძებნა ხმის IX ოდის („ადიდებდითსას“) ერთ-ერთ ძლისპირს დასაწყისით „შენ ყოლად ქებულო და დიდებულო“. ეს ძლისპირი მიეკუთვნება I რედაქციის იმ ძლისპირთა რიგს, რომელთაც არ ახლავთ ბერძნული დასაწყისი ქართული ტრანსკრიფციით. ძლისპირთა ყველაზე სრულ კრებულში A-603-ში იგი არ დასტურდება მხოლოდ იმის გამო, რომ ხელნაწერის შესაბამისი ნაწილი ჩვენამდე მოღწეული არ არის. მოგვყავს ტექსტები პარალელურად:

შენ ყოლად ქებულო
და დიდებულო ღმრთისშობელო,
რომელი შემდგომად მეორედ

ეზოა ტაძრისაა ხარ,
რომელსა პრქან წმიდაა წმიდათა,
გალობით გადიდებთ (გამოც. გვ. 60).

Σὲ τῆν ἀσπύνητον καὶ ἐνδοξὸν Θεοτόκον,
τὴν ματὴ τὸν ἐμῶν τὸν ἀγαπῶμεθα σὺν πάντων.
τὴν ἁγίον ἐν ἡμῖν
ἐν ἡμῖν: μαρτυροῦμεν.

როგორც შეპირისპირება გვიჩვენებს, ქართული ტექსტი ზუსტად მისდევს ბერძნულს, სიტყვასიტყვით იმეორებს მას. მაგრამ მასალის სპეციფიკურობა მოითხოვს სხვა მხარის გათვალისწინებასაც. რაკი ძლისპირები გალობით სრულდებოდა, მთარგმნელი ვალდებული იყო დედნის კილოსთან შეფარდებით გადმოეცა მისი რიტმული სტრუქტურაც. ეს კი გულისხმობდა რამდენიმე პირობის შესრულებას, მათ შორის: მარცვალთა საერთო რაოდენობისა და ტაქტთა (რიტმულ მონაკვეთთა) რაოდენობის, ტაქტებში მარცვალთა თანაფარდობის დაცვას, რაც სანოტო ნიშნებთან ერთად მიმანიშნებელი უნდა ყოფილიყო ბერძნული კილოს მელოდიური ფრაზებისა.

წარმოვადგენთ რიტმული დაყოფის სქემებს (რიტმული განკვეთის ნიშნებად ხელნაწერებში, ჩვეულებრივ, წერტილებია გამოყენებული):

ბერძნ.	14.	14.	10.	8.
ქართ.	6. 9.	6. 9.	10.	6.

მარცვალთა საერთო რაოდენობის მხრივ აქ ზუსტი თანხვედრაა (46 მარცვალი). სხვაობაა მხოლოდ ტექსტის ტაქტებად განაწილებაში შეფარდებით 4:6. ქართულში ბერძნულის პირველი ორი ტაქტი დანაწევრებულია. ბერძნული დედნის ორ დასაწყის 14-14-მარცვლიან მონაკვეთს ქართულმა შეიწყო უფრო მცირე რიტმიკული ერთეულები (9 . 6 . 9), ოღონდ ისე, რომ მარცვალთა საერთო რაოდენობაში ცვლილება არ მომხდარა; ეს კი მოხდა ბოლო ტაქტის მარცვალთა შემცირების ხარჯზე.

მსგავსი ოპერაციები სრულიად დასაშვებია იყო ძლისპირების თარგმნის პროცესში. ტაეპთა გაყოფისა და დანაწევრების (ისევე როგორც ტაეპთა გაერთიანების) მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება ძლისპირთა სხვა თარგმანებიდანაც⁷.

აქ ვერ გამოვრიცხავთ მსგავსი რიტმული ვარიანტის მქონე ბერძნული დედნის არსებობასაც, რადგან რიტმული დაყოფის თვალსაზრისით ერთფეროვნება არც თვით ბერძნულ ირმოლოგიონთა ხელნაწერებში შეინიშნება⁸. ყოველ შემთხვევაში, აქ არავითარი დაბრკოლება არ არის იმისათვის, რომ ძლისპირი დასაწყისით: „შენ ყოლად ქებულო და დიდებულო...“ ბერძნულიდან თარგმნილ ძლისპირად გამოვაცხადოთ.

2. IV ხმის VIII გალობის („აყურთხვედითსას“) ძლისპირი დასაწყისით „ღმრთისმშობელო, ჩუენ ყოველნი გიეცნობთ შენ“ გამოქვეყნებულია. Sin. 65-ში მას ახლავს ბერძნული დასაწყისი ქართული ტრანსკრიფციით: „თეოტოკონ კე“. ამ დასაწყისის მქონე ბერძნული ირმოსი დადასტურდა სწორედ ზემოხსენებულ საბაწმიდურ ირმოლოგიონში (გვ. 116r) IV ხმის IX (მ) გალობაში.

ღმრთისმშობელო, ჩუენ
ყოველნი გიეცნობთ შენ
დედაღ ღმრთისა ჩუენისა,
ყოლად ღირსო, გილაღდებთ:
გიხაროდენ შენ, ქალწულო,
შენგან შობილსა ღმერთსა უფროსად
აჲამაღლებთ უკუენისამდე⁹.

Θεοτόκον σὲ πᾶνας ὅλους
παῦλα παρθενα
καὶ χεῖρε σοί, τίμμεν,
ᾠ ἔχ σὲν ἁγίαιον Θεῶν
Μειζυνορας ὑμῶν: ἀναμειλιονας
πᾶνας τὰς αἰῶνας.

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს რამდენიმე მომენტს, კერძოდ, ტრანსკრიფციის სიზუსტეს, თარგმანის შინაარსობრივ და მეტრულ დამოკიდებულებას დედანთან და ოდის (გალობის) რიგს ძლისპირთა აკოლუთიაში.

ქართული ძლისპირის ბერძნულ ზედწარწერაში სიზუსტე დარღვეულია. უნდა იყოს სე ნაცვლად კე-სი, რაც ს და კ-ს გრაფიკული აღრევის შედეგია.

ქართულ თარგმანი ისეთი პედანტური სიზუსტით არ მისდევს დედანს, როგორც ზემოთ განხილული ძლისპირი. მაგრამ აზრობრივი დაშორებაც არ არის. რიტმული თანფარდობის სურათი კი ასეთია:

ბერძნ. 11. 7. 7. 8. 12. 7=52.
ქართ. 5. 6. 7. 8. 8. 19=53

ბერძნული და ქართული ძლისპირების მარცვალთა რაოდენობა თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს (სხვაობაა ერთადერთ მარცვალში), თანხვედრაა რიტმულ მონაკვეთთა სილაბიკის თვალსაზრისითაც, ოღონდ ქართულში ადგილი აქვს, ერთი მხრივ, რიტმულ ერთეულთა დანაწევრებას (დედნის დასაწყის 11-მარცვლიან ტაეპს შეესაბამება ორი ტაეპი მარცვალთა შეფარდებით 5:6), მეორე მხრივ კი — ამ ერთეულთა შერწყმას (ქართულში გაერთიანებულია ბოლო ორი ტაეპი). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ხელნაწერთა ერთ ნაწილში (Sin. 65. A—59) ბოლო ორი ტაეპი იცავს ბერძნულისებურ დანაწევრებას, ოღონდ იქ

7 იქვე, გვ. 082—083.
8 ამ სიჭრელის ახსნის ცდები აქვთ მოცემული კ. პიუგსა და მ. სტორს. ამის შესახებ იხ. ე. მეტრეველის დასახ. გამოკვლევა, გვ. 079—080.
9 მოგვეყავს A—603-ის მიხედვით (გვ. 80r).

გადახრა ტაეობრივ შეფარდებაში (6:7). რა უდევს საფუძვლად ამ რიტმული ვარიანტების გაჩენას, ბერძნული დედანი, კილოს ტექსტთან შეწყობის ამოცანა, თუ სხვა რამ, დღესდღეობით ძნელი სათქმელია.

ბერძნული და ქართული ძლისპირები შინაარსობრივი და რიტმული თვალსაზრისით ერთმანეთს ფარავენ, მაგრამ მათ შორის სხვაობაა გალობის ადგილის მიხედვით.

საანალიზო ბერძნული ძლისპირი დაიქმნა ისეთ აკოლუთიაში, რომელსაც არ იცნობენ სხვა გამოცემები. ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი IX (მ) გალობა ორი ძლისპირით არის წარმოდგენილი: ძირითადით და ალოსით¹⁰. ქართული ძლისპირი ბერძნული ალოსის თარგმანია. მაშასადამე, ქართულში IV ხმის VIII გალობის („აუტობხედისა“) ძლისპირით გადმოცემულია ის, რაც ბერძნულში ამავე ხმის IX გალობის ირმოსია¹¹. ეს სხვაობა ქართველი მთარგმნელის ინიციატივას არ უნდა მიეწეროს; სავარაუდებელია, რომ მას ხელთ ჰქონდა ისეთი ბერძნული ხელნაწერი, სადაც საკვლევი ირმოსი სწორედ VIII გალობაში იყო მოთავსებული. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ძლისპირთა ადგილმონაცვლეობის შემთხვევები, საერთოდ, უცნო არ არის თვით ბერძნული ირმოლოგიონებისათვის. მსგავსი მავალითები დავადასტურეთ საანალიზო გამოცემების მიხედვითაც.

საბაწმიდური ირმოლოგიონის იმ აკოლუთიაში, რომელიც შეესაბამება ს. ევსტრატიადისის გამოცემის № 145 კანონს, მეხუთე (ε) ოდაში დასტურდება ირმოსი, რომელიც ს. ევსტრატიადისის გამოცემაში იმავე 145-ე აკოლუთიის მ გალობის ძლისპირის ალოსია.

S-ის ერთ-ერთ აკოლუთიაში, რომელიც აღნაგობით ემთხვევა ს. ევსტრატიადისის № 173 აკოლუთიას, მ-დ მიდის ირმოსი, რომელიც იმავე ევსტრატიადისთან № 151 აკოლუთიის პირველი (α) გალობისაა. ეს უკანასკნელი IX (მ-ს) ირმოსად შეტანილია კრიპტენსის ირმოლოგიონშიც და სხვ.

ეს ფაქტი გალობათა მონაცვლეობისა დამატრკოლებელი გარემოებაა ქართული ძლისპირების ბერძნული დედნების ძიების პროცესში. როცა ძიება მიმდინარეობს აკოლუთიებში გალობის რიგის მიხედვით, ადგილგადაცვლებისას ძნელდება დედნის მიგნება. ზემოთგანხილულ შემთხვევაში დედნის მიგნება ვაგვიადვილა ქართული ძლისპირის ბერძნულმა ზედწარწერამ.

ამრიგად, ორი ქართული ძლისპირი დასაწყისებით: „შენ ყოლად ქებულ და დიდებულ“, „ღმრთისმშობელო, ჩუენ ყოველნი გიცნობთ შენ“. ბერძნული წარმომავლობისაა, მათი დედნები ფიქსირებულია საბაწმიდური ირმოლოგიონის ფოტოტიპირის გამოცემაში. ჩვენთვის ხელმისაწვდომ სხვა ბერძნულ ირმოლოგიონებში ეს ირმოსები დადასტურებული არ არის.

საბაწმიდური ირმოლოგიონი XI საუკუნისაა და ასახავს ბერძნული ირმოლოგიონის განვითარების ადრეულ სტადიას (მ. ველიმიროვიჩი). ქართული

¹⁰ ბერძნულ ირმოლოგიონთა პრაქტიკაში ხშირია ძირითადი ძლისპირის შემდეგ ერთი ან ორი ძლისპირის არსებობა, რასაც ევგაბს ძსკ.ი.ჯ. ან εἰρημὸς ἔταρος ეწოდება. ეს უპირატესად ძირითადი ძლისპირის რიტმსა და კილოზე დაწერილი ახალი ძლისპირია, თუმცა ზოგჯერ ვანსხვავდება ძირითადისაგან როგორც შინაარსით, ისე რიტმით და მელოდით (იხ. ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, 068).

¹¹ საპირისპირო შემთხვევა დადასტურებულია ძლისპირთა I რედაქციის გამოცემაშიც. № 54 ძლისპირის კომენტარში მითითებულია, რომ ქართული IX გალობის დასაწყისი „ო ტონ ანო ბიონ ტის თია“ აღმოჩნდა ათონის ირმოლოგიონში VIII გალობის ძლისპირში, თუმცა იქ შინაარსობრივ დიდი სხვაობებია.

თარგმანები X საუკუნის ხელნაწერებშია (ყოველ შემთხვევაში მათი ქრონოლოგიური მიჯნა XI საუკუნის დამდეგს არ სცილდება). ეს ხაზს უსვამს ბერძნული ირმოლოგიონის სიძველესაც, რაც საინტერესოა ბერძნული ჰიმნოგრაფიის მკვლევართათვისაც.

საბაწმიდურ ირმოლოგიონში ქართულ ძლისპირთა დედნების დადასტურება გამოხატულება უნდა იყოს იმ მკვიდრო შემოქმედებითი კონტაქტისა, რომელიც ჰქონდათ ქართველ მოღვაწეებს საბაწმიდის ჰიმნოგრაფიულ სკოლასთან. იგივე ფაქტი გახაზავს ძლისპირთა ბერძნული დედნების ძიების პროცესში ბერძნული ხელნაწერების სრულად გამოყენების აუცილებლობას, რასაც ჩვენ მოკლებული ვართ.

II. გარკვევა იმისა, თუ რომელია ძლისპირთა ზღვა მასალაში ნათარგმნა და რომელი ორიგინალური ქართული — ჩვენი ძირითადი ამოცანაა. მაგრამ ბერძნულ-ქართული მასალის პარალელურ შესწავლას ძლისპირთა ბერძნული დედნების გამოვლენასთან ერთად სხვა ასპექტიც შეიძლება ჰქონდეს. შესაძლოა, ქართულმა ძლისპირებმა ზოგ შემთხვევაში თვით მოჰფინონ შუქი ბერძნული ირმოლოგიონის ტექსტის საკითხებს.

როგორც ცნობილია, ბერძნულ ირმოლოგიონთა ხელნაწერები X საუკუნეზე ადრინდელი შემორჩენილი არ არის. და ისინიც არ არიან ამსახველი თავდაპირველი ვითარებისა. ირმოლოგიონი მანამდეც იყო სხვადასხვაგვარი გადამუშავებისა თუ შევსება-შემოკლების ობიექტი. უდავოა, სხვადასხვა გარემოებათა გამო ზოგი რამ ჩვენამდე მოღწეული არ არის. ამიტომ ქართულ ძლისპირებს (ისევე როგორც სხვა ენებზე დაცულ თარგმანებს) შეუძლიათ გარკვეული სამსახური გაუწიონ ბერძნული ირმოლოგიონის ტექსტის რეკონსტრუქციის საქმეს. მოულოდნელი არ არის, რომ მათ შემოენახათ ისეთი მასალა, რაც ბერძნულში დაცული აღარ არის.

ამ მხრივ ერთ-ერთ საინტერესო ჩვენებას გვაწვდის ძლისპირთა კრებული A—603. ეს „ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი“ სამეცნიერო ლიტერატურაში „იორდანეს კრებულის“ სახელწოდებით არის ცნობილი. იგი ძლისპირთა ყველაზე სრული და რედაქციული აღნაგობის მხრივ მეტად საინტერესო კრებულაა — ერთგვარი შეჯამებაა ჰიმნოგრაფიული მონაპოვრებისა X საუკუნის დამლევამდე.

A—603 შეიცავს 900-მდე ძლისპირს. პ. ინგოროყვა ვრცლად მიმოიხილავს რა ამ კრებულს, მასში გამოყოფს სამ რედაქციულ ჯგუფს და III რედაქციულ ფენას მხოლოდ ამ ხელნაწერის კუთვნილებად მიიჩნევს¹².

ჩვენი დაკვირვებით, II და III რედაქციის ძლისპირთა გარკვეული ნაწილიც ბერძნული წარმომავლობისაა. ამ საკითხს შევეხებით სხვაგან. ამჟერად კი ჩვენთვის საინტერესოა ერთი ძლისპირი, რომელიც დაუცავს ამ ხელნაწერს (157v) VIII (დ გ¹) ხმის V გალობაში („ღამითგანსა“) დასაწყისით — „ვნებათა ნისლისაგან მე ვითარცა ღამისაგან ღრმისა...“. ამ ძლისპირის დედანს ვერ მივაკვლიეთ ვერცერთ ხელმისაწვდომ ბერძნულ წყაროში. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ეს ძლისპირი მაინც ბერძნული წარმომავლობისაა. ამას ადასტურებს სლავური ირმოლოგიონი, რომელიც XII საუკუნის ნოვგოროდულურ ხელნაწე-

რის ფრაგმენტების მიხედვით პარალელური ბერძნული ტექსტი, საძიებლებითა და გამოკვლევით გამოაქვეყნა ე. კოშმიდერმა¹³.

ე. კოშმიდერს გამოქვეყნებული და საგანგებოდ აღნიშნული აქვს 7 ძლისპირი, რომელთა ბერძნული დედნების მიგნება მან ვერ მოახერხა. საანალიზო ქართული ძლისპირი შინაარსობრივად დაემთხვა ერთ-ერთ მათგანს.

მოგვყავს ტექსტები პარალელურად:

ვნებათა ნისლისაგან
მე ვითარცა ღამისაგან ღრმისა გამოქსნილი
აღმსობად შენდა ღირს-ყავ სული ჩემი,
გვედრებო,
ღღისა ნათელსა ბრძანებათა შენთასა,
ქრისტე.

Страстныя мя меглы.
яко ото глубокия ноши избавляя,
утреневати сподоби.
духо мой молю ся во свете денин.
веленин твоихо Христе!¹⁴.

ქართული და სლავური ტექსტების შინაარსობრივი იდენტურობა ცხადყოფს მათს ბერძნულ წარმომავლობას. ორიგინალი ამ საგალობლისა დაკარგულია ან დღეისათვის გამოვლენილი არ არის. ქართული და სლავური ცალ-ცალკე, ერთმანეთის დამოუკიდებლად შესრულებული თარგმანებია — ქართულ-სლავური ლიტერატურული კონტაქტები ამ ეპოქისათვის დასაშვები არ არის. სლავური თარგმანი XII საუკუნის ხელნაწერშია დაცული, ქართული თითქმის ორი საუკუნით უსწრებს მას, ეს უკანასკნელი კი წინსწევს ბერძნული ირმოსის ქრონოლოგიურ ზღვარს. იგი ბერძნულში არსებობდა არა უგვიანეს X საუკუნისა.

ქართული და სლავური ძლისპირების შინაარსობრივი მხარე ზუსტ შესაბამისობაში აღმოჩნდა. მასალის სპეციფიკურობა კი მოითხოვს რიტმული მხარის გათვალისწინებასაც. ჩვენ არ მოგვეპოვება ბერძნული დედანი, რომ ვთქვათ — რამდენად ზუსტად ასახავს ქართული თარგმანი ბერძნული ირმოსის რიტმულ სტრუქტურას. სლავურ თარგმანთან შეპირისპირების საშუალება კი გვაქვს.

როგორც სლავური, ისე ქართული ხელნაწერი ნევემირებულია (აქვს სანოტო ნიშნები) და ახლავს მეტრული პუნქტუაცია. რიტმული განკვეთის ნიშნებად სლავურში გამოყენებულია ერთი წერტილი, ქართულში — ორი: წითელი და შავი — სტრიქონის ზემოთ და ქვემოთ (ქართულში იშვიათად გვხვდება გამონაკლისები ამ წესისა). საანალიზო შემთხვევაშიც გამონაკლისთან გვაქვს საქმე. ძლისპირი ნევემირებული არ არის. რიტმული განკვეთის ნიშნებად აქ მხოლოდ შავი წერტილებია გამოყენებული. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრების მიხედვით, შავი წერტილები იწერებოდა ტექსტის გადაწერის პროცესში, წითელი წერტილები — ნევემირებისას. შავი და წითელი წერტილები ძირითადად ემთხვეოდა ერთმანეთს. ნევემირების პროცესში წითელი წერტილების დასმა ზოგჯერ ცვლიდა ტექსტის თავდაპირველ რიტმულ დაყოფას¹⁵. წარმოვადგენთ რიტმული დაყოფის სქემებს:

¹³ Die ältes er Novgoroder Hirmologien-Fragmente. herausgegeben von Erwin Koschmieder. München, 1952.

¹⁴ იქვე, გვ. 280₁—282₁.

¹⁵ ძლისპირი და ღმრთისშობლისანი, გვ. 081.

სლავეური: 7.14 8 13 9 = 51.

ქართ. 7.14 .11 4 .14 = 50.

შეპირისპირება ნათელყოფს, რომ ზუსტად ემთხვევა ქართული და სლავური ძლისპირების ტაქთა რაოდენობა. თითქმის თანხვედრაა მარცვალთა საერთო რაოდენობაში, მსგავსია პირველი ორი რიტმული მონაკვეთის აღნაგობაც. ერთადერთი, რაც მათ განასხვავებს, არის ტაქტებში მარცვალთა განაწილების მდგომარეობა. მაგრამ ეს არ არის დიდი დაბრკოლება. ანალოგიური ვითარება შეინიშნება ბერძნულით თარგმნილ სხვა ძლისპირებშიც. მსგავსი მაგალითები უცნობი არ არის ძლისპირთა და გალობათა სლავეური თარგმანებისთვისაც¹⁶.

განხილული სლავეური და ქართული ძლისპირებიდან რომელში პოვა უფრო ზუსტი გამოხატულება დენდისეულმა რიტმიკამ, კვლევის ამ ეტაპზე ძნელი სათქმელია. აქ უდავოა მხოლოდ ის, რომ ეს ტექსტები (ქართულიც და სლავეურიც), მომდინარეობენ რა ბერძნულიდან, ერთმანეთის ზუსტ შინაარსობრივ ეკვივალენტებს წარმოადგენენ.

A — 603, როგორც აღინიშნა, სამი რედაქციული ფენისაგან შედგება. რომელ მათგანს მიეკუთვნება ძლისპირი „ენებათა ნისლისაგან“? ვარკვეულია. რომ ძლისპირთა რიგში ასახულია მათი რედაქციული და ქრონოლოგიური მრმართება. პირველ რიგში მიდის უძველესი რედაქციული ფენის ძლისპირები, შემდეგ კი — მეორე და მესამე რედაქციებისა. ეს უკანასკნელი პირველისაგან გამოყოფილი არიან საგანგებო ტექნიკური ნიშნითაც. ამ სიახლის მაჩვენებლად მიიჩნევენ ტერმინს „უცხონი“, რომელსაც ზოგიერთი ხმის ფარგლებში ერთგვარად ენაცვლება ტერმინი „მორთულნიც“¹⁷.

განხილული ძლისპირი მოდის „ღამითანსას“ ბოლო, მე-15 ძლისპირად. მას არ იცნობს I რედაქცია, არ დასტურდება არც მიქაელ მორდგეილის იადგარში. იგი მოგვიანო, მესამე რედაქციული ფენის კუთვნილებაა.

„ძლისპირი „ენებათა ნისლისაგან“ მიეკუთვნება იმ წყუბას, რომელიც გამოყოფილია სახელწოდებით „მორთულნი“ (სინგურით შესრულებული ეს ტერმინი წამძღვარებული აქვს № 8 ძლისპირს და იგი უნდა ვრცელდებოდეს მომდევნო ძლისპირებზეც).

ბუნება და რაობა ძლისპირთა იმ რიგისა, რომელიც აღნიშნულია სახელწოდებით „მორთულნი“, სხვადასხვაგვარად არის განხილული სამეცნიერო ლიტერატურაში. პ. ინგოროყვას აზრით, იგი ასახავს დიდი ფორმის საგლობელში („გალობანში“) სტროფულ-ტაქტობრივ შეფარდებათა ცვლილებას (9 გალობისაგან შემდგარ „გალობანში“ 9 მუსიკალურ კომპოზიციას შეეფარდება არა 9, არამედ, 5, ზოგჯერ 7 სტროფულ-ტაქტობრივი საზომი¹⁸ მანვე ტერმინი „მორთული“ გააიგივა სიტყვასთან „მოკაზმული“ — საუცხოო¹⁹.

ე. მეტრეველის მოსაზრებით, რაკილა „მორთულნი“ და „უცხონი“ C ხელნაწერის ფარგლებში ენაცვლებიან ერთმანეთს და ტექნიკურ ნიშანთან ერ-

¹⁶ ძლისპირნი და ღმთისმშობლისანი, გვ. 084.

¹⁷ იქვე, გვ. 073.

¹⁸ პ. ინგოროყვა, დასახ. შრ., გვ. 131, 136.

¹⁹ იქვე, გვ. 137. ც. ჭღამიას ვარაუდით ტერმინი „მოკაზმული“ ძველი თარგმანის გადაკეთება-ვადამუშავებაა და ძლისპირის მიხედვით მისი ზუსტი გამართვა; კ. კეკელიძის სახელის ხელნაწერთა ინსტიტუტის XIV სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, 1972, გვ. 11.

თად გამოყოფენ ძლისპირთა ახალ ფენას, ისინი მნიშვნელობითაც მსგავსნი არიან. „მორთული“ უნდა იყოს იგივე, რაც ბერძნული $\epsilon\iota\mu\alpha\tilde{\nu}\varsigma$ $\beta\acute{\epsilon}\lambda\lambda\iota\sigma\tau\alpha$ -ი, ე. ი. სხვა ძლისპირის რიტმსა და კილოზე დაწერილი ახალი ძლისპირი. მისი აზრით, სწორედ ამ მომენტს (რაიმე ქარგის, მოდელის მიხედვით შემზადებას) უნდა უსვამდეს ხაზს ტერმინი „მორთული“, რაც ნიშნავს შეწყობილს, მიჰსგავსებულს, აწყობილს რაიმეს მიხედვით²⁰.

„მორთულნი“ კვლავ გამოწულივითი შესწავლის ღირსია როგორც ქართულ მასალაზე, ისე ბერძნულთან მიმართების თვალსაზრისითაც. როგორც ვნახეთ, ძლისპირი „ვენებათა ნისლისაგან“, რომელიც „მორთულის“ სახელწოდებითა აღნიშნული, ბერძნულიდან მომდინარეობს. დასტურდება თუ არა ამ წყებაში სხვა ბერძნული წარმომავლობის ძლისპირები? ჯერჯერობით ჩვენ მივაგენით კიდეც ერთი „მორთულის“ დედანი.

იმავე VIII ხმის V გალობაში A—603 ხელნაწერში მეცხრე ნომრად დასტურდება შემდეგი ძლისპირი:

ნათლითა შენითა განანათლუ

ვინებაჲ ჩემი, ქრისტე,

გვედრებო შენ,

იგი ზუსტი შინაარსობრივი ბადალი აღმოჩნდა იოანე დამასკელის № 315 აკოლუთის (ევესტრატიადისის გამოცემის მიხედვით) ϵ ოდის ირმოსისა:

Тѣ азъ ѿ-зѣ

ამჟაჲსჱ მათ რѣთვ

ბ მენჯ მისეთჱთჱთ

Ἰνα τῆς ἁγιᾶς σου ὑπακοῆς

ἐκ τῆς ἐξουσίας σου ἰσχυροῦς

ἰνα ἡμεῖς ἰσχυροῦς ἰσχυροῦς

მაგრამ დიდი სხვაობაა მარცვალთა რაოდენობაში და რიტმულ-ტაქტობრივ წყობაში:

ბერძნ. 4.6.7.9.11=37

ქართ. 6.11.5.11.5.10=47.

რიტმიკა განსხვავებულია, შინაარსი — შესატყვისი.

ამრიგად, ჩვენს ხელთ არის ორი ძლისპირი დასაწყისებით: „ვენებათა ნისლისაგან“ და „ნათლითა შენითა“, რომლებიც გაერთიანებული არიან სახელწოდების ქვეშ „მორთულნი“. ორივე ბერძნულის თარგმანია. თარგმნისას შინაარსობრივი მხარე ცვლილებებს არ განიცდის. მეტ-ნაკლები გადახრა ან ვანსხვავება თავს იჩენს რიტმიკაში. მაშასადამე, წყება „მორთულთა“ არ არის შემოფარგლული მხოლოდ ორიგინალური ქართული ძლისპირებით. როგორც წარმომავლობა, ისე თარგმნის ხასიათი არ არის „მორთულთა“ ჯგუფის ცალკე გამოყოფის საფუძველი. ეს საფუძველი, მართლაც ძლისპირებს მეტრულ მხარეშია საძიებელი, რაც საგანგებო ძიების ობიექტია. ამ ორი ფაქტის მიხედვით სხვა დასკვნის გამოტანა გვიჭირს.

ამჯერად ჩვენი მიზანი იყო გვეჩვენებინა, რომ ძლისპირი „ვენებათა ნისლისაგან“ მომდინარეობს ბერძნულიდან. ეს დასკვნა ეყრდნობა სლავური ირმოლოგიონის მასალას, სადაც დადასტურებულია ანალოგიური შინაარსის ძლისპირი. ბერძნული დედანი ამ საგალობლისა შემორჩენილი ან დღეისთვის მიგნებული არ არის. ამ ფაქტს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს როგორც ქართული ძლისპირების ისტორიის, ისე ბერძნული ირმოლოგიონის ტექსტის კვლევისათვის.

²⁰ ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, გვ. 073—074.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ე. მეტრეველმა)

ლალი კობიაშვილი

„არჩილიანის“ ფონეტიკურ-მორფოლოგიური თავისებურებანი

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების უწყვეტი ჯაჭვის ერთი რგოლი უძველად არის XVII საუკუნის მეფე-პოეტის — არჩილის (1647--1713) მხატვრულ-ლიტერატურული მემკვიდრეობა. დამსახურებულ ყურადღებას ითხოვს მისი თხზულებების ენობრივი მხარე, რამდენადაც არჩილი უშუალო წინამორბედია სალიტერატურო ენის დემოკრატიზაციის ხაზითაც სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით გურამიშვილისა, რომელთა შემოქმედებაშიც მწვერვალს მიაღწია კლასიკური ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებამ, თუნდაც როგორც საშუალო ქართულსამ.

ჩვენი მიზანია არჩილის თხზულებების ენის ფონეტიკურ-გრამატიკული, სტილისტიკური და ლექსიკური დახასიათება. ამჯერად წარმოვადგენთ ამ ენის მხოლოდ მცირე ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ მიმოხილვას ძირითადი კატეგორიების მიხედვით. ამ მიმოხილვის დროს ვეყრდნობით „არჩილიანის“ ორტოპეულს (გამოცემულს ალ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1936—1937 წწ.), აგრეთვე საქ. სსრ მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დატულ ხელნაწერებს. შრომაში საილუსტრაციო უორმები დამოწმებულია ხსენებული ორტოპეულიდან, საჭირო შემთხვევებში მიუთითებთ ეარიანტულ წაკითხვებზეც ხელნაწერებიდან.

„არჩილიანის“ ო რ ტ ო გ რ ა ფ ი ა. არჩილის ნაწერებში, ბუნებრივია, აისახა საშუალო ქართულისათვის დამახასიათებელი ორტოგრაფიული მერყეობა. რაც, როგორც ცნობილია, გაპირობებული იყო ძველი სამწერლობო ნორმების გაგლეჩითა და დიალექტური სხვაობებით. კერძოდ, ინტერესს იწვევს **შ, ძ, ჯ, ქ** და **ჭ** გრაფემების გამოყენების შემთხვევები არჩილის თხზულებბას შემცველ მეტ-ნაკლებად დასაყრდენ ხელნაწერებში (S424, S266.3). ამ გრაფემათაგან **შ**, რომელიც ძველ ქართულში უმეტესად ემ დიფთონგს გადმოსცემდა (ზოგი მოსაზრებით, **შ**-ს რაიმე სპეციალური ფუნქცია არ ჰქონია და ის შემოღებული იყო ბერძნული **Η**-ის შესატყვისად¹), სრულიად არ იხმარება არჩილის თხზულებბათა ადრეულ ხელნაწერებში. **შ** ფართოდ გამოიყენება მოგვიანო პერიოდის ხელნაწერებში (XVIII ს. 20-იანი წლების შემდგომ²).

ასევე არ იხმარება ადრინდელ ხელნაწერებში არც **ჯ**, რომელიც ძველ ქართულში უი დიფთონგს გადმოსცემდა. **ჯ**-ს, როგორც ცნობილია, „ზოგჯერ უმარცვლო უ-ს მნიშვნელობა ჰქონდა და ზოგჯერ (უფრო ხშირად) უ-სა და ი-ს შუა მდებარე ხმოვნისა“³. ფაქტად არის მიჩნეული, რომ **ჯ** და **უ** ბრჯგუ გრაფემებით „რეალურად განსხვავებული ბგერები გადმოიცემოდა³. **ჯ** დასტურდება

¹ გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960, გვ. 36.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, 1, თბ., 1953, გვ. 18.

³ ა. ჩიქობავა, ენის რეფლექსები ფერეიდნულში: „ჩვენი მცენებება“, 1923.

მხოლოდ H2116 და სხვა გვიანდელ ხელნაწერებში, ძველ ხელნაწერებში კი სათანადო შემთხვევებში გამოყენებულია უ ი || ვ ი ჩვეუი. რაც შეეხება უმარცვლო უ-ს, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო საშუალ ქართულში და ძველი ტრადიციით უ-თი გადმოიცემოდა, იგი S424 და S2663 ხელნაწერებში უმეტესად უ გრაფემითაა გამოხატული (ზოგჯერ ვ-თიც), გვიანდელ ხელნაწერებში კი (ანტონ I-ის ორთოგრაფიით) — უ-თი. აკადემიურ გამოცემაში, ბუნებრივია. უმარცვლო უ ყველგან ვ გრაფემითაა გადმოცემული.

ა ითქმის სრულიად არ იხმარება „არჩილიანის“ ძირითად ხელნაწერებში. მის ნაცვლად ი არის გამოყენებული. ა, ისიც არასისტემურად, იხმარება H2116 და სხვა გვიანდელ ხელნაწერებში.

ბ მარების სიხშირით გამოირჩევა ქარი, რომელიც დასტურდება „არჩილიანის“ ყველა ხელნაწერში. მათგან ძირითად, ძველ ხელნაწერებში ის გამოიყენება უმთავრესად ძველი ქართულის ნორმის შესაბამისად. მაგ.: ე მ ა (S2663, 63v), ჯ ე ლ ი (S424, 44; S2663, 31v), კ ე რ კ ა დ (S424, 42), კ ე რ კ ი თ (S2663, 81), კ ა მ ს (S424, 4), წ ა კ დ ე ნ ა (S424, 23), მ ო მ კ რ ე დ (S424, 53 || S2663, 39), ს ი ჯ რ დ ლ ის (S424, 115 || S2663, 189), კ ის ი კ ს ა (S424, 118), დ ა რ ნ ე გ შ ი ვ ა (S424, 59), დ ა ნ უ ჯ შ ი დ ა (S2663, 44) და სხვ. მრ.

მართალია, უკვე IX საუკუნიდან დაწყებულია რღვევა ძველ ქართულ ფარინგალურ ხშულ ჯ-სა და უკანანისმიერ ხ-ს ხმარებას შორის როგორც წარმოთქმაში, ისე დაწერილობაში და XI—XII საუკუნეების წერალობით ძეგლებში არაიშვიათია ჯ და ხ გრაფემათა მონაცვლეობა, მაგრამ ისიც შენიშნულია, რომ „ზოგიერთ გვიანდელ ძეგლში იგი შეიძლება სწორად იხმარებოდეს“⁴.

ნაბეჭდ სრულ კრებულში ქარი მხოლოდ ანბანთქებაშია შენარჩუნებული, სხვა შემთხვევაში ქარი გათანაბრებულია ხანთან ასევე, ზ-ც მხოლოდ ანბანთქებაშია წარმოდგენილი. ცნობილია, რომ მისი მოხმარების სფერო ვიწრო იყო ძველ ქართულშივე და მხოლოდ შორისდებულით განისაზღვრებოდა

ფ ო ნ ე ტ ი კ ა. ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა. ხ მ ო ვ ა ნ თ ა ა ს ი მ ი ლ ა ც ი ა. ცნობილია, რომ „ძველი ქართული ენა ხმოვანთა შორის ასიმილაციის ცოტა ნიმუშს იძლევა“⁵. ამავე დროს „ხმოვანთა ასიმილაცია იშვიათია თანხმოვანთა ასიმილაციასთან შედარებით“⁶. საშუალო ქართულის საერო მწერლობას ძეგლებშიც „ხმოვანთა დამსგავსების მაგალითები შედარებით მცირეა“⁶.

ხმოვანთა ასიმილაციის მაგალითები საძებნელია „არჩილიანშიც“. დავასახელებთ ერთს: უ გ უ ნ უ რ ი (I, 218, 701, 17), შდრ. უ გ ო ნ უ რ ი.

არჩილის ნაწერებში თითქმის არ გვხვდება ფუძის ხმოვნის მიერ ზმნისწინის ხმოვნის დამსგავსების შემთხვევები, რაც ასე დამახასიათებელია საზოგადოდ ქართულ-კასურის დიალექტებისათვის. იხმარება მო- ზმნისწინის ხმოვანშეცვლილი ფორმა მა-, მაგრამ ხშირად არ ჩანს მისი შეცვლის უშუალო

⁴ ზ. სარჯველაძე, **ჟ და ლ გრაფემათა** და (ქ) და (ხ) ფონემათა ერთიერთიმობათვის შესახებ: „ორიონი“, 1967, გვ. 262, 267.

⁵ ი. ციციშვილი, ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში: ტყ. უნ. მოამბე. № 1, 1919—1920. გვ. 8: მ. ძიძიშვილი, ფონეტიკურ პროცესები ძველ ქართულში. თბ., 1960, გვ. 53.

⁶ ა. მარტიროსოვი, საერო მწერლობის ძეგლების ფონეტიკური თავისებურებანი: იკე, IV, 1954, გვ. 94.

⁷ I ან II აღნიშნავს „არჩილიანის“ ტომს, შემდგომი რიცხვები — გვერდს, სტროფსა და სტრიქონს.

მიზეზი, ისე როგორც შემჩნეულია ეს ქართულშიც⁸ (ამის შესახებ იხ. აქვე: ხმოვანთა დისიმილაცია).

თანხმოვანთა დისიმილაცია. გვხვდება უმაჯრესად რეგრესული ასიმილაციის შემთხვევები (იშვიათად — პროგრესულიც), კონტაქტურიც და დისტანციურიც. მაგ.: ბო—ფო: გაეასწრეფთ (II, 53, 458,2)... ბს—ფს: ნეფსით (I,29,82,4)... გც—ქც: წაქცდა (S2663,14)... თგ—დგ: ერდგული⁹ (S2663,118)... ტბ—დბ: ლოდბარები (II,280,26,1)... დს—თს: გვერთს (I, 19,11)... დგ—თქ: მოუთქს (II, 67,581,4)... სდ—ზდ: მოზლით (I,47,236,4)... სგ—ზგ: მიზგან (S2663,10). მზგაესი (I,23,38,4)... ძს—ცს: აცსთ (S1511,73v) || აძსთ (I,282,49,4)... გვხვდება საფრქვეს რეგრესულად ასიმილირებული ვარიანტი საბრხე¹⁰ (I,77,74,2). ერთგან ასინილატორ წ-ს გავლენით მომდევნო დ დაყრუებულია და მიღებულია ბუნებრივი წყკომპლექსი: აწყყა (II, 28,231,4).

დისტანციური ასიმილაციის შემთხვევები: შეპრკოლება¹¹ (I,225,1,2)—შებრკოლება; წრწოლით¹² (S2663,27)||—ძრწოლით (II,29,243,1), ამცრცველი (S2663,106v)||—ამძრცველი (II,103,882,3)...

დაცულია ყრუ-ფშვინვიერი თ ძველ ფუძეში ცთ: მაცთური (I,23,32,4), უცთური (I,228,13,4)... ამავე ფუძეში დ გეაქვს S1729, Q173 და ზოგჯერ S424 ხელნაწერშიც.

ცნობილია, რომ „სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში მცდერი ჩქამიერი თანხმოვანი ყრუვდება“¹³. დაყრუებული ბ გეაძლევს ფ-ს, გ—ქ, მაგ.: დამამეფ (I,171,295,3), იამეფ (I,171,295,2)... ვიდექ (II,7,18)... არის ხელუხლებული ფორმაც: დავდეგი (II,55,475,3). ცნობილი მოსაზრებით, გ—ქ პროცესი განსაკუთრებით აუსლაუტში „მთელი საშუალო ქართულის მოვლენაა და არა ერთი რომელიმე კუთხისა ან საუკუნისა“¹⁴.

დისიმილაცია. ხმოვანთა დისიმილაცია. მეტად მცირეა ხმოვანთა დისიმილაციის შემთხვევები. კონტაქტურ რეგრესულ დისიმილაციად მიგვაჩნია, მაგ.: ეა—ია: უთხეა (S2663,111)||—უთხია (II,108,928,4): „...რას გიკვირს, თხისგან უთხია“. თა—უა: მახსუარი (II,75,652,3)—მახსვარი; უეჭუა (I,69,36,1)—უეჭვა (დისიმილაცია რიაობის მიხედვით).

შესაძლოდ მიგვაჩნია მო-პრევერბის ო ხმოვნის ა-დ შეცვლის ახსნა დისიმილაციით, რაკი ეს შეცვლა მხოლოდ მ-ს (O, პირის ნიშნის) წინა პოზიციაში¹⁵ ხდება. მაგ.: მამგვარა (II,36,298,1)—მომგვარა; მამეწყინა (II,121,1056,1)—მომეწყინა; მამიცადე (II,48,408,1)—მომიცადე...

თანხმოვანთა დისიმილაცია. ვხვდებით რ-ს დისიმილაციას: ბევრჯელ (II,5,38,1)—ბევრჯერ, ოროლი (I,148,105,1),—ორორი..., ისე

8 ვ. თოფურია, ქართული: „არილი“, 1925, გვ. 131; ა. მარტიროსოვი, გრ. იმ-ნაიშვილი, ქართული ენის კახური დიალექტი, თბ., 1960, გვ. 35.

9 ა. მარტიროსოვი, დიალექტიზმები მე-15—18 სს. კახურ ისტორიულ საბუთებში: ივე, VI, 1954, გვ. 248; ი. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, I, თბ., 1964, გვ. 270.

10 მ. ძიძიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

11 სტ. ჩხენკელი, ფონეტიკური მოვლენები ძველ ქართულში შატბერდულ ხელნაწერთა მიხედვით: თბ. უცხ. ენათა პედ. ინსტ. შრ., I, თბ., 1958, გვ. 441.

12 ა. მარტიროსოვი, საერო მწერლობის..., გვ. 96.

13 გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბ., 1949, გვ. 243.

14 ივ. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 340.

15 ქ. ძოწენიძე, ზემოიბერული კილოკავი, თბ., 1973, გვ. 17.

როგორც იხმარება დღესაც კილოების უმეტესობაში. აქაც გვხვდება ლ-ლ-რ-ლ ცნობილი ძაგალითები: სურნელებისა (II,46,388,1), რბილისა (I, 281,37,3) — ლბილისა (II,83,720,3), მწლოთორეალის (II,94,807,4) — მწლოთლეალის (S2663,96v) — მწლოთლეარის. გვაქვს პ-ს რეგრესულ-დისიმილაციური გამჟღერება სიტყვებში: ებისკოპოზი (II,82,759,3) — ეპისკოპოსი, საბატოთა (II,43,363,2) — საბატოთა, ბატრონის (S424,187; S2116,106) — ბატრონის... მსგავსი მოვლენა შენიშნულია ხევსურულში, მოხურში, საშუალი ქართულის საერო მწერლობის ძეგლებსა და მე-16—18 საუკუნის კახურ ისტორიულ საბუთებში, აგრეთვე მე-19 საუკუნის დამდეგამდის სასაუბრო ქართულ მეტყველებაში¹⁶.

წყვილბაგისმიერი ბ-ს წინ ამავე რიგის მ ჩვეულებრივ ნ-დ არის ქცეული. მაგ.: ბუნბერაზთ (II,94,807,4) — ბუმბერაზთ (მდრ. არაბ. mubāriz); ვანბობ (I,61,348,4) — ვამბობ (II,99,851,4)...

ბგერის დაკარგვა. შეიძლება დაიკარგოს როგორც ერთი, ისე ერთზე მეტი ბგერა სიტყვის დასაწყისში, შუასა და ბოლოშიც. დაკარგვის სიხშირით გამოირჩევა ვ ბგერა. ვ იკარგება: ა) თანხმოვნებს შორის, მაგ.: წლილა (II,21,172,4) — წლილა (წერბლ), მოყრობას (I,69,38,2) — მოყრობას; დახლომა (II,54,468,1) — დახლომა; ლახრულად (S2663,85v) — ლახერულად (II, 83,717,1); ნატრა (II,32, სათ.) — ნატრა... ბ) ხმოვნებს შორის: ავოაო: სააოდა (I,67,25,4) — სააოდა; ქშინაო (I,278,15,4) — ქშინაო... ოვიო: მგლოიარობა (S2663,44v) — მგლოვიარობა (II,54 სათ.)... ოვეო: ითხოეს (S2663,103v) — ითხოვეს... გ) აუსლატში: ექ (S2663,41) — ექვ (ექვობ შენ); კვლა (S2663,62) — კვლავ; კილე (I,49,259,3) — კილე: მიწყი (I,65,4) — მიწყი...

ხშირად იკარგება ნარნარა რ სიტყვის შუაში უმეტესად შემდეგ ფუძეებში (კომპლექსებიდან: ბრძ, ზრდ, გრძ, ფრთ, ...), ისე როგორც საზოგადოდ საშუალ ქართულში. მაგ.: გაზდა (II,23,127,1), ბძანა (S2663,35v და სხვ. მრ.), გძლად (S2663,32), გძნეულისა (S2663,57v), ფთა (I,138,342) — ფრთა¹⁷ (ძვ. ქართ. ფრთე); ფთხილი (I,259,27)...

იკარგება მეტ-ნაკლებად სხვა თანხმოვნებიც. მაგ.: ზ: დარბას (II,29, 238,3) — დარბაზს... ლ: მართმადიდებელთ (I,104,69,3) — მართლმადიდებელთ... მ: თორე (I,19,2,4) — თორემ... ნ: ჩოგური (I,12,86,4) — ჩონგური... ს (უმეტესად S₃ პირის ნიშნად): აქე (I,239,732), მადე (II,45,379,1)... სიტყვის შიგნით: ქვეშაგებლნი (I,172,301,4) — ქვეშსაგებლნი... ს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ელემენტი ჩვეულებრივ დაკარგულია შვილსა და ძე-ზე დაბოლოებულ გვარებში. მაგ.: ბართაშვილი (II,72,625,1), ორბელიშვილი (I,273,2)... აბაშიძე (II,56,484,3)... ჰ: შანაეაზობა (II,125,1068,2) — შანაეაზობა...

ხდება ბოლო მარცვლის კვეცაც, მაგ.: მო (II,38,320,2) — მოლი(თ); შა (II,48,408,3) — წაღი(თ); ქა (I,217,691,3) — ქალო; კაი (II,86,741,3) — კარ-

16 ა. შანიძე, ხევსურული მასალების ლექსიკონი: წელიწდული, I—II, 1923—24, გვ. 276; ა. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი: ენიქის მოამბე, II, გვ. 48; ა. მარტიროსოვი, საერო მწერლობის..., გვ. 100; მისივე, დიალექტოზმები..., გვ. 249; ი. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 327.

17 ჯ. ფოგტი, ქართული ენის ფონემატიკა სტრუქტურა, თბ., 1961, გვ. 61.

გი... ასეთი მოკლე ფორმების კვალიფიკაციის დროს მხედველობაშია მისაღები ლექსის საჭიროებაც (მარცვალთა რაოდენობა).

ხმოვანთა რედუქცია. რედუქციებულ ფორმათაგან ყურადღებას იქცევს შემთხვევები: ა: ვეშისა (II,36,299,2), მხურკლის (I,230,28,6), ჟმისას (II,27,217,2), სახმრად (I,59,333,1)... ე: რუსთელისა (ხშირია S424 ზელნაწერში), მფრინვლები (II,38,315,4)... ო (—ე): ქორთნიკენად (II,130,1132,4)...

გეზდება შეუკუმშვი ფორმები: ა: ბალობა (II,41,344,1), დაღალულმა (II,122,1064,4), ქმარად (I,180,369,4)... ო: მინდორად (II,72,623,1)...

ხშირად სიტყვის შეკუმშვა-არშეკუმშვა გაპირობებულია ლექსის საჭიროებით, მაგრამ მხოლოდ ამ მიზეზით ეს მოვლენა, რატომ უნდა, ვერ აიხსნება.

ბგერის წართვა. სიტყვებს ჩაერთვის შუაში ან ღერთვის თავში უმეტესად თანხმოვნები: ვ, მ, ნ, რ, ცალკეულ შემთხვევებში — ქ, თ, კ. მაგ.: ვ: დვირე (I,108,100,1) — დირე. უბოძვარი (II,44,378,4) — უბოძარი... შ: შკვარი (I,30,8,2) — კვარი, შობიერსა (I,99,24,2) — ცბიერსა... ნ: სანთხეველისა (II,86,13,4) — სათხეველისა... რ: მღრღელთ (I,43,201,3) — მღღელთ (მღვდელთ), გაბრჭონ (II,114,984,1) — გაბჭონ; სიყმაწვილით (II,26, სათ)... ქ: განცქვიფრდეს (I,130,28,2) — განციფრდეს (შდრ. ქვიშნა — ვიშნა: ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართულურ ენებში V, ენიშკის მოამბე, X, 1941, გვ. 234)...

სუბსტიტუცია. მონაცვლეობენ თანხმოვნები: ვ/მ: მასკელავი (II,11,82,2), ფარშამანგი (II,37,309,4)... ვ/ნ: ახსონს (II,4,31,1)... ნ/გ: ქიმკა (I,213,651,4)... მ/ბ: მართლბადიდებლად (I,231,31,1)... დ/თ: რამთენი (I,145,87,2...); ტ/დ: ლახტი (II,64,55,3) // ლახდი (S2663,65v); ახლდის (S1729,128) // ახლტის (I,5,21,2)... ს/რ: სარჯელი (II,7,10), სძე (I,193,480,4) // რძე (I,108,100,2); სძლობა (I,128,9,4)... ზ/ს: ქისიცი (II,31,255,1)... ზ/ძ: ზახილი (II,80,687,2) // ძახილი (S2663); ზროხა (II,16,127,4) // ძროხა (S2663,4); საგზალი (I,11,73,3) // საგძალი (II,77,664,2)... როგორც ცნობილია, ამ პარალელურ ფორმათაგან პირველადია ზ-ს შემცველი ფორმები, რომლებიც ძველი ქართულიდან მომდინარეობენ¹⁸.

ყურადღებას იქცევს წ/ზ მონაცვლეობა, რაც დამახასიათებელია საზოგადოდ „საშუალი ქართლის“ ხალხური მეტყველებისათვის¹⁹, მაგ.: აიზიის (II,43,361,1), აიწიის; მოიზევს (I,74,20,1), მოზეულა (II,45,386,2) // მოწეულა (S2663,45)... ე/ჭ: პატიეი (II,124,1078,1) // პატიჯი (S2663, 126v)...

მონაცვლეობენ ხმოვნებიც (გაცილებით იშვიათად). მაგ.: მ/ა: მოპეიტრობა (S2116,137) // მოპაიტრობა (I,6,27,4), ლაგოდახი (II,87,749,1), შდრ. ლაგოდეხი; ენძელამდის (S2663,10v) // ენძალამდის (II,13,96,4); ღვანთს (I,180,366,4) — ღვენთს; ყვალანი (II, 116, 1007,3) — ყველანი... ე/ი: მეჩიტი (II,107,918,4), შდრ. ახ. ქართ. მეჩეთი

¹⁸ II. Марр, Грамматика древнейтратурного грузинского языка. Л., 1925. გვ. 016; ა. მარტიროსოვი, საერო მწერლობის... გვ. 109.

¹⁹ ი. ქავთარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 215.

(არაბ. masgid)...-იერ/იარ-: ნ ე ბ ი ა რ ე ბ ა (I,57,320,2)←ნებიერება; შ ე ე - ნ ი ა რ ე ბ ა (I,57,320,1)←შვენიერება...

ჩანს, რომ, მართლაც, „რიგ სიტყვათა ფუძეში ხმოვნების ცვლილებებს აზირობებს ან დიალექტური მონაცვლეობა, ან სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა ენიდან შემოსული ფორმები“²⁰.

მეტათეზისი. როგორც საზოგადოდ, აქაც გადაისმიან უმეტესად სონორი თანხმოვნები — რ, ლ, შ, ნ და ვ. გვაქვს როგორც კონტაქტური, ისე დისტანციური მეტათეზისის შემთხვევები, მაგ.: რ ~ ლ: ფრულით (S2663, 32v) || — ფლურით (II,34,286,1), მადრიელი (I,43,196,3); ცარიელი (I,38,154, 1) ← ცალიერი (ისე როგორც ძველ ქართულში²¹)... რ ~ შ: ს ი ზ რ მ ა დ (II, 101,871,4)... რ ~ ქ: ვ ა ფ ქ ე რ ე ე თ (S1729,148) ← ვ ა ფ რ ქ ე ე თ... ლ ~ შ: ხ ლ მ ი თ (II,87,750,3), შ ღ რ . ხ მ ლ ი თ . ლ ~ ვ: გ ა ნ ს ლ ე ი ს ა (I,94,98,4) ← განსვლისა (აქაც დაცულია ძველი ქართულის ვითარება, რომლის ამოსავალი ფორმაა ს ვ ლ ა)... ვ ~ გ: ღ ა ვ გ ი ა ნ დ ა (I,160,201,4) ← ღ ა ვ გ ი ა ნ დ ა... გ ა დ ა ს მ უ - ლ ი ა ხ - ე ს ი ტ ყ ვ ა შ ი თ უ თ ხ მ ე ტ ი (II,102,880,2) „თოთხმეტის“ ანალოგიით...

ბგერათა შერწყმა. წესადაა ყოველგვარი წარმოშობის ვ ა (resp. ჟ ა) კომპლექსის ო-დ ქეცვა, ისე როგორც ახასიათებდა ეს საზოგადოდ „საშუალო ქართულს“ და აღმოსავლურ დიალექტებს²². ჟ + ა — ო მოვლენა ხდება როგორც სახელებში, ისე ზმნებსა და ნაზმნარ ფორმებში, როგორც უქუქში. ისე ფუ-რის ბოლოში, მაგ.: გ ო რ ს ა (II,56,478,2) ← გუარსა; ა ს ო (II,62,535,5) ← ასუა (მან); ა კ ო მ ღ ღ ე ს (II,59,50,6,2) ← აკუამღღეს; მ ა რ ხ ო (S2663,129v) ← მარხვა; ც ე კ ო (S1547,209) || — ცეკვა (I,4,10,2)...

ჩვენ მხოლოდ აღვწერეთ „არჩილიანის“ ტექსტში გამოვლენილი ფონეტიკურად სახეცვლილი ფორმები. ამჟამად არ ვეხებით აღნიშნულ ცვლილებათა სტრუქტურულ მიზეზებს, ოღონდ ის კი უნდა ითქვას, რომ ფონეტიკური ცვლილებებით „არჩილიანი“ დაცილებულია ძველ ქართულს და არსებითად გვიჩვენებს ქართული ენის დიალექტებში დღესაც დადასტურებულ მოვლენებს.

შ ო რ ფ ო ლ ო გ ი ა . თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ ფ უ ძ ი ა ნ ს ა ზ ო გ ა დ ო ს ა ხ ე ლ - თ ა ბ რ უ ნ ე ბ ა . როგორც ცნობილია, ყველაზე სრული სახე ქართულ სახელთა ბრუნვისა მოცემულია თანხმოვანფუძიან სახელებში, სადაც ბრუნვის ნიშანი სრულად არის წარმოდგენილი.

თანხმოვანფუძიანი საზოგადო სახელები (ფუძეუქუქმშველები და ფუძე-კუქმშუადები) სახელობით ბრუნვაში თავისებურებას არ ავლენენ: მ ო თ ხ რ ო - ბ ი თ შ ი ნ ი შ ნ ა დ ა ქ ე თ რ ო გ ო რ ც - მ ა ნ (ძველი ნიშანი, ისე - მ ა (ახალი) — თითქმის თანაბარი შეფარდებით, მაგ.: თ რ თ ვ ი ლ მ ა ნ (I,179,362,3), უ ფ ა ლ - მ ა ნ (I,30,89,1), შ უ რ მ ა ნ (I,85,18,1)... ა ლ ი ო ნ მ ა (II,43,361,1), რ უ ლ - მ ა (II,32,268,3)...

²⁰ იქვე, გვ. 267.

²¹ შ. კიციშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 129; ი. იმნაიშვილი, მეტათეზისის ერთო განსაკუთრებული შემთხვევა ძველ ქართულში: თსუ შრ., ტ. 114, 1965, გვ. 140 და სხვ.

²² ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში: თხზ., I, 1956, გვ. 12; ა. ჩიქობავა, ვინის რეფლექსები..., გვ. 86; მისივე, მთიულურის თავისებურებანი, გვ. 44; ი. ქავთარაძე, მოხუერი კილო აღ. ყაზბეგის ენაში: თსუ შრ., XXXVb, 1949, გვ. 85; ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, კახური, გვ. 51; ა. ჭინჭარაული, ხევსურული თავისებურებანი, თბ., 1960, გვ. 17 და სხვ.

მიცემითსა და ნათესაობით ბრუნებში თანაბარი სიხშირით გვხვდება ბრუნვის ნიშნებად როგორც ემფატიკურხმოვნია, ისე უამხმოვნო ნიშნები, განურჩევლად პოზიციისა. მაგ.: მიც. ბრ.: ან ვ არ ი შ ს ა (II,33, 274,3), გა ნ ძ ს ა (I,53,284,4), დ ი ა ც ს ა (I,188,441,2)... ა უ გ ს (I,163,223,4), თ ე ა ლ ს (I,33,269,3), კ ა ე ს (II,56,481,4)... ნათ. ბრ.: ბ უ ქ ი ს ა (I,102,34,4), თ ე მ ი ს ა (I,147,98,2), ო ფ ლ ი ს ა (I,61,386,4)... ა მ პ ა რ ტ ა ე ნ ი ს (I,11,79,4), ტ ი ნ ი ს (I,208,614,1), ძ ი რ რ ს (I,29,80,1)...

მოქმედებით ბრუნვაში მარტივი -ით ნიშანი დაერთვის როგორც ე. წ. „გამოსვლითის“ („დაწყებითის“) ფორმებს, ისე „საჭურვლის“ („ინსტრუმენტალისის“) გავების შემკველ სახელებს. ამდენად აქ აღარ მოქმედებს ძველ ქართულის წესი: „ემფატიკურხმოვნია მოქმედებითი საჭურველობითი მნიშვნელობით იხმარებოდა. ემფატიკური ა-ს გარეშე კი — დაწყებითი ფუნქციით“²³. რაც ადრევე იყო ცნობილი²⁴. ასე რომ, თუ ზოგჯერ -ითა ბრ. ნიშანი იხმარება ინსტრუმენტალისის ფუნქციით, მაგ.: ეტლითა (I,173,311, 1)..., სხვა დროს ამავე დანიშნულებით გამოყენებულია მარტივი -ით ნიშანი. მაგ.: აბელით (II,56,481,4), კულით და ყანწით (I,8,50,1) და სხვ. მრ. -ით ნიშნისანი მოქმედებითი გადმოსცემს შემდგომში -გან თანდებულნიანი მოქმედებითი გადმოცემულ შინაარსსაც — გამოსვლითობას, დაწყებითობას (ადგილის გავებით). ისე როგორც ძველ ქართულში და დღევანდელ ზოგ კილოში, მაგ., თუშურში²⁵. მოქმედებითი ბრუნვის ნიშანთა აღნიშნული ფუნქციით ხმარების თვალსაზრისით ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს აუტექუმში²⁶ და ფუძეკვეცად სახელებშიც, ამიტომ მათზე კვემით აღარ შეეზღვრება.

ხმოვანფუძიან სახელებს სახელობითში თითქმის არასოდეს არა აქვთ ნიშანი -ა, ისე როგორც ჭერ კიდევ „ვეფხისტყაოსანში“²⁶, არც სრული -ი, როგორც ეს დამახასიათებელია ქართლური, კახური, ზემოიმერული და სხვ. კილოებისათვის²⁷. მაგ.: დე და (II,34,280,1), ე ნ ა (II,16,126,1)... ერთგან მარცვლის საჭიროებით უნდა იყოს დართული ა ფუძიან სახელზე სახელობითის -ი და, როგორც გამოჩანის, არ იძლევა გრამატიკული განზოგადების საშუალებას: პ ე კ ე ლ ა ი (II,121,1049,2). არის შემთხვევა, როცა ჩვეულებრივ ა ფუძიანი დილა წარმოდგენილია დილი-ს სახით (II,61,532,3), ისე როგორც კამარა — კამარი-ს ფორმით (I,11,73,4), ორივეგან მკაცრად განსაზღვრული რითმის საჭიროებით (პირველი სიტყვის მოცემული ფორმით ხმარება ახსნილია საენათმეცნიერო ლიტერატურაში²⁸).

23 ქ. ძოწენიძე, ემფატიკური ხმოვანი ძველ ქართულში: თსუ შრ., ტ. 30—31b, 1947; იგივე: სახლის ბრუნვის ისტორიისათვის ქარაგელურ ენებში, I, 1956, გვ. 223.

24 ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 198; ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდლის ენა: ცხოვრება იოვანესი და ფთუმესი, თბ., 1946, გვ. 72; მისივე, წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის: წელიწადული, გვ. 5.

25 ა. შანიძე, ქართ. ენ. გრამ. საფუძვლები, 1953, § 93; ქ. ძოწენიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 221; თ. უთურგაიძე, თუშური კილო, თბ., 1960, გვ. 30.

26 ა. ჩიქობავა, ძველისა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: ივე, ტ. 15, 1966, გვ. 6.

27 ვ. თოფურია, ქართლური, გვ. 138; ოტ. კახაძე, ატენისა და წედისის ხეობის ქართლური: ივე, ტ. 4, 1953, გვ. 285; ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი, კახური, გვ. 68; ქ. ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოვანი, 1973, გვ. 20 და სხვ.

28 ქ. ლომთათიძე, დილა სიტყვის დიდ სახეობისათვის „ვეფხისტყაოსანში“: ტ. 15, 1966, აკ. 76.

ხმოვანფუძიან სახელებს მოთხრობითში ბრუნვის ნიშნად -შა-ც მოუღის და -შ-ც (შა-ში ა უმეტესად პროსოდიულ ხმოვანად აღიქმება), მიცემითში ჭირითადად -ს(ა) გვაქვს, ნათესაობითში||—ის(ა)||—ის, მოქმედებითში -ი თ უფრო გამოიყენება, ვიდრე -ი თ(ა), მიუხედავად იმისა, რომ ამ ნიშნით ხშირად აღნიშნულია ინსტრუმენტალისი. -ი თ ა ძირითადად სარიტომო სიტყვებშია, სადაც ა პროსოდიული უნდა იყოს, მაგ.: ბ ლ ე ტ ი თ ა (I,173,311,2), ი ძ უ ლ ე ბ ი თ ა (II,10,71,1)... ვითარებითში ე ფუძიან სახელებს ნიშნად -დ აქვთ (როგორც წესი), მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ე მოკვეცილია და ბრუნვის ნიშნად გამოყენებულია -ად „სხვა კუმშვადი სახელების ტრაფარეტის გავლენით“²⁹. მაგ.: მ ე ფ ა დ (I,32,265,4), მ ო წ მ ა დ (I,187,431,1), ყ ო რ ა დ (I,191,467,3)...

წოდებითში ნიშნად ერთვის -ო||-ვ(—ო). ვ მოუღის როგორც ორ- და მეტმარცვლიან, ისე ერთმარცვლიან სიტყვებსაც, მაგ.: ღ ე თ ა ე ბ ა ე (II,1,1,1), ფ ხ ა ე (II,21,172,4)... ო ნიშანი ერთვის ორმარცვლიან ფუძეებსაც: ც ო ტ ა ო (I,179,361,4), ღ ე ლ ე ო (I,267,323), წ ყ ა რ ო (I,218,694,2)... ო ფუძიანი სახელების ნათესაობითში ბრუნვის ნიშნად გამოყენებულია -ხ. ბრუნვის ნიშნისეული -ჟ—ი მოკვეცილია³⁰ უმეტესად წინ მდგომ ატრაბუტულ მსაზღვრელში. მაგ.: ს ა ბ რ ა ლ ო ს მიჯნურის (I,191,470,4), ო ქ რ ო ს თურინჯითა (I,180,371,2)...

მოქმედებითში ასეთ სახელებთან ბრუნვის ნიშნად გვაქვს მხოლოდ -თ-ც (არც -ჟ თ ა, -ჟ-თ, არც -თ ა, -თ ი), მაგ.: „კ უ ბ ო თ მისთა მონაქროლით ტყე და ველი გასურნელის“ (I,174,321,4), „ვისი მივა კ უ ბ ო თ ლალი...“ (I,175,325,4). „... ს ი ტ კ ბ ო თ ჰყო ქვა შენადრავა“ (II,24,197,1)...

უ ფუძიან სახელთაგან გვხვდება ც რ უ ი, რომელშიც ერთგვარად ინერციით არის შემორჩენილი სახელობითის -ი, ხოლო ნათესაობითში ერთვის ბრ. ნიშნის როგორც ძველი, ისე ახალი სახე: -ის ა და -ს ი, მაგ.: ც რ უ ის ა (I,97.2,3). ც რ უ ს ი (I,74.13,1)...

საკუთარ სახელთა ბრუნება. ა დ ა მ ი ა ნ თ ა ს ა ხ ე ლ ე ბ ი. „არჩილიან-ში“ მრავლად წარმოდგენილ ადამიანის სახელთა, ზედწოდებათა და სახელგვარული სინტაგმების ბრუნება ძირითადად ახალი ქართულისებურია, თუმცა ზოგ შემთხვევაში იგრძნობა ძველი სალიტერატურო ქართულის ტრადიციის ძალა.

თანხმოვანფუძიანი სახელები სახელობითში გვხვდება ჩვეულებრივ უნიშნოდ (მაგ., ა ნ დ უ ყ ა ფ ა რ...), მაგრამ ზოგჯერ ბრუნვის ნიშნითაც (მაგ., ფ ე შ ა ნ გ ი...). მოთხრობითშიც ასეთი სახელები ნიშნად მეტწილად არ დაირთავენ (მაგ.: მიულე რ ა მ ი ნ ჰ.სუხი“ — I,194,445,1), მაგრამ აქაც არის შემთხვევები, როდესაც ასეთ სახელ ბრუნვის ნიშნად ერთვან — მ ა ნ ა ნ — მ ა (მაგ., „ო ქ რ ო ს ი რ მ ა ნ თქვა“ — I,107,93.1... მ ე ლ ი კ მ ა... დახოცნა“ — II,110,955,1)... მიცემითში ნიშნად გვხვდება ტრადიციული -ს-ც (ავთანდილს) და -ს ა-ც (ნ ო დ ა რ ს ა), რამდენადაც ახალ ქართულში ამ მხრივ განსხვავება ადამიანთა და საზოგადო სახელებს შორის არ არსებობს. ნათესაობითში ჩვეუ-

²⁹ ი. ი მ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 101—102; გ. ი ა ლ ა მ ი დ ი, კუმშვად-კვეცილი სახელების ბრუნებისათვის: ეურნ.-ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“, № 4, 1972, გვ. 56.

³⁰ ა. ჩ ი კ ო ბ ა ე, სახელთა ბრუნების ისტორიიდან ქართულში, I: სახ. ბრ. ისტ. ქართულ-ლურ ენებში, I, 1956, გვ. 262.

ლებრია -ის, -ისა, გვხვდება -ისი-ც, მაგ.: ომანის (II,4,28,2)..., იაკობისა (II,175,1)... სემანისი (II,51,437,4)... ბოლო შემთხვევაში საქმე გვაქვს მომდევნო მართულ მსაზღვრელთან („ნაქნარი სემანისი“, „უმჯობესი სავარისი“...). ამდენად ბუნებრივი ჩანს ე. წ. ემფატიკური -ის დარღვა, ისე როგორც ფუძეუქუმშველ საზოგადო სახელეზე თანამედროვე ქართულში.

პირის საკუთარი სახელები გვხვდება მოქმედებითის ფორმითაც. მაგ.: იობით (I,34,122,4), ნაომით (I,266,31)... დაწყებითის (დროის გავებით) მნიშვნელობით (=იობის, ნაომის დროიდან).

წოდებითში სახელი ჩვეულებრივ ფუძის სახითაა წარმოდგენილი, გვხვდება -ო ნიშნითაც: ოთარო (I,258,35).

ე ბოლოციდურიანი სახელები (უმთავრესად ბერძნული ვოკატივის ფორმით შემოსულნი³¹) ფუძის სახითაა მოცემული სახელობითში. მოთხრობითსა და წოდებითში, მიცემითში ნიშნად აქვთ -ხ|-სა, ნათესაობითში — -სი (ბრატასი). ნათესაობითში გვხვდება თანდებულობითაც... პავლესებრ, ქრისტესთვის...

როცა სახელი უძღვის წარმომავლობის, თანამდებობისა თუ ხელის აღმნიშვნელ სიტყვას, როგორფუძიანიც უნდა იყოს ის, არ დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს, იბრუნვის მხოლოდ ზედწოდება. მაგ.: გუზან შავში (II,795,4), თამარ მეფემ (II,18,144,3), ყარჩილა ხანსა (II,68,594,4)... როცა შებრუნებული წყობაა, მაშინ უმეტესად სრული შეთანხმება გვაქვს ბრუნვაში. მაგ.: თურმანიძესა ხოსროსა (II,3,25,1), ავეაღს დაღანიძესა (I,36,141,4), ნავესძედ ისოდ (I,238,66,4)... მაგრამ გვაქვს დარღვევაც, მაგ., მოთხრობითში: „ფარსადანისძემ ნოდარ თქვა“ (II,4,29,1)... საერთოდ შემჩნეულია მე-17—18 საუკუნის ქეგლებში ძველი და ახალი ნორმების ერთმანეთში არევა ყოველგვარი საკუთარი სახელის ბრუნვის დროს³².

გეოგრაფიული სახელების ბრუნება. „არჩილიანში“, ბუნებრივია, დარღვეულია ძველი წესი ემფატიკური ხმოვნის დაურთველობისა მიცემითში ლოკატივის მნიშვნელობით და პარალელურად გვაქვს როგორც -ს, ისე -სა ნიშნაირი ფორმები, მაგ.: გომბორს (II,41,345,3), გრემს (II,33,278,1)... ლიხსა (II,105,907,1), ონსა (I,258,35)... დატულია ძველი ქართულის წესი, რომ „დაწყებითი ბრუნვა გეოგრაფიულ სახელებში ყოველთვის -ით სუფიქსითაა წარმოდგენილი“³³, ისე როგორც სოვ დღევანდელ დიალექტში³⁴, მაგ.: „ურმნი ქართლით განდევნა“ (II,51,436,2); „ქიისი ყით წამოიყვანდნენ“ (II,42,358,2)...

სახელთა მრავლობითი რიცხვი. მრავლად გვხვდება როგორც /თა-ნიანი, ისე -ებ-იანი მრავლობითის ხმარების შემთხვევები. ცნობილი მოსაზრებით, „თეიმურაზ I-ის, დ. გურამიშვილის, თეიმურაზ II-ის ნაწერებში ნიანი და ებ-იანი ფორმების რაოდენობრივი შეფარდება „ვეფხისტყაო-

31 ს. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული მამაკაცთა სახელების ვადაციკლიკის ქართულში: სახ. ბრ. ისტ. ქართულურ ენებში, I, გვ. 153.

32 შ. შანიძე, მ ხმოვანუქმიანი ანთროპონიმების ბრუნვის ისტორიისათვის ქართულში: კრ. — თბილისის უნივერსიტეტი გ. ახვლედიანს, თბ., 1969.

33 სტ. ჩხეკელი, საუთარ სახელთა ბრუნვა ოსკური ხელნაწერის მეფეთა წიგნებში: სახ. ბრ. ისტ. ქართულურ ენებში, I, გვ. 119.

34 თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30.

სანთან“ შედარებით შეცვლილია: გაზრდილია ებ-იანი წარმოების ხვედრითი წონა³⁵. „არჩილიანში“ ნახმარი მრავლობითის ფორმების ურთიერთშეფარდებაზე შეიძლება ითქვას, რომ ებ-იანი მრავლობითისა (ყველა ბრუნვაში) და საკუთრივ ნ-იანი მრავლობითის (სახ. ბრ.) ფორმები თითქმის თანაბარი შეფარდებით იხმარება, დაახლოებით — 30 : 30. თუ მთლიანად ავიღებთ ნ/თ-იანი მრავლობითის ფორმებს და შევეუპირისპირებთ ებ-იანებს საერთოდ, შეფარდება დაახლოებით ასეთ სახეს მიიღებს: 80 : 30 ნ/თ-იანის უპირატესობით. ჩანს, რომ ე. წ. ირიბი ბრუნვები ძირითადად თა-ნიან მრავლობითს იყენებენ.

მრავლობითის ფორმების წარმოების კერძო შემთხვევებიდან მოვიყვანთ მხოლოდ ორიოდე მაგალითს. ისიც ისეთებს, რომელითაც ზოგს ფუქსიული ე ეკვეცება ან შეირწყმის პოზიციურად³⁶ მომდევნო ებ-თან და ვიღებთ: არ ე-ნი (I,128,6,3), გ უ ბ ე ბ ი (I,210,630,3), ვ ა კ ე ბ ი (I,14,192,3)... ზოგს კი თა მწარმოებლის ემფატ. -ა აქვს მოკვეცილი, მაგ.: ბ ო რ კ ი ლ თ, ფ ე რ ხ თ (I, 195,500,2), ა ნ გ ე ლ ო ზ თ (II,1,6,1)... აღვნიშნავთ აგრეთვე ე. წ. ორმავე მრავლობითის გამოყენების შემთხვევებსაც. მაგ.: ქ ი მ ქ ე ბ თ ა (I,259,32)... ასეთი ფორმები შენიშნულია საერო მწერლობის სხვა ძეგლებსა და თანამედროვე მისი კილოებშიც.

³⁵მა. პ ი რ ი ს ნ ი შ ნ ე ბ ი. სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი ჰ/ზ ჩვეულებრივ დაცულია შესაფერ ფონეტიკურ გარემოში (თანხმოვნების წინ), მაგ.: პ ბ რ ძ ა ნ ე (II,11,85,1), ჰ მ დ უ რ ა ვ (I,19,9,1), ს წ ყ რ ე ბ ი (II,11,86,4), ს გ ე უ ნ ა ე (II,11,83,3)... იშვიათად S₂ ჰ/ზ იკარგება თანხმოვნების წინაც (ხ ა რ ო ბ, ბ ძ ა ნ ე...), არჩილის პროზაულ თხზულება „ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ი ა ნ - შ ი“, რომელიც ძველი ქართლის ნორმებს იცავს (სტალოზების მიზნით), სუბიექტური მეორე პირის ნიშნად გვხვდება ხ ა ნ ი ც, მაგ.: ხ ც ხ ო ვ რ ე ბ დ ე თ. ხ ც ნ ო ბ დ ე თ (ალექს. S111,94)...

აქვე აღვნიშნავთ, რომ ობიექტური მესამე პირის პრეფიქსი ჰ დაცულია პირველი სუბიექტური პირის ნიშანთან, მაგ.: ვ ჰ კ ი თ ხ ო თ (II,80,4), გ ა რ - დ ა ე ჰ ხ ე (II,34,279,1)... ჰ/ს სუბიექტური პირველი პირის ნიშნის წინ გვხვდება ორპირიან გარდამავალ ზმნებშიც როგორც პირველ, ისე მეორე სერიაში, მაგ.: დ ა ე ჰ კ ლ ა ე (II,31,256,3), ვ ჰ კ ო ც დ ი თ (II,74,642,3)... დ ა ე - ჰ ყ ა ვ ი თ (II,65,568,1), დ ა ე ჰ ყ ა რ ე თ (II,65,569,1)... იმავე პირობებში გვხვდება მრჩობლი პრეფიქსი ჰ ს-ც, მაგ.: ვ ჰ ს თ რ გ უ ნ ვ ი დ ე (II,5,40,2)...

ობიექტური მესამე პირის ნიშანი ჰ გვხვდება ერთპირიან ზმნებშიც სრულიად უფუნქციოდ, რაც ხალხური ფორმების გავლენას უნდა მიეწეროს, მაგ.: (ხმა) გ ა ჰ ხ ლ ა (II,32,261,1), „მ ო ჰ ხ ლ ა ხ ე მ ი შეჩვენება“ (I,20,10,2), ე ჰ ყ ო ფ ი ლ ე ა რ (II,53,454,2)...

ასეთი უფუნქციო ჰ-ები მრავლად გვხვდება სახელებშიც მე-18 საუკუნის სეოთე ნახევრის „არჩილიანის“ ხელნაწერებში, მაგ.: ჰ ბ რ ძ ე ნ თ ა (L-73—1,282,46,4), მ ჰ ს ხ ლ ო მ თ ა (L-73,2—1,281,42,3).

სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი -ხ ხშირად აკარგება ზმნებში: ა რ ი (I,56,306,4)—არის, ძ ე (I,191,467,3)—ძეგს...

³⁵ ბ. საბაშვილი, ნ-არიანი და ებ-იანი მრავლობითი „ვეფხისტყაოსანსა“ და აღორძინების პერიოდის ქართულში: სახ. ბრ. ისტ. ქართველურ ენებში, I, გვ. 270.

³⁶ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნვა..., გვ. 95.

თანამედროვე ქართულთან შედარებით ფართოდ გამოიყენება - ა სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად და იხმარება ასეთ ფორმებშიც: გამიცნა (II, 31,255,3), შეიპყრა (II,28,226,4), შეიგნა (II,60,600,4), დამეხშა (II, 123,1070,4).. შედარებით ნაკლებ გამოიყენება ო სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად წყვეტილში, უმეტესად ისეთ ფუძეებთან, რომლებიც არ შეიცავენ ხმოვანს და პირველ სერიაში დაირთავენ - ებ, -ობ, თემის ნიშნებს, მაგ.: ააე-სო (II,111,964,1), გაამხნო (I,97,2,2), განაძო (I,238,65,5)...

სუბიექტური მესამე პირის სხვა ნიშნებიდან აღსანიშნავია მრავლობით რიცხვში -ეს-ის ხმარება უწყვეტელსა და წყვეტილში, ისე როგორც ძველ ქართულში³⁷ (გარდამავალსა და გარდაუვალ ზმნებში). მაგ.: უწყვე: (იგინი) ამკობდეს (I,85,17,4), ისწრაფდეს (II,107,921,2), ლხინობდეს (II, 88,756,4), მიაამობდეს (II,7,10)... წყვეტილი: გაწირეს (II,104, 898,3)... გამეზარდნეს (II,45,382,3), იძლიენეს (II,92,793,1).

ამავე მწკრივებში იხმარება -ენ ნიშანიც (შდრ.: ახ. ქართ. -ენ), რომელიც ამ მწკრივებში ღღეს მხოლოდ კილოებშია გვხვდება. მაგ.: უწყვე: ამკობდენ (I,9,55,3), უსმენდენ (II,8,759,3)... წყვეტილი: ამზადდენ (II,106,915,3), წაეიღენ (II,86,741,1).

არის თითო-ორილა შემთხვევა S₃ პირის ნიშნად მრ. რიცხვში -ენ სუფიქსის გამოყენებისა. მაგ.: უწყვეტ: იღგენენ (II,32,269,3), ლეწეჯდენენ (I,258,23), შვრებოდენენ (II,28,230,4)... წყვეტილი: გაიყარენენ (I, 217,689,4), მოვიღენენ (II,98,845,1)... ცნობილია, რომ -ენს დაბოლოება ი/ე პრეფიქსებიან ენებითს ჰქონდა, შემდეგ კი ანალოგიით გავრცელდა.

აწმყოს ფორმები. გვხვდება ისეთი მარტივთემიანი ზმნები ძველი ფორმით, რომელთაც შემდგომ დაირთეს უმეტესად -ავ, -ებ, -ობ თემის ნიშნები. შესაძლოა, მათი მოკვეცა ზოგჯერ ლექსიწმყობის საჭიროებითაცაა გამოწვეული. მაგ.: ავ: სჩხრეკ (I,85,17,3), ბორგს (II,64,554,4)... ებ: იერთ (I,3,1,3), იკაე (I,8,51,2), მოგიწოდს (I,12,86,3)... ობ: ეექე (II,4,32,4), ჰკეირ (II,29,238,4)... თემისნიშნადართულ ზმნებშიც გამოიყოფა ძველი და შედარებით ახალ წარმოების ფორმები. რომელთაც რიცხვი საკმაოდ დიდია. ცალკე ჯგუფს ქმნის თავისებურად წარმოებული (ერთჯვარი ნამიმღობარი) ზმნები, მაგ.: ა) მწუნარობს (I,189,445,3), მოსაწონარობს (II,113,980,4), მწუნხარობს (II,11,83,2). ბ) ხმარულობს (II,6,47,3). აშლილობს (I,198,523,3), წყინულობ (II,24,199,1)... გამოკველელია, რომ ამ უკანასკნელი (ბ) ჯგუფის ზმნები თავისი წარმოშობითა და ფუძეთა წარმოებით ახალია, არა უადრეს XII საუკუნისა³⁸.

ყურადღებას იქცევს პარალელურად არსებობა (ათიქმის თანაბრად) აწმყოს სტატიკურ ზმნათა მარტივთემიანი ფორმებისა და აღწერიითი წარმოებისა, რაც, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, XII საუკუნეიდან ჩნდება და განსაკუთრებით XVII—XVIII სს. ვრცელდება³⁹. მაგ.: ა) მარტივთემიანები: (მე) უყვარ (I,49,249,3), გინდი (I,24,38,3).

37 ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973, გვ. 178.

38 ი. ქავთარაძე, ერთი ტიპის ზმნათა ფუძისა და სახელზმნის წარმოების თაობაზე ბურჯა ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყ. მოამბე, I, 1961, გვ. 190—191.

39 ი. ქავთარაძე, ზმნის აღწერიითი ფორმების ორგანულით შეცვლის სიტორიიდან: იყე, XIV, 1964, გვ. 172; ლ. ბარაშიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში (საქანდ. დისერტ. ავტორეფერატი), თბ., 1956, გვ. 14.

ცნი (II,26,210,1), სრბი (I,131,42,4)... ბ) აღწერილი წარმოებისა: მიყ-
ვარხარ (II,11,82,4), ვდგევარ (I,38,155,2)... გვხვდება უჩვეულო:
გპკვირვარ (I,46,393,3), მგონივარ (I,13,93,1)...

უწყვეტლის მწყვიტის ფორმებიდან ყურადღებას იქცევს -ავ და -ამ
თემისნიშნაინი ზმნები. ისინი ძირითადად ორ ყალიბს ქმნიან: ერთია ელ-
ვიღ-ა ტიპი, მეორე — გაბედ-ე ვღ-ა. ანალოგიურია -მიღ და
-ემდ წარმოებაც (უმრავლესობას ამ უკანასკნელი აგებულების ზმნები შე-
ადგენენ. განურჩევლად პირისა და რიცხვისა). მაგ.: ვიტვირთვედი (II,
32.704,4), ნახვედა (I,178,353,1)... მკითხვედა (II,122,1061,4), გვხე-
დედა (II,32,262,3)... ესვემდი (I,44,371,4), დაისვემდა (I,5,22,3)...

-ვიღ, -მიღ ტიპის მაგალითები შედარებით ცოტაა და თითქმის ყველა
სტიბიექტურ მესამე პირს შეეფარდება. მაგ.: სწვიდა (I,174,321,3), შეჰ-
წერწყვიდა (II,123,1094,4)...

როგორც უნდა იყოს -ავ, -ამ თემის ნიშნების, ერთი მხრივ, -ე ვ, ე მ-აღ,
ხოლო, მეორე მხრივ, -ვ, -მ-ღ შეცვლის მიზეზი ძველ ქართულშივე (ფონე-
ტიკური, დიალექტური თუ ტრადიციული) პირველი სერიის მწყვიტებში, კერ-
ძოდ უწყვეტელში, ფაქტია, რომ ეს ფორმები პარალელურად იხმარება არჩი-
ლის ნაწერებში და, ალბათ, იმდროინდელ სალიტერატურო ქართულშიც.

წყვეტილში გვხვდება თითქმის ყოველგვარი წარმოების ფორმები.
მაგ.: 1. უნიშნო: მიველ (II,119,1023,1)... 2. -ე (—ეე) სუფიქსიანი: შეის-
წავლე (I,48,248,3), შეეჭიდე (II,21,172,4)... 3. -ეე ნიშნაინი: შევა-
ეე (II,91,783,1), შევიტყეე (II,54,464,1)... 4. ფუძედრეკადები:
გავაქცივეთ (II,74,643,1), მოვარბივე (II,54,729,1), 5. ნარევი ტი-
პისა: შევიძლე (II,82,709,3), შევიგნეთ (II,63,549,1)... 6. იღანარ-
თიანი: მივედით (II,33,278,1), მივეხედი (I,180,370,1)...

ცნობილი -ენ ინფიქსი, ძველი ქართულის მსგავსად, თავს იჩენს მრავ-
ლობით რიცხვში: ვიყენით (II,42,353,4), ეცადენით (II,79,683,1)...

ხოლმეობითი. დასტურდება როგორც პირველი, ისე მეორე ხოლ-
მეობითის სინთეზური ფორმები; მაწარმოებელი სუფიქსი. როგორც ყოველ-
თვის, ი-ა. მაგ.: I ხოლმ. აამებდის (II,60,523,4)... მოეადიან (II,
115,993,2)... II ხოლმ. ავაშენი (II,13,102,4), უთხრის (მან) — I.193,
488,3... არ გვხვდება ხოლმეობითის აღწერილი ფორმები ხოლმე ნაწილაკით.

თურმეობითები. I თურმეობითის წარმოება „არჩილიანში“ ახალი
ქართულისებურია, არსად გვხვდება -იეს, -იან დაბოლოებები, ყველგან -ია,
გვაქვს. -ავ და -ამ-იან ზმნებში თემის ნიშნები შენახულია. მაგ.: დაუ-
ჩავრავს (II,12,89,3)... ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნებაც ანლებურად
აწარმოებენ ამ მწყვიტს. მაგ.: მოვსულვარ (II,128,111,2), გალელ-
ხარ (I,209,621,2)... ორპირიანი გარდაუვალი: წავრთმევივარ (I,49,249,3),
მოუყრიხარ (II,34,281,1), დამტკიცებულა (I,240,75,7)...

აღსანიშნავია, რომ -ე ბ- თემისნიშნაინი ზმნები II თურმეობითში მოკლე
ფორმითაა წარმოდგენილი, რაც, როგორც ცნობილია, ანასიათებს აღმოსავ-
ლურ კილოებს. მაგ.: აღმეარა (ნაცვლად აღმეარებინა) (I,221,719,3);
მოეხვედრა (II,80,694,3), დაეწესა (II,88; 759,3)...

გარდაუვალი ორპირიანი ზმნები, როგორც წესი, საეტიკობად დაირთავენ
-ოღ-ს. მაგ.: მსმენოღა (II,7,7), უკუშლოღა (I,131,42,2)...

I კავშირებითი. აქაც ყურადღებას იქცევს - ავ, -ამ-ანი ზმნების ფორმები ევ-დ-ე, ემ-დ-ე ფორმულებით, რომელთათვისაც ამოსავალია უწყვეტლის ფუძე. გვხვდება ვ-ი-დ-ე. მ-ი-დ-ე დაბოლოებებიც. მაგ.: ვლესეველე (I,142,69,3), დაიმარხეველე (II,22,181,4), ნახეველეს (I,48,239,3)... იბემდეს (II,68,24,3), უზემდენ (II,4,32,4)... ექსთრგუნვილე (II,5,40,2), აშორვილე (I,187.433,4), როკვილეს (I,148,107,2)...

მყოფადის წარმოება. „XVII საუკუნისათვის მყოფადის მწკრივები ძირითადად უკვე ჩამოყალიბებულია, მაგრამ მყოფადის ფუნქციით კავშირებითი ჭერ კიდევ შეიძლება შეგვეხედეს“⁴⁰. უმთავრესად როული ქვეწყობილი წინადადების კონსტრუქციაში — როგორც დამოკიდებულ, ისე მთავარ წინადადებაში. მაგ.: „თუ ამოსწყდეს გლეხიკაცი, საქართველო დაძაბუნდა“ (II,73,627,4); „ვინცა აღზვავედეს, დაეცეს, ეს ასრე დაემართების“ (I,28,75,4); „ვინ საბრხე უვოს მოყვასსა, მთავარდეს დიდსა ვენებასა“ (I,77,74,2)...

გვხვდება ერთი სახეობის მყოფადის ფორმაც, რომელიც მიიღება მიმღეობითა და მეშეული ზმნით და „კატეგორიულს“ ანუ „აუცილებლობითის“ სახელით არის ცნობილი⁴¹. მაგ.: „ნაძლევი დავდვათ, გაჯობო მომცემი იყო დაბასი“ (II,10,76,3)...

ჩვეულებრივ კი მყოფადის ფორმები მოქმედებითა და დინამიკური ენეზითის თხრობითი კილოს ზმნების აწმყოსაგან არის ნაწარმოები ზმნისწინის დართვით, ისე როგორც ახალ ქართულში. მაგ.: ადგიტაცებს (I,77,64,2).. საშუალი და სტატეკური ზმნეზი მყოფადს აქაც ნასუსხები ფორმებით იწარმოებენ. მაგ.: იყნოსებს (II,1,4,4)...

ბრძანებითის სახეებიდან გვხვდება თითქმის ყველა შესაძლებელი ფორმა როგორც ძველი, ისე ახალი ქართულსა.

წართქმითი ბრძანებითი: ა) I სერიის ფუძისა: ევლტოლი (II,22,182,4), აქებლი (II,111,960,3)... ერიდებოლე (I,93,95,3)... უწყოლინ (I,201,553,2)... ბ) II სერიის ფუძისა: იყავნ (I,99,22,1)... ბძანე (II,111,85,4)... (წყალი) ნაყითა (I.61.350,4)... წაიწიოს (I.8.44,3). იუბნან (I,19,4,1)...

უკუთქმითი ბრძანებითი უხვად არის წარმოდგენილი ნუ, ნუ-არ ნაწილაკების დამატებით აწმყოს მწკრივზე. მაგ.: ნუ მწუხარობ (II,11, 83,2)... ნულარსკჰუნავ (II,11,83,2)...

„არჩილიანის“ ტექსტის არასრულმა მორფოლოკურმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ სახელურ და ზმნურ მორფემებს ძირითადად უკვე შექმნილი აქვთ ახალი ქართულის სახე, რაც თავისთავად მაჩვენებელია ქართული სალიტერატურო ენის გახალსურების იმ ტენდენციებისა, რომლებიც შემდგომ გააღრმავეს და სრულყვეს სულხან-საბა ორბელიანმა და დავით გურამიშვილმა.

⁴⁰ ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადის წარმოქმნის ისტორიისათვის ქართულში: თსუ ძვ. ქართ. ენ. კათედრ. შრ., 11, 1968, გვ. 65.

⁴¹ ი. ქავთარაძე, მყოფადის ერთი სახეობის ისტორიისათვის ქართულში: იყ, XI: 1960, გვ. 201.

თ ა მ ა რ ს ა ლ ა რ ი მ

ე ტ ი მ ო ლ ო გ ი უ რ ი დ ა კ ვ ი რ ვ ი ბ ე ბ ი

(ბ უ წ ი, ს რ ე ლ ი, ყ ე ე ე ლ ი, მ ო ქ ო ლ ვ ა, მ ო ჭ ა ჭ ვ ა)

აღგეთვის ზეობის (თეთრი წყაროს რაიონის) მკვიდრ ქართულეთა მეტყველებებაში დაღასტურებულა რიგი სიტყვებისა, რომლებიც სალიტერატურო ქართულისათვის ან საესეებით უცნობია ან განსხვავებული სემანტიკის მქონე. მათ შორის ზოგი იძლევა საფუძველს ეტიმოლოგიური ანალიზისათვის.

ბუწი. აღგეთურში ბუწი ზედსართავი სახელია და 'ძალიან ცოტას, ერთი ბეწუას' (მატყულს, თივას, ჩალას...) აღნიშნავს უარყოფის შემთხვევაში (უარყოფით წინადადებაში) („ბუწი ჩალა არა მქონდა რო საქონელი შემენახა“ პ. თონ.).

უფრო ადრე ბუწი (—ბუწვი?) 'ბლუჯა თმის' (ან 'ერთი ღერი ბეწვის?' შდრ.) აღმნიშვნელი სახელი უნდა ყოფილიყო (შდრ. ბუწვი² 'უხვირო თმა' გლ), რომელიც შემდგომ მსაზღვრელად იქმნა გამოყენებული მნიშვნელობის გაფართოებით (განზოგადებით).

ბუწ- (—ბუწვი?) ფუძის გავრცეებითა და ბ'ს დისიმილაციური დაკარგვით ჩანს მიღებული ბუწუწი (—ბუწ-ბუწი/-ბუწ-ბუწვი?), რომელიც ჩვეულებრივ მრავლობითში იხმარება: ბუწუწები 'თმები' (შდრ. გლ) („სირცხელით სულ ბუწუწები ჩამომივიდა!“ დ. იორამ; „სულ ბუწუწები დაიგლიჯა!“ ჩხ.).

სრელი. აღგეთურში „სვე“-ს (მკაში ერთ გავლაზე გატანილ ზაალს) სრელი¹ ჰქვია („მკაში ერთი კაცი ერთ გავლაზე თავიდან ბოლომდე გაიტანს ერთ სრელსა“. მაწ.) არსებითად ამავე მნიშვნელობით ('ვიწრო და გრძელი ყანა') იხმარება ეს სიტყვა ხევსურულში. ხევსურეთის სოფელ შატილში კი დიქსირებულია აგრეთვე გეოგრაფიული სახელი სრელოვანი¹.

აღგეთის ზეობის მთიულთა მეტყველებაში (და საერთოდ მთიულურში) სრელის მნიშვნელობით სრიალი იხმარება („მეის დროს, თონის დროს იტყვიან: ერთი სრიალი გავიტანეო“. მაწ.; მთქმელი მთაულთაში დაღასტურებულა ტოპონიმი სრიალ-სრიალი². სრიალი სრელი სახეცვლილი ფორმა უნდა იყოს: ი მასში განვითარებულია, ალბათ, -იარ/-იელ სუფიქსის ანალოგიით, რომელსაც მთაულეთში -იარ/-იალ კორელატი შეესატყვისება (შდრ. ბედნ-იარ-ი, მადრ-იალ-ი ცარ-იალ-ი და სხვ.).

ერთმა მანვენალმა გლახმა სრელი დაკუთხული თავთავის წიბოსაც უწოდა.

1 ა. კინქარაული, ხევსურულის თავისებურებანი. თბ., 1960, გვ. 196.

2 ცნობა მოგვაწოდა ლ. კაიშაურმა.

ს რ ე ლ ი'საგანაა ნაწარმოები ალგეთურშივე დადასტურებული სახელი ს რ ე ლ ა, რომელიც ნათესის ერთ მწკრივს ჰქვია („კართოფილის კვლევაში ათი ს რ ე ლ ა შემოვეყარეთ“. ჭორჯ.). ს რ ე ლ ა ზედსართავის მნიშვნელობითაც იხმარება; იგი 'ზოლიან ჭრელს' აღნიშნავს (შდრ. გლ.) [„საქონელი ზოგი ს რ ე ლ ა („ჭრელი“) არი“. საღრ.].

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ს რ ე ლ ა'ს გარდა შეტანილია სიტყვები: ს რ ე, რომელიც ს რ ე ლ- ფუძის ლ თანხმოვანმოკვეცილი ფორმა უნდა იყოს (შეიძლება — საქმე გვექონდეს მარტივ ფუძესთანაც), და კომპოზიტები: ს რ ე ლ ა-ს რ ე ლ ა, ს რ ე ლ-ს რ ე ლ ი ა ნ ი და ზმნისართი: ს რ ე-ს რ ე, რომლებიც აღმოსავლურ დიალექტებში და აღმოსავლეთიდან გამოსულ მწერალთა ენაში გვხვდება.

სალიტერატუროდ ქცეულ ს ე ე'სა და დიალექტური ს რ ე ლ ი'ს კონტამინაციით ჩანს მიღებული ს ე რ ე ლ ი, რომელიც უპირატესად იმერულის ლექსიკას ახასიათებს. მას ვხვდებით იმერეთიდან გამოსულ მწერალთა ენაშიც (შდრ. გლ.).

ყველა აქ განხილული სიტყვისათვის, რომელიც მნიშვნელობით „ზოლს“ უკავშირდება (აქ არ ვმსჯელობთ ს ე ე'ს შესახებ), ამოსავალი ჩანს ს რ ე ლ-ფუძე, რომელიც ორ მორფემიანი უნდა იყოს. თუ მასში -ელ ელემენტს დეტერმინანტ სუფიქსად მივიჩნევთ, მაშინ მარტივ ფუძედ დაგვრჩება ს რ, რომელიც შეიძლება რედუცირებული იყოს (ე ან ა ხმოვანდაკარგული). თუ ე'ს აღვადგენთ, მივიღებთ ს ე რ-ფუძეს, რომელიც უნდა გვექონდეს „სერავს“ ზმნაში და შეიძლება სახელში „სერი“ („სერს უწოდენ მიჯმედ წარზიდულს გორასა“; საბა).

აქ წარმოდგენილი მსჯელობიდან გამომდინარეობს, რომ სრელ-ფუძის თავდაპირველი მნიშვნელობა, რომელიც დღესაც ცოცხალია, „ზოლი“ უნდა იყოს.

ს რ ე ლ ა'ს, როგორც მებოსტნეობის ტერმინის, სინონიმია შ ა რ ი („სარლობის, პამიდორს, კომპოსტოს... შ ა რ ზ ე ვთესამთ“. ჩხ.; „ერთ შ ა რ წიწაკას ისე ასხია, რო ერთი ქილა წნილი ჩაიდება“. პ. თონ.; „ორი შ ა რ ი კართოფილი ამოვიღე და ნახევარი ვედრა ძლივს არის“. პ. თონ.).

შ ა რ ი შიგა ქართლშიც იხმარება 'ვაზის, ხეხილის, ბოსტნეულისა და ნისთ. ერთი მწკრივის' აღმნიშვნელად („ორი შ ა რ ი ყურბენი დაგვრჩა მოსაქრეფი“. სოფ. დისევი; ცხინვალის რაიონი).

სხვა ქართულ დიალექტებში მსგავსი ფუძე არ ჩანს.

შარ-ფუძე ქართული სერა'ის ზანურ ფონეტიკურ შესატყვისად გამოიყურება. თუმცა შარ- არაა გამოვლენილი ზანურში, მაგრამ საგულისხმოა, რომ დიალექტდება ზემო სვანურში (სადაც შეიძლება იგი ზანიზმს წარმოადგენდეს) იმავე 'ზოლი'-ს მნიშვნელობით („ფურ მეთეთვან შ ა რ ხაჭიმ ლეს-გარქა“ 'ძროხას მოთეთრო ზოლი გასდევს გვერდებში'; „შ ა რ ა ბარდან“ 'ზოლებიანი ნაჭერი')³.

ამგვარ ვარაუდს (შარ-ფუძის ანალიზს ქართულის დონეზე) დაბრკოლებას არ უნდა უქმნიდეს აღმოსავლური წარმომავლობის სახელი „შარა“ (გზატყვილი).

³ სვანური შესაღარებელი მასალა გამოვეყენეთ ენათმეცნიერებას ინსტიტუტში დაცული სვანურ-ქართული ხელნაწერი ლექსიკონიდან.

თუ ზემორე წარმოდგენილ ფუძეთა (სერ-, შარ-) დაკავშირება მცდარი არაა, შეიძლებოდა იმავე სემანტიკურ ველში შემოგვეტანა სალიტერატურო ქართული კუთვნილი და ძირითადად აღმოსავლურ დიალექტებში გავრცელებული ზმნა [და]შაშრავეს, რომელიც ორი მნიშვნელობით იხმარება: [და]სერავეს (მდრ. გლ.) („ქლიავს და ეშაშრამთ და დავაწყომთ შხეზე, გახმენა და განდება ჩირი“. მაწ.) და [და]ჩხვლეთს („წიწკა უნდა და ეშაშრო, წილი მაქ ჩასადები“ პ. თონ.).

შაშრავეს ზმნა დაკავშირებულია სახელთან შაშარი (მდრ. გლ.). შაშარი მკრელი იარაღია, რითაც ხდება სათანადო მოქმედება. რა აღნაგობისაა იგი? თუ შარი სერის შესატყვისია, მაშინ ხომ არ შეიძლებოდა სიტყვაში შაშარი დაგვენახა შარ- ფუძისაგან ნაწარმოები დანიშნულების სახელი, რომლის თავდაპირველი ფორმაც იქნებოდა სა-შარი (=სა-სერი), რომლის სა- მაწარმოებელიც ქართულში მოქმედი ასიმილაციური კანონზომიერების ძალით შეიძლებოდა შეცვლილიყო შა-დ. ამრიგად შაშარი — საშარი(?).

ახლად მიღებულ სიტყვაში (შაშარი) შესაძლოა დროთა ვითარებაში მოხდა მისი სემანტიკის დაირღილება, რაც თავდაპირველ ფორმაში (საშარი) ნათელი უნდა ყოფილიყო. ამ გარემოებამ შესაძლოა გზა გაუხსნა პირვანდელი შარავეს ზმნის დაკავშირებას იარაღის სახელ შაშართან და ამრიგად მის შეცვლას შაშრავეს ზმნით.

ყეყელი. ყეყელი ფიქსირებულია სოფ. პატარა თონეთში. იგი მსაზღვრელი სახელია და ნიშნავს 'ორად განშტოებულს, ორკაას' (ხეს ან ტოტს) („ყეყელი ტოტი აქ ამ ხესა“. პ. თონ.).

ყეყელის მსგავსად, ორის წყვილის აღმნიშვნელი სიტყვაა აგრეთვე ყეყარი, რომელშიც გამოიყოფა წყვილობის აღმნიშვნელი ყევე- ფუძე⁴. ეს ვერა ვეაქვს საანალიზო სიტყვაში, ამიტომ, თუ დაუშვებთ, რომ ყე- (—ყევე-?) შეიძლება აქაც „ორი“-ს აღმნიშვნელი იყოს, მაშინ სიტყვა რთული აკებულუბისა აღმოჩნდება და ასე დიშლდება: ყე-ყელ-ი, რომელშიც ეელ- წარმოადგენს ყე- ელემენტის მიერ საზღვრულ ფუძეს.

რადღა ეს ეელ-? მოსალოდნელია, რომ იგი ხის აღმნიშვნელი სიტყვა იყოს, რადგან „ყეველი“ ხის ან ტოტის მსაზღვრელად იხმარება; ეელის მსგავსი ასეთი სიტყვა კი არის ძელი, რომლის თავკიდურ აფრიატ მის ადგილას ვეაქვს სპირანტი ყ.

საბას თავის ლექსიკონში მოეპოვება სახელი ყეჭალი — 'კაპიანი ლუკმის ასალებად', რაც ორთითა ხის ჩანგალი უნდა იყოს. ყეყელი და ყეჭალი სემანტიკურად ერთმანეთთან ახლოს მდგომი სიტყვებია, რომლებიც ბგერობრივადაც ჰგავნან ერთმანეთს: პირველი მარცვალი (ყე-) მათ საერთო აქვთ, რაც ფრიად საგულისხმოა. რაც შეეხება მეორე სიტყვის ჯალ- ნაწილს, იგი ზანური ზუსტი შესატყვისი ჩანს (ჯალ⁵) ქართული ძელ- ფუძისა, რომელსაც ცვლილების შემდგომ ეელ- სახე მიუღია.

⁴ ი. ჭავჭავიძისილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937, გვ. 463.

⁵ არნ. ჩიქობავა. კანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 120; მდრ. И. Книшидзе. Грамматика мингрельского (инверского) языка, С.-Петербург. 1914. გვ. 027.

შიც (მაგ. ო-ჯ-ალ-ეში-ი)¹⁰. ყ ე ე ე ლ ი ს სინონიმია ო რ ყ ე ე ე ლ ი/ა („ო რ ყ ე ე ლ ი ხეა“. თონ.: „როცა გომს ვაშენებთ, ო რ ყ ე ე ე ლ ბოძებში გაუგდებთ თავებებსა“. თონ.; „ო რ ყ ე ე ე ლ ა ხეებზე გავდებთ ზოსა“ თონ.), რომლის არსებობის ფაქტიც ყ ე ე ე ლ ი ს შინაარსის დაჩრდილვის მაუწყებელია, ჩვენი ეტიმოლოგიისათვის კი — დამაჯერებლობის შემმატებელი.

მოქოლვა. მოქოლვა ნიშნავს საჯისათვის (საჯა — თუჯის მრგვალი ჭურჭელი ლავაშის ან პურის გამოსაცხობად; ხმარობენ მთაში წასული მწყემსებნი) ძირის დაფარვას, ძირის მალესვას წყალში ახელილი ნაცრით. საჯის მოქოლვა ხდება ცეცხლის ძალის გასანელებლად, რომ პური არ დაიწვას („მწყემსობაში პურს რო ვაცხობდით საჯზე, — ქვეიდან საჯს მოვქოლამდით“. მან.: „მოქოლვა ნაცრის წასმავა, მოქოლვა ვიცით საჯისა, რო პური არ დაწოს“. ჭორჯ.).

მოქოლავს ზმნა ერთ-ერთი წევრია ქოლ (-ქვალ) ფუძის შემცველი სიტყვებისა, როგორცაა: ჩაქოლვა¹¹, დაქოლვა, საქოლავი, აქოლვა, ამოქოლვა. ზოლო ორ სიტყვას (აქოლვა, ამოქოლვა — კედელში ღია ადგილის, მაგ., უყარო ჩარჩოს ამოშენება, ამოღობვა) უკავშირდება სემანტიკურად მოქოლვა'ვ, რომელიც საჯის ძირის ცეცხლისაგან დაცვას, იზოლირებას გულისხმობს. ამ შემთხვევაში „მოსაქოლავი“ მასალა ნაცარია და არა ქვა. შდრ. შ. კარს მოქოლავს („თიულემა იციან: „ქარები მოქოლეთ!“ ქარები მოხურეთ“. ტბ.).

ამავე ქოლ-ფუძის გარკეცებით¹² უნდა იყოს მიღებული აღმოსავლურ ენოებში, მათ შორის ალგეთურ მეტყველებებშიც, გავრცელებული გამოთქმა „ქოქოლას (←ქვალ-ქვალას?) აყრის“ 'ხელების მოძრაობით გამოხატავს რაღაცის მიყრას ვისთვისმე (ვისაც ციხხავს)'. ქოქოლას მიყრა ჩვეულებრივ თანხლებულია „მეხი კი დაგაყარე!“-ს ან „ჩაგტიტე!“-ს თქმით. ეს ექსტიკულაცია ჩაქოლვის აქტის (ჩასაქოლავად განწირულისათვის ქვების მიყრის) გამოხატვას უნდა წარმოადგენდეს.

ქოლ- ფუძისეულ „აქოლვა, ამოქოლვა“-სა და მთიულურ (ყარას) „მოქოლვა“-ს გვერდით არ შეიძლება არ მოვიხსენიოთ ალგეთურ მეტყველებებში გავრცელებული ქულ- ფუძის შემცველი ზმნა „ქულავს“. დაქულვა 'დაფარებას, დახვევას, დაგმანვას' ნიშნავს („რო დაფარებენ“. გოლო; „თავის სიროებს დაქულვამთ ხომე, როცა ბრიგადელი დაგვიძახებს“. გოლო.).

როგორც ვხედავთ, ქოლ- და ქულ- სემანტიკური ერთიანობის მქონე ფუძეებია.

მოჭაჭვა. მოჭაჭვა ახლად გაცემებული ყველის მაგრად მოწურვაზე იძქმის („ყველი ისე მოვჭაჭე, რო შრავი სულაც არ ვაჭყოლაა“. პ. თონ.). გაჭაჭვა კი ნიშნავს: ა. ცხიმის საესებით გაცლას (რძისათვის) („ჩემი მეზობელი ისე მოჭაჭამს რძესა, რო იმისი მაწონი არც კი იჭმევა“. პ. თონ.); ეს სეპარატორი ისე სჭაჭამს რძესა, რო უღონტო ცხიმიც კი არ გასდევს“. პ. თონ.). ბ. ფქვილის ძალიან გაცრას („ისე გაუჭაჭია, რო მთელი ქატო გაუყოლებიაა“. პ. თონ.).

¹⁰ შდრ. ი. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიური ისტორია, II, ტფ. 1934, გვ. 309—310, 476; შდრ. И. Кушунидзе. დასახ. ნაშრომი, გვ. 411.

¹¹ არნ. ნიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. 1942.

გვ. 14.

¹² შდრ. შანძვე, ქართული ენის გრამატიკა, I, თბ., 1952, გვ. 88.

სოფ. პატარა თონეთში ცალ მუქს კ ა ჳ ე ი 'ც ჰქვია („ერთი კ ა ჳ ე ი ძლივ ამოვიღე ერთ ძირ კართოფილზე“. პ. თონ.).

შესაძლოა, მოჰკავა თავდაპირველად მხოლოდ ყველის მოწურევაზე ითქმობდა, როცა მას სახელდახელოდ მუქით ანუ კ ა ჳ ე ი თ წურავდნენ; მოჰკავე ა'ც შეიძლება აქედან იყოს წარმომდგარი ვინის ჩაყარდნით: მოჰკავე ა ვ ს → მოჰკ ა ჳ ა ვ ს(?).

შემოკლებათა ბაზსნა

აღგეთური — აღგეთის ხეობის ქართლური.

გლ — ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, პროფ. არნ. ნიჟოზავას პაერთო რედაქციით, ტ. I—VIII, 1950—1964 წწ.

დ. იორამ. — დ. ი. იორამაშვილი, ქართლურის კარგი მკოდნე თბილისელი დიასახლია, დედ-მამით ქართლელი.

საბა — სულხან-საბა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. იოსებ ყიფშიძისა და პროფ. აკაკი შანაძის რედაქციით, ტფილისი, 1928.

მთ. — მთიულური კილო.

გოლთ. — სოფელი გოლთეთი.

თონ. — სოფელი თონეთი.

მაწ. — სოფელი მაწევანი.

პ. თონ. — სოფელი პატარა თონეთი (ყოფ. დვალთა).

სალრ. — სოფელი სალრაშენი.

ტბ. — სოფელი ტბისი.

ხხ. — სოფელი ჩხიკეთა.

ჭორჭ. — სოფელი ჭორჭიაშვილი (ყოფ. დიდი ენაგეთი).

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ქიქვიტაძემ)

თინათინ ცაიტიშვილი

ძველი ქართული ენის ლექსიკონიდან

აეროვან-ი ხუროთმოძღვრული ტერმინია. ამ სიტყვით ეზეციელის წიგნში აღნიშნულია შენობის, კერძოდ ტაძრის, საზეიმო შესასვლელის (პორტალის, კარიბჭის) კოლონადებით შემოზღუდული არე, წინკარი, ტალანი, რომლითაც კარიბჭე უკავშირდება მთავარ შენობას, მისი ბერძნული შესატყვისია ἔμψιον (წინკარი, პორტიკი).

ა ე რ ო ვ ა ნ ი ძველი ქართულისათვის იშვიათი სიტყვაა. ძველ ტექსტებში სამიოდე მაგალითი დაიძებნა და სულ სხვა შინაარსს გადმოსცემს (სანდომიანი, სასიამოვნო, ჰაეროვანი: „ა ე რ ო ვ ა ნ ი ქმნა პირი მისი (სინ. მრავ. 114,12); ისწაოს თავისყოფა მობუცებულთა და ა ე რ ო ვ ნ ი ს ა პირისა მობუცებულთა (კომ. I, 116,4); ვითარცა ღრუბელი ა ე რ ო ვ ა ნ ი, დღეს ქუხს ეკლესიასა (ეზრა; 158,2).

საბა ორბელიანისა და ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში ეს სიტყვა არ დასტურდება. საბას დამოწმებული აქვს მხოლოდ ამ ძირიდან ნაწარმოები ა ე რ ო ვ ნ ე ბ ა (ყვითლმობხდომილი სახოვნება).

ა ე რ ო ვ ა ნ ი არქიტექტურული ტერმინის მნიშვნელობით იხმარება მხოლოდ ეზეციელის ტექსტში. წიგნის ავტორი დაწერილებით აღწერის განახლებულ იერუსალიმის ტაძრის პროექტს (თ. 40). პირველად აღწერილია ტაძრის პორტალი, ანუ კარიბჭე, რომელიც რთული არქიტექტურული ნაგებობაა თალისებრი გადახურვით. თალის ქვეშ, კარიბჭის ორივე მხარეს, კოლონადებში, განლაგებულია გარკვეული დანიშნულები, სხვადასხვა ფორმისა და მოცულობის სადგომები ოთახებივით (ელამი, თქ, კრეტსაბმელი). თითოეული მათგანი ერთმანეთს და ყველა ერთად მთავარ შენობას (ტაძარს) უკავშირდება წინკარის, ტალანის მეშვეობით, რომელსაც საკუთარი გადახურვა არა აქვს. სახელიც ამ ნიშნის მიხედვით აქვს შერჩეული: ა ე რ ო ვ ა ნ ი ო (ალბათ, ჰაერიანი, დაუხშავი) || უ ს ა რ თ უ ლ ო ო (უჭერო, უსახურავო)¹ || უ რ თ ა ვ ი ო (უჭერო, უსახურავო)²: „და განზომა... უ ს ა რ თ უ ლ ო ო და ა ე რ ო ვ ა ნ ი (უ რ თ ა ვ ი ო) იგი ელამისაჲ“ (ეზეკ. 40,14); „და განზომა... უ ს ა რ თ უ ლ ო ო იგი ბჭისა მის გარეშე უსართულოდმდე ელამისა ბჭისა მის შინაგანისა“ (ეზეკ. 40,15). ა ე რ ო ვ ა ნ ი იმდროინდელი მკითხველისთვისაც ნაკლებადგასაგები ტერმინი ყოფილა, ამას მოწმობს თვითონ ტექსტი: ჯერ ერთი, ზემომოყვანილ მაგალითში ἔმψιον-ის ბაღდად ორი სიტყვაა — უ ს ა რ თ უ ლ ო ო და ა ე რ ო ვ ა ნ ი. მეცხრამეტე მუხლში კი ა ე რ ო ვ ა ნ ი განმარტებულია უ ს ა რ თ უ ლ ო ო სიტყვით: „და განზომა სიერტყ იგი ეზოჲსაჲ მის ა ე რ ო ვ ნ ი ს ა მისგან ბჭისა შინაგანისა გარეშე უ ს ა რ თ უ ლ ო ო დ მიმართ,

1 ს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული, წ. 1, თბილისი, 1966.

2 ნ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961. საბას მიხედვით, უ რ თ ა ვ ი აღნიშნავს 'სართულს', ე. ი. კერს, სახურავს. საბასეული განმარტება, რომელიც ემყარება ეზეციელის ტექსტს, (40,14) მართებული არ ჩანს. კონტექსტით და პარალელურა წაკითხვებით უ რ თ ა ვ ი 'უსახურავოს' ნიშნავს. თვითონ სიტყვის წარმოებაც ამავე მიუთითებს: უ-რთ-ავ-ი, შდრ. სა-რთ-ულ-ი (=სახურავი).

ესე იგი არს, ა ე რ ო ვ ა ნ ა დ ბჰისა მის“ (ეზეკ. 40, 19) წ. ადვილი შესაძლებელია, განმარტება აშიაზე იყო და შემდეგ, დროთა განმავლობაში, შევიდა ძირითად ტექსტში. წ რ ე ლ ა ე ც ი ს უ ს ა რ თ უ ლ ო ს, ა ე რ ო ვ ა ნ ს ლ-ში ყოველთვის შეესატყვისება უ რ თ ა ე ი. მაშასადამე, წინკარის, ტალანის, სტოას მნიშვნელობით ძეგლში სამი სიტყვა იხმარება — უ ს ა რ თ უ ლ ო, ა ე რ ო ვ ა ნ ი, უ რ თ ა ე ი.

თავის მხრივ ბერძნ. τὸ ἀίμα (‘წინკარი’, ‘ტალანი’) ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს ἡ αἵμα, αἵματι სიტყვებს, რომელთა მნიშვნელობაა ‘სუფთა ჰაერი’, ‘მოწმენდილი ცა’, ‘ღია, სუფთა ჰაერზე’ ფიქრობთ, ბერძნულში. როცა ფუძე ახალი შინაარსით დაიტვირთა, სიტყვამ ფორმაც იცვალა: ἡ αἵμα (სუფთა ჰაერი...) — τὸ ἀίμα (‘წინკარი, პორტიკი’, სიტყვა-სიტყვით ‘ჰაეროვანი’, ‘ჰაერიანი’, ‘დაუხშავი ადგილი’).

ქართული ა ე რ ო ვ ა ნ ი ბერძნულის კვალობაზე შექმნილი ტერმინი ჩანს, ἡ αἵμα-ს მიხედვით შექმნილი: აერ-ოვან-ი (ჰაერიანი).

ა ე რ ო ვ ა ნ ი მარჯვე არქიტექტურული ტერმინია. რომელიც დღეს შეიძლება გამოვიყენოთ უფრო პორტიკის, სტოას, ან ატრიუმის ნაცვლად, ლათ. atrium და ბერძნ. αἵμα სავროთ ძირისა და წარმოშობის სიტყვები ჩანს.

არიელ||არიელ-ი საკურთხეველს, სამსხვერპლოს აღნიშნავს. კერძოდ, საკურთხევლის ზემოთა ნაწილია, საიდანაც იწყება მსხვერპლის შეწირვის ცერემონიალი. გვხვდება მხოლოდ ეზეკიელის წიგნში: „ესე სიმაღლეს საკურთხევლისაჲ მის სიღრმითგან წიაღისა მისისაჲთ სალხინებელად დიდად მიმართ ქუემო კერძო წყროთ ორით და სიერეს წყრთა ერთ... და არიელი (არიელი ლ) წყრითთა ოთხ და არიელითგან (არიელითგან ლ), ვიდრე ზემო რქათამდე წყრთა ერთ; და არიელი (არიელი ლ) ათორმეტ წყრთა სიგრძით წყრთად მიმართ ათორმეტად ოთხ კედლად, ოთხთავე კიდეთა მისთა“ (43, 14—16).

არიელი ებრაული სიტყვაა אֱרִיֵּל (har'el)³. ებრაული ბიბლიიდან იგი უთარგმნელად გადასულია სირიულსა (h'rā'el) და ბერძნულში τὸ ἀριήλ, შდრ. სომხ. արիელ, რუს. самъи жертвенник; ქართული არიელი, შესაძლებელია, სირიულ-ებრაულ გზასაც გულისხმობდეს და ბერძნულსაც. გელათური ვერსიის არიელი ბერძნ. ἀριήλ-ის ბიზანტიური წაკითხვის შედეგია (η>ი).

არიელ||არიელი-ის საბასეული შესატყვისია არილი (‘დასასვენებელი სიწმიდეთანი’). არილ სიტყვას საბას ლექსიკონის ორ ხელნაწერში (Ca) რომ არ ახლდეს დამოწმება ეზეკიელის წიგნის ზემომოყვანილი ადგილისა, მაშინ ნაკლებ სარწმუნო იქნებოდა, რომ საბას არილი ჩვენი ტექსტის არიელ||არიელია. საბას მიერ დამოწმებული ტექსტი იგივე ეზეკიელის

³ მ. სკაბალანოვიჩის, ვ. გუზნიუსისა და გ. ფორერის მიხედვით აღნიშნავს ‘საკურთხეველს’, ‘სამსხვერპლოს’. მათივე ვარაუდით, har'el კომპოზიტია და შეიძლება შედგებოდეს სიტყვებისაგან მთა ღმრთისა. მ. სკაბალანოვიჩის აზრით, შესაძლებელია, ნიშნავდეს ‘კერას ღმრთისას’. არიელ||არიელი საკუთარი სახელიცაა. ვ. გუზნიუსით საკუთარი სახელი ასე დაწვრილებია: ლომი ღმრთისა (М. Скабапанович. Кн. пр. Иезекииля: Толковая Библия. т. 6. გვ. 508; Gesenius W., Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament, Leipzig, 1915; Fohrer Georg, Ezekiel Ha:dbuch zum Alten Testament, herausgeben von Otto Eissfeldt, vol. 13, Tübingen, 1955.

ტექსტია, მხოლოდ არ იელ || არ ილი ს ნაცვლად გვაქვს არ ილი: „და არ ილი წყრათათა ოთხთა და არ ილით გან ზედა კერძო რქათასა წყრათა და არ ილისა წყრათათა ათორმეტათა“ (ეზეკ. 43,15).

საინტერესოა, ეზეკიელის წიგნის რომელ ხელნაწერში შეხვდა საბას არ იელ || არ ილი სიტყვა არ ილი ფორმით; ცნობილია, რომ იგი იყენებდა ბიბლიის გელათური ვერსიის ნუსხას (საბას ლექსიკონში დამოწმებული სიტყვების შედარება ეზეკიელის წიგნის რედაქციებთან ამ მოსაზრებას უჭერს მხარს). ჩვენს ხელთ არსებული გელათური ბიბლიის ნუსხასა (A 1108) და მის ბეჭდურ გამოცემაში (ვახტანგის ბიბლია) ყველგან არ ილი ფორმა გვაქვს. შესაძლებელია, არ ილი თვით საბას კონიექტურა იყოს. იქნებ ამოსავალი საბას გასწორებისა ქართული არ ილია, რომელიც დღესდღეობით ხევსურულს შემოუნახავს და 'მზის შუქს, მზის ციალს' აღნიშნავს. ფაქტიურად ამ ორ სიტყვას თითქოს არაერთი სივრთო არ უნდა ჰქონდეს. უბრალოდ გვაქვს ერთნაირი ბგერითი შედგენილობის ორი სიტყვა, რომელთაგან ერთი გარკვეული ფონეტიკური პროცესის შედეგადაა მიღებული: <მ:ჩ:ს> <არ იელი> <არ ილი> <არ ილი (ორი ერთნაირი ბგერიდან ქართულში ჩვეულებრივ ერთი იკარგვის)>, მეორე ხევსურული არ ილია.

რაკი საბა წყაროს უთითებს, ხომ არ აჯობებდა საბას ლექსიკონში არ ილი ს ნაცვლად არ ილი შეტანილიყო (ცხადია, წყაროს ჩვენების საფუძველზე).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ებრაული წარმომავლობის არ ილი (საბას ლექსიკონისეული ფორმა) გაიგივებულია ხევსურულ არ ილი თან. ლექსიკონის მიხედვით არ ილი სიტყვას ორი მნიშვნელობა აქვს: 1. „დასასვენებელი სიწმიდეთანი“ (საბა), 2. კუთხ. (ხევს.) მზის შუქი რამეზე დამდგარი (ბ. გაბ.). ტუტილის კიდურთ ნისლი დგა, არ ილი ს გაიგდებს მზასა (ბ. გაბ.). ცთომილის სხივებს ზეთაეი მთისა შეემოსათ უცხო არ ილი თ (ყ. გამსახ. თარგმ.)⁴. ამ განმარტებიდან გამოდის, რომ ერთი და იგივე სიტყვა (არ ილი) ორი მნიშვნელობით იხმარება ქართულში. ფაქტიურად გვაქვს ორი, ბგერობრივ ამჯერად ერთნაირი, მაგრამ წარმომავლობითა და სემანტიკით სხვადასხვა, სიტყვა, რომელთა გაიგივება მიზანშეწონილად არ გვეჩვენება. გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად აჯობებდა ამ სიტყვათა ცალ-ცალკე მითითება (როგორც ეს სხვა მსგავს შემთხვევებშია ამ ლექსიკონში): არ ილი¹ (<არ ილილი<არ იელი> 'დასასვენებელი სიწმიდეთანი'. არ ილი² კუთხ. ხევს. 'მზის შუქი რამეზე დამდგარი'.

ხევსურულის გარდა ქართული ენის სხვა დიალექტებში არ ილი არ დასტურდება. არა გვაქვს მისი შესატყვისი მეგრულ-ჭანურსა და სვანურში.

ეზეკ. — წინაწარმეტყველება ეზეკიელისი. (Ier. 11; RI—1).

ტ — ეზეკიელის წინაწარმეტყველების ომერ-იერუსალიმური ხელნაწერების შემცველი რედაქცია.

ქ — ეზეკიელის წინაწარმეტყველების გელათური ევრსია. (A 1108).

⁴ ს.-ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული, 1.

⁵ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი, 1950.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულმა შ. რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენმა კომისიამ)

არამ მარტიროსოვი

სუფიქსებით წარმოქმნილ სახელთა ერთი ჯგუფი ძველ ქართულში*

სიტყვაწარმოება ყველაზე მნიშვნელოვანი საშუალებაა ენის ლექსიკური შედგენილობის გამდიდრებისათვის. ახალი სიტყვების დიდი ნაწილი, რომელიც წარმოიქმნება ეკონომიკის, კულტურისა და მეცნიერების განვითარებასთან ერთად, ჩვეულებრივ იწარმოება ენაში არსებული სიტყვებისა და ფუძეების ბაზაზე მათი სემანტიკისა და მორფოლოგიური სტრუქტურის შეცვლის გზით. წარმოქმნა ჩვეულებრივ აფიქსების (მორფემების) მეშვეობით ხდება, რითაც, როგორც ცნობილია, სიტყვაწარმოება (დერივაცია) ჰგავს სიტყვათა ცვალების მეორე სახეს — მიმოხრას (ფლექსიას).

სიტყვაწარმოების მოქმედი წესები აწესრიგებენ ახალი ლექსიკური ერთეულების წარმოქმნის საშუალებათა ხმარება-გამოყენებას. ისინი მჭიდროდ დაკავშირებულია ენის განვითარების შინაგან კანონებთან, რომლებიც განსაზღვრავენ ენის გრამატიკული და ლექსიკური წყობის ხასიათს.

ფორმის მიხედვით სიტყვაწარმოება ქართულში ორი სახისაა: სუფიქსური და პრეფიქსულ-სუფიქსური. ინფიქსური წარმოება ქართულმა არ იცის, მისთვის არც ოდენ-პრეფიქსული წარმოებაა დამახასიათებელი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ გამოწაკლის¹.

ლექსიკურ-სემანტიკური დახასიათების მხრივ გამოიყოფა ნაწარმოებ სახელთა შემდეგი ჯგუფები: კნინობითი, ქონებისა, უქონლობისა, წარმომავლობისა, აბსტრაქტული, დანიშნულებისა, წინა ვითარებისა, ხელობისა, რიგობით-წილობითი, გეოგრაფიული და ხარისხისა².

ყოლა-ქონების გამოხატეული სახელები სუფიქსურ წარმოებას განეკუთვნება. ამ სემანტიკური ჯგუფის სახელთა წარმოსაქმნელად გამოყენებულია -იან, -იერ, -ოვან, -ოსან, -ედ, -ა, რომელთაგან ზოგი შედგენილობით მარტივია (ერთი სუფიქსისაგან შედგება): -ა, -ედ, ზოგი კი — რთული (მიღებულია ორი აფიქსის შეერთებით): -ი-ან (—ივ-ან), -ი-ერ (-ივ-ერ)...

ამ სუფიქსების მნიშვნელობა ძირითადად ერთნაირია, მაგრამ ისინი სიტყვებს ჩვეულებრივ სხვადასხვა ფუძისაგან აწარმოებენ. მიუხედავად ამისა, მსგავსი ფუნქციური დანიშნულების გამო ზოგჯერ მაინც გვხვდება ეარიანტული ფორმები, როცა განსხვავებული სუფიქსები ერთნაირი მნიშვნელობით ერთი და იმავე ფუძის საწარმოებლად გვევლინება.

* ეს სტატია ერთი ნაწილია ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 1954 წლის გვეგით შესრულებული თემისა „სიტყვაწარმოება ძველ ქართულში“. იბეჭდება ახალი მასალების დამატებით.

1 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბილისი, 1953, გვ. 127.

2 იქვე.

ამჟამად ქართულ სალიტერატურო ენაში დასახელებული სუფიქსები ერთნაირად გავრცელებული და ერთნაირად პროდუქტიული სუფიქსები არაა. მათ შორის პირველ რიგში გამოსაყოფია ყველაზე პროდუქტიული -იან სუფიქსი, რომელიც ძირითადი მნიშვნელობით შენახულა ქართული ენის განვითარების მთელს მანძილზე. სხვა მაწარმოებლები კი ამ თვალსაზრისით მეტნაკლებად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ზოგი (მაგალითად, -ოვან და -ოსან) შეზღუდული ხმარების გამო ამჟამად ნაკლებპროდუქტიული ან არაპროდუქტიულია, ზოგი კი (-ელ) გადმონაშთის სახით გვხვდება რამდენიმე სახელში, როგორც ფუძეს შეხორცებული მკვდარი სუფიქსი. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ხმარება-გამოყენების მხრივ ყოლა-ქონების გამოჩატველ სუფიქსებს სხვადასხვა ღირებულება აქვთ აგრეთვე ძველ ქართულში.

1. ძველ ქართულში -იან სუფიქსი ორი ვარიანტით გვხვდება: -ევან—იან. ძირითადი და ამოსავალი სახეობაა -ევან. სიტყვაწარმოებისას თანამედროვე სალიტერატურო ენაში იგი სულ არ არის გამოყენებული და არც მისგან ძველად წარმოქმნილი სახელებია ამჟამად შემორჩენილი. -ევან წარმოშობით რთული შედგენილობისაა, მიღებულია -ევ-ან-ისაგან³, რაც კარგად ჩანს ზოგი სახელის ანალიზიდან.

მწი(ნ)კულ-ევან — ქუქუიანი: ემოსა სამოსელი მწინკულევანი: O, ზაქ. 3,34; ცოდვილი არნ წინაშე ღმრთისა მწინკულევან და სულმყრალ: მ. სწ. 57,32.

საწარმოებელი ფუძეა მწი(ნ)კულ, რომელიც უ-მწიკლ-ო-შიც დასტურდება: იყვნეს მკედარნი იგი კაცი მწიკულნი და ბოროტნი: Sin-11,143; გამოპრტხეს... მწინკული იგი: I, ეს. 4.4...

მწიკულ-ში -ულ სუფიქსს გამოყოფენ; შდრ. მეგრ. წიკ-უნ-ს „სერის“, წიკვილ „დასვრილი“⁴.

სახარულ-ევან: რომელმან დააშენა ბერწი სახლსა შინა მხარულად, ვითარცა დედაჲ, შვილთა მიერ სახარულევანი: ფსალ. 112,9 (შდრ. სახარულ ვექმენ მტერთა: მ. ცხ. 143)...

ნაკულ-ევან: არარაჲ უკმს სიბრძნე ნაკულევანსა გონებითა: O, იგ. სოლ. 18,2... (შდრ. იშვის კაცი სულელი და ნაკულელი გონებითა: მ. სწ. 310,16)...

-ევან// -იან სუფიქსი არსებით სახელთაგან ზედსართავებს აწარმოებს ყოლა-ქონებისა და თვისების მნიშვნელობით. ამ სუფიქსის დართვა, როგორც წესი, იწვევს საწარმოებელი ფუძის კუმშვას და კვეცას: წამალი — წამლეანი/ წამლიანი, ნიშანი — ნიშნიანი... თიჯა — თიჯიანი და სხვ.

ქვე-ევან — ქერცილიანი: რომელ არიან თევზთაგანნი ანუ არა ქეცეანნი. ანუ არა უქეცონნი: ექუს. დღ. 81,17; შდრ. ვერ მოიღონ ერთი ქეცი ბოლოჲსა მისისაჲ: M, იობ. 40,26...

³ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942, გვ. 89.

⁴ ზოგი მაგალითი წარმოდგენილი გვაქვს ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ საილუსტრაციოდ დამოწმებული მასალებიდან. ასეთ შემთხვევაში ძველთა შემოკლებანი დატოვებულია ისე, როგორც ეს ამ ლექსიკონშია გატარებული.

⁵ არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 89.

კაშენ-ეან — სევილიანი: სხუაჲ არნ სიზმარი მათი და სხუაჲ არნ კაეშენე-ანთაჲ მათ: გრ. ნოს. კაც. აგებ. 174,4; შდრ. თანა-ლმობაჲ ფრიაღ აღუსუბუქებს კაეშენსა განსაცდელთასა: A—92,261...

ლარ-ეან — სიმიანი: გან-მცარყუნა გონებაჲ მყურვალეებისაჲ შთასადინეღმან მან ლარეანმან: გრ. ნოს. კაც. აგებ. 227,21; შდრ. კორკი... არს ესე ვითარცა სტყრი, კმისა გამომცემელი ლართაგან: ექუს. დღ. 159,3.

ნიშენ-იან — იყო უნიშნოჲ იგი ლაბანისა, ხოლო ნიშენიანი იგი იაკობისა: დაბ. 30,42.

ბუგრ-იან — უკუეთუ შუეს ძე ბუგრიანი: პხ, ეზეკ. 18,10.

თიქ-იან — ნახჭნი ფერკთანნი არაოდეს თიქიანი ექმნებთან სლვასა მათსა: ხანძთ. კბ₁₃...

-ეან და -იან გვხვდება პარალელურადაც ერთი და იმავე ფუძის საწარმოებლად:

წამლ-ეან // **წამლ-იან** — დაჰყარე მტერსა კრავი კბენილი უწყალოდ კბილთა მათგან წამლეანთა: სას. პოეზ. უგ.; მესროდის ჩუენ მტერი ისრითა მისითა წამლეანიოთა: მ. სწ. 144,12 — ქუეწარმავალთა წამლიანთა: მ. ცხ. 427.

მარილ-ეან // **მარილ-იან** — მარილეან არს ქუეყანაჲ ჩუენი: მ. ცხ. 361 — დაეშენოს... ქუეყანასა შინა მარილიანსა: პხ, იერემ. 17,6.

თავქელ-ეან // **თევქელ-იან** — ვკუერნებდი ოდესმე უძლურსა თავქელეანსა (var. თავქელეიანსა): გრ. ნოს. კაც. აგებ. 173,23.

-ეან // -იან სუფიქსი აღნიშნავს აგრეთვე წარმომავლობას ან ვისიიმე მიმღევრობას. ვარაუდობენ, რომ წარმომავლობის გამოხატვა ამ სუფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო, საიდანაც შემდეგ განვითარდა გაგება კუთვნილებისა და ვისიიმე მიმღევრობისა⁶.

ქრისტ-ეან // **ქრისტ-იან** — ქრისტეანე ვართ: ფლკტ. 149,19; სასოე-ბაჲ ქრისტეანეთაჲ... შეჰვედრა: ხანძთ. გჱ — იქმნა იგი ქრისტიანე: შუშ. XI,8.

აგარ-ეან — მიქსენ მე... აგარენათაგან: სას. პოეზ. შ.

ზეროდ-იან — მი-ვისიმე-ავლინეს მისა ფარისეველნი და ჰეროდეიანი. მრკ. 12,13 (შდრ. ორმაგი წარმოება: მიავლინნეს მოწაფენი მათნი ჰეროდეიანელთა თანა: მ. 22,16).

ქართული -ეან // -იან-ის იდენტური საწარმოებელი სუფიქსი სომხურსაც მოეპოვება *კან*-ის სახით, რომელიც *ხან*-ისაგან მომდინარედ ითვლება. იგი რამდენიმე დანიშნულებით იხმარება. ძირითადად არსებით სახელთაგან აწარმოებს ზედსართავეებს რისამე ქონების ან თვისების მნიშვნელობით: მაგ.: *ხრკხეღ-კან* (ორენიანი); *ჩხნეღმ-კან* (ხუთფრთიანი), *ხიჯიღ-კან* (სამტოტიანი) და სხვ. აღნიშნავს ვისიიმე მოძღვრების ან საქმის მიმღევრობას (*ღხნჩნ-კან*, *შჩიღიჩნ-კან*) და, რაც მთავარია, იხმარება მრავალ გვარის სახელებში ამა თუ იმ ტომისა თუ გვარის შთამომავლობის გადმოსაცემად⁷; მაგ.: *აგამ-კან*, *შამჩიკინ-კან*, *ჩნიონ-კან* და სხვ. ამ ტიპის გვარებში სათანადო სუფიქსი ზოგჯერ შერჩენილია გრაბარისეული მრავლობითი რიცხვის ფორმითაც: *-ხანღ-*

⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 124.

⁷ ი. ა. შირიქიანი, ჯაიფი ქეღიქი წაიჯანსი კაღიქი (ისტორიული), ერევანი, 1955, გვ. 319—320.

(სახ. ბრ.), -ხან-ყ (ნათ. ბრ.), მაგ: *ყინონ-ხან-ყ—ყინონ-ხან-ყ, ჭარყან-ხან-ყ—ჭარყან-ხან-ყ—ჭარყან-ყან* (შდრ. ქართ. ოთარა--ან(ნ)-ი←ოთარა-ან-ნ-ი←ოთარა-ან-ნი-ი←ოთარა-ან-თ⁸).

ქართული და სომხური სუფიქსების არა მარტო მატერიალური, არამედ ფუნქციური მსგავსება აშკარაა, რამაც აღრევე მიიქცია მკვლევართა ყურადღება. ქართველურ სატომო სახელების სტრუქტურის კვლევასთან დაკავშირებით ს. ჭანაშიამ გაარკვია, რომ -იან არის ქართველურ ენებში ფართოდ გავრცელებული სუფიქსი, რომელსაც შემდეგი ფონეტიკური ვარიანტები მოეპოვება: -ან, -ი-ან, ო-ან, -ო-ვ-ან, -ე-ვ-ან. მისი პირვანდელი და უძველესი ფუნქციაა კრებითობა, რაც ნათლად ჩანს ქართველურ გვარისსახელებში. ავტორის დაკვირვებით, -ან დაბოლოების მქონე გვარები საკმაოდ ძველია (დადასტურებულია XI—XII საუკუნეებიდან) და ყველაზე კარგად სენათშია დაცული: მარგველ-ან (ქართ. მარგველაშვილი), ფირცხელ-ან (ქართ. ფირცხელაიშვილი, ფიცხელაური), წულუკი-ან (ქართ. წულუკიძე, მეგრ. წულუკია) და სხვ.

ქართულ გვარისსახელებში სათანადო სუფიქსი -იან სახითაა წარმოდგენილი: ბაგრატუნ-იან-ი, ავალ-იან-ი, კახ-იან-ი (შდრ. კახაძე, კახაშვილი), ქურდი-იან-ი (შდრ. ქურდაძე), ორბელ-იან-ი (შდრ. ორბელიაშვილი) და სხვ. იგი გამოყენებულია აგრეთვე შტო-გვარისსახელებში, რომელთა წარმოება საყოველთაოდ გავრცელებულია მთელს აღმოსავლეთ საქართველოში: ციცი-იან-ი (ციციშვილები), ჭავჭახ-იან-ი (ჭავჭახიშვილები), თარხნ-იან-ი (თარხნიშვილები). დაცულია ერთი ტიპის მეგრულ გვარებშიც, რომლებშიც ბოლოკიდური -ნ დაკარგულია: დად-ია (დად-იან-ი), ლიპარტი-ია (ლიპარტი-იან-ი), ჩხეტი-ია (ჩხეტი-იან-ი) და სხვ.

სათანადო მასალის ანალიზის შედეგად ს. ჭანაშია მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ -იან სუფიქსის ასეთი საყოველთაო გავრცელება და პრავალვარიანტიანობა ქართველურ ენებში მოწმობს, რომ იგი ამ ენების საკუთარი მორფოლოგიური ელემენტია, ხოლო როცა მას ვხვდებით სხვა ენებში, ბუნებრივია, რომ იქ ეს სუფიქსი ქართველური ენებიდან შენაძენად მივიჩნიოთ⁹.

2. ასალთან შედარებით ძველ ქართულში უფრო პროლექტიული და ცოცხალი მაწარმოებელი ჩანს -იერ. იგიც რთული შედგენილობისაა, იშლება ორ ნაწილად: -ი-ერ. -ი ნარჩენია: -ივ სუფიქსისა, რომელიც წარმოშობით მოქმედებითის, კერძოდ, მოქმედებითის ერთი სახეობის (დაწყებითის) ნიშნად არის მიჩნეული ისეთი ტიპის სახელებში, როგორიცაა *ღმრთივ*¹⁰; მაგ: ღმრთივ აღწერილნი: სას. პოეზ. რკთ; თქვენ თვთ ღმრთივ-სწავლულნი ხართ: I თეს. 4,9 (შდრ. იყვენენ ყოველნი ღმრთით სწავლულ: ი. 6,45)... პური ნაყოფისა ქუეყანისა შენისაჲ იყოს მადლი ივ და პოხილ: ეს. 30,23; შეემოსა არდაგი შიშული ივ: მრკ. 14,51.

-ივ გამოყენებულია აგრეთვე სახელის საწარმოებელ ელემენტად (ქურ-ივ-ი←ქმრ-ივ-ი)¹¹ და ოდენ-ხმოვნის სახით დასტურდება ზოგი ზმნიზების

⁸ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 124.

⁹ ს. ჭანაშია, შრომები, III, თბილისი, 1959, გვ. 34—47.

¹⁰ H. Schuchardt, Über das Georgische, W.en, 1895, გვ. 14; ა. შანიძე, ქართული გრაფიკის საფუძვლები, გვ. 76; არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება... გვ. 91.

¹¹ ა. შანიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 148.

შედგენილობაში: ძნ-ი-ად—ძნ-ივ-ად, მრგულ-ი-ად—მრგულ-ივ-ად, უნებლ-ი-ად—უნებლ-ივ-ად და სხვ.¹²

-იერ ერთ-ერთი ძველი სუფიქსთაგანია. იგი დატულია არქაული ტიპის ზნიზედებსა და თანდებულებში: ამ-იერ, მაგ-იერ, იმ-იერ, მ-იერ, მუნ-იერ, რომლებშიც ამ, მაგ, იმ, მ, მუნ ნაცვალსახელურ-ზმნიზედური ფუძეებია.

-იერ სუფიქსიც ძირითადად არსებით სახელთაგან ზედსართავებს აწარმოებს. მისი დანიშნულებაა აღნიშნოს რისაზე მქონეობა-შემცველობა ან წარმომავლობა. ზოგ სახელში ეს ფუნქცია ძვ. ქართულშივე დაჩრდილული ჩანს.

მანკ-იერ-: იყო ვინმე კაცი წყლითა მანკიერი: DE, ლ. 14,2.

ფას-იერ-: რამეთუ იყო იგი ფასიერი ფრიად: C, მ. 19,22.

გონ-იერ-: ესმსგავსოს იგი კაცსა მას გონიერსა: მ. 7,24.

ნივთ-იერ-: შეეზავა ავებულებასა ნივთიერსა: სას. პოეზ. პდ.

ნაყოფ-იერ-: იყო იგი ნაყოფიერი ფრიად: C, მრკ. 10,22.

ძლ-იერ-: რომელი იყო... ძლიერი საქმითა და სიტყვთა: ლ. 24,19.

ტყავ-იერ-: ქურჭელსა შინა ტყავიერსა: G, ლევიტ. 13,52.

ოფლ-იერ-: ვითარცა ცხენმან ოფლიერი მან: I, იერემ. 8,6.

ნებ-იერ-: იყვნეთ თქვენ ქუეყანა ნებიერი: O, მალ. 3,12.

მატყლ-იერ-: არს ძმა ჩემი მატყლიერი: Ath — 11,235 (შდრ.

კაცი მატყიერი: O, IV მფ. 1,8).

ფხ-იერ-: ფხიანი: იხილევბინ... თესლით ფხიერად: გრ. ნოს. კაც. აგებ. 217,21.

შვილ-იერ-: შვილიერი ვიქმნე მეცა მისგან: დაბ. 30,3.

ცოლ-იერ-: ცოლიერი კაცი მარადის პირსა და ურვასა შინა არს: მ. სწ. 120,32.

ნაშობ-იერ-: პირუტყუნიცა ნაშობიერი არიან წინაშე შესნა: ლთშ. შობ. 185,17.

დასაბამ-იერ-: დასაბამიერი იქმნა დაუსაბამო: სას. პოეზ. ნა...

-იერ სუფიქსი საწარმოებლად იყენებს აგრეთვე ზმნათა ფუძეებს. ამგვარად წარმოქმნილ ზედსართავთან ზოგი არსებით სახელადაა ქცეული ან არსებითი სახელის ფუნქციითა ნახმარი: მაგ:

შუენ-იერ-: რომელნი გარეშე ჩანელ... შუენიერი: მ. 23,27; შუენიერი იყო პირითა ფრიად: დაბ. 24,16 (შდრ. შუენის ჩუენდა აღსრულებად ყოვლისა სიმართლისა: C, მ. 3,15).

მშ-იერ-: ოდეს გიხილეთ შენ მშიერი და გამოგზარდეთ? მ. 25,37 (შდრ. რამეთუ მშიოდა, და მეცთ მე ჰამადი: იქვე, 25,35).

ლმობ-იერ-: და ლმობიერთა ისმინეთ: ეს. 21,10; მიეცემის ღვწოლ სუმაღ ლმობიერთა: O, იგ. სოლ. 31,6 (შდრ. ელმოდა უფროს-და სიტყვსა მისთვის: საქ. მოციქ. 20,38).

მეც-იერ-: იყვენით თქვენ მეციერი, ვითარცა გუელნი: მ. 10,16.

მაქუს-იერ-: ჰირვეულთა შეეწიე და სნეულთა მიჰხედე შენ, რომელი-ეგე ცოცხალ ხარ და მაქუსიერი ხარ: მამ. სწ. 174,24 (მაქუსიერი=მქონებელი).

ქორც-იელ- (—ქორც-იერი): სიტყუაჲ იგი ქორციელ იქმნა: ი. 1,14; გა-

¹² არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 91—92.

ქუნდა სიმაღლედ კორციელი: სას. პოეზ. ლ; იხილა თავი თვისი კორციელად: ხანძთ. გვი.

ქმრ-იელ-(—**ქმრ-იერ-**): უმრავლეს არიან ნაშობნი ბერწისანი მის უფროას ქმრიელისა მის: იბ. რომ.-კურთხ. მოს. 138,5.

რამდენიმე სახელში -იერ სუფიქსის წინ დაჩნდება ხოლმე ნარი, რომელიც ზოგან შეიძლება ამოსავალი, წარმოსაქმნელი ფუძიდან იყოს გადმოსული, ზოგან კი ასეთი რამ თითქმის გამორიცხულია.

კადნ-იერ-(—***კადრ-იერ**)¹³: კადნიერ იყენით! მე ვარ, ნუ გეშინინ! 14,27 (მძრ. ვერვინ... იკადრებდა კითხვად მისა: C, ი. 21,12).

წადნ-იერ-(—***წადინ-იერ-**): წადნიერად ერჩინ მას: C, მრკ. 6,20 (მძრ. მრავალი ერი ისმენდა მისა წადიერად: იქვე, 12,37),

ფაჩუნ-იერ-: ესაე, ძმა ჩემი, არს ფაჩუნიერ და მე კაც წყლტუ: დაბ. 27,11; არა შუამნეთ... ფერკფაჩუნიერი და მარჯ: G, II შჯ. 14,7).

ფაშუნ-იერ-//**ფუშნ-იერ-**: ფაშუნიერი თურთ მისით დაიწუეს: ეხ, რიცხ. 19,5... ზუარაკი იგი და ტყავი მისი და ყოველი კორცი მისი და ფუშნიერი მისი დაიწუეს ცეცხლითა: ლევიტ. 8,17...

წესნ-იერ-: მონაზონი ჟინმე შეემთხვა გზასა ზედა წესნიერსა და მიუქცია გზისაგან: მ. ცხ. 124.

სმნ-იერ-: თანაწარიბა ნა ზუარაკი ერთი სმნიერი: O, I მფ. 1,24 (სმნიერი — სამი წლისა).

-იერ სუფიქსით წარმოქმნილი ზედსართავებისაგან -ება-სა და ზოგჯერ -ობა-ს დართვით იწარმოება ერთი წყება განყენებული სახელებისა; მაგ.: გული მათი დამალეს გონიერებისაგან: იობ. 17,4; ივანი აღივსნეს მანკიერებითა: ლ. 6,11; ეპა სახიერებაჲ შემოქმედისაჲ: სას. პოეზ. მდ; მომიტევე მე კადნიერებაჲ: იქვე, ეზ; დაავიწყოს ნაყოფიერებაჲ იგი მაძღრობისაჲ: დაბ. 41,30... გულისხმიერობაჲ... განსაკვრებელი იყო ფრიად: ხანძთ. ბჟ.

ზემოთ დასახელებულ -იერ სუფიქსით ნაწარმოებ სახელთა დიდი ნაწილი ამ სახითვე შემორჩა ახალ ქართულში (გონიერი, სულიერი, სიტყვიერი, გულისხმიერი, ნაყოფიერი, ძლიერი, ღმობიერი, მეცნიერი, მშვიერი, წესიერი და სხვ.), ზოგის წარმოება კი შეიცვალა, კერძოდ, -იერ სუფიქსის ადგილი რამდენიმე სახელში -იან-მა დაიჭირა (შვილიერი — შვილიანი, ცოლიერი — ცოლიანი, ფასიერი — ფასიანი, ფხიერი — ფხიანი, ტყავეერი — ტყავეიანი, ოფლიერი — ოფლიანი, მატყლიერი — მატყლიანი).

მ. -ოვან რთული შედგენილობის სუფიქსია, გამოიყოფა -ოვ- და -ან¹⁴. -ან იგივე ელემენტია, რაც გვაქვს -ე-ან// -ი-ან, -ოს-ან-ში, -ოვ-ს კი მოეპოვება -ევ- და -ივ- ვარიანტები რთულ -ევ-ან და -ივ-ერ (—-ი-ერ) სუფიქსებში, ყოლა-ქონების აღმნიშვნელ სუფიქსთაგან -ოვან ახალ ქართულში არაპროლატიულია (გამოყენებულია რამდენსამე სახელში), ძველ ქართულში კი ამ სუფიქსით ნაწარმოები სიტყვები საკმაოდ ბევრია. იგი აწარმოებს არსებით სახელთაგან ზედსართავებს, რომლებიც მეტწილად არსებითის ფუნქციით იხსარებიან.

¹³ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები. გვ. 125.

¹⁴ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 89, 91.

-ოვან-ის ძირითადი მნიშვნელობა იგივეა, რაც -იან სუფიქსისა. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ ესენი სათანადო სახელებს სხვადასხვა ფუძისაგან აწარმოებენ.

კეთრ-ოვან-: მოეგებოდეს მას ათნი კეთროვანნი კაცნი: DE, ლ. 17,12 — და იყოს გარსსა ზედა ფერისა მისისასა მიხებაჲ კეთრისაჲ: G. II შჯ. 13,2.

ცომ-ოვან-: რომელმან ჰამოს ცომოვანი, აღიჯოცოს სული იგი: გამოსლ. 12,19 — ეკრძალებით ცომისაგან: მრკ. 8,15.

ნერგ-ოვან-: ყოველნი ბორცუნი ნერგოვან იყვნენ: O, ამოს. 9,13 — ყოველი ნერგი, რომელი არა დაჰნერგა მამამან ჩემმან: მთ. 15,13.

ჰასაკ-ოვან-: ვიხილე კაცი ერთი ჰასაკოვანი: პოვნა სტეფ. 499 — ჰასაკითა იყო მცირე: ლ. 19,3.

ჭურელ-ოვან-: აღმოთხარეს... ჭურელული ქურელოვანი: O, იერემ. 2,13 — მელთა ქურელი უჩნს: ლ. 9,58.

სახელ-ოვან-: ვარ მე ჰაბუჯ სახელოვან: ხანძი. იბ¹⁷ — მოეც ამას სახელი კეთილად: იქვე, კ¹³.

ცმელ-ოვან-: და შეიცვალეს ცმელოვანი იგი, რომელ გამოიღეს ეგვიპტით: გამოსლ. 12,39 — მოიღონ ცმელი იგი: O, ლევიტ. 3,3.

სუმურ-ოვან-: მისტეს მას სუმუროვანი ღვთა: C, მრკ. 15,23.

მოელ რიგ ნაწარმოებ სახელებში -ოვან სუფიქსი მქონეობის აღნიშვნასთან ერთად ადგილზედაც მიუთითებს: ვენაქოვანი — ვენახიანი ადგილი, კლოვანი — კლიანი ადგილი და ა. შ.

ვენაქ-ოვან-: ეგრძთ ჰყო ვენაქოვანი შენი და ლელოვანი შენი: გამოსლ. 23,11 — იქმოდე ვენაკსა ჩემსა: DE, მთ. 21,28.

ნიგუზ-ოვან-: მტილსა ნიგუზოვანსა შთაქედ: O, ქება, 6,10 — არგანსა ნიგუზისასა ვხედავ მე: O, იერემ. 1,11.

სხალ-ოვან-: დააცადენ იგინი მახლობელად სხალოვანსა: M, I ნშტ. 14,14 — რაჟამს გესმეს კმაჲ ძრვისაჲ მწუერვალთა მათ სხალისათა: I ნშტ. 15,13.

ბროწეულ-ოვან-: ქუეყანასა... ვენაქოვანსა და ლელოვანსა და ბროწეულოვანსა: M, II შჯ. 8,8 — ვითარცა ყუავილი ბროწეულია: ეზეჯ. 19,10.

ქუაბ-ბოვან-: გჯრენებენ ჩუენ ადგილნი თხელნი ქუაბოვანნი: ბ. კეს. ექუს ღლ. 61,13 — გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა: მთ. 21,13.

ხმოვნით დაწყებული -ოვან სუფიქსის დართვის გამო ადგილი აქვს წარმოსაქმნელად გამოყენებული სათანადო ფუძეების როგორც კუმშვას, ისე კვეცას.

ლერწამ — ლერწმ-ოვან-: რაჟსა გამოხუედით ხილვად უდაბნოდ ლერწმისა: ლ. 7,24 — განკმენ... ყოველი მწუანოვანი ლერწმოვანისაჲ და ქილისაჲ: ეს. 19,6.

ფურცელ — ფურცლ-ოვან-: იხილა ლედვ, რომელსა ესხა ფურცელი: DE, მრკ. 11,13 — იხილა შორით ლედვ ფურცლოვანი: C.

ქვშა — ქვშ-ოვან-: აღაშენა სახლი თვისი ქვშასა ზედა: მთ. 7,26 — წარვიდა... ადგილსა ქვშქოვანსა: რიფს. 174,4.

თივა — თივლ-ოვან-: იყო თივა ფრიად: DE, ი. 6,10 — იყო ღიდად თივლოვან ადგილი იგი: C.

საწარმოებელი ფუძეა თივა (=ნელი ბალახი). თივლოვან-ში -ოვან სუფიქსის წინ ლ შესაძლოა -ალ- დეტერმინანტისეული იყოს.

შქცე — შქცე-ოვან-: სპეტაკთა მაგათ მქცეთა შენთა პატივ-სცემს: მ. სწ. 255,1 — სწავლისათჳს... მქცოვანისა გარდასრულისა: O, ზირ. 42,8.

ზღუდე — ზღუდე-ოვან-: ზღუდე გარე მოსდვა მას: DE, მთ. 21,33 — იულა განიმრავლა ქალაქები ზღუდეოვანი: O, ოვსე. 8,14.

ფრთე — ფრთ-ოვან-: მოკუეუთა ფრთე ერთი: O, I მფ. 24,5 — მსგავსად ყოვლისა მფრინველისა ფრთოვანისა: M, II შჯ. 4,17.

ოლე — ოლე-ოვან-: ვითარცა მახშ განმართებული ოლეთა ზედა: O, ოვსე. 5,2 — რომელნი მიისწრაფიედ მალნართა და ოლოვანთა: გრ. ნოს. კაც. აგებ. 146,4.

კლდე — კლდე-ოვან-: რომელმან აღაშენა სახლი კლდესა ზედა: მთ. 7,24 — რომელი-იგი კლოვანსა დაეთესა: იქვე, 13,20.

ღელე — ღელე-ოვან-: ესე ყოველი შეითქუნეს ღელესა მას: დაბ. 14,3 — რომელ არს ღელოვანსა მას: იქვე, 23,2.

სუფიქსისეულ ო-სთან მეზობლობაში ზოგჯერ იკარგება ფუძისეული უმარცვლო უ-ც:

ნესუ — ნეს-ოვან-: ევამდი... ნესუსა და პრასასა და ხახუსა და ნიორსა: G, რიცხ. 11,5 — დაშეთს... ვითარცა ხილის-საცავი ნესოვანსა: O, ეს. 1,8.

ბორცუ — ბორც-ოვან-: ბორცუნი დამდაბლდენ: ლ. 3,5 — იქცეოდა იგი ბორცოვანსა მას: ლიმ. 119,28.

ლეღუ — ლეღ-ოვან-: ჰრქუთ ლეღუსა აჰას: C, ლ. 17,6 — მოჰამენ ვერაქნი თქუენნი და ლელოვანი თქუენი: I, იერემ. 5,17.

ნაძუ — ნაძ-ოვან-: მოსცა ძელი ნაძუსაჲ: M, I ნშტ. 14,1 — გამოვიდა მოწაფეთა მისთა თანა წიად ქეესა მას ნაძოვანსა: DE, 18,1...

ღვრღუარ-//ღირღუარ-ღვრღ-ოვან-//ღირღ-ოვან-. საწარმოებელ ფუძეებს ღვრღუარ, ღირღუარ (=თღრა-ჩღორი) -ოვან სუფიქსის დართვის გამო ერთდროულად ორგვარი ფონეტიკური პროცესი (ჟა კომპლექსის დაკარგვა და რ-ს დისიმილაცია) განუცლიათ: იყვნენ ღვრღოვანნი გზად წრფელად: C, ლ. 3,5; სათესავი ყანაჲ და სათიბელი ქუეყანაჲ... არა არს, არცა იქნების ღირღოვანთა მათ ფიცხელთა მწუერვალთა მათ დადოთაჲსა: ხანძთ. იაჲ; შღრ. და იყოს ღვრღუარები ველებად: I, ეს. 40,5; არღარაჲ სავნებელი იყოს... არცა ღირღუარი და არცა კლდოვანი: მ. სწ. 125,10.

ფონეტიკური ცვლილება მოუდის საწარმოებელ სუფიქსსაც. ზოგჯერ ო-ს შემდეგ იკარგება ვ, ზოგჯერ კი (ნაწარმოები სახელის ნათესაობით, მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვებში) რედუქციას განიცდის სუფიქსისეული -ა-; მაგ.:

მაყულ-ოან-: ვითარმედ მაყულოანსა ალატყდების ცეცხლი: გა-მოსლ. 3,2.

ცომ-ოან-: ყოველივე ცომოანი არა შჳამოთ: იქვე, 12,20.

სახელ-ოან-: გყონ შენ სახელოან და საქადულ: G, II შჯ. 26,19.

ფინიკ-ოან-: შემოუტგდე წყალი სარწყავი ფინიკოანსა: მ. ცხ. 76.

ბიც-ოან-: დაეშწნოს იგი ბიცოანსა ქუეყანასა: O, იერემ. 17,6.

ზნ-ოან-: იქმნა კარაული იგი ზნოანი უზნო: Sin. — 6,85 (მღრ. უკუეთუ შეიცვალოს მაგან ზნშ თვისი: იქვე, 6,86).

ზლულ-ოან-: აღაშენა ქალაქები ზლულოანი ურისტანს: M, II ნშტ. 11,5...

მიწ-ოვნ-ისა: განვბანეთ იგი მატლისა მისგან მიწოვნისა: შუშ. XIX,5.

მდელ-ოვნ-ად: მდელოვნად ველად... განვიდა: O, სიბრც. სოლ. 19,7...

-ოვან სუფიქსით წარმოქმნილი ბევრი სიტყვა ფუძედ არის გამოყენებული აბსტრაქტული სახელებისათვის. ასეთი სახელები ჩვეულებრივ იწარმოება უბა სუფიქსით, რომლის დართვა ხან იწვევს -ოვან-ის ა ხმოვნის რედუქციას და ხან არა: მეყსეულად განეშორება კეთროვნება იგი მისგან: ლ. 5,13; ხოლო მქცოვანება არს გონიერება კაცისა: ხანძთ: გ42; აპა ესერა დედაკაცი ვინმე, რომელსა დაეყო წილოვნებასა შინა ათორმეტის წელი: მ. 9,20; აქუნდა გუამოვნებისა იგი ხატი: სას. პოეზ. რბ: სახელოვნება დაუტეოს: O, ზირ. 39,15; შესწვ ეკლოვანება მწვალბებელთა: სას. პოეზ. რლბ.

-ოვან და -ევან//იან სუფიქსთა მსგავსი ფუნქციური დანიშნულებისა და შემადგენელი -ან ელემენტის იგივეობის გამო გვხვდება შემთხვევები, როცა ესენი თანაბრად (პარალელურად) აწარმოებენ სახელებს ერთი და იმავე ფუძისაგან.

ოქრ-ოვან- — **ოქრო-ევან-//ოქრ-ევან-**(—**ოქრო-ევან-**): ფესუდითა ოქროვანითა შემკულ არს: ფსალ. 44,14 — სიტყვა შენითა ოქრევანითა ოქრევან ჰყვენ მორწმუნეთა სულნი: სას. პოეზ. რლე (მღრ. ვიხილე სასანათლშ ოქროისა: O, ზაქ. 4,2).

მეფხან-ოვან — **მეფხან-იან-**: კორცნი მისნი მეფხანოვან იქმნეს: Sin. — 11,326 — ანუ მლიერთანი ანუ მეფხანიანი არა მოიყვანნეთ: (3, ლევიტ. 22,22 (მღრ. კაცი, რომლისა თანა იყოს... მლიერი ძნელი ანუ მეფხანი: იქვე, 21,20).

მარილ-ოვან — **მარილ-ევან** — **მარილ-იან-**: დაეშენოს იგი... ქუეყანასა მარილოვანსა: O, იერემ. 17,6 — მარილევან არს ქუეყანა ჩუენი: მ. ცხ. 361 — უმგბარი იყვის ან უუმარილოა ანუ მარილიანი: ი.—ე. 37,13.

4. -ოსან სუფიქსის ხმარების არე ძველ ქართულშიც შეზღუდულია, მაგრამ ახალ ქართულთან შედარებით იგი უფრო ხშირად გვხვდება. ერთი წყება წარმოქმნილი სახელებისა ამ სუფიქსით თანამედროვე სალიტერატურო ენაში სულ აღარ იხმარება, ზოგ სახელში კი -ოსან სუფიქსი -იან-მა შეცვალა.

წათ-ოსან- (მოვიდა) ერი მახლოსანნი და წათოსანნი: C, მ. 26,47; მივიდა კაცებითა წათოსანებთა: თეკლა, 99,13 — მოვკლა ვეშაპი იგი თენიერ მახვლისა და წათისა: O, დან. 13,25.

მახვლ-ოსან-: დადგეს... ოთხასი ათასი კაცი მკვრცხლი მახვლოსანნი: მსაჯ. 20,2 — უწყალო არს გულის-წყრომა და მახვლრისხვა: O, იგ. სოლ. 27,4.

ლახურ-ოსან-: მშულდოსანნი და ლახუროსანნი ურიდ არიან: O, იერემ. 50,42 — მოუღო ლახუარი და მოკლა იგი ლახურითავე მისითა: M, I ნშტ. 11,23.

ცულ-ოსან-: ც უ ლ ო ს ა ნ ნ ი მოუქდენ მას, ვითარცა მკაფელნი ხისანი: O, იერემ. 46,22 — ც უ ლ ი ძირთა თანა ხეთასა ძეს: მთ. 3,10.

შურდლ-ოსან-: ესე კაცნი შ უ რ დ ლ ო ს ა ნ ნ ი: G, მსჯ. 20,16 — ვინ შთადღის ქვაჲ შ უ რ დ უ ლ ს ა: O, იგ. სოლ. 26,8.

ფიჩ-ოსან-: მრავალნი ფ ი ჩ ო ს ა ნ ნ ი... მონაზონნი ჩამოიტანნა: ი.—ე. 20,20 — ფ ი ჩ ვ დაპბურიან პირსა მისსა: მრკ. 14,65...

-ოსან-ი აღნიშნავს რისამე მატარებელს ან რისამე მქონებელს. ქონების სახელებს აწარმოებს **-ოვან-**იც, ოღონდ ერთსა და იმავე ფუძეზე დართვისას ეს ორი სუფიქსი სხვადასხვა შინაარსობლივ ცვლას იწვევს. მაგალითად, მწუ უ ა ნ ო ს ა ნ ი მწვანით მოსილზ აღნიშნავს. მწუ უ ა ნ ო ვ ა ნ ი კ ი — მწვანან, მწვანით დაფარულ ადგილს; მაგ.: და ერქუა ერთსა მას კრებულსა მწუ უ ა ნ ო ს ა ნ: H—341, 617 — მე შევიყვანო მწუ უ ა ნ ო ა ნ ს ა სამოთხისასა: სწ. 141,18; შდრ. აგრეთვე: მიუთუალებს იკონომოსსა ლავრისასა, რომელ არს ქ ე ლ ო ს ა ნ ი: იქვე, 177 — არა ესმინ მას კვაჲ მსახრვალისა კ ე ლ ო ვ ნ ი ს ა ა: ფსალ. 57,6...

ხმარების თვალსაზრისით, როგორც ცნობილია, ენაში განასხვავებენ ცოცხალ და მკვდარ აფიქსებს. ცოცხალია აფიქსი, რომლის ფუნქცია და მნიშვნელობა ნათელი და გასაგებია, იხმარება რეგულარულად და ადვილად გამოიყოფა ფუძის შედგენილობაში. მკვდარია აფიქსი, რომელიც მნიშვნელობის დაკარგვისა და ხმარების შეზღუდვის გამო ჰარტივ ფუძეს შეეზარდა, ამჟამად მაწარმოებელ აფიქსად აღარ აღიქმება და მხოლოდ ისტორიული ანალიზის შედეგად შეიძლება მისი გამოყოფა¹⁵.

ყოლა-ქონების აღმნიშვნელ სუფიქსთაგან თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მკვდარ სუფიქსად ითვლება, მაგალითად, **-ედ**, რომელიც ძველი ქართულიდან შემორჩენილ რამდენიმე სახელშიღა იხმარება გაქვავებული სახით: შარავანდ-ედ-ი, ვარსკვლავ-ედ-ი და სხვ. რაც შეეხება ისეთ სახელებს, როგორიცაა უჯრ-ედ-ი (ფუძე არაბულიდანაა ნასესხები: ჰუჯრა)¹⁶ პწკარ-ედ-ი, თარო-ედ-ი და სხვა, მათში **-ედ** სუფიქსი ახლად არის ხელოვნურად გაცოცხლებული.

სპეციალურ ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ **-ედ** სუფიქსი **-იან-**ის მაგიერად ფართოდ აქვს გამოყენებული სულხან-საბა ორბელიანის სიტყვათა განმარტებისას გამოთქმებში¹⁷, მაგრამ ეს წმინდა მწიგნობრულ მოვლენად არის მიჩნეული, რადგან საბას დროსაც **-ედ** არაპროდუქტიული სუფიქსი იყო¹⁸.

ძველ ქართულში **-ედ** არ არის მკვდარი სუფიქსი, მაგრამ მსგავსი ფუნქციის მქონე სხვა სუფიქსებთან შედარებით იგი სპორადულად იხმარება, ზოგ სახელში კი გაქვავებული სახით გვევლინება.

-ედ სუფიქსი სალიტერატურო ენაში შემონატანი ჩანს ქართულის ძირითადი და მასაზრდოებელი დიალექტიდან. იგი ერთ-ერთი უძველესი სუ-

¹⁵ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952, გვ. 245.

¹⁶ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 126.

¹⁷ „ტაბლა ფიქრის სუფრა ფეკედი“ (ფეკედი — ფეხებიანი). „ფიჩხი შტოედი შეშა“ (შტოედი — შტოებიანი). „ფურცხვი ესე არს კავოედი რკინა ქვაბით ქორცთა ამოსალე-ბელი“ (კავოედი — კავებიანი) და სხვ.

¹⁸ არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 98; მისივე, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მთი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში: ივე, XIX, 1974, გვ. 70.

ფიქსთაგანია. მისი სიძველის მანიშნებელია ისიც, რომ გუნეტურად და თავდაპირველი მნიშვნელობითაც - ედ ამოსავალ სახეობად შეიძლება მივიჩნიოთ ადგილის სახელთა საწარმოებელი - ეთ სუფიქსისა: ტბ-ეთ-ი=ტბიანი ადგილი, თელ-ეთ-ი=თელიანი და სხვ.¹⁹

-ელ სუფიქსი საწარმოებელ ელემენტად გვხვდება როგორც არსებით სახელებში, ისე ზედსართავეებში. ჩვეულებრივ აღნიშნავს იმას, რასაც -იან სუფიქსი.

კარე-ელ-ი კარვიანი, დახურული: მოიხუნს... ექუსი ურემი კარე ელი: G, რიცხ. 7,3 — ვინ დაეშენოს კარავსა შენსა: ფსალ. 14,1.

ფრთე-ელ-ი ფრთებიანი: შევემუსრო სახლი იგი გარემო ფრთე ელი სახლსა ზედა საზაფხულოსა: O, ამოს. 3,15 — დაადგინა ფრთესა მას ზედა ტაძრისასა: ლ. 4.

ქორ-ელ-ი ზედასართულიანი: განუმზადა უფალსა წინადლით სახლი ქორე ელი: Ath. — 11,97 — გიჟუნოს თქუნ ქორი დაგებული, დიდი: ლ. 22,12.

შარავანდ-ელ-ი გვირგვინიანი, გვირგვინოსანი მეფე: თქუნ და შარავანდელი თქუნი წარსწყმდეთ: O, I მფ. 12,25 — დაადგნა შარავანდნი სადღღოფლონი თავსა მისსა: O, ესთ. 2,17.

ვარკულავ-ელ-ი ვარსკვლავიანი, ღილებიანი: სამოსელი იგი ვარსკულავ ელი დაიბო: O, II მფ. 13,19 — ვიხილეთ ვარსკულავი აღმოსავალით: მთ. 2,2.

ჯაჭუ-ელ-ი ჯაჭვიანი, ჯაჭვნიანი: ქმნა ჯაჭუ ელი ბადის სახედ გარდამოტეკებულად: M, II ნშტ. 3,16 — ვერცა ჯაჭვთა ვერლარავინ უძლის შეკვად მისა: მრკ. 5,3.

ბორჯღლ-ელ-ი კაპებიანი: მეფე გაისა და მოჰკიდეს ძელსა ბორჯღლეღსა: M, ისუ ნ. 8,29.

ყბ-ელ-ი ყბიანი²⁰. მსგავს არს კელმწიფებამ ესე ცოდვათა ცხენსა ყბელსა, რომელი უკუმართ ზიდავენ: Ath. — 11,274 — მისცე მღდელსა მქარი და ყბანი: G, II შქ. 18,3.

ფესუ-ელ-ი ფესვიანი: ფესუ ელითა ოქროვანითა შემკულ არს და შემოსილ: ფსალ. 44,14 — რაათა შეხოლო-ახოს ფესუსა სამოსლისა მისისასა: მთ. 14,36.

ორსართულ-ელ-ი: ორსართულიანი: ნესტუები იგი ქმნის ერთმანეთსა ზედა ორსართულედად: ექუს. ლ. 114,2.

კამარ-ელ-ი კამარიანი, თალიანი: აღზურთნებოდა იგი კამარედად: ლიმ. 19,18 — რომელმან აღჰმართნა ცანი ვითარცა კამარანი: I, ეს. 40,22.

ეზო-ელ-ი ფარდანი, გალენიანი: და კარავი იგი ჰქმნე ათეზოედად: გამოსლ. 26,1 — ხუთეზოდ იყო: C, ი. 5,2.

-ელ სუფიქსი დასტურდება აგრეთვე კბოვრ-ელ-ში, რომელიც ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებში (№ 76) გვხვდება: ამან გიორგი შემოწირნა ფურნი სამნი კბოვრედნი²¹. ა. შანიძის განმარტებით, კბოვრე-

¹⁹ არნ. ჩიქობავა, ადგილის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ურთიერთობა ქართულში, გვ. 70, 75.

²⁰ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, გვ. 245.

²¹ ეიმოწმებთ ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“ მიხედვით, გვ. 97.

ღ ი ხბოიანს ნიშნავს. მისი აზრით, ძველად ენაში უნდა არსებულიყო პარალელური ფუძეები: კბო და კბოვარ. ეს მეორე ფუძე შემონახული ჩანს ხბორ-ებ-ში (ა-ს რედუქციით და ვ-ს დაკარგვით)²².

სხვა მაწარმოებლის მსგავსად -ედ სუფიქსიც იწვევს მარტივი საწარმოებელი ფუძის კუმშვასა და კვეცას: კარავი — კარვ-ედ-ი, კბოვარი — კბოვრ-ედ-ი... კამარა — კამარ-ედ-ი; შღრ. ფრთე — ფრთე-ედ-ი.

-ედ მაწარმოებელი, როგორც ცნობილია, მიმღობასა და სხვა სახელებშიც გამოიყოფა²³, მაგრამ ამ შემთხვევაში მას სხვა დანიშნულება აქვს:

შო-რბ-ედ-ი მორბენალი, ნაწარმოებია რბ(რბ-ი-ს) ზმნური ძირისაგან: მორბედ იქმენ გზასა ზეცისასა: სას. პოეზ. რლ: დღენი და ღამენი მოსწრაფედ მორბედ არიან დაკლებსათვს ცხორებისა ჩუენისა: მამ. სწ. 253,4... შეძრწუნდა მარჯუენე დიდისა წინამორბედისაჲ: სას. პოეზ. რგ; თანამორბედ ექმნეს მადლსა მას: კ. იერ. ნათლ. 84,10...

შო-ქმ-ედ-ი საქმის ჩამდენი, მუშაკი, ნაწარმოებია ქმ(ი-ქმ-ს) ზმნური ძირისაგან: მივედ ფუტკრისა და ისწავე, ვითარ-იგი მოქმედ არს: ო, იგ. სოლ. 6,8; მისცა იგი ქუეყანის მოქმედთა: DE, მრკ. 12,1; მოუვლინა მას... მოქმედენი ქვისანი: ო, II მფ. 5.11...

შო-რცხუ-ედ-ი მორცხვი: მდლი მადლისა ზედა — დედაკაცი მორცხუედ ი: ზირ. 26,19; შღრ. მორცხუესა წინა უძღვნ მადლი: ო, ზირ. 35,13...

შემოკლებათა ბანაობება

ბიბლია, ძველ აღთქმა²⁴:

G — გელათის ბიბლია, კეკელიძის სახ. ხელნაწ. ინსტიტ. A—1108 და Q—1152 ხელნაწერები.

I — იერუსალიმის ბიბლია, იერუსალიმის საპატრიარქო ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის № 7/11 ხელნაწერები.

M — მცხეთის ბიბლია, ხელნაწერთა ინსტიტუტის A—51 ხელნაწერი.

O — ოშის ბიბლია, ათონის ივერიის მონასტრის ქართული კოლექციის № 1 ხელნაწერი.

Pb — ბაქარის ბიბლია, ქართული ბიბლიის 1743 წლის გამოცემა.

ოთხთავი — ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შტაბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა აკაკი შანიძემ, თბილისი, 1945. შთ. — სახარება მათში. მრკ. — სახარება მარკოზისი. ლ. — სახარება ლუკასი. ე. — სახარება იოანესში.

გრ. ნოს. კაც. აგებ. — თქმული წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლ ნოსელ ებისკოპოსისა კაცისა შესაქმისათვს: უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთასა“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათვს“, X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1964.

მქუხ. დღ. — ბასილი კესარიელი, ექუსთა დღეთა: უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთასა“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათვს“, X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1964.

²² ა. შ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 97.

²³ აბნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 98.

²⁴ დამოწმებულია ძირითადად ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონში“ შეტანილი მასალებს მიხედვით. ძველთა შემოკლებანი დატოვებულია ისე, როგორც ეს ამ ლექსიკონშია გატარებული.

- თელა — წამებაა წმიდისა თეკლასი: ილია ა ბ უ ლ ა ძ ე, ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტულები. „მრავალთავის“ ზოგიერთი თავის წყარო, III: ენიშკის მოამბე, VIII, თბ., 1940.
- I თხ. — თესლონიკელთა მიმართ ეპისტოლე...: კათოლიკე ეპისტოლენი: კათოლიკე ეპისტოლეთა ქართული ვერსიები X—XIV საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ქეთევან ლორთქიფანიძემ აკაკი შანიძის რედაქციით, თბ., 1955.
- ი. — ე. — ცხორებაა ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთჳმესი: გიორგი მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ი, ცხორებაა იოვანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჭავჭავაძემ; გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხორების მიხედვით ა. შანიძისა, თბ., 1946.
- ლიმ. — იოანე მ ო ს ხ ი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1960.
- მ. ხწ. — მამათა სწავლანი, X და XI ს-თა ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილია აბულაძემ ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1955.
- მ. ცხ. — მამათა ცხორება: კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის A—1105 ხელნაწერი.
- ხას. პოეზ. — პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, წიგნი I, ტექსტები, VIII—X საუკუნეები, ტფილისი, 1913.
- ფლკტ. — წამებაა წმიდისა ფილექტიმონისი: კიმენი, I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1918.
- შუშ. — წამებაა წმიდისა შუშანიისი დედოფლისა: იაკობ ც უ რ ტ ა ე ე ლ ი, მარტყოლა შუშანიისი, ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ჯარიანტებო, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილ. აბულაძემ, თბ., 1938.
- ხანძთ. — შრომაა და მოღუაწებაა ღირსად ცხორებისაა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაა, ხანძთისა და შატბერღისა აღმაშენებელისაა, და მის თანა ქსენებაა მრავალთა მამათა ნეტართაა:
- H. M a r p. Тексты и размыслияния по армяно-грузинской филологии. VII. 1911.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

გიორგი ცოცანიძე

პრეპერატივის შე- და შა- დიალექტური ვარიანტების ისტორიული შემდგომადობის საკითხი

შე- წინსართი ზმნისა: 1. ჩვეულებრივ აღნიშნავს მიმართულებას გარედან შიგნით (საპირისპ. გა-). ოთახში შევიდა. კარადაში შედო. ლუმელში შეყარა. 2. აღნიშნავს მალღა, ზევით მიმართულებას. შეჭდა. შეხტა. შეფრინდა. 3. ზმნის უსრული სახის ფორმას აქცევს სრული სახისად. შეჭამა (შედრ. კ ა მ ა). 4. აწმყოს ფორმას ანიჭებს მყოფადის მნიშვნელობას. შეაკეთებს (შდრ. ა კ ე თ ე ბ ს). შეავსებს (შდრ. ა ვ ს ე ბ ს). 5. გამოხატავს მოქმედების სიმცირეს. სიცოტავეს; ნაწილობრივ მომხდარ რასმე. შეწითლდა (შდრ. გ ა წ ი თ ლ დ ა). შეთბა (შდრ. გ ა თ ბ ა). შეთვრა (შდრ. ლ ა თ ვ რ ა). შეუგვიანდა (შდრ. ღ ა უ გ ვ ი ა ნ დ ა). 6. ზოგჯერ ზმნას უცვლის მნიშვნელობას: შეპყავს (შდრ. პ ყ ა ვ ს), შეაქვს (შდრ. ა ქ ვ ს)¹.

ქართული ენის დიალექტებში აღნიშნული ზმნისწინი სხვადასხვა ვარიანტის სახით დასტურდება. ამთგან ძირითადი ვარიანტი ორია: შე- და შა-.

მდგომარეობა დიალექტების მიხედვით ასეთია:

ქართლურში მხოლოდ შე- დასტურდება. სხვა ვარიანტები ქართლურმა არ იცის: კი ნუ შეგეშინდებო (ქ. დ. 290); ძალიან შეშინდა (ქ. დ. 290); შევიდა და მოახსენა (ქ. დ. 292); ხელით ვერ შესწვდებო (ქ. დ. 293); აქ იყო... კარანტინი შეკრული (ქ. დ. 293); შევხედეთ და ერთი სოვდაგარი მოვიდა (ქ. დ. 293); შეხედა ერთი ალალი მეზობელი (ქ. დ. 233); ტანისამოსი შეუგზავნა (ქ. დ. 234); ხუთთავენი უნდა შევკამოვო (ქ. დ. 234); დევი გამოგვიდგება და შეგვკამსო (ქ. დ. 295); ხუთჯუნქულა შეიპარა სახლში (ქ. დ. 295); მე... ყუთებს შევკრამ (ქ. დ. 296); შეპკრა ხუთჯუნქულამ საარფი (ქ. დ. 269); ძალიან შეაწუხდა (ქ. დ. 290).

ასევე მხოლოდ შე-ვარიანტია მესხურსა და ჭავჭავურში:

მესხური: ცოლს რო შეირთობს (ქ. დ. 369); მეფეს გაეხარდა ვაჟის შექენა (ქ. დ. 369); ესენი შეშპამენო (ქ. დ. 396) ეს ვაჟი შეიყვარებს ძალიან (ქ. დ. 369); შეამბეინა ურემი (ქ. დ. 363); შეწუხდა ცოლი, შეეშინდა (ქ. დ. 368); მკვდრები საიქიოს შეგკეთებენო (ქ. დ. 368); ქვეყანა უნდა შემეყარო (ქ. დ. 368); შეხაროდა (ქ. დ. 368).

ჭავჭავური: მეხრიგებ უღელში შევაბევიანამთ (ქ. დ. 333); შეუგზავნიდა მაშულ (ქ. დ. 333); შეიძლება ქორწილი შემოდგომამდი გაგრძელებულიყო (ქ. დ. 334); ერთად შეპებრდით (ქ. დ. 334); ველარ შეჭამა (ქ. დ. 335); ჩუნჩხ-ში შევაფარეთ თავიო (ქ. დ. 336); მერე კალოზე შეარეკინა (ქ. დ. 336) ზედ ჩათებმა კევრი შეაყენეს (ქ. დ. 336).

¹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VII, 1962, გვ. 638.

კახურში აღნიშნული ზმნისწინი ძირითადად შა- ვარიანტის სახით დასტურდება: შამოუძახა თავემა (ქ. დ. 224); ამიყვა მალა და შამქამე (ქ. დ. 224); ერთი რამე მაქ შასახვეწარი (ქ. დ. 224); ვაზი შამოხვევა კიგოს (ქ. დ. 159); სადღერით შაქამადი შადგა (ქ. დ. 179); ლუქმა არ შამაქმინებდა (ქ. დ. 179); გლეხმა შარეკა გომურში (ქ. დ. 180); ურემში შააბა (ქ. დ. 180); ხემწიფე შახვდა გზაზე (ქ. დ. 180); შაგიძლიანთ რო ი... გველაშაპი მამიკლათო (ქ. დ. 180); ტყვილა შაშინებულხართო (ქ. დ. 191); ცოტახან ეზოში შამოდო (ქ. დ. 189); თვალშაუწვდენელი კლდეა (ქ. დ. 191).

როგორც წესი, შე- ვარიანტი იხმარება პრეფიქსული -ე-ს წინა პოზიციამი: ბოლოა გადაწყვიტა, ისევე კატა შეეკამნა (ქ. დ. 224).

სხვა პოზიციებში შე- გვხვდება იშვიათად, ინდივიდუალური ვარიანტების სახით: აღარ შემიძლიან, სახემწიფოს მოუაროო (ქ. დ. 180); მუფი ოჯახში რო შეიყვანდნენ პატარძალსა (ქ. დ. 190); მაგრამ აქვეა: მეფეა შაიყვანდნენ ეკლესიაში (ქ. დ. 190); ყველა იმაჲ შენატროდა (ქ. დ. 192); მართლა შექლებული იქნებაო (ქ. დ. 193).

შამასადამე, კახურში სამსჯელო ზმნისწინის ორი ვარიანტი დასტურდება: შე- და შა-. ამათგან ძირითადი ვარიანტი არის შა-. შე- ერთ შემთხვევაში, კერძოდ პრეფიქსული ე-ს წინ, კომბინატორული ვარიანტია, სხვა შემთხვევაში — ლიტერატურული ენის გავლენით წარმოქმნილი ინდივიდუალური ვარიანტი.

ინგილოურში ეს ზმნისწინი სამი ვარიანტის სახით რეალიზდება: შა-, შე- და შო-.

შა-: მოჩქარდნენ. ზალ შაქმანზას (ქ. დ. 232); შაქმანზულ ზალ გომოუდა (ქ. დ. 232); შამქმანზულ (ნ. რ.); მაგი თმეე შაჰანბდა (ნ. რ.); ხეა შაარყეე ჩომოცუედეს (ნ. რ.); შატირევაა, შანატირეე (ნ. რ.); ფოთოლ შახრუშტულ (ნ. რ.); სახლი კარეე შაქეჩა (ნ. რ.); შაქმანზულ (ნ. რ.); შაქდონელ (ნ. რ.); ერ შახროტელ რამ გააკეთ (ნ. რ.); დოვლაჲ პირ შაბისკულ (ნ. რ.).

შე-: შემოუდა ზეთ კარზე (ქ. დ. 232) ერ შემაქს, ათ ჰკომთ (ნ. რ.); ბოერ რამ შემაყრეს ქალს (ნ. რ.).

შო-: კურტ-ჰუჰულ შომოგრეედა (ნ. რ.); სიფთა შომოუდა ბაშ ჰენგაჲ (ქ. დ. 232); მემლანი შომოუდნენ ჰენგეე (ქ. დ. 232); ქობქო შოუკეთ (ნ. რ.); შოა შოაქიდნოთ (შეევიქიდნოთ) (ნ. რ.).

ამ სამი ვარიანტიდან ძირითადი ჩანს შა-. შო- აშკარად შა-ს კომბინატორული ვარიანტია მომდევნო ლაბიალური ხმოვნის მეზობლობაში. ასევე ა-ს დავიწროების შედეგი ჩანს შე- ვარიანტიც. ცვლილების მიზეზი მთლად ნათელი არაა.

ფერეიდნულშიც სამი ვარიანტი დავადასტურეთ შა-, შო-, შე-.

შა-: შამათორიალა დუნია (ქ. დ. 258); შენოდენი რო შავიქნები (ქ. დ. 258); შაქნეს თირილი (ქ. დ. 259); გაიგეს მეზობლებმა და შავილეს (ქ. დ. 259); ხალღმა პური შაქამა (ქ. დ. 259); ასტარი პირს შაინახავსო (ქ. დ. 250); სადილზე შამოიდისყე (ქ. დ. 260); ილა რო შაიტყვისყე (ქ. დ. 260); დილობა რო შაიქნა (ქ. დ. 261); ჯორი და აქლემი შამაჰყარეს (ქ. დ. 261); შენ თავი მე შამიყორდა (ქ. დ. 262); ეს ბრეწველები... შაინახეო (ქ. დ. 262).

შო-: შოვპირალმათა (შეუპირალპართა გ. ც.) სერსათი (ქ. დ. დ. 258); მაშ დათეს შოვკამიაო (ქ. დ. 259); შოუყორდეს შენი თავიო (ქ. დ. 260); იმ თა-ჯერმა შეუტყო (ქ. დ. 260).

შე-: ამ ვარიანტის ხმარების ორიოდ შემთხვევა დავადასტურეთ, ისიც ერთი და იმავე ზმნასთან: ემას შეეშინდა (ქ. დ. 262); შეშინდა: არამც მინმე მამკდარიყოსო (ქ. დ. 259).

სრულიად აშკარაა, რომ ძირითადია შა- ვარიანტი. შო- ლაბიალურთა წინა პოზიციამია, ხოლო შე- (თუ ის ტექსტებში შემთხვევითი არ არის) — ე-ს წინა პოზიციამია.

ზეესურულმა მხოლოდ შა- ვარიანტი იცის³. სხვა პოზიციურ ვარიანტებს აქ ვერ ვადასტურებთ და არც ლიტერატურული ენის გავლენას უჩენია ეგრე-რივად თავი: ქალებს ცხენის გავაზე შაისმენ (ქ. დ. 5); შასხდებთან ოვებ ცხე-ნებზე (ქ. დ. 5); მამკალთ შახყრიან (ქ. დ. 5); დასტურებს შაუთელიან (ქ. დ. 9); შაიპარებიან სახლში (ქ. დ. 9); ახალ-უხალ შაიყრების (ქ. დ. 9); შინ სამე-კვლეოს შაგორებენ (ქ. დ. 8); წელწადშამავეს წუხბრს... ჯვარჩი გაათუნებენ ლამეს (ქ. დ. 8); დარბაზის კარჩი შახდებთან (ქ. დ. 8); იმ სახჩი ვერვინ შავ (ქ. დ. 8); ჯვარჩი შავლენ დასტურ-ქელოსნები (ქ. დ. 8).

აგრეთვე ძირითადი ვარიანტია შა- ფშაურში: ნეტავი ერთხელ კიდენაო... შამახდენდებინაო (ქ. დ. 127); ორ არაგვ შაიყრება (ქ. დ. 127); არ შამიძლავ არარიგად (ქ. დ. 127); არც შამიელავ (ქ. დ. 127); ვეუნებები სტუმარს — შინ შავიდეთო (ქ. დ. 134); ვერ შაატყობდი, თუ ქალაღლიო (ქ. დ. 134); რად არ შააბი გუთანი (ქ. დ. 134); ისრ შაინახის (ქ. დ. 131); ბებრებმ ეგ რაიმ შაამ-ლერნიან (ქ. დ. 135); იმან შაკერა (ქ. დ. 136); კი არ ეზარება, თუ შაიძლო (ქ. დ. 136); შამიყვანეს ერთს ბნელას გომურშია (ქ. დ. 137); იქ ერთ ქალ შა-მაყოლეს (ქ. დ. 137); შამეეკალნეს ერთურთსა (ქ. დ. 137).

შე- იშვიათია, ისიც მხოლოდ და მხოლოდ პრეფიქსული ე-ს წინ: მყე-ფარს მიუტანეს, ვინც რაით შეეწივა (ქ. დ. 136); შეეკითხე შენს გუნებას (ქ. დ. 136).

თუშურში შე- ვარიანტია თანხმოვნებისწინა და არაპრეფიქსული ხმოვნე-ბისწინა პოზიციებში: შემმყრტყ ალყა მურთაზმ ციხეს (ქ. დ. 107); შეყრიფე-თავ თითო სრევა წამლივ (ქ. დ. 107); შეხედ, ნახ მურთაზ ტიროდ (ქ. დ. 108); ამის შემდეგ წავიდავ... (ქ. დ. 108); შეღბრძოლებიყვენეს (ქ. დ. 108); როცა ჯარ შეფარულ (ქ. დ. 109); ვარღიზე ციხეში შეღვარღიყვ (ქ. დ. 109); ოთხს ცხვანიც შეხყოლიყვენეს (ქ. დ. 109); ალუდ არავინ შესვასავ (ქ. დ. 105); შევიდოდ დაბლ ბაშტეშიგ (ქ. დ. 105); ცამეტ კვირანყე შესრულდებოდ (ქ. დ. 106); დიდონიც შემოხვევიყვენეს (ქ. დ. 106); შეხყრევდეს ორ ფიცარს (ქ. დ. 105); სოფელ ველარ შემოსრულყვენეს (ქ. დ. 105); სამთოდ შეყრილ ჯარს შე-ერთებთან (ქ. დ. 114).

თუ ზმნისწინი ხმოვანპრეფიქსიან ზმნას დაერთვის, გვექნება შაყ-, შინყ-, შუყ- და შეყ- ვარიანტები იმის მიხედვით, თუ რომელი ხმოვანია პრეფიქსად წარმოდგენილი: მურთაზმ შაყგროვ მთელ ქისტეთის ჯარჩ (ქ. დ. 107); აგრო-ვებს შაყგროვ. დინაყ-ყმარწილ შაყსხნიან შიგისაყჩ (ქ. დ. 106); ასხმენ — შაყსხმენ. ფარსმანელბ... ციხეში შინყხიზნენეს (ქ. დ. 107), ოხინებთან — შინყხიზნებთან. შინყყარნეს სამასამღინას კაცნი (ქ. დ. 109); იყრებთან —

3 ა. კ ი ნ კ ა რ ა უ ლ ი, ზეესურულის თავისებურებანი, თბილისი, 1960, გვ. 94.

შეყრებიან, მეპრინას შეწყვანდეს შინ (ქ. დ. 106); იყვანდეს — შეწყვანდეს. უწყლობას შეწყუხნეს (ქ. დ. 106); ეწუხ — შეწყუხ. თეფას არც კი შეწყუხე (ქ. დ. 108); ეტყობ — შეწყტყობ. ერთ თხა ხყვანია-ღ' ისიც მგელს შეწყუამავ (ჩვ. მას), ცხვარს ბატკან გუყჩენავ (ჩვ. მას.); უჩენავ — გუყჩენავ.

მაგალითებიდან აშკარაა, რომ ძირითადი ვარიანტია შე-, დანარჩენები შან, შან-, შუხ, და შელ- მისი კომბინატორული ვარიანტებია. ამასთან ეს უქანასკნელნი ომონიმურნი არიან: ითავსებენ ზმნისწინისა და იმ ხმოვანი პრეფიქსის ფუნქციას, რომელთაც ისინი მიერთვიან. ასე მაგალითად: „შანგროვ“ სრულასპექტიანი საარვისო ქცევის ფორმაა; „შანხიზნებიან“ — სრულასპექტიანი ინიანი ვებითია; „შანგვანდეს“ — სრულასპექტიანი სათავისო ქცევის ფორმაა; „შანწყუხ“ — სრულასპექტიანი მეორე თურმეობითის ფორმაა, „შანწყუხებავ“ — სრულასპექტიანი პირველი თურმეობითია და ა. შ. ასპექტის სისრულეს ამ ფორმებს ზმნისწინი ანიჭებს, ქცევა, გვარი, თურმეობითობა და სხვა სათანადო პრეფიქსული ხმოვნებითაა გამოხატული.

მთიულურ-გუდამაყრულშიც ერთადერთი ვარიანტია შა-: რძე რომ მაიღლება, ქმა შეეცვლება... ვერ შაიღღვიბება (ქ. დ. 58); შავლის აქედამა (ქ. დ. 58); სარქველები აქვის შამოკერებული (ქ. დ. 57); ყველის შაწურვა არ გვინდა (ქ. დ. 57); შვილი შამხვდება, შვილი გამპარსავს, მეზობელი შამხვდება — მეზობელი (ქ. დ. 61); შინ შავიღნენ (ქ. დ. 62); მერე ქათამიც შაჭამა (ქ. დ. 65); ფარჩა კიდე ტანზე შამაიხვია (ქ. დ. 65); სანმ ი დედაკაცი შამოდიოდა, ეს მელაი წინ შამოხვდა (ქ. დ. 66); როგორ შაიღღობოდა (ქ. დ.): ვერ შახვდომიან ერთმანეთსა (ქ. დ. 80); ცხენზე კარგა კობტად შაჭდება ისიც (ქ. დ. 82); სადილს ვაჭმევდით ქარსა და მემრე შავაბდით (ქ. დ. 83); შავყრით მუშასა (ქ. დ. 83).

მონეტურში ძირითადად გვხვდება შა- ვარიანტი, პრეფიქსული ეს წინ გვაქვს შე-, პირველი პირის ვ- პრეფიქსთან კომბინაციაში არის შო-:

შა-: ულაში შაიყრებოდა (ქ. დ. 29); აღარ შაქურდეს (ქ. დ. 29); ხატს შასთხოვდეს (ქ. დ. 29); ერთი... შამაუკივლებდაკე ქარსა (ქ. დ. 28); თითო ჩავლას რო შავასრულებდით (ქ. დ. 28); იქვე შავკონავდით (ქ. დ. 28); მეზობელი... შაუძრანავდა (ქ. დ. 31); შაუნთებდით ცეცხლსა (ქ. დ. 31).

შე-: სალამდი შეეტყობოდა დედალ-მამლობა (ქ. დ. 32); უნდა კი შეეტანათ მალა (ქ. დ. 31); ვერ შეეძლოა დედაკაცს (ქ. დ. 48); ვისაც კი შეეძლა (ქ. დ. 48).

შო-: პირველს ლაპარაკზედ ძალუმ კარგად შოგიდვა (ქ. დ. 35).

იმერულში შე ზმნისწინის სამი ვარიანტი დასტურდება: შე-, შა- და შო-. ბოლო ორი ვარიანტის გამოვლენა შეზღუდულია: შა- გვხვდება მხოლოდ ბოლო ზმნისწინის შამე-|შამო- შემადგენლობაში⁴, შო- მხოლოდ ლაბიალურ ხმოვან-უს წინა პოზიციაშია ყველა სხვა შემთხვევაში გვაქვს შე- ვარიანტი. მაგალითები:

შე-: შეკრეს ბაწრით, გაწყვიტა; ჭაქვით შეკრეს, ისიც გაწყვიტა (ძოწ 328); თავი არ შექწყინდეს შენეო (ძოწ. 331); ეშმაკი... შეახეთერა (ძოწ. 331); შეხელდახელდენ (ძოწ. 331); ხემწიფე შეფეჭრიანდა (ძოწ. 334); ტალახი შეხვთერათ (ძოწ. 334); შევიდოდა დილაზე (ძოწ. 323); შეიპარა ღამე პოლკონიკი (ძოწ. 323); კაი შესახვდავი ბიჭი შექნილა (ძოწ. 324); ტახს შევეომე-

⁴ ქ. ძოწე ნიძე, ზემოიმერული კილოყავი, თბილისი, 1972. გვ. 237.

ბი (ძოწ. 327), შესწვა ლამაზათა ბიძამა გულ-ღვიძლი და შესქამა (ძოწ. 328).

შა-: შამოკრა ცხენს მათრახი (ძოწ. 328); შამოქვხვდა, შამეიტანა (ძოწ. 237); შამეყყარა გულს (ძოწ. 325); ტანისამოსი შამეელანძლა (ძოწ. 330); შენ-მა შეილმა შამოგითვალა (ქ. დ. 465); გააღებს კარებს, შამეიხვდავს (ქ. დ. 465); ეგობა ქე შამევიდა... (ქ. დ. 465).

შო-: მის მამას შოუთვალთო (ძოწ. 329); კაპიტანს შეებრაღა ცოლი და შოურიგდა (ძოწ. 334).

განხილული მაგალითებიდან ჩანს, რომ იმერულში ძირითადი, შეუპირო-ბებელი ვარიანტია შე-, შა- და შო- შეპირობებული ვარიანტებია.

გურულში გამოვლენილია ოთხი ვარიანტი ესენია: შე-, შა-, ში-, შუ-.

შე- პოზიციურად შეუპირობებული ვარიანტია და ამდენად ძირითადია: შეიყინა ეთერი ზურგზე (ყდ. 128); იი ხორცი კატამ შემიქამაო (იქვე, გვ. 122); შევატყვეთ (ქ. დ. 421); გამევიყვანე ბატი, შევკაზმე (ქ. დ. 421); ერ საღამო შევამჩნიე (ქ. დ. 241); დიდი მინდორი შეიქნა (ქ. დ. 421); გოროხი ქე შერჩა პოქყიამი (ქ. დ. 421); მოი შეეჯღეთ იმ აქლემზეო (ქ. დ. 438), შევარდა სახში (ქ. დ. 433).

შა- ვარიანტი გვხვდება რთული ზმნისწინის შამო-ს შემადგენლობაში: თუ მოტყუება გინდოდა თქვენი, შამოგეთვალენო (ქ. დ. 420); ცხენზე შამო-უჯდენ (იქვე. 433); შამეიყინა (ყდ. 52).

ში- ვარიანტი გვხვდება პრეფიქსული ა-სა და ე-ს წინ. მისი გამოვლენის მიზეზი პრეფიქსული ე-ს დისიმილაციური დაევიწროვებაა: ნახარდს შიეშინა (ქ. დ. 433); კარქა შიადურაქა (ქ. დ. 421); ფუტკარი შიამბა (ქ. დ. 421); შიი-ძინა, შიადარა, შიატყო (ყდ. 52).

შუ- ვარიანტი ვლინდება პრეფიქსული უ-ს წინა პოზიციაში: კაცს არ შუუქმჩნევი (ქ. დ. 421); შუუდგა პურის მოზილვას (ქ. დ. 420); აი ხორცი ქე შუუქამა კატამ (ყდ. 122); შუუშვა, შუუჟურთხა, შუუფუტა (ყდ. 52).

აქარულში ამ ზმნისწინის ხუთი ვარიანტი გვხვდება: შე-, შა-, ში-, შა-, შუ-. ამათგან ძირითადი, ანუ შეუპირობებულია შე- ვარიანტი. ტექსტებშიც ამ ვარიანტის გამოვლენის სიხშირე, სხვებთან შედარებით, ბევრად მეტია. მაგალითები: ფერებაში დათვს ბელი შემუაკვდაო (ნოლ. 86); აფერი შემეშლბო-და (იქვე, 87); ეგერაა შეკოპილი (იქვე, 88); შენ რომ კაცმა შეგაკყირდეს (იქვე, 89); თუ კი შეაძლება (იქვე, 94); მერე შეხედა ერთმა ხემწიფემ (იქვე, 95); მეც შენფერი შეწუხება მაქო (იქვე, 96); შეხტა მას ხანში ერთი მოხუცე ბაბუა (იქვე, 96); შეფიცეს ერთმანებს (იქვე, 97); ეპვი არაფერი შეგეპაროს შენავო (იქვე, 96); შევიდენ, ძნა ისადილონ (იქვე, 97); მე არ შემიძლია შენ-თან დაწოლაო (იქვე, 98); შეიყვანეს ბაბუაი (იქვე, 98).

შა- ვარიანტი, აქაც, როგორც იმერულსა და გურულში შამე-ს შემადგენ-ლობაში გვხვდება: შამეიყვანე მაი ბაბუაო (ნოლ. 98).

ში- ვარიანტის გამოვლენას იწვევს ი- მაქცევარი. ოლონდ ი-ს მაასიმილი-რებელი ძალა მხოლოდ მაშინა აქვს, როცა შე-სა და ქცევას ი-ს შორის ობი-ექტური პრეფიქსია მოქცეული⁵: გვაქვს შიმიწუხდები, შიმიფასებს (ნოლ. 94); შიმიტყვია, შიმიძლიან (იქვე, გვ. 56), მაგრამ შეიყვანეს და არა შიიყვანეს.

შა- ვარიანტი პრეფიქსული ე-ს წინ ვლინდება. მიზეზი, ცხადია, ზმნის-წინის ე-ს დისიმილაციური დაეწროვებაა: რას **შაქცი**თო, **შამუქახა** იმ ხემ-წიფის გოგომ (ნოლ. 99); მაშინ გოგოს **შეშინდა** (იქვე).

შუ- ვარიანტი პრეფიქსული უ-ს წინ იჩენს თავს. სპეციალურ ლიტერატურაში ამ პრევერბისეული უ-სა და პრეფიქსული უ-ს შეხვედრა კვალიფიცირდება გრძელ უ-დ^რ: ყურძენს თვალი **შურთავს** (ნოლ. 89); კარქიო **შუთანხმდა** ჩობანმა (ნოლ. 97); არ **შუშვეს** ის ბაბუა (იქვე).

რაჭულში ამ ზმნისწინის ორი ვარიანტი დასტურდება: **შე-** და **შა-**, უკანასკნელი — მხოლოდ რთული **შამო-**ს შემადგენლობაში: ის **შამომგვარეთ** მეო (ქ. დ. 512); ამებება ძალათ **შამომიყვანესო** (იქვე); ქარი თოვლს **შამოიტანდა** (ქ. დ. 513).

სხვა შემთხვევებში ყოველგვარ პოზიციაში **შე-** არის. მაშასადამე ისაა ზმნისწინის ძირითადი ვარიანტიც: **შეითო** მეორე ცოლი (ქ. დ. 509); **შეეცო-**დვა (ქ. დ. 510); როგორც იქნა, **შეუწყდა** (ქ. დ. 510); მოძებნა ერთი ხერელი და **შეძერა** (იქვე); **შეამჩნია** მეზღემ (იქვე); **შეხვეწა** ერთ გლეხს (ქ. დ. 511); **შეიყვანეს** (იქვე); **შვილი** რას **შეუთვლისაო** (იქვე); **შეჰკიდა** ცხენზე (იქვე, 512); მეორე ცხენზე თვითონ **შეჭდა** (ქ. დ. 512); **შეკრემდით** წნელით (იქვე, 517); ბიუს **შევაყენდით** (იქვე, 516); **შეკაზმევდენ** ერბოთი (იქვე, 517).

ლიჩხუმურში სამი ვარიანტი მონაცვლეობს, აქედან ორი — **შა-** და **შო-** შეპირობებული ვარიანტებია, **შე-** კი — შეუპირობებელი, ძირითადი.

შა- რთული **შამე-**ს შემადგენლობაში დასტურდება მხოლოდ: ცხრა თას **შამოგატარაფეთო** (ქ. დ. 487).

შო- მხოლოდ პრეფიქსული უ-ს წინ გვხვდება: წუმდა **შოუნელებლათ** (ქ. დ. 489); იფიქრეს: გზა **შოუკრათ** მეციხეანეებსო (ქ. დ. 488); დამქლარა, **შოუქამია** (ქ. დ. 487).

სხვა ყველა შემთხვევაში არის **შე-** ვარიანტი: მისი დათესვა გვიან **შეიძ-**ლებოდა (ქ. დ. 490); მაინც **შემოდიოდა** (იგივე); პატრიან კონებს **შევერაე-**დით (იქვე); მიმბული და **შებორკილი** (ქ. დ. 488); მეციხეანეებმა **შენიშნეს** (ქ. დ. 488); სიფთო ალაგზე **შევიწახავთ** (ქ. დ. 492); **შემოვგოწავთ** (იქვე, 493); დაეპობთ **შესადარ** ნაწილებათ (იქვე, 434); **შეიძლება** ნამეტანი იქნეს მო-თუთქული (იქვე).

განვიხილოთ **შე-** ზმნისწინის ვარიანტების გამოვლენა ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტში და ვნახეთ, რომ მიუხედავად მათი მრავალფეროვნებისა, ყველა ისინი დაიყვანება ორ ძირითად — **შე-** და **შა-** ვარიანტებზე. მაშასადამე ეს ორი უკანასკნელი წარმოადგენს **შე-** ზმნისწინის დიალექტურ ვარიაციებს, ამა თუ იმ დიალექტში შეუპირობებელ ვარიანტებს. ყველა სხვა ვარიანტის გამოვლენა შეპირობებულია სხვადასხვა ფაქტორით, ძირითადი — ფონეტიკური გარემოთი. **შე-** ვარიანტი, როგორც ძირითადი, წარმოდგენილია ქართულში, მესხურში, ჭავჭავურში, თუშურში, იმერულში, აჭარულში, რაჭულში, ლიჩხუმურში. **შა-** ვარიანტს უჭერს მხარს კახური, ინგილოური, ფერეიდნული, ზეესურული, ფშაური, მთიულურ-გულდამაყრული, მოხეური, თიანური.

დგება ამ ორი ვარიანტის ისტორიული შემდგომადობის საკითხი, ანუ საკითხი იმის შესახებ, თუ ამ ორი — **შე-** და **შა-** ვარიანტიდან რომელი წარმო-

ადგენს არქეტიპის საერთო ქართულ დონეზე. ამის თაობაზე სპეციალურ ლიტერატურაში ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისი არსებობს:

ერთი ვარაუდით ქართული ენის აღმოსავლურ დიალექტებში დადასტურებული შა- ვარიანტი ამოსავალ ვითარებას ასახავს⁷. ძველ ქართულსა და ქართული ენის თანამედროვე დიალექტების დიდ ნაწილში წარმოდგენილი შე- ვარიანტი მიღებულია ა- ხმოვნის ე-დ დაეიწროვების შედეგად. თვით ქართულში ამოსავალი შა- ფორმა მომდინარეობს წინარქართველური შოვა-ფორმისაგან, რომელმაც განვითარების ასეთი გზა განვლო: შოვა>შუა>შა>>შე⁸. ეგვეე აზრი რომ განვავითაროთ, უნდა ვივარაუდოთ ისტორიამდელ ქართულში ორი დიალექტური წრის არსებობა, რომელთაგან ერთში ადგილი ჰქონდა შა- ზმნისწინის ა-ს ე-დ დაეიწროვებას. ამ უკანასკნელის ვითარებას ასახავს ძველი ქართული. მეორე დიალექტური წრის გაგრძელებას წარმოადგენს შა- ვარიანტიანი აღმოსავლური დიალექტები.

მეორე თვალსაზრისი ამოსავლად წინარქართველურისთვისაც და საერთოქართულისთვისაც შე- ვარიანტს ვარაუდობს⁹.

რამდენიმე გარემოება პირველი ვარაუდის შესაძლებლობას ეჭვის ქვეშ აყენებს:

1. შა- ზმნისწინის ა-ხმოვნის ე-დ დაეიწროვების მიზეზები უცნობია. თუ ცვლილება კომბინატორული იქნებოდა (სხვაგვარი სავარაუდებელი არც არის), პირველ საფეხურზე ალბათ გვექნებოდა შა- და შე- ვარიანტებს შორის დამატებითი დისტრიბუციის დამოკიდებულება. ეს საფეხური კი ქართულ დიალექტებში არსად ჩანს. შემოგვენახა უძველესი და უახლესი, შუალედური ვითარება კი — არა? ამის მტკიცებისთვის საფუძველი არა გვაქვს. დავეშვათ მართლაც მოხდა შა>შე კომბინატორული ცვლილება. შე-ს პოზიციები გაცილებით ნაკლები იქნებოდა შა-საზე. შემდეგი საფეხური ფორმათა უნიფიკაცია იქნებოდა. რატომ მოხდა მცირე ნაწილის უნიფიკაცია დიდი ნაწილის გაქრობის ხარჯზე? კვლავ ძნელი წარმოსადგენია.

2. შა- ვარიანტი ძველმა სალიტერატურო ქართულმა საერთოდ არ იცის. იქ მხოლოდ შე- ვარიანტია, სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით არ დასტურდება შა-ს ხმარების ერთი შემთხვევაც კი¹⁰. ქართული დიალექტების არქაიზმები ძველი ქართულის იქით არ მიდის, მე-10—12 საუკუნეების ნორმებს თითქმის არასდროს სცილდება. ამდენად მოსალოდნელი არ არის, რომ შა-ს სახით დიალექტებში პროტოქართულის ფაქტი იყოს დატული.

3. თუშურ დიალექტში ძირითად, შეუპირობებელ ვარიანტად შე- გვხვდება. მის გარშემო ყველა დიალექტი შა- ვარიანტს უჭერს მხარს. აგრეთვე ძნელად დასაშვებად გვეჩვენება, რომ კახურის, ფშაურის და ხევსურულის გარემოცვაში, რომელნიც ძველ ვითარებას იცავდნენ, თუშურში მომხდარიყო

⁷ G. Deeters, Das Kharthwelische Verbum, Leipzig, 1931. გვ. 10—11.

⁸ თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, 1959, გვ. 56.

⁹ Г. А. Климов. Этимологический словарь Картвельских языков. М., 1964, 33. 214.

¹⁰ იხ. ა. მ ა რ ტ ი რ ო ს ო ვ ი, ზმნისწინების შედგენილობა და მათი პირველადი ფუნქციები ძველ ქართულში, იმერულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, გვ. 74 და შემდგომ. ნ. ვ ე შ ა ვ ი ძ ე, ზმნისწინი ძველ ქართულ ენაში, თბ., 1967.

შა>შე ცვლილება. ვფიქრობთ პირვანდელ მდგომარეობას სწორედ თუშური ასახავს.

ყოველივე ამის გამო უფრო მართებულად გვეჩვენება მეორე თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ამოსავალია შე- ვარიანტი.

შა- აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში საქმაოდ გვიან უნდა იყოს მიღებული, ყოველ შემთხვევაში, იმის შემდეგ, რაც თუშურმა დიალექტმა გაწყვიტა კონტაქტი ე. წ. ფხოვეურ კილოებთან¹¹. შე->შა- ცვლის საფუძველი ანალოგია უნდა იყოს: გვაქვს საიქეთო მიმართულების გამოშხატველი ზმნისწინები — ა-, ჩა-, გა-, წა-. მათვე გაუსწორდა მნიშვნელობით მათთან ახლოსმყოფი შა-ც. მაშასადამე: ა-, ჩა-, გა-, წა- და შა- — ა-ვიდა წა-ვიდა, ჩა-ვიდა, გა-ვიდა და შა-ვიდა.

ამ ვარაუდს მხარს უჭერს დასავლურქართული დიალექტების ერთი საგულისხმო ჩვენებაც. აქ ზემოთ ჩამოთვლილი ზმნისწინების ა ასიმილაციურად ვიწროვდება და გვაძლევს ე-ს: ე-ვიდა, გე-ვიდა, წე-ვიდა, ჩე-ვიდა. ამ შემთხვევაში შე-ს შა-დ ცვლისათვის საფუძველი არა გვაქვს და მართლაც არის შე-ვიდა. იგივე ა რთული ზმნისწინების ამო-, გამო-, ჩამო-, წამო-ს შემადგენლობაში უცვლელია. გვაქვს: აშევიდა, გაშევიდა, წაშევიდა, ჩაშევიდა და მათივე ანალოგიით შაშევიდა.

ქართულში რომ პირველია შე- ვარიანტი, ამას მხარს უჭერს ზანურის ჩვენებაც: ქართული შე-ს შესატყვისად იქ გვაქვს შა- როგორც მარტივი, ისე რთული ზმნისწინის შემადგენლობაში:

ა) შაყარუა „შეყრა. შეერთება“; ბ) შაყარანქ „გაერთება“; ი) ფშეელენქ „შიკ ვარკობ“¹².

ბ) ქეშაფუთხუ „ამოფრინდა“; ქეშახთუ „ჩავიდა“; ქეშაფთით „ამოვედით“; ქომეშადუ „შიკ ჩადო“; ქომეშახედუ „შიკ დაჯდა“; ჩხომი მოშალუ „თევეზი ამოვარდა“¹³.

დადგენილი ბგერათშესატყვისობების თანახმად მეგრული შა-ს ა ქართული შე-ს ე-ს შესატყვისია. წესის თანახმად შ-ს შქ უნდა შეესატყვისებოდეს. ე. ი. უნდა გვქონდეს ზმნისწინი შქა-. მართლაც, ათინურ კილოკავში გვაქვს შე- ზმნისწინის აღნიშნული კანონზომიერი შესატყვისი: ა ემთი სეას ეშკახთი „ერთ აღმართში აღი“; მხარეში ლეტაფე ქეშქილუ „საფლავის მიწა ამოილო“¹⁴; ნეკრაში ჭინდო მეშკაფდარე „კარების ზემოდან შევალ“; დოლოხუ გულაში ქომეშახთუ „შიკ გულაში შევიდა“; ჰიმ შეეფე ქეშქილუ „ის ნივთები ამოილო“¹⁵.

მეგრულსა და ქანურის კილოკავებში (ათინურის გარდა) დადასტურებულ შა- ფორმა არის შქა-ს გამარტივებული სახე, როგორც ეს სპეციალურ ლიტერატურაშია ნაგარაუდები¹⁶.

¹¹ თუ „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენებს დავუჭერებთ, თუშური მოსახლეობა ფხოვეურს ვამოყვარ ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნეში ფხოვეში ქრისტიანული რელიგიის ძალით ვაერკვლებათან დაკავშირებით (ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 126).

¹² G. Deeters. Das Kharthwelische Verbum. გვ. 14.

¹³ არნ. ჩ ი ქ ბ ა ე ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936, გვ. 120—124.

¹⁴ იქვე, გვ. 121.

¹⁵ თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, სიბილ. შესატყვე, გვ. 57.

¹⁶ იქვე.

შესატყვისობა ქართ. შე-: ზან. შა-//შქა-შკა დგას ზმნისწინების ქართულ-
ხანურ შესატყვისობათა საერთო რიგში:

ქართ.: მი- მო- აწლ- გა- და წა-

ზან.: მე- მო- ე- გო- ღო¹⁷ წო-

ამიტომ პრევერბის შა- ფორმა ზანურში ქართულიდან შესული ვერ იქ-
ნება¹⁸. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშიცაა აღნიშნული, ზანურში ქარ-
თულიდან შესულია ზმნისწინის შე- ფორმა ზმნის ფუძესთან ერთად¹⁹.

ქართული ენის ზანურის გარემომცველ დიალექტებში ძირითადია შე-
ვარიანტი. შა-ს მატარებელი დიალექტები მისგან ტერიტორიულად დიდად
შორდებიან მოცილებულნი. თუ ესეხება იქნებოდა, მეგრულ-ქანურს უნდა ესესხა
დასავლური დიალექტების შე-, და არა უკიდურესად აღმოსავლური დიალექ-
ტების შა- ფორმა.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ზმნისწინის შე- ფორმა პოსტულირდება სა-
ერთო ზანურ-ქართული ერთიანობის დონეზე.

სვანურის მდგომარეობა განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს. სვანურში
არის ზმნისწინთა ფუნქციურად ამკარად განსხვავებული ორი რიგი:

I — ან-, ად-, ეს-, ლა-; II — უი, ჩუ, სგა, ქა. პირველი რიგის წინდებუ-
ლები წმინდა წინდებულებია, ე. ი. ისინი მხოლოდ ზმნის წინსართებად გამო-
იყენება. მეორე რიგის პრევერბები კი იხმარება ცალკე, ზმნისართებადაც და
სახელთან თანდებულებადაც²⁰. გარდა ამისა, რთულ წინდებულებში მეორე
რიგის წინდებულები მხოლოდ პირველ კომპონენტადაა წარმოდგენილი, პირ-
ველ რიგისანი კი — მხოლოდ მეორე. პირველ შემთხვევაში სვანურმა არ იცის²¹.
შესატყვისობები ზანურსა და ქართულში მხოლოდ მეორე რიგის პრევერბებს
ეძებნება (პირველ სამს მაინც) და ეს შესატყვისები ზმნისართული ელემენ-
ტებია:

სვან	უი	ქართ.	ზე ზედ	ზან.	ჟი ²²
"	ჩუ :	"	ქვე	"	ქო ²³
"	სგა ისგა :	"	შუა	"	შქა ²⁴

როგორც ჩანს, სვანური ენის ზმნისწინებში გამოიყოფა ორი ეტიმოლო-
გიურად განსხვავებული ფენა: ერთი — ზმნისართული წარმომავლობის, რო-
მელნიც თანდებულებათაც გამოიყენება და რომლებსაც მოეპოვება კანონ-
ზომიერი შესატყვისები ქართულსა და ზანურში და მეორე, წმინდა ზმნის-
წინები, რომელნიც მხოლოდ სვანურის კუთვნილებია.

ასევე, როგორც ჩანს, ქართულსა და ზანურშიც გამოიყოფა ზმნისწინთა
ორი ფენა: ერთი — ზმნისართული წარმომავლობისა, რომელნიც ამავე დროს
საერთო მასალობრივ ერთიანობას ავლენენ თანდებულებათაც²⁵ და შესა-

¹⁷ И. Ш. Асатиани. Провербы в заиском (Мегрело-чанском) языке, автореферат, 1953, გვ. 7—8.

¹⁸ შტრ. G. Deeters, დასახ. შრ., გვ. 14.

¹⁹ არნ. ჩ ი ქ ბ ა ე ა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, გვ. 129.

²⁰ ე. თ. ფ. უ. რ. ი. ა, სვანური ენა, ზმნა, 1931, გვ. 58, 63.

²¹ იქვე, გვ. 58.

²² Г. А. Климов. Этимологический словарь, გვ. 90.

²³ ე. თ. ფ. უ. რ. ი. ა, დასახ. შრ., გვ. 65.

²⁴ თ. გ. ა. მ. ყ. რ. ე. ლ. ი. ძ. ე, დასახ. შრ., გვ. 53 და შმდგ.

²⁵ ა. მ. ა. რ. ტ. ი. რ. ს. ო. ვ. ი, წინდებულისა და თანდებულის ისტორიული ურთიერთობი-
სათვის ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VIII, 1956, გვ. 40.

ტყვისობებს ადასტურებენ როგორც ურთიერთშორის, ასევე სევანურთან და მეორე — საკუთრივ ზმნისართები, მხოლოდ ქართულ-ზანური შესატყვისობებით. ცხადია, მათი არქეტიპები საერთო-ქართველურ დონეზე ვერ აღდგება. ამ უკანასკნელთა რიცხვს მიეკუთვნება შე- ზმნისწინიც.

რა მიმართებაა ზანურში ზმნისწინის შჟა- ვარიანტსა და (ზმნისართულ შჟა-ს შორის (შჟა-დლა „შუადლე“; შჟა-კითი, „შუათითი“; შჟა-სერი (შუაღამე“)²⁶. აქ ფორმოზღვივ ერთმანეთს დაემთხვა სხვადასხვა წარმომავლობის ორი ერთეული: ქართული შე- ზმნისწინის კანონზომიერი შესატყვისი შჟა- და საერთო ქართველური *შოვა- არქეტიპიდან მომდინარე შჟა, რომელსაც ზანურის განვითარების ადრეულ საფეხურზე კანონზომიერად უნდა მოეცა სქუა სქა, მაგრამ მოუსწრო აღნიშნული კომბინატორული წესის გადავარდნამ და გაქვევდა ამ სახით²⁷.

დასკვნა

1. ქართული ენის დიალექტებში შე- ზმნისწინის რამდენიმე ვარიანტი დასტურდება. ესენია: შე-, შა-, შე-, შო-, შუჟ-, ში-, შაჟ-, შეჟ-, შუჟ-. აქედან ძირითადია ორი: შე- და შა-; დანარჩენი ყველა კომბინატორულად შეპირობებული ვარიანტია.

2. ეს ორი ძირითადი ვარიანტი დიალექტების მიხედვით ასე ნაწილდება: შე- არის ქართულურში, მესხურში, ჭავჭავურში, თუშურში, იმერულში, აჭარულში, რაჭულში, ლეჩხუმურში. შა- დასტურდება: კახურში, ფერეიდულში, ინგილოურში, ხევსურულში, ფშაურში, მთიულურ-გუდამაყურულში, მოხეურში, თიანურში.

3. ამ ორი ვარიანტიდან უწინარესია შე- ვარიანტი, შა-მისგანაა მიღებული საიქეთო მიმართულების ა-, ჩა-, გა-, წა- ზმნისწინების ანალოგიით.

4. შე- ზმნისწინი პოსტელირდება საერთო ზანურ-ქართული ერთიანობის საფეხურზე. ზანურში მას შეესატყვისება შჟა//შჟა და აქედან გამარტივების გზით მიღებული შა- პრევერბი. შე-ს შესატყვისი ოდენობა სევანურში არ დასტურდება, ამიტომ საერთო ქართველურ დონეზე მისი რეკონსტრუქცია არ ხერხდება.

შემოკლებათა განმარტება

1. ქ. დ. — ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, 1961.

2. ნ. რ. — ნათელა როსტიაშვილი, ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკა და სიტყვაწარმოება, მანქანაზე ნაბეჭდი სადისერტაციოდ გამზადებული შრომა, 1971

3. ძოწ. — ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიმერული კილოკავი, 1972.

4. ელ. — სერგო ელენტი, გურული კილო, თბილისი, 1936.

5. ნოღ. — ქემალ ნოღაიდელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, წიგნი II, ბათუმი, 1972.

²⁶ თ. გამყრელიძე, დასახ. შრ., გვ. 53.

²⁷ იქვე.

ღონარა ბრიჭუროვა

აბსოლუტურად მყარი სიტყვათგანლაგების შემთხვევები
ქართულში

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში დიდი ხანია აღიარებულია, რომ ენებას დაყოფა ორ ჯგუფად — თავისუფალ სიტყვათგანლაგებიან და მყარ სიტყვათგანლაგებიან ჯგუფებად — პირობითია, რადგან არ არსებობს ენა, რომელშიც სიტყვათა რიგი აბსოლუტურად თავისუფალი იყოს, ანდა აბსოლუტურად მყარი¹. არც ქართული წარმოადგენს ამ შემთხვევაში გამონაკლისს.

ქართული დაქვემდებარებითი შესიტყვებების ანალიზში სიტყვათა რიგის ცვალებადობის თვალსაზრისით გამოავლინა ოთხი ძირითადი სახის სიტყვათა რიგი. სიტყვათა რიგის ამ ცვალებადობის უნარიაზობას დავარქვით სიტყვათგანლაგების ტიპი. გამოიყო სიტყვათგანლაგების შემდეგი ტიპები: მკაცრად ფიქსირებული, ალტერნაციული, სუსტად ფიქსირებული და შერეული.

ამ სტატიაში ჩვენ განვიხილავთ გარკვეული ტიპის შესიტყვებებს, რომლებსაც ახასიათებთ მკაცრად ფიქსირებული რიგი. როგორც იყო განსაზღვრული ჩვენ მიერ, მკაცრად ფიქსირებული სიტყვათა რიგი ეწოდება შესიტყვების ელემენტების ისეთ თანამიმდევრობას, სადაც არ შეიძლება ელემენტის ადგილის შეცვლა არც ისეთი ახალი ელემენტის ჩასმით, რომელიც უშუალოდ დაშოკიდებულია იმავე მთავარი სიტყვისაგან, და არც ინვერსიის საშუალებით.

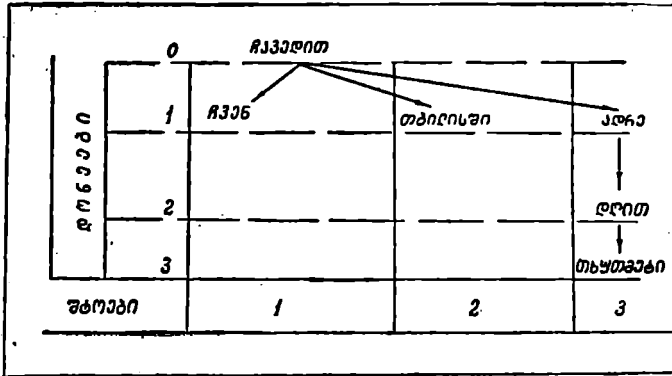
სიტყვათგანლაგების დაყოფა ტიპებად გამოწვეული იყო ქართულ ენაზე ავტომატური თარგმნის პროცესის გაადვილების და ვაუმჯობესების მიზნით. ამ გარემოებამ განაპირობა ის, რომ შესიტყვების კვლევის დროს ისინი ჯერ წარმოადგინეთ სინტაქსური სტრუქტურების სახით. ავტომატური თარგმნის სინთეზის ეტაპზე სიტყვათგანლაგების წესების მეშვეობით ხორციელდება გადასვლა ფრაზის სინტაქსური სტრუქტურიდან მისი ელემენტების ხაზოვან რიგზე.

ამიტომ საჭიროა, ვიდრე გადავიდოდეთ უშუალოდ შესიტყვების განხილვაზე, ავხსნათ შესიტყვებების ჩაწერის ხერხი, რომელიც მიღებულია ჩვენს შრომაში.

ფრაზის სინტაქსური სტრუქტურა წარმოდგენილია ი. მელჩუკის მიერ მოწოდებულ დამოკიდებულებათა ხეების საშუალებით. ყოველი ელემენტისათვის განსაზღვრულია მეორე ელემენტი, რომელზედაც ის დამოკიდებულია ე. ი. ბატონი სიტყვა; დამოკიდებული ელემენტი კი აღიარებულია მის მსახურად. ხის მწვერვალზე მოთავსებულია ზმნა-შემასმენელი, რომელზეც უშუალოდ ან შუალობით დამოკიდებულია ფრაზის ყველა ელემენტი. ყოველ ელემენტს შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ ერთი ბატონი, ბატონს კი როგორც ერთი, ისე რამდენიმე მსახური. დაქვემდებარება ელემენტებს შორის წარმოდგენილია

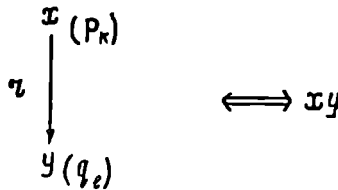
¹ ლ. კ ე ა ძ ე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბილისი, 1966, გვ. 215.

უშუალო დომინაციური მიმართებების (უღმ) ტერმინებით. ჩვენს შრომაში გამოყენებულია ი. მელჩუკის, ლ. იორდანსკაიას, გ. მახარობლიძის უღმ-ები შეჯამებულად ზოგიერთი ჩვენი დამატებებით და ცვლილებებით. დამოკიდებულებათა ხის შემადგენელი ნაწილებია შტოები და რანგები ანუ დონეები. მაგალითად, ფრაზის „ჩვენ თბილისში თხუთმეტი დღით ადრე ჩავედით“ დამოკიდებულებათა ხეს ექნება ასეთი სახე:

ამ ხეში ოთხი დონეა და სამი შტო. ელემენტები, რომლებიც ერთნაირად არიან დაშორებული ხის მწვერვალს, განეკუთვნებიან ერთ დონეს. ჩვენს მაგალითში პირველი რანგის ელემენტებია: ჩვენ, თბილისში, ადრე.

ჩვენი კვლევის ობიექტია ისეთი შესიტყვებები, რომლის ელემენტებს სინტაქსურ დამოკიდებულებათა ხეში უკავიათ ორი უშუალოდ ერთმანეთის მომდევნო რანგი. შესიტყვების დამოკიდებული წევრები დაქვემდებარებულნი არიან, ბატონი სიტყვა არ არის ზმნა — შემასმენელი (ხის მწვერვალი). შესიტყვებების სტრუქტურა წარმოადგენს ფრაზის სტრუქტურის ფრაგმენტს. სიტყვათგანლაგების წესები ჩაწერილია ასეთი სახით²:

ამ ჩაწერის მარცხენა ნაწილი წარმოადგენს სინტაქსურ დამოკიდებულებათა ხის ფრაგმენტს, მარჯვენა — სიტყვათგანლაგების წესებს, რომლებიც ამყარებ-

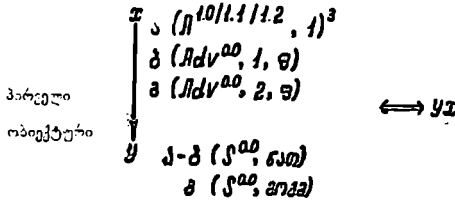
² ეს ჩაწერა დამუშავებული იყო სინტაგმის წარმოდგენისათვის ზედაპირული სინტაქსის დონეზე. იხ. И. А. Мельчук, Н. В. Перцов, Фрагмент модели английского повествовательного синтаксиса (предварительное сообщение). Предварительные публикации проблемной группы по экспериментальной и прикладной лингвистике, вып. 35, М., 1973; О. С. Кулагина, И. М. Мельчук, К. О. Эрастов, Об одной возможной системе машинного перевода. М., 1971.

ბენ თანაფარდობას შესიტყვების დამოკიდებულებათა ხის ფრაგმენტსა და ხაზოვან რიგს შორის. x და y აღნიშნავენ ცვლადებს ბატონისა და მსახურისათვის, ისარი ($\rightarrow$) აღნიშნავს დამოკიდებულების მიმართულებას ბატონიდან მსახურისაკენ, r — უღმ-ის სახელწოდებას, p და k — სათანადო ლექსემების კლასებს, k და l ვადასცემენ ლექსემის სინტაქსურ და მორფოლოგიურ დახასიათებას, ($=$) გარდაქმნის ნიშანია, xy აღნიშნავს ლექსემების ხაზოვან თანამიმდევრობას. მარჯვენა ნაწილში p_k და q_k მახასიათებლები გამოტოვებული არიან სიმოკლისათვის.

შესიტყვებები დაეჯგუფეთ სიტყვათა რაოდენობის მიხედვით. გამოიყო ორ-სამ- და ოთხსიტყვიანი შესიტყვებები მკაცრად ფიქსირებული რიგით.

ორსიტყვიანი შესიტყვებები

1.

ა. „... D დიამეტრის ფუძის y^* მქონე x ცილინდრის პოტენციალური ენერჯიის ნაზრდი გათბობისას Δt° -ით იქნება...“ (გ. ზარაფოვი, გვ. 213). „ნაკლებად იპოვება ვერცხლის ნივთები — ბეჭდები, ცხენის y ასაკაზში x ზაღთები...“ (ნ. ბერძ. და სხვ., გვ. 70) ის შეურაცხყოფის y მიმყენებელ x მთავრებს, გლეხებს და მონადირეთ სამაგიეროსაც მიაგებს...“ (ყეყელ., ბარამ., გვ. 100).

ბ. „სინათლის სიბივი ეცემა ტოლგვერდა სამწახანაჯა პრიზმის ერთ-ერთ წახნაგს ფუძის y პარალელურად x “ (გ. ზარაფოვი, გვ. 95).

გ. „ნაცვლად 555 ათასი მანეთის საერთო პროდუქციისა 15 დღით y ადრე x სამშობლოს ნივეციით 600 ათასი მანეთის სხვადასხვა სახის პროდუქცია“ („კომუნისტი“, 1967 წ., № 157).

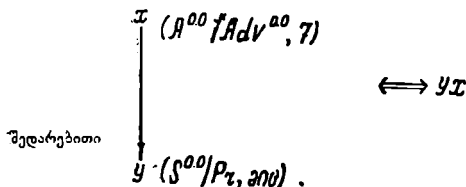
წესში მოყვანილი სიმბოლოები და შემოკლებანი ნიშნავს შემდეგს: $A^{1.0}$ — მოქმედებითი გვარის მიმღეობა. $A^{1.1}$ — საშუალო გვარის მიმღეობა. $A^{1.2}$ — ვნებითი გვარის მიმღეობა. $S^{0.0}$ — არსებითი საწელი. $Adv^{0.0}$ — ზმნიზელა. ნათ. — ნათესაობითი ბრუნვა. მოქმ. — მოქმედებითი ბრუნვა.

ციფრი I ნიშნავს, რომ x -ს მოეპოვება აუცილებელი ვალენტობა არსებობა სახელზე ნათესაობით ბრუნვაში; 2 ნიშნავს ფაქულტატიურ ვალენტობას არსებობით სახელზე მოქმედებით ბრუნვაში.

³ „/“ ნიშანი აღნიშნავს „ან“-ს. მძიმის შემდეგ ციფრი აღნიშნავს ვალენტობის ნომერს. ასო „ფ“ ნიშნავს ფაქულტატიურ ვალენტობას. თუ „ფ“ სიტყვათგანლაგების წესში არ არის მოცემული, მაშინ ვალენტობა ან აუცილებელია, ან თუ მრავალადგილიანია, ზერეული ზასიათისაა (შეიძლება აღნიშნავდეს როგორც აუცილებელ, ისე ფაქულტატიურ ვალენტობას). თუ აუცილებელი ვალენტობის აღნიშვნა აუცილებელია, მაშინ მას აღნიშნავენ ასე „აუც“.

⁴ ტექნიკური მიზეზების გამო მაგალითებში ცვლადები x და y მოხდენენ აღსანიშნულ სიტყვებს.

2.

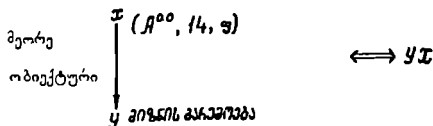

„ჰილროდინამიკური დაწვევის ხაზი... იქნება ჰილროდინამიკურ დაწვევაზე y დაბლა x “ (ვ. კოდანაშვილი, გვ. 32). როგორც ვ. ი. ლენინი ამბობდა, „პრაქტიკა თეორიულ შემეცნებაზე y მაღლად x დგას“... (გ. გაჩეჩ., გვ. 133). „თუ სისტემის სიმძიმის ცენტრი წყლის დონეზე y ზევით x არის...“ (გ. ზარაფოვი, გვ. 191). „აქამომდე უვალო ოჯახს ამ წირვებისა და კურთხევის მეოხებით ათ თუმანზე y მეტი x ვალი დაგვედო“ (ნ. ლომ., გვ. 8).

ამ ჩაწერაში გამოყენებული სიმბოლოები და შემოკლებანი ნიშნავენ: A^{00} — ზედსართავი სახელი. P_r — პირის ნაცვალსახელი. მიც. — მიცემითი ბრუნვა.

ციფრა 7 ნიშნავს აუცილებელ ვალენტობას -ზე- თანდებულისა არსებით სახელზე მიცემით ბრუნვაში.

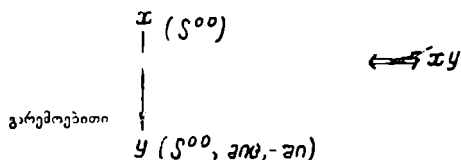
3.

„დნობის ტემპერატურამდე მიყვანილი კრისტალური სხეულის თხევად მდგომარეობაში გადასაყვანად y საჭირო x სითბოს რაოდენობა...“ (გ. ზარაფოვი, გვ. 57).

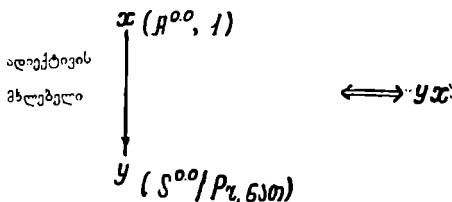
x -ს აქვს აქტიური ფაქულტატიური ვალენტობა მიზნის გარემოებაზე.

4.

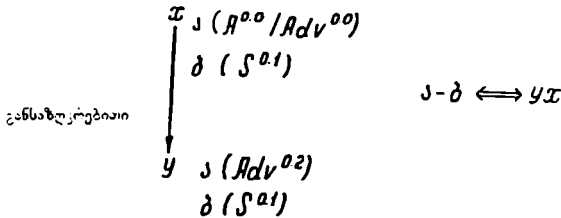
„და აი მესამე ეტაპიც x ბერლინში y “ („კომუნისტი“, 1967 № 152). „მათი საერთო ტირაჟი x წელიწადში y 328 მილიონი ეგზემპლარს აღწევს“ („თბილისი“, 1967, № 166). „აგრესიისა და თარეშის პოლიტიკა x ჩვენს დროში y ვერავის ვერ მოუტანს წარმატებას“ („კომუნისტი“, 1967, № 156).

5.

„... მას სამხრეთის y მეზობელ x კულტურულ ქვეყნებთან ურთიერთობის დალიც აზის“ (ნ. ბერძ. და სხვ., გვ. 18). „ბიზონი — ხარის მონათესავე ცხოველია“. „შიგ დაცურადენენ საწინებელთა y მსგავსი x ნავება...“ (ნ. ბერძენ. და სხვ., გვ. 64). „... აქ ძველად კალის ნაცვლად ხშირად სხვა მის y მსგავს x ლინებს. ... ურედენენ ხოლმე სპილენძს“ (ნ. ბერძენ. და სხვ. გვ. 14)¹.

6.

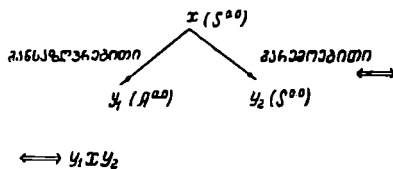

ა. „ეს მართლაც მეტად y რთული x საკითხია“ (ალ. ლლონტი, გვ. 18).
 ბ. „ყმა გლეხების x... ყოფისა და ურთიერთობის გამომხატველი საბუთები...“ (ივ. ქავთარაძე, გვ. 9).

S^{0,1} სიტყვათა კლასია, რომელსაც აკისრია როგორც არსებითი, ისე ზედსართავი სახელების ფუნქციები. Adv^{0,2} — ზომა-ოდენობის ზმნიზედაა.

სამსიტყვიანი შესიტყვებები

7.

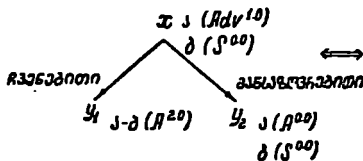

X აბსტრაქტული არსებითი სახელია. თუ Y₁ მიმართებითი ზედსართავი სახელია, მას აქვს დანიშნულების მნიშვნელობა.

„სესიამ აღწერა... ცული y₁ მდგომარეობა x საკოლმეურნეო ტყეების. ... მოვლა-პატრონობის საქმეში y₂“ („კომუნისტი“, 1966, № 147). „საბჭოთა ხალხების მეგობრობას მიეკლენა სადღესასწაულო y₁ დეკონსტრაცია x ტაშკენტში y₂“ („კომუნისტი“, 1967, № 265).

¹ შენიშვნა. ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში X არის ზედსართავი სახელი, რომელსაც აქვს აქტიური ვალენტობა არსებით სახელზე ნათესაობით ბრუნვაში. ვალენტობის თვალსაზრისით ძალიან თავისებურად იქცევა ზედსართავი სახელი „მსგავსი“ ზოგ შემთხვევაში მას გააჩნია აუცილებელი ვალენტობის თვისება, ზოგში — არა. ამ თავისებურებას ეხსნით შესაძარი სიტყვების სემანტიკით. სიტყვას „მსგავსი“ აქვს აუცილებელი ვალენტობა. თუ აღარებენ ერთმანეთისაგან ძალიან დაცილებულ ობიექტებს, ან თუ საგანს აღარებენ თავისთავთან. თუ აღარებენ ერთი სემანტიკური კლასის საგნებს, მაშინ ძლიერი ვართვის თვისება სიტყვას უქრება. შევადაროთ: მაგრამ შორსმკვრეტელი და ბრძენი მოღვაწეა... დიდ სიმტკიცეს იჩენდენ ყოველგვარი მსგავსი ცდუნების წინაშე“ (რ. ბარაძე, გვ. 8). „... საქართველოში უცხოვრია აღამანის მსგავსი მიამუნის ერთ-ერთ სახეს“ (ნ. ბერძენ. და სხვ., გვ. 5).

8.

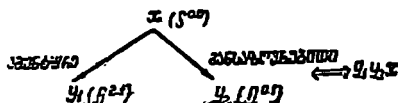
$\longleftrightarrow Y_1 Y_2 X$

„ა“ კონსტრუქციაში Y_2 აქვს „განუსაზღვრელი საზომის“ მნიშვნელობა, „ბ“ კონსტრუქციაში Y_2 არსებითი სახელია ერთ-ერთი ამ მნიშვნელობათაგანით: ეროვნება, პროფესია, მდგომარეობა.

ა. „ამ y_1 ბოლო Y_2 დროს x თრიალეთის მდიდრულ ყორღანებში ნაპოვნია მსგავსი ნივთების შემცველი სამარხი აღმოჩნდა სომხეთშიც...“ (ნ. ბერძენ. და სხვ., გვ. 28).

ბ. „ძველი ქართული პოლიტიკური წყობილება ამ y_1 მემამულე y_2 აზნაურ- x წარჩინებულებს აღარ აკმაყოფილებდა...“ (ნ. ბერძენ. და სხვ., გვ. 104).

9.

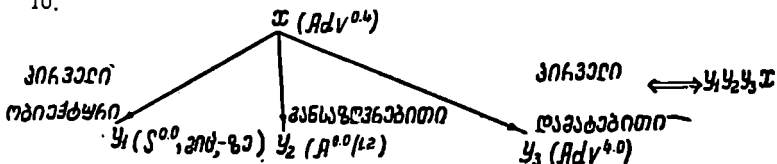
X — აბსტრაქტული არსებითი სახელია.

გავდიდოთ მათი y_1 მატერიალური y_2 დაინტერესება x “. „... მის y_1 უშუალო y_2 გამგებლობაში x მყოფი შავშეთ-კლარჯეთი... ზაგრატ მესამის საზრძანებელს შემოუერთდა“ (ნ. ბერძენ. და სხვ., გვ. 40).

$A^{0.1}$ — მიმართულებითი ზედსართავი სახელი. $A^{2.1}$ — ეუთვნილებითი ნაცვალსახელი

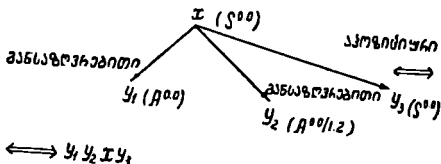
ოთხსიტყვიანი შესიტყვებები

10.

„... მასში გადმოცემული იყო მასკერონის პრობლემის დასრულებული გადაწყვეტა, გაკეთებული მასკერონზე y_1 გაცილებით y_2 უფრო y_3 ადრე x “ (კურანტი, რობინსი, გვ. 209).

11.

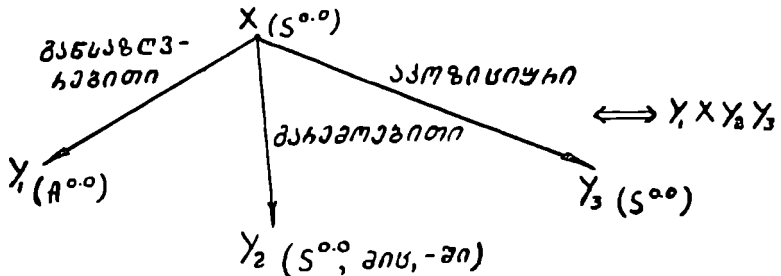

$\longleftrightarrow Y_1 Y_2 X Y_3$

Y_1 — ზედსართავი სახელი სუბიექტური შეფასების მნიშვნელობით, Y_3 — საკუთარი სახელი ან გეოგრაფიული პუნქტის სახელწოდება.

„თელსაჩინო y_1 საზოგადო y_2 მოღვაწე x დიმიტრი ყიფიანი y_3 ...“. „საეკლესიო ისტორიაში კარგად ცნობილი y_1 დასახლებული y_2 პუნქტი x გიში y_3 ჩვენ გვევლინება, როგორც ჰერეთის ტერიტორიაზე არსებული უძველესი საკულტო ცენტრი“ (თ. პაპუაშვილი, გვ. 340).

17.

„ჩვენს რესპუბლიკაში მთელი ფრონტით გაიშალა ყველაზე პასუხსაგები y_1 სამუშაო x მიწათმოქმედებაში y_2 — მკა y_3 ...“.

ჩვენ მიერ დადგენილია სულ 22 სტრუქტურა მკაცრად ფიქსირებული სიტყვათა რიგით. შესიტყვებები, რომლის წევრების რაოდენობა ოთხზე მეტია, არ შეგვხვდა მკაცრად ფიქსირებული რიგით. მკაცრად ფიქსირებული სიტყვათგანლაგების ტიპის გამოვლენა აადვილებს თარგმნის პროცესს (როგორც მანქანურს, ისე ჩვეულებრივს), რადგან თავიდანვე ხსნის საკითხს შესიტყვების სიტყვათგანლაგების ვარიანტების შესახებ მათი სხვადასხვა კონტექსტში გამოყენების დროს.

შემოკლებანი

1. გ. ზარაფოვი — გ. ზარაფოვი, ამოცანათა კრებული ფიზიკაში, თბილისი, 1971.
2. ნ. ბერძენი და სხვ. — ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, მ. მესხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია. თბილისი, 1958.
3. ექველ, ბარამ — ე. ექველიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, აბილისი, 1969.
4. გ. გაჩეჩი — გ. გაჩეჩილაძე, მხატვრული თარგმანის თეორიის შესავალი, თბილისი, 1966.
5. ლომ — ნ. ლომოური, მთარგმნელები. თბილისი, 1951.
6. რ. ბარამ — რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, თბილისი, 1971.
7. ივ. ქავთარაძე, — ივ. ქავთარაძე, ქართული ენის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954.
8. ალ. დლონტი — ალ. დლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბილისი, 1971.
9. კურანტი, რომინსი — რ. კურანტი, პ. რომინსი, რარის მათემატიკა, თბილისი, 1965.
10. თ. პაპუაშვილი — თ. პაპუაშვილი, ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1970.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

ნაწა შენგეალია

სხვადასხვა დონის ენობრივ ერთეულთა ბინარული სტრუქტურა და მისი ასახვა სიღრმისეულ სტრუქტურაებში

1.1. ენის უმარტივესი, ერთბაშისანი ერთეული არის ფონემა, რომელიც, როგორც ცნობილია, მეტყველებაში რეალიზდება კონკრეტული ბგერის სახით. ამასთან, ფონემასა და მის „წარმომადგენელს“, ბგერას შორის კარგად შესწავლილი და დადგენილი მიმართება არსებობს¹. მოცემულ ღირებულ ნიშანთა სიმრავლე ერთ გარკვეულ ფონემურ ერთეულს განსაზღვრავს. ამ სიმრავლის ერთ-ერთი ნიშნის შეცვლას გადაეყვართ სხვა სიმრავლეზე, ანუ მოცემული სისტემის სხვა ფონემურ ერთეულზე.

მეტყველებაში ფონემის რეალიზაციის დროს სხვადასხვა ფონეტიკური მიზეზის გამო ბირთვულ ნიშნებს, რომლებიც ფონემური ერთეულის რაობას განსაზღვრავს, ემატება ნიშნები, რომლებიც არ არის ფონოლოგიურად ღირებული და ამდენად, ფონემურ ერთეულს არ ცვლის. ფონოლოგიურად ღირებული ნიშნების — ბირთვისა — და ფონოლოგიურად არაღირებული ნიშნების ერთობლიობა ქმნის კონკრეტულ ბგერით წარმონაქმნს — ბგერას (ფონს).

კონკრეტული ბგერის შემქმნელი ეს ნიშნები ერთი და იმავე დონის ნიშნებია, რომლებიც სხვადასხვა ღირებულებისა არიან: ნაწილი რელევანტურია და მოცემულ ბგერას ამა თუ იმ კლასს მიაკუთვნებს, სხვა — არარელევანტურია და ბგერათა კლასის კონკრეტული რეალიზაციის დროს ვლინდება. საზოგადო, სხვადასხვა კონკრეტული ენის ღირებულ ნიშანთა სიმრავლეში მოხვდება თეორიულად შესაძლებელ ბგერით ნიშანთა სხვადასხვა ნაწილი. ფონოლოგიურად ღირებულ ნიშანთა გარკვეული სასრული რიცხვი დაახასიათებს მოცემული ენის ფონემურ ერთეულთა სიმრავლეს. სხვა ნიშნები ფონოლოგიურად არაღირებულ ნიშნებს წარმოადგენენ და კონკრეტული ბგერის ნიშნებს ქმნიან ფონოლოგიურად ღირებულ ნიშნებთან ერთად.

ამგვარად, ფონი წარმოადგენს ერთი და იმავე სახის ისეთ ნიშანთა ერთობლიობას, რომელთაც სხვადასხვა ღირებულება აქვთ: გარკვეული ნაწილი კლასის ნიშანია, სხვა — არაღირებულია.

1.2. ფონოლოგიური დონისაგან განსხვავებით, მორფოლოგიურ დონეზე წარმოდგენილია ორბაშისანი ერთეულები, რომელთაც აქვთ როგორც გამოხატულება, ისე შინაარსი. სემანტიკა, როგორც მოსალოდნელია. გადამწყვეტ

¹ ეს მიმართებები, რომელთაც ქვემოთ მოკლედ დაეახასიათებთ, განხილულია ისეთ ავტორთა საყოველთაოდ ცნობილ შრომებში, როგორიცაა: რ. იაკობსონი. ნ. ტრუბეცკო, ლ. ბლუმფილდი, ე. სეპირი, ზ. ჰარისი, ჩ. ჰოკტი, ა. მარტინე, ა. რეფორმატსკი და სხვები. ამ შრომათა შემაჯამებელი მიმოხილვა იხ. მაგ., წიგნში: *Общие языкознание. Внутренняя структура языка*. М., 1972. გვ. 120—199.

როს თამაშობს მორფოლოგიურ ერთეულთა განსაზღვრაში, რადგანაც სწორედ იგია ხარისხობრივი განსხვავების შემქმნელი მოცემული დონისა და ფონოლოგიური დონის ერთეულთა შორის. ერთი და იგივე სემანტიკური განსხვავებულობა, ფაქტიურად, ერთადერთი ნიშანია, რომელიც ერთმანეთისაგან გამოყოფს მორფემულ სიმრავლეებს².

მოცემული მნიშვნელობა (იგულისხმება გრამატიკული მნიშვნელობა, ანუ ის გრამატიკული ფუნქცია, რომელსაც სხვადასხვა აფიქსალური მორფი ასრულებს)³, რომელიც განსაზღვრავს მორფემის რაობას, გარკვეული ფონემური ერთეულებით ან მათი განსაზღვრული მიმდევრობით გამოიხატება. ამგვარად, მორფემა სხვადასხვა ფონოლოგიური შემადგენლობის მქონე ალომორფების მეშვეობით რეალიზდება მეტყველებაში, სადაც ამ ალომორფების შემადგენელი ფონები კონკრეტულ, არარელევანტურ ნიშნებს მიიღებენ (ისე, როგორც ეს, საზოგადოდ, ფონემის მეტყველებაში რეალიზაციას დროს ხდება).

მორფემის ალომორფთა სხვადასხვა ფონოლოგიურ შემადგენლობას, ფონოლოგიური მიზეზების გარდა, განაპირობებს მორფოლოგიური ფაქტორიც⁴. ამ შემთხვევაში ალომორფის „ამორჩევა“ დამოკიდებულია იმაზე, თუ კონკრეტულად რომელი მორფემის მეზობლობაშია წარმოდგენილი მოცემული მორფემა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მორფი შეიძლება დავახასიათოთ როგორც რელევანტური და არარელევანტური ნიშნების გარკვეული ერთობლიობა. მორფის გრამატიკული მნიშვნელობა, ანუ მისი გრამატიკული ფუნქცია, წარმოადგენს მის ბირთვულ ნიშნებს, რომლებიც განსაზღვრავს მის რაობას, ხოლო მორფის ფონოლოგიური ფორმა შეადგენს მის პერიფერიულ, არარელევანტურ, თუმცა აუცილებელ ნიშანს.

მორფის, როგორც გარკვეული ლინგვისტური დონის ერთეულის, სტრუქტურა ფონეტიკური დონის ერთეულის, ფონის სტრუქტურის მსგავსი ჩანს. ორივეს რელევანტურ და არარელევანტურ ნიშანთა ერთობლიობა ქმნის. მაგრამ განსხვავება არსებობს: თუ ბგერით ერთეულს ერთი და იმავე დონის — ზედაპირული სტრუქტურის — სხვადასხვა ღირებულების ნიშანთა ერთობლიობა ქმნის, მორფი იქმნება ორი სხვადასხვა სიღრმის სტრუქტურათა ნიშნების აუცილებელი ჯამით: ზედაპირულია ამა თუ იმ ალომორფის ფონოლოგიური ფორმა, ხოლო სემანტიკა, ანუ მორფის გრამატიკული ფუნქცია, წარმოადგენს უფრო ღრმა სტრუქტურას. ამგვარად, მორფის სტრუქტურა ორ-

² იხ., მაგ., ლ. ბლუმფილდის მიერ მორფემის ცნობილი განსაზღვრა (Л. Блумфилд. Язык. М., 1968, გვ. 168); აგრეთვე, ი. ნაიდას მიერ მორფემული ანალიზისათვის შემოთავაზებული პრინციპები (E. Nida, Morphology, Michigan, გვ. 7—60); ამ საკითხს ხედა, აგრეთვე, თ. შარაძენიძე წიგნში — თანამედროვე ენათმეცნიერების თეორიული საკითხები, თბ., 1972, გვ. 136—138.

³ რამდენადაც, როგორც ვფიქრობთ, კონკრეტული ენისათვის შესაძლებელია გრამატიკულ და ლექსიკურ მნიშვნელობათა გამოიყვნა, ქვემოთ საუბარი იქნება მხოლოდ გრამატიკულ მნიშვნელობებსა და მათ გამოხატვაზე მოცემული ენის სხვადასხვა დონეზე (მორფოლოგიურსა და სინტაქსურზე). ლექსიკურ მნიშვნელობებს აქ არსად არ ვეხებით, თუმცა ცხადია, რომ შეტყობინების სემანტიკის განსაზღვრელს ენაში სწორედ ლექსიკური მნიშვნელობა წარმოადგენს, ისევე როგორც შეტყობინების მარკირებულობისა — გრამატიკული მნიშვნელობა.

⁴ იხ. ი. ნაიდას დასახელებული პრინციპები.

ფენოენია: გრამატიკული ფუნქცია, ანუ გრამატიკული შინაარსი და ზედაპირული ფონოლოგიური შემადგენლობა.

1.3. შესაძლებელია თუ არა ანალოგიური მსჯელობა ვაწარმოოთ სინტაქსის დონეზე იმ თავისებურებათა გათვალისწინებით, რომელიც ამ დონეს ახასიათებს პირველ ორ დონესთან შედარებით?

სინტაქსური დონის მინიმალურ ერთეულს წარმოადგენს სიტყვა⁵. სიტყვა წარმოადგენს, აგრეთვე, მორფოლოგიური დონის ურთულეს ერთეულსაც. სიტყვა — მორფოლოგიურ ერთეულსა და სიტყვა — სინტაქსურ ერთეულს ერთმანეთისაგან განასხვავებს ის თვალსაზრისი, რომლითაც მას განვიხილავთ, ანუ ის, თუ რომელ ენობრივ დონეზე შევისწავლით მას. თუ მის მორფოლოგიურ აგებულებას განვიხილავთ, იგი მორფოლოგიური ერთეულია. ისევე, როგორც ფონემა, ან ფონემათა მიჯდევრობა მორფოლოგიის დონეზე ხარისხობრივად ახალი ნიშნის — გრამატიკული მნიშვნელობის — გაჩენის წყალობით სხვა დონის ერთეულად იქცევა, სიტყვაც მორფოლოგიური სიტყვისაგან განსხვავებით, სხვა ლინგვისტური დონის — სინტაქსის ერთეულად იქცევა, ახალი ხარისხობრივი ნიშნის — წინადადებაში სხვა სიტყვებთან მიმართების გაჩენით. სიტყვა სინტაქსურ ერთეულს წარმოადგენს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მხედველობაში ვიღებთ გარკვეულ გრამატიკულ მიმართებებს, რომელთაც იგი სხვა სიტყვებთან აწყარებს. მიმართება იმვე დონის სხვა ერთეულებთან არკვევს მოცემული სიტყვის სინტაქსურ ფუნქციას და ანიჭებს მას სინტაქსურ დირებულებას. იდენტური მორფოლოგიური სტრუქტურის სიტყვა სხვადასხვა გრამატიკული მიმართების წყალობით შეიძლება სხვადასხვა სინტაქსურ ერთეულს წარმოადგენდეს.

ამგვარად, სხვა დონის ერთეულებთან შედარებით. სინტაქსური ერთეულის დახასიათების სპეციფიკას წარმოადგენს იმ გრამატიკულ მიმართებათა გათვალისწინების აუცილებლობა, რომელიც მას წინადადებაში აქვს.

ეს გრამატიკული მიმართებები, თავის მხრივ, წარმოადგენს გარკვეულ ლოგიკურ მიმართებათა ასახვას სინტაქსის დონეზე. ურთულესი სინტაქსური წარმონაქმნი — წინადადება, როგორც მინიმუმი, შემადგენელ ელემენტთა გარკვეულ ლოგიკურ მიმართებებზე დაყრდნობულ შეტყობინებას წარმოადგენს⁶. უნივერსალურ ლოგიკურ მიმართებათა წარმოდგენა არის წინადადების არსებობის აუცილებელი პირობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, წინადადებაში სიტყვებს შორის მიმართება არის ისეთ ლოგიკურ მიმართებათა ასახვა, როგორცაა, მაგალითად, მიმართებები: მოქმედი — მოქმედება, მოქმედება — მოქმედების ობიექტი, მოქმედი — მოქმედების ობიექტი, მსაზღვრელი — საზღვრული და სხვა.

ამგვარად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სინტაქსური ერთეულის რაობას განსაზღვრავს უნივერსალური ლოგიკური მიმართებები, რომელთაც იგი ასახავს, ხოლო სინტაქსური ერთეულის კონკრეტული გამოვლენა ენაში არის ის

⁵ ენის სინტაქსური დონის დახასიათებისათვის არსებობია სინტაქსის მინიმალური და მაქსიმალური ერთეულების განსაზღვრის საკითხი. სხვადასხვა გრამატიკულ თეორიებში სინტაქსის მინიმალური ერთეულის შესახებ თვალსაზრისთა მოკლე, მიმოხილვა იხ. ქაჯ. კრებულში: Типология каузативных конструкций. Л., 1962, გვ. 295—296.

⁶ შტრ. В. Г. Адмони, Статус обобщенного грамматического значения в системе языка: ВЯ. I:75, № 1. წინადადების ლოგიკურ-გრამატიკული ტიპების ასპექტის ვ. ადანი ყველაზე უფრო ღრმას უწოდებს.

სინტაქსური ფუნქცია, რომლითაც მოცემული უნივერსალური ლოგიკური მიმართება რეალიზდება წინადადებაში.

შესაბამისობა ლოგიკურ მიმართებასა და წინადადებაში გრამატიკული ფუნქციის მქონე ერთეულს შორის შეიძლება პირდაპირი იყოს. ამ შემთხვევაში ლოგიკური ერთეული იგივეობრივი გრამატიკული ფუნქციის მქონე ერთეულით აისახება წინადადებაში: მოქმედების ლოგიკური შემსრულებელი წინადადების სუბიექტი წევრით გამოიხატება, მოქმედების ლოგიკური ობიექტი — წინადადების ობიექტი წევრით. შესაბამისობა ლოგიკურ მიმართებასა და სინტაქსურ მიმართებას შორის არ არის პირდაპირი იმ შემთხვევაში, როდესაც ლოგიკური მოქმედი არ რეალიზდება წინადადებაში ქვემდებარის სახით, ან ლოგიკური ობიექტი — დამატების სახით. ენებითი გვარის წინადადებაში, მაგალითად, ლოგიკური მიმართება მოქმედი — მოქმედება — ობიექტი ისეთ „შებრუნებულ“ გარდასახვას იღებს, როდესაც ლოგიკური მოქმედი გამოიხატება გრამატიკული ფუნქციით „ირიბი დამატება“, ხოლო მოქმედების ლოგიკური ობიექტი რეალიზდება გრამატიკულ ფუნქციაში „ქვემდებარე“ (მაგ., მოქმედი — человек, ობიექტი — медведь, მოქმედება — убить; ქვემდებარე — медведь, დამატება — человеком, შემასმენელი — убит). არაპირდაპირი ასახვა შესაძლებელია კიდევ ასეთი იყოს: მოქმედი — ირიბი დამატება, მოქმედების ობიექტი — დამატება, როგორც, მაგალითად, წინადადებაში: Стену (ობიექტი — დამატება) разбил молнией (მოქმედი — ირიბი დამატება), საპირისპიროდ პირდაპირი შესაბამისობისა: молния разбила стену⁷.

კონკრეტულ წინადადებაში რეალიზაციის დროს, მოცემული ბირთვული ნიშანი — ლოგიკური ღირებულება — მიიღებს გარკვეულ მახასიათებლებს, რომლებიც ამ ლოგიკურ ერთეულს მიაწერს გრამატიკულ მნიშვნელობას, ანუ განსაზღვრავს მის სინტაქსურ ფუნქციას წინადადებაში. სინტაქსური ფუნქციის გამოსატყა ხდება მორფოლოგიურ გრამატიკულ მნიშვნელობათა გარკვეული ერთობლიობის საშუალებით და იმ ჰიმართებებით, რომლებიც ამ მორფოლოგიური მნიშვნელობებით შექმნილ სინტაქსურ ერთეულებს შორის დამყარდება⁸.

ამგვარად, უნივერსალური ლოგიკური ერთეულები განსაზღვრავენ სინტაქსური ელემენტის რაობას, ხოლო კონკრეტულ წინადადებაში ამ ლოგიკურ ერთეულთა რეალიზაცია ხდება ამა თუ იმ სინტაქსური მნიშვნელობის მქონე სიტყვით. ამ ორი სხვადასხვა დონის ერთეულთა აღწერითა და მათი მიმართების გარკვევით მთავრდება სინტაქსური დონის ერთეულის დახასიათება. როგორც ვხედავთ, მისი სტრუქტურა ფონეტიკურ-ფონემური და მორფემული დონის ერთეულთა სტრუქტურის ანალოგიურია: იგი წარმოადგენს რელევანტურ (ლოგიკურ) და არარელევანტურ (გრამატიკული ფუნქციის გამომხატველ) ნიშანთა გარკვეულ ერთობლიობას. მორფემის ანალოგიურად, სინტაქსური ერთეული, სიტყვა, ორფენოვანია, შედგენილია ორი სხვადასხვა სიღრმის სტრუქტურათა ნიშნებით: ლოგიკური დონისა და გრამატიკული სინტაქსური დონის ნიშნებით.

⁷ შტრ.: Типология пассивных конструкций. Л., 1974, გვ. 155.

⁸ აქ არაფერს ვაშობთ წინადადებაში სიტყვათა რივის შესახებ, რომელიც ზოგ ენაში სიტყვის მორფოლოგიური სტრუქტურის სიმარტივის გამო სინტაქსური გრამატიკული მნიშვნელობის განსაზღვრის უმთავრეს საშუალებად განვიხილავთ.

2. ფონოლოგიურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ელემენტთა ასეთმა დახასიათებამ გვაფიქრებინა, რომ ენობრივ გამონათქვამთა გრამატიკული მარკირებულობის სრული აღწერისათვის სამი სხვადასხვა სიღრმის პლანი, ანუ სტრუქტურა უნდა გამოიყოს:

I. გამოხატულების პლანი, ანუ ზედაპირული სტრუქტურა — ენობრივი ერთეულის გამოხატულება.

ა. ფონოლოგიის ლინგვისტურ დონეზე მისი ერთეულისათვის რელევანტურ და არარელევანტურ ნიშნებს წარმოგვიდგენს.

ბ. მორფოლოგიის ლინგვისტურ დონეზე წარმოგვიდგენს მორფის ფონემურ შემადგენლობას.

II. გრამატიკული მნიშვნელობის პლანი.

ა. მორფოლოგიის ლინგვისტურ დონეზე მორფემის გრამატიკულ მნიშვნელობას გადმოგვცემს.

ბ. სინტაქსის ლინგვისტურ დონეზე წარმოგვიდგენს გრამატიკულ სინტაქსურ მნიშვნელობას (სიტყვის გრამატიკულ სინტაქსურ მიმართებებს).

III. ლოგიკურ მიმართებათა პლანი.

ა. სინტაქსის ლინგვისტურ დონეზე სიტყვის ლოგიკურ მნიშვნელობას განსაზღვრავს, ხოლო წინადადებას ლოგიკურად გაშართულ გამონათქვამად ხდის⁹.

გამონათქვამში გრამატიკულად სწორი ენობრივი ერთეულის წარმოშობა სხვადასხვა ლინგვისტურ დონეზე, ზემოთქმულის საფუძველზე, შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ:

სინტაქსი: ა. ლოგიკურ მიმართებათა პლანი განსაზღვრავს მოცემული სინტაქსური ერთეულის — სიტყვის — ლოგიკურ სტატუსს.

ბ. გრამატიკული მნიშვნელობის პლანი განსაზღვრავს მოცემული ლოგიკური სტატუსის მქონე ერთეულის სინტაქსურ ფუნქციას.

მორფოლოგია: ა. გრამატიკული მნიშვნელობის პლანი განსაზღვრავს მოცემული ელემენტის გრამატიკულ სინტაქსურ ფუნქციასა შესაბამის მინიმალურ გრამატიკულ მნიშვნელობებს.

ბ. გამოხატულების პლანი სწორ ფონემურ ფორმას მიაწერს მოცემულ მორფემულ მნიშვნელობებს.

ფონეტიკა-ფონოლოგია: ა. გამოხატულების პლანი: სწორი ფონემური მიმდევრობები მეტყველებაში რეალიზაციის დროს კონკრეტულ ბგერით მიმდევრობათა სახეს იღებენ.

⁹ შტრ.: H. Birnbaum. How Debris Deep Structure?—ლინგვისტთა XI საერთაშორისო კონგრესის მასალები, 1972, გვ. 858—867.

ცნობები და შენიშვნები

ილია ტაბალა

საფრანგეთის სააზიო საზოგადოება და მისი ორბანო „სააზიო ჟურნალი“

აზიის ქვეყნების ხალხების ისტორიის, ლიტერატურის, ხელოვნებისა და სხვ. მეცნიერული შესწავლის მიზნით პირველი საზოგადოებები XVIII საუკუნეში შეიქმნა: ბატავიის (დღეს ჯაქარტა) საზოგადოება 1778 წ.¹ და „ბენგალის სამეფო სააზიო საზოგადოება“ კალკუტაში 1784 წ.². ამ საზოგადოებებმა თავიდანვე საერთაშორისო ხასიათი მიიღეს. მათ მუშაობაში მალე ჩაებნენ სხვა ქვეყნების მეცნიერებიც. ამასთანავე, ამიერიდან სხვადასხვა ქვეყნების ორიენტალისტთა კონტაქტები სულ უფრო ფართოვდებოდა.

დაწყებული XVII საუკუნის ბოლოდან ხელნაწერთა დიდძალი კოლექციები — ძველი ებრაული, არაბული, სპარსული, თურქული, ჩინური და სხვ. თაის იურილა ევროპის ქალაქებში: 1739 წელს პარიზში გამოვიდა ხელნაწერთა კატალოგის I ტომი³, სადაც მოთავსებული იყო ჩინური ტექსტები და 287 ინდური ხელნაწერი; ანკეტილ-დიუპერონმა 1762 წელს ამ კოლექციას შემატა ინდური სხვა ხელნაწერები.

XIX საუკუნის დასაწყისში პეტრორდში (ინგლისი) ა. ჰამილტონმა სანსკრიტის კურსი შექმნა. შემდეგ იგი ჩავიდა პარიზში და ლანგლეს მიერ 1807 წელს გამოქვეყნებული სანსკრიტის ხელნაწერთა კატალოგის მიხედვით⁴ შეადგინა ნაგარის ანუ ბენგალის ხელნაწერთა კატალოგი. ამავე პერიოდში პარიზში სანსკრიტს სწავლობდნენ ფრედერიკ შლეგელი და ფრანც ბოპა. 1815 წელს პარიზის სამეცნიერო ინსტიტუტში („კოლეჟ დე ფრანს“) შეიქმნა ჩინური ენისა და სანსკრიტის კათედრები.

მეცნიერთა შორის დიდი იყო ენთუზიაზმი გამოეცლინებინათ აღმოსავლური სამყაროს მდიდარი ლიტერატურა და გაეშიფრათ ხელნაწერები. სილვესტრ დე სასიმ ამოიკითხა ფეჰლვეი: ბიურნოფი პალის შესწავლაში თანამშრომლობდა ნორვეგიელ ლასენტანს, რომელიც შემდგომში გახდა ინდურის დადი სპეციალისტი გერმანიაში; შეზიმ კომენტარები დაურთო პრაკრიტს, ბიურნოფი შეეპიდა ასევე ავესტიკს, რემიუზა — ბუდისტურ ჩინურს, ე.-ფ. შამპოლიონი (1790—1832) — იეროგლიფებს.

იმ სამეცნიერო წრეებმა, რომლებსაც სურდათ ფარდა აეხადათ ე. წ. აღმოსავლური საიდუმლოებისათვის (უძველესი რწმენა, ანტიკური ფილოსო-

¹ „Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen“.

² „Royal Asiatic Society of Bengal“.

³ Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Regiae, Paris, 1739.

⁴ Langlès, Catalogue des manuscrits sanscrits de la Bibliothèque impériale, Paris.

ფიური სისტემა და სხვ.), გადაწყვიტეს ხელი მოეკიდათ ამ საქმისათვის. მაგრამ ამ სამუშაოების წარმატებით განხორციელებისათვის არ იყო საკმარისი თანხები. ასევე არ გაანდათ საკმარისი მხარდაჭერაც იმ ცალკეული მეცნიერებისადმი, ვინც თავისთავზე იღებდა ამ კვლევა-ძიებას.

იმ მოთხოვნამ, რომელსაც გრძნობდა ყოველი ორიენტალისტი, ჩაუნერგა მათ აზრი, აზრის უკეთ შესწავლის მიზნით შეექმნათ სამეცნიერო საზოგადოება. ეს იმ საზოგადოებათა მსგავსი იქნებოდა, რომლებიც უკვე ბატავიაში და კალკუტაში არსებობდა.

სააზიო სამეცნიერო საზოგადოების შექმნის ერთ-ერთი აქტიური ინიციატორი გრაფი დე ლასტეირი იყო. მან პირველმა წამოაყენა ასეთი საზოგადოების შექმნის იდეა. იმ პერიოდში დე ლასტეირი „ქრისტიანული მორალის საზოგადოების“ პრეზიდენტი იყო.

ჯერ კიდევ 1821 წელს მეცნიერთა შორის დაიწყო სააზიო საზოგადოების დებულების პროექტის განხილვა. იგი შემდგომში გახდა ამ საზოგადოების ქართი. სააზიო საზოგადოების პირველი გენერალური ასამბლეა გაიხსნა 1822 წლის 1 აპრილს საღამოს 8 საათზე სილვესტრ დე სასის თავმჯდომარეობით. დროებითი მდივნის როლს ასრულებდა გარსენ დე ტასი. ამავე წელს ე.-ფ. შამპოლიონმა ამოკითხული ეგვიპტური იეროგლიფები წარმოადგინა. შედგა სია უცხოელი მეცნიერებისა. რომლებიც დაუსწრებლად გახდნენ სააზიო საზოგადოების წევრები. შემდეგ ს. დე სასმა სიტყვა წარმოთქვა; ე.-პ. აბელ-რემიუზამ ჩინური რომანის — „ორი ბიძაშვილის“ საკუთარი თარგმანი წაიკითხა. ბოლოს სხდომის დამსწრეებმა სააზიო საზოგადოების საბჭო და პიურო აირჩია. სააზიო საზოგადოების პირველი პრეზიდენტი ბარონ სილვესტრ დე სასი გახდა.

სააზიო საზოგადოების პირველი უცხოელი წევრი იყო ისეთი ცნობილი მეცნიერი, როგორც იყო ალ. ფონ ჰუმბოლტი. იყვნენ საპატიო წევრებიც, რომელთა რიცხვი დღეს უკვე 20-მდე აღწევს.

ამ ახალ საზოგადოებაში შევიდნენ არა მარტო ორიენტალისტები, არამედ ფრანგი და უცხოელი ცნობილი პიროვნებები: ტალეირანი, ჰერცოგ დეკაზი, გრაფი დარიუ, შატობრიანი, აღმირალი სიდნეი სპიტი და სხვ.

1825 წლიდან მარი ბროსე ამ საზოგადოების წევრი იყო, ხოლო 1834 წლიდან კი — მისი საბჭოს წევრი.

იმ პირთა შორის, ვინც მფარველობას უწევდა ამ ახალ საზოგადოებას, აღსანიშნავია ჰერცოგ ორლანელი, რომელმაც მიიღო სააზიო საზოგადოების „საპატიო პრეზიდენტის“ წოდება, ხოლო 1830 წელს, ლუი ფილიპეს სახელწოდებით საფრანგეთის ტახტზე მისი ასვლის შემდეგ, მას ეწოდა სააზიო საზოგადოების „მფარველი“. სააზიო საზოგადოების ასევე ცნობილი მფარველი იყო ჰერცოგი რიშელიე.

სააზიო საზოგადოების დაარსებიდან დღემდე მისი პრეზიდენტები იყვნენ: სილვესტრ დე სასი (1822—1829), ე.-პ. აბელ-რემიუზა (1829—1832), სილვესტრ დე სასი (1832—1834), ამედე ჟობერი (1834—1847), რეინო (1847—1867), ეთელ მოლი (1867—1876), გარსენ დე ტასი (1876—1878), ადოლფ რენიე (1878—1884), ერნსტ რენანი (1884—1892), ბარბიე დე მენარე (1892—1908), უილ სენარი (1908—1928), სილვენ ლევი (1928—1935), პოლ პეიო (1935—1945), ჟაკ ბაკო (1946—1951), შარლ ვიროლო (1951—1964), ჟორჟ გოდე (1964—1969), რენე ლაბა (1969—1974), კლოდ კენი (1974).

პირველ ხანებში საზოგადოება თავის სხდომებს ატარებდა ყოველი თვის პირველ ორშაბათს საღამოს 7 ს. და 30 წ. საზოგადოების ბიბლიოთეკა ღია იყო მხოლოდ მისი წევრებისათვის, ყოველ სამშაბათს და შაბათს ღის 1 საათიდან 4 საათამდე. თავდაპირველად საზოგადოების სხდომები უფრო ადმინისტრაციულ ხასიათს ატარებდა, მაგრამ მალე მან მიიღო წმინდა მეცნიერული ხასიათი, რომლის მონაწილეთა უმრავლესობა ისტორიკოსები და ფილოლოგები იყვნენ.

სააზიო საზოგადოების მთელი სამეცნიერო მუშაობის სულისჩამდგმელები და ორგანიზატორები იყვნენ ს. დე სასი, ე.-პ. აბელ-რემიუზა (ჯერ საზოგადოების წევრი, მერე პრეზიდენტი), სენ-მარტენი („სააზიო ჟურნალის“ რედაქტორი) და სხვ.

მაგრამ აღმოსავლეთის შესწავლის საქმეში საზოგადოების წევრთა შორის ერთიანი აზრი არ არსებობდა: ერთი ჯგუფი აღმოსავლეთში ეძებდა სიმართლის გაგებას, მეორე (რომელსაც ეთოდ მოღმა „მეყვავილე“ უწოდა) — სილამაზით დატყობდას.

ამრიგად, სააზიო საზოგადოებაში შეიქმნა ორი ჯგუფი. კრიზისი გამწვავდა 1829 წელს. პრეზიდენტი სილვესტრ დე სასი გადადგა. პრეზიდენტი გახდა ე.-პ. აბელ-რემიუზა, მდივანი — ე. ბიურნუ. 1832 წელს პრეზიდენტის პოსტი ეკლავ ს. დე სასმა დაიკავა. ამან მდგომარეობა რამდენადმე შესცვალა.

ბარონ ს. დე სასის პრეზიდენტობის წლები იყო სააზიო საზოგადოების ნუშაობის ნამდვილი აყვავების პერიოდი. 1829 წლის 15 აპრილს სამეფო განკარგულების საფუძველზე, სააზიო საზოგადოებას მიეცა სამოქალაქო უფლებები, მათ შორის საჩუქრებისა და ანდერჰის მიღების უფლება. მართალია, ამან საზოგადოება ფულადი სახსრებით ვერ გაამდიდრა, მაგრამ სამაგიეროდ მისი ბიბლიოთეკა წიგნებით საგრძნობლად შეივსო.

საფრანგეთის სააზიო საზოგადოებამ კავშირურობითობა დაამყარა ცალკეულ აღმოსავლეთმცოდნე მეცნიერებთან და აღმოსავლურ საზოგადოებებთან. კერძოდ, ლონდონის „სამეფო სააზიო საზოგადოებასთან“, რომელიც შეიქმნა 1823 წელს⁵, „ამერიკის აღმოსავლურ საზოგადოებასთან“⁶ (შეიქმნა 1842 წ.), „გერმანულ აღმოსავლურ საზოგადოებასთან“⁷ (შეიქმნა 1842 წ.).

სააზიო საზოგადოების ბეჭდვითი ორგანო გახდა „სააზიო ჟურნალი“ რომლის გამოსვლა დაიწყო 1822 წელს და „სააზიო საზოგადოების რეველუციონი“⁸, რომლის პირველი ნომერი გამოვიდა 1933 წელს. „სააზიო ჟურნალი“ თავიდანვე აქვეყნებდა მდიდარ სამეცნიერო სტატიებს, სხვადასხვა სახის მასალებს და ინფორმაციებს აღმოსავლეთის ქვეყნების შესახებ. 1829 წლიდან ჟურნალი უკვე იბეჭდებოდა სამეფო სტამბაში, რომელიც თავისთავზე იღებდა აღმოსავლურ ენებზე მასალების ბეჭდვის ხარჯებს.

„სააზიო ჟურნალის“ დაარსების პირველი წლებიდანვე მის ფურცლებზე დაიწყო მასალების ბეჭდვა საქართველოს შესახებ, რომლის ერთ-ერთი ინიციატორი და ავტორი მარი ბროსე იყო.

⁵ „Royal Asiatic Society“.

⁶ „American Oriental Society“.

⁷ „Deutsche Morgenlandische Gesellschaft“.

⁸ „Journal Asiatique“.

⁹ „Cahiers de la Société Asiatique“.

„სააზიო ჟურნალში“ დასაბუთებლად მომზადებული სტატია ხშირად ხდებოდა ზეპირი მსჯელობის საგანიც. ამიტომ საზოგადოების სხდომები იყო უფრო ცოცხალი და საინტერესო.

საზოგადოება აგროვებდა წიგნებსა და ხელნაწერებს. იგი მათ ძირითადად ღებულობდა საჩუქრებისა და ანდერძების სახით¹⁰.

რაც დრო გადიოდა, მით უფრო ფართოვდებოდა აღმოსავლეთის შესწავლა. XIX საუკუნის დასაწყისში „ორიენტალისტს“ უწოდებდნენ ძველი ებრაულისა და ისლამიზმის მცოდნეს. ეს უკანასკნელი მოიცავდა არაბულს. სპარსულს და თურქულს. შემდგომში მასში შევიდა ჩინურიც. სწავლობდნენ აღმოსავლეთის ხალხების ისტორიას, ლიტერატურას, ხელოვნებას...¹¹.

1835 წლიდან სააზიო საზოგადოების მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოდის ახალი თაობა: ევგენი ბიურნუ, სტანისლა ეიულიენი, ეიულ მოლი.

ეიულ მოლმა თავისი ენერგიული მოღვაწეობით სააზიო საზოგადოება გამოიყვანა უმოქმედობიდან, შინაგანი უთანხმოებიდან და ბუნდოვანი პოლიტიკური მდგომარეობიდან. გადაჭრა ის სიძნელეები, რომლებიც დაწყებული 1840 წლიდან საზოგადოების წინაშე იდგა. ამრიგად, საზოგადოების მუშაობა კვლავ აქტიური გახდა. საზოგადოების წევრთა რიცხვმა, რომელიც მანამდე მცირედობად, ამიერიდან დაიწყო ზრდა. 1847 წლიდან გაიზარდა საზოგადოების ფულადი სახსრები. მას ფულადი დახმარება აღმოუჩინა საფრანგეთის განათლების სამინისტრომ. შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო იყო „სააზიო ჟურნალის“ ხელმოწერებისაგან მიღებული თანხაც.

სააზიო საზოგადოებისათვის დიდი წარმატება იყო 1839 წელს მიღებული გადაწყვეტილების განხორციელება — „აღმოსავლური ტექსტების კოლექციის“ პირველი ტომის გამოცემა, რამაც სამეცნიერო წრეებში მაღალი შეფასება მიიღო. ეიულ მოლის ინიციატივით 1862 წელს სააზიო საზოგადოებამ თავის განკარგულებაში არსებული აღმოსავლური ხელნაწერები და სხვა მასალები გადასცა პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკას.

1910 წელს სააზიო საზოგადოებამ მიიღო ახალი ღებულება, რომელიც დღემდე ძალაშია 1922 წელს სააზიო საზოგადოებამ აღნიშნა თავისი არსებობის ასი წლისთავი. ამასთან დაკავშირებით საზოგადოებამ გამოსცა „წიგნი მიძღვნილი ასი წლისთავისადმი“¹², სადაც მოცემულია ასი წლის განმავლობაში საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების მოღვაწეობის შედეგები. 1933 წელს საზოგადოებამ გამოსცა კოლექციების პირველი ტომი სახელწოდებით: „სააზიო საზოგადოების რვეულები“. დღემდე სულ გამოსულია 12 ტომი.

უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში საზოგადოებამ მიიღო საჩუქრად სენარისა (1928 წელს) და ფუშეს (1952 წელს) ბიბლიოთეკები, ჰენრიეტა მეიერისა (1946 წელს) და ჟაკ ბაკოს (1971 წელს) ტიბეტური კოლექციები.

1951 წელს ორიენტალისტთა საერთაშორისო კონგრესზე სტამბოლში შეიქმნა „ორიენტალისტთა საერთაშორისო კავშირი“, რომელიც წარმოადგენს იუნესკოსთან არსებული „ფილოსოფიისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა“

¹⁰ იხ. J. Filliozat, Catalogue des manuscrits sanscrits et tibétains de la Société Asiatique, „Journal Asiatique“, 1941—1942.

¹¹ იხ. მაგალითად: Joseph Deguignes, Histoire générale des Huns, des Turcs, des mogols et autres Tartares occidentaux, t. I, Paris, 1756.

¹² იხ. Livre du Centenaire (1822—1922), Paris, 1922. Louis Finot. L'histoire de la fondation et du premier siècle de l'existence de la Société Asiatique..

საერთაშორისო საბჭოს“ ნაწილს. „ორიენტალისტთა საერთაშორისო კავშირი“ აქამდე მოიცავს აზიისა და აფრიკის სამკაროს.

1972 წელს საფრანგეთის სააზიო საზოგადოებამ აღნიშნა თავისი არსებობის 150 წლისთავი. ეს იყო ამავე დროს შამპოლიონის მიერ ეგვიპტური იერო-გლიფების ამოკითხვის 150 წლისთავი, ორიენტალისტთა პირველი საერთაშორისო კონგრესის (1873 წ.) ასი წლისთავი და საფრანგეთში ორიენტალიზმის (1922—1972) 50 წლისთავი. ყოველივე ამას მიეძღვნა „სააზიო ჟურნალის“ სპეციალური ნომერი¹³.

„სააზიო ჟურნალის“ გამოსვლა მეორე მსოფლიო ომის დროს ერთხანს შეწყდა. ომის შემდეგ კი კვლავ განახლდა. დღემდე გამოსულია 262 ტომი.

ჩვენ წინაშეა „სააზიო ჟურნალის“ („ჟურნალ აზიატიკ“) 1974 წლის 262-ე ტომის 4 ნაწილი. იგი ყოველწლიურად გამოდის ორ-ორ ნაწილად (1—2 და 3—4). პაგინაცია ოთხივე ნაწილს საერთო აქვს. 1974 წლის 4 ნაწილის 2 ტომი პოიცავს 522 გვერდს¹⁴.

პირველი წიგნი (1—2 ნაწილი) იწყება სამძიმროთ სააზიო საზოგადოების პრეზიდენტის აკად. რენე ლაბას გარდაცვალებას გამო. შემდეგ მოდის: დავიდ კოუნის სტატია-ნეკროლოგი — რეი ბლაშერის (1900—1973) მოღვაწეობა (აღამიანი, რომელმაც მთელი თავისი შემოქმედება მიუძღვნა არაბული და ისლამური სამყაროს ისტორიისა და ლიტერატურის შესწავლას) და ჟან ლუკ-ლანანის სტატია-ნეკროლოგი — ეგვიპტოლოგი ჟაკ ვანდიეს (1904—1973) მოღვაწეობა; კავკასოლოგი ჟორჟ დიუმეზილის სტატია „შენიშვნები ეტიმოლოგიისა და სიტყვათა მარაგის შესახებ კავკასიის ჩრდილო-დასავლეთში“ (სადაც განხილულია „მ“-ის პრობლემა უბისურში); ფრანსუა გრილოს სტატია „საშუალო ზმნა ელამიტურში“; ჰაიმ ზაფრანის — „ფულის პრობლემები მაროკოში მაროკანელი რაბინების იურიდიულ ლიტერატურაში (XV—XX სს.)“; სადაც განხილულია ზარაფხანების ისტორია მაროკოში და ებრაელების როლი ამ საქმეში; მუჰამად მოკრის — „კალამ გურანი მხედარი ნაცრისფერ ბედაურზე, ქარის მომთვინიერებელი (ისლამური ერესოლოგიისა და ირანული მითური თემების მიმოხილვა)“; ჟან ობენის — „ხორასანის სარდარის სახელმწიფოს დასასრული (XIV საუკ.)“; ჟან ფილიოზას — „პლინიუსი და მალია“; ო ჩიუნგის — „გამოკვლევა ინდო-კჰმერულ ფილოლოგიაში“, რომელიც წარმოადგენს წინა ტომებში დაბეჭდილი სტატიების გაგრძელებას; სავერო ლევიციის — „გამოკვლევა კამბოჯურ სიტყვათა მარაგზე (ძველი კჰმერიდან ახალ კჰმერამდე)“; ფილიპ ნ. ეენერის — „რიცხვითი სახელები კჰმერულში“ (ავტორი აღნიშნავს, რომ ერთხანს გაბატონებული იყო აზრი იმის შესახებ, რომ კჰმერულში ხუთობითი თვლა მიღებული და, რომ ზოგიერთი ავტორი ახლა სხვა აზრს გამოთქვამს); მარსელ დეტომბის — „XVI საუკუნის ჩინეთის რუკა აღმოჩენილი პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში“.

აღნიშნულ სტატიებს მოსდევს უკანასკნელ წლებში გამოსული წიგნების ანოტირებული ბიბლიოგრაფია. მაგალითად: ჟერარ ტრუპოს „პარიზის ეროვნული

¹³ იხ. „Journal Asiatique“, t. 261. Année 1973. Fascicules I à 4. Numéro spécial pour le cent-cinquantième de la „Journal Asiatique“ (1822—1972). Cinquante ans d'orientalisme en France (1922—1972). Paris. 1973. იხ. იქვე: Jean Filliozat. La Société Asiatique: d'hier à demain. გვ. 3—12.

¹⁴ „Journal Asiatique“. Périodique Trimestriel. Publié par la Société Asiatique avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique. t. 262. Année 1974. Fascicules I et 2,3 et 4. Paris 1974. გვ. 1—240; 243—522.

ნული ბიბლიოთეკის არაბულ ხელნაწერთა კატალოგი“, ტ. I, პარიზი, 1972; პ. მ. პოლტი, ა. ე. ს. ლამბრონი, ბერნარ ლევი, ისლამის კემბრიჯის ისტორია, ტ. I, IV, ლონდონი — ნიუ-იორკი, 1970; ყან დელოში. ინდოეთის უძველესი ხიდეები, პარიზი, 1973 და სხვ.

მეორე წიგნი (3—4 ნაწილი) იწყება ჟან ბუტეროსა და ელენ კასინის სტატია-ნეკროლოგით „რენე ლაბა (1904—1974)“, სადაც ლაპარაკია აღმოსავლეთის დიდი სპეციალისტის ასიროლოგი აკად. რენე ლაბას ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე. სტატიას თან ერთვის რენე ლაბას შრომების სია.

შემდეგ მოდის: ეილბერ ლაზარის სტატია-ნეკროლოგი „ფრანგი ირანოლოგი ჟან დე მენასკი (1902—1973)“; სოლანე ირისა და ეან-ლუი პაიეს სტატია „მეორე ათასეულის ბიბლიოთეკა აღმოჩენილი ბალის მემკენეპში (სირია)“ (სტატია ილუსტრირებულია); ფილიპ ჟინუს — „სასანიდების ახალი ტომონია“ (სტატია ილუსტრირებულია), ეერარ ფიუსმანის — „აშოკელთა რამდენიმე პრობლემა“ (აშოკას იმპერიის შინაგანი წყობილება); ლუდვიგ შტერნბახის — „გნომიკური ლექსების პატარა კრებული“ (სანსკრიტული დიდაქტიკური და გნომიკური ლექსები); ფრანსუაზა მალიზონის — „სვამი ნარაიანების კრიშნაიტის სექტა გუჯარაში“ და სხვ.

აღნიშნულ სტატიებს მოსდევს უკანასკნელ პერიოდში გამოსული წიგნების ანოტირებული სია: მონე სალეპის, ზაგრების ეგვიპტური სიძველეები, პარიზი, 1970; გ. მ. ბონგარ-ლევინი, ინდოეთი მათრევის ეპოქაში, მოსკოვი, 1973; ბ. ა. ლიტენსკი, ძველი მომთაბარეები, მოსკოვი, 1972 და სხვ. ინგლისის სამეფო სააზიო საზოგადოების (1823—1973) 150 წლისთავისადმი მიძღვნილი სიმპოზიუმი; საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების გენერალური ასამბლეის საგანგებო სხდომების (1973 წლის 12 იანვარი — 1974 წლის 15 ივნისი) ანგარიში და ბოლოს საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების ახალ წევრთა სია¹⁵. რაც შეეხება საერთოდ საფრანგეთის სააზიო საზოგადოების წევრთა სიას, იგი მოთავსებულია „ეურნალ აზიატიკის“ 261 ტომში¹⁶.

ამჟამად საფრანგეთის „სააზიო საზოგადოების“ წევრთა რიცხვი შეადგენს 614-ს, მათ შორის 16 საპატიო წევრია (საპატიო წევრთა შორის საბჭოთა კავშირიდან არიან: ბ. გაფუროვი და ს. პ. ტოლსტოი).

საფრანგეთის „სააზიო საზოგადოების“ არსებობიდან დღემდე მის წევრად არჩეულია 6 ქართველი: 1831 წელს — თეიმურაზ ბატონიშვილი, შემდეგ — ექვთიმე თაყაიშვილი, 1958 წელს — გიორგი შარაშიძე (პარიზი, განაგებს ქართული ენის კათედრას აღმოსავლეთის ენების ინსტიტუტში), 1960 წელს — კალისტრატე სალია (პარიზი, ეურნალ „ბედი ქართლისა რევიუ დე ქართველოლოგის“ რედაქტორი), 1969 წელს — შალვა ამირანაშვილი, 1973 წელს — ამ სტრიქონების ავტორი.

¹⁵ იხ. „Journal Asiatique“. t. 262, Année 1974, Fasc. 3 et 4, pp: 517—520, Paris, 1974.

¹⁶ „Journal Asiatique“, t. 261, Année 1973, Fasc. 1 à 4, Paris, 1973, გვ. 13—30.

НАТАЛИЯ ЗАУТАШВИЛИ

«БАДНИЙ ДЕНЬ И БОЖИЧ В СЕРБИИ» А. Н. ЦЕРЕТЕЛИ
(КН. А. Н. ЦЕРЕТЕЛЕВА)

В будущем году исполняется 130 лет со дня рождения одного из замечательных деятелей периода освобождения болгарского народа от турецкого ига, большого защитника его интересов, замечательной личности того времени — Алексея Николаевича Церетели (кн. А. Н. Церетелева — 1847—1883 гг.).

А. Церетели¹ — один из тех потомков грузин, которые волею судеб оказались далеко от родины и своей деятельностью и творчеством оставили по себе добрую и долгую память. Прекрасный дипломат, юрист, писатель, фольклорист, волонтер в период русско-турецкой войны 1877—1878 гг., составитель первых проектов государственной организации освобождающейся Болгарии, он за свою краткую 10-летнюю дипломатическую службу сумел сделать очень многое, особенно для становления болгарского государства.

Заинимаясь своей дипломатической деятельностью, А. Церетели широко интересовался также жизнью и бытом южных славян, изучая их страну и народное творчество.

Одна из его работ посвящена сербскому фольклору и этнографии, с которой мы хотим познакомить читателя.

Хотя интерес к народному творчеству южных славян существовал еще в середине XVIII века, но исследование и запись славянского фольклора началось широким размахом лишь с XIX века² в период национального возрождения славян: он (фольклор) углублял национальное самосознание, способствовал борьбе против феодального деспотизма и чужого политического господства³.

Именно в этот период, когда народное творчество глубоко интересовало и волновало ученых и общество, но многое еще не было собрано и не было изучено, появилась в печати небольшая работа А. Церетели (кн. А. Церетелева) о праздновании Сочельника и Рождества в Сербии («Бадний день и Божич в Сербии»), напечатанная в 1875 г. в «Русском вестнике»⁴. Эта работа его мало кому известна, а между тем она представляет очень интересный материал, особенно для современных фольклористов и этнографов. В ней отразилась, как-бы на миг остановившаяся тогдашняя жизнь Сербии. Эта работа А. Церетели является не только результатом его интереса к фольклору и этногра-

¹ Прадед Алексея Николаевича Церетели — кн. Автандил Церетели вместе с грузинским царем Вахтангом VI и его свитой эмигрировал в Россию в 1724 г.

² Ц. Романска, Славянски фольклор, очерки и образци, София, 1963, стр. 11.

³ П. Диников, Български фольклор, I, София, 1959, стр. 37.

⁴ А. Церетелев, Бадний день и Божич в Сербии, «Русский вестник», 1875, VIII, стр. 770.

фии южных славян, но и желания познакомить русское общество с жизнью и бытом сербов «столь мало еще... известным» в России⁶.

Интерес же А. Церетели к быту, обычаям и к народному творчеству не случаен. С детских лет А. Церетели часто слушал в родной семье рассказы и беседы о значении народного творчества, о славянских народных песнях и сказках, о народных художественных памятниках древности. Отец его, Николай Андреевич Церетели (кн. Н. А. Церетелев), немало трудов посвятивший фольклору и этнографии⁶, был первым собирателем украинских народных песен. Он — «первый в нашем веке, — писал о нем П. Бессонов в 1870 г., — воскресил внимание к памятникам народного творчества»⁷ и сумел понять его значение.

Многие из родственников и близких Алексея Николаевича были известные литераторы и культурные деятели, среди них был, например, замечательный русский поэт Алексей Константинович Толстой, которому он приходился племянником⁸. Алексей Николаевич очень любил его, ценил и уважал, называя его «дорогим и близким человеком»; о творчестве его Алексей и, особенно, его младший брат, Дмитрий, много писали.

В 1872 г. он был назначен секретарем¹⁰ и драгоманом¹¹ русского генерального консульства в Белграде (Сербия).

А. Церетели, несмотря на свою занятость, уделял свободное время знакомству и изучению страны, совершая длительные путешествия верхом по Сербии и Болгарии. Владея отлично сербским и болгарским языками, он мог непосредственно знакомиться с жизнью и бытом местного населения, приобретая среди них много новых друзей.

А. Церетели с большим уважением и любовью относился к местному населению, находя в них много мудрости и достоинства; особенно в беседах со старыми людьми: «Для меня, — пишет А. Церетели, — во время моих путешествий по Сербии, разговоры со старыми поселенцами были большим наслаждением и я не мог достаточно налюбоваться прямою взглядами, осторожностью и даже хитростью вопросов, ловкостью ответов, а особенно изяществом и живостью выражений»¹².

А. Церетели никогда не переставал интересоваться литературой, особенно, касающейся быта, обычаяв и народного творчества славян,

⁵ Там же.

⁶ А. Н. Церетелев, «Опыт собрания старинных малорусских песен». «Взгляд на старинные русские сказки и песни», «О произведениях древней русской поэзии», «О стихосложении старинных русских песен» и др.

⁷ П. Бессонов, Кн. Н. А. Церетелев, Первый собиратель памятников устного народного творчества, «Вестник Европы», 1870, № 6. Так же: А. Бухе, Князь Церетелев, М., 1913; Д. Косарик, Давид Гурамшвили, Киев, 1950, стр. 34 (на укр. языке); О. Гвинчидзе, Алексей Церетели — русский генеральный консул в Болгарии, Тб., 1962 (на грузинском языке); Н. Тарсаидзе, Материалы по истории поселения грузин в России в первой половине XVIII века, Тб., 1964 и др.

⁸ М. М. Стасюлевич и его современники в их переписке, II, СПб. 1912, стр. 370, Письмо А. К. Толстого М. М. Стасюлевичу от 2.I.1874 г.

⁹ Там же, стр. 400—405, письмо А. Н. Церетели М. М. Стасюлевичу от 2 ноября 1875 г.

¹⁰ АБПР, Ф. ДЛС и ХД, оп. 749/1, д. 73 б, л. 89.

¹¹ Драгоман — переводчик при посольстве в Турцию.

¹² А. Церетелев, Бедный день и божич в Сербии, «Русский вестник», 1875, VIII, стр. 789.

не говоря уже о периодической печати, за которой он следил аккуратно. Уходя на войну, он захватил с собой вместе с пособием для офицеров и маленькую книжечку «Эгмонт» И. Гете¹³ (эту героическую драму о национально-освободительной борьбе в Нидерландах, которая, может быть, была его любимым произведением).

Однажды, прочитав статью Ф. И. Буслаева «О сравнительном изучении народной мифологии и поэзии», где он нашел и ссылки на сербские обычаи, А. Церетели решил лично посмотреть празднование в Сербии Бадного дня и Божича, т. е. Сочельника и Рождества, выбрав этот праздник, так как к этим дням, пишет А. Церетели, было приурочено много древних обрядов¹⁴.

Как известно, этот праздник не чисто христианский, это — древний языческий праздник, связанный с началом Нового года; все обряды и поверья имели целью обеспечить хороший урожай и благополучие крестьян, принести счастье всем членам семьи. Конечно, вместе со всем этим, они вносили праздничность и веселье в жизнь народа.

В древние времена человек, не умевший объяснить себе природные явления, представлял их как одушевленные существа. Он верил, что сможет на них повлиять определенными действиями и заклинаниями, верил в силу слова и культ предков, считавшихся его защитниками и покровителями, могущими охранить его от злых сил¹⁵.

С историческим развитием славянских народов, переменялось и их мировоззрение. С принятием христианства в эти обряды проникли элементы христианской идеологии. В празднования, связанные самым тесным образом с народным трудом и с переменами в природе, стали проникать христианские представления, имена церковных лиц и событий из их жизни. Получилось переплетение старинных языческих земледельческих традиций с христианскими понятиями. Новая официальная религия не сумела искоренить из народного сознания старинные верования, а из жизни народа — старинные праздники, и была принуждена осмыслить эти языческие празднования в духе христианских взглядов. Поэтому с праздником Рождества или Коледа, известного у всех славянских народов (русского — Коляда́, украинского — Коляда и т. д.) связано много обрядов и песен.

У славян Коледа¹⁶ означало возрождение солнца, которое после зимнего круговорота в конце декабря начинает постепенно усиливать свой свет и день увеличивается. Христианская церковь долго боролась с этим языческим праздником, но, не сумев и его уничтожить, слила его с Рождеством Христовым. А. Церетели решил посмотреть именно этот праздник, который в Сербии «самый почитаемый и самый веселый праздник в году»; летние работы уже позади, осень одарила богато полевых тружеников, «дом полная чаша, есть чем угостить

¹³ А. Церетелев, Письма с похода, «Русский вестник» т. 137, кн. 10, 1878, стр. 206.

¹⁴ А. Церетелев, Бадний день и Божич в Сербии, «Русский Вестник», 1875, VIII, стр. 77С.

¹⁵ Ц. Романска, Славянски фолклор, стр. 9.

¹⁶ Название Коледа происходит от латинского названия новогоднего праздника, когда римляне первоначально так называли первый день каждого месяца, созывали народ, чтобы объявить ему о новом месяце (calo — звать), совершали жертвоприношения и устраивали увеселения. Самыми известными были январские «calendae», когда вступали в должность новые консулы.

гостей», — пишет А. Церетели¹⁷. Он отмечает, что в больших городах уже исчезли многие древние обряды и обычаи; надо было ехать в какое-нибудь село. В дальних округах княжества еще строго придерживались старины, но туда А. Церетели поехать не мог, так как обстоятельство ему не позволяли на долгое время оставлять Белград¹⁸.

В это время в Белград приехал Е. Е. Голубинский (Песков), совершавший путешествие «в земли славян и греков», собирая материал для своей работы по истории славянских церквей¹⁹. А. Церетели очень помог ему в организации поездки по Сербии, о чем Е. Голубинский писал в своих воспоминаниях и отзывался об А. Церетели, как о «прекраснейшем и обязательнейшем молодом человеке», устроивший дело так, что ему был дан в спутники один серб, отлично знающий Сербию — секретарь в Министерстве народного образования, известный уже тогда ученый-фольклорист²⁰ и писатель Милан Миличевич. Последний был по словам А. Церетели «одним из лучших знатоков сербских народных обычаев и быта поселян и автором многих трудов («живот срба селяка», «Путничке писма» и др.)²¹.

Именно с этими людьми: с Е. Голубинским и М. Миличевичем, согласившимся быть их «путеводителем», А. Церетели организовал поездку в с. Рипань на Рождественские праздники.

Село Рипань находилось недалеко, приблизительно в 20 километрах от Белграда. В этом селе родился М. Миличевич и это обстоятельство, до известной степени, обеспечивало возможность создания максимально непринужденной обстановки, что в свою очередь помогло Алексею Церетели увидеть сохранившиеся там обычаи, по его словам «в большей полноте».

Об этой поездке М. Миличевич отметил в своих воспоминаниях: «В тот год, зимой, я ездил по Сербии с профессором Голубинским, который писал «историю сербской церкви», а Сочельник и Рождество я провел с ним и князем Церетелевым в с. Рипань... Они были рады своими глазами увидеть наши Рождественские обычаи»²².

Результатом этой поездки был очерк красочно описывающий эти праздники. В своем очерке А. Церетели руководствовался не только личными своими наблюдениями и записями, но использовал и целый ряд работ сербских и русских исследователей, подробный список которых автор дает в своем небольшом вступлении.

Это произведение В. Караджича, М. Миличевича, Петрановича, Г. Милосевича, Дучича, Илича, Памучины, описывающие жизнь, обычаи, песни и обряды не только Сербии, но и Боснии, Черногорин, Герцеговины и Далмации; на русском языке, кроме статьи Ф. Буслаева, еще и часть обширного труда А. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу», статью А. Потебни «О мифологическом значении

¹⁷ А. Церетелев, указ. соч., стр. 771.

¹⁸ Там же.

¹⁹ С. Смирнов, Некролог Е. Е. Голубинского, «Народное просвещение», 1912, № 5, стр. 33, отд. 4.

²⁰ Воспоминания Е. Е. Голубинского, Кострома, 1923, стр. 11.

²¹ А. Церетелев, Бадний день и Божич в Сербии, «Русский вестник», 1875, VIII, стр. 772.

²² М. Миличевич, Како сам се ја учио (от 1868 до 1876 г.), Р 343/g (на серб. языке), стр. 251, по сведениям, полученным из Белгр. нар. библиотеки.

некоторых обрядов и поверий»²³, упоминается еще и «Белорусские песни»²⁴ П. Бессонова.

А. Церетели старался, как сам он пишет, «передать виденное, дополнив слышанным и сведениями, найденными» в сербской печати²⁵. Чтобы увидеть все обряды и обычаи А. Церетели вместе со своими спутниками выехали в Сочельник в полдень.

Очерк его начинается с подробного описания их поездки по сербской дороге из Белграда в Крагуевац, на которой находится с. Рипань. А. Церетели описывает все, что он встречал в пути. Например, он знакомит читателя с историческими памятниками: с памятником сербам, погибшим при взятии Белграда в 1806 г., с средневековым замком на горе Авале и др. Не оставляет он без внимания и тех, кто встречается им по пути. Так, он описывает цыган, идущих на заработок в столицу, давая попутно и некоторые сведения об их социальном положении, их занятий и об отношении к ним сербов.

Знакомит он нас и с самим селом Рипань, которое, по народным разговоркам, отличается бойкостью девушек. Из его записей мы узнаем, например, что с. Рипань «самое значительное село во всем белградском окружье», насчитывающее 378 «порезки» глав, т. е. хозяев, платящих подати (порезы), и 1839 душ населения; что свое название оно получило от названий, находящихся близ него реки или скалы (Рипа). Оно, как все сербские села, напоминает ему украинские села и т. д.²⁶

Приехав в село Рипань, гости направились в дом, куда «назвались» праздновать Божич (Рождество) и где их радушно встретили хозяева. После приветствий, принятых в Сербии согласно их обычаям, гостей ввели в «собу» (комнату) и не успели они сесть, пишет А. Церетели, как их стали угощать «сладко» (вареньем), которое берут ложечкой и запивают водой²⁷, а также «сливовицей» (водкой из слив).

Здесь А. Церетели дает сведения об усадьбе сербского поселенца, об убранстве ее «соб» (комнат) и составе его семьи.

Сразу при встрече М. Миличевич объяснил хозяевам цель их приезда к ним, — увидеть «во всей полноте обряды при праздновании Бадного дня и Божича»²⁸, прося их ничего не сокращать и не забывать. Хотя хозяин дома (доматин) уже не признавал этих обычаев, называя их «лудории» (глупостями) и, говорил, что это «бабы выдумали», они с трудом, все же, убедили не противиться и, благодаря жене (доматиче), для которой эти обряды были священными, удалось увидеть «хоть часть обрядов», сохранившихся в этом селе.

Затем А. Церетели переходит к описанию обрядов и всего празднования рождества, которое длится 3 дня. Первый день, так называемый Туцин день (туцати — закалывать), когда в селах режут поросенка для «печеницы» (так называют в Сербии жаренного поросенка) и приготавливают дом к празднику (напр., выносят из дома все стулья и скамьи и прячут их, чтобы в Сочельник (Бадний день) их не трогали, иначе скоту угрожает хромота; прячут все железные кочерги, щипцы

²³ А. Церетелев, Бадний день и Божич в Сербии, вступление.

²⁴ Там же, стр. 771.

²⁵ Там же.

²⁶ Там же, стр. 774.

²⁷ Этот обычай угощать вареньем существует и до сих пор в Болгарии.

²⁸ Там же, стр. 776.

и треножник, заменяя их деревянными и т. д.). Второй день — Бадний день (Сочельник) и третий день сам Божич (Рождество).

При описании и анализе фольклорного и этнографического материала А. Церетели широко использовал сравнительный метод, благодаря чему, читатель получает полное представление как об общих чертах обрядов, так и о некоторых различиях между ними в разных областях страны.

Кроме этого А. Церетели в своем очерке дает около 100 сербских слов и выражений и 12 народных песен (полностью или отрывки из них); большинство из них на сербском языке, они даны с их переводом на русский язык (вероятно его личным). Перед тем как описывать сам праздник и связанные с ним обряды, обычаи и народные поверья. А. Церетели приводит одну народную песню, которая сама по себе может «служить как бы программой праздника», которой до известной степени придерживался и сам А. Церетели. В этой песне говорится:

Божич зовет сверху горы той высокой:
 «Веселитесь, братья Сербы! Пора вам,
 Приготовьте мне бадняки все шелком украшенные,
 А двери и окна лаврами, а иконы и столы масляными ветками.
 Разложите пшеничную солому вместо трапезы,
 А по ней скатерти золотом вышитые,
 Добрых баранов паткните на вертелы,
 Ветчину режьте не вся,
 Жгите крупные поленья не раскалявая,
 Приготовьте мне вдоволь вина рьяного, красного
 И ракии виноградной первого перегона;
 Вы молодки и девушки хоровод водите,
 Вы юпаки (молодцы) из ружей часто стреляйте,
 А вы, старые и слабые, Богу молитесь».

В Бадний день с утра идут приготовления к вечеру, когда заужином собирается вся семья. На Бадний день пекут много обрядных пирогов, лепешек, готовятся специальные кушанья, гадают и коледуют. Во время многих из этих обрядов стреляют из ружей. Одно из главных приготовлений — это подготовка так называемого «бадняка» — молодого дубового дерева, которое вносится вечером в дом. С ним связан целый ряд старинных обычаев и А. Церетели описывает эти обряды и обычаи, очень подробно, сравнивая их с обрядами и обычаями в других областях страны. Так он рассказывает, например, что за «бадняком» идут рано утром в Бадний день, еще до восхода солнца. Обыкновенно идет хозяин дома. Выбрав подходящее деревце, он его должен срубить, соблюдая известные обычаи.

В Сербии, например, хозяин дома, выбрав нужное дерево «намазывает медом или посыпает пшеницею место, где хочет рубить, и, обращаясь к дереву, говорит: «добро ютро, бадняч, наш мили батоле, да си нам жив и здрав, младичу»²⁹. На что отвечают ему вместо «бадняка», что, мол, секите нас, тут наша старость и смерть.

В Черногории хозяин дома, перед тем, как срубить, «снимает шапку, крестится на восток говоря: помози ми Боже и Божичу». В зависимости от того, как отломится бадняк, делают выводы: счастлив ли

²⁹ Там же, стр. 777. Означает: доброе утро бадняк, наш милый братец (или батюшка) будь нам жив и здоров, молодец! (перевод А. Церетели).

будет год: «если обрубок выступает клином — счастье, если выемка — дурной год»³⁰.

И рубить его надо, соблюдая определенные правила: только с одной стороны, затем сваливают одним ударом, при этом оно должно упасть обязательно на восток и т. д. Домой несет «бадняка» или сам хозяин дома или «самый почитаемый человек в семье». Встречают его дома с песнями. В Черногории, отмечает А. Церетели, хозяина с бедняком встречает хозяйка, держа в одной руке пшеничный колач (вид пирога), а в другой стакан вина. Он ее поздравляет с Бадним днем, а она ему желает счастья.

К вечеру, когда все домашние собрались, А. Церетели и его спутников пригласили присутствовать при торжественном внесении бадняка в дом. Весь пол в этой комнате посыпается соломой. В Боснии соломой рассыпают по всему дому, приговаривая пожелания всем здоровья, мира и благодати. Бадняк кладут на огонь в очаг, который горит всю ночь.

В Сербии, пишет А. Церетели, над бадняком «целуются пастухи, чтобы овцы любили своих ягнят», целуют бадняк и все входящие в этот дом, а в старину обращались к нему и с молитвой. В Шумадии, продолжает А. Церетели, бадняк мажут медом, который дети облизиывают. В Боснии при внесении бадняка приветствуют Сочельник (Бадний вечер) и желают друг другу счастья и поют обрядовые песни. В Герцеговине стреляют из ружей, когда кладут бадняк на огонь и поют обрядные песни. В последних желают плодородья, здоровья всем в следующем году и т. д. Причем в одних местах бадняк бывает только один (в Шумадии, в Черногории), в других по три и пяти (в Боснии), а в некоторых местах по числу живущих в доме.

Также интересно А. Церетели описывает обряды и обычаи, которые он наблюдал за ужином в Сочельник. В этот вечер они собрались у стола, покрытого мешком из-под зерна, под который было положено сено.

Разные постные блюда, обрядовые колачи, постные лепешки, которые А. Церетели описывает подробно, свечи и др. украшали трапезу. В этот вечер кадят, читают молитвы и начинают ужин «с ломления колача»; все разом берутся за него правой рукою и поворачивают справа налево, стараясь отломить кусок; кто отломит больше, тому будет больше счастья в этом году. И так как больший кусок достался (чуть ли не половина калача) Е. Голубинскому, то А. Церетели пожелал, чтобы это «доброе предзнаменование оправдалось во время путешествия почтенного профессора». Это тоже одна из характеризующих черт характера самого А. Церетели, умеющего желать и делать добро другим людям.

Говоря о множестве обязательных в этот вечер блюд, А. Церетели упоминает и о так называемой «варице» — это смесь ячменя, пшеницы, гороха, бобов, кукурузы, проса с сухими сливами, яблоками, орехами, «словом, — заключает А. Церетели, — это тот же узвар, который было в детстве я с таким наслаждением едал в Украине»³¹.

За ужином гадают, пьют «здравицы» (в Боснии) и поют разные обрядовые песни. А. Церетели приводит к примеру одну такую песню, где Солнце ведет разговор с утренней звездой о веселом празднике Рождества:

³⁰ Там же, стр. 777.

³¹ Там же, стр. 785.

Яркое солнце зарницу (утреннюю звезду) подзывает:

«О, зарница, моя сестрица!
Я зову тебя и молю братски,
Завтра нам Христово рожденье,
Когда зарею на восток выйдешь,
Обожди меня на востоке, сестрица,
Надо завтра играть на веселье».
Сестра брата своего послушала
И зарница обождала солнце,
Встретилась с братом на веселье.
Когда увидели Христово рожденье,
От радости трижды възграли,
Все по ряду: на востоке солнце
И с ним зарница-сестрица
И остальные по лебу звезды.
Рядом поют зарница и солнце:
Слава Богу и Богородице!
Чудно украсилось веселье,
И на здоровье роду христианскому,
Чтобы славно славили его во веки³².

Как и у всех славянских народов в этот вечер и в Сербии ходят колядовать. Однако А. Церетели пишет, что в Княжестве этот обычай уже исчез: он остался лишь в некоторых сербских местностях. Рассказывая о колядовании в Сочельник А. Церетели отмечает, что колядуют не только сербы-православные и католики, но и сербы магометане, которые в Боснии ходят по домам с тамбурой, и поют те же песни, что и христиане, но не собирают даров³³.

Также например, он отмечает, что песни на Божич и Бадний день у сербов православных отличаются от песен у сербов католиков (т. е. у хорватов и славонцев)³⁴. У сербов православных первое место в песнях занимает Божич, иногда Солнце, Колед — старый бог, бадняк, к которому обращаются как к святыне, о Христе упоминается редко, о Богородице еще реже. У сербов-католиков (хорватов и славонцев), несмотря на то, — пишет Церетели, — что обряды и обычаи в эти дни почти одинаковы с соблюдаемыми у православных, песни прониклись вполне библейским рассказом о Рождестве. «Они очень напоминают белорусские канты, изданные П. Бессоновым (выпуск IV, Калки Перехожие) и бесспорно относятся к младшим стихам», — пишет А. Церетели³⁵.

Дальше он приводит для наглядности одну песню, помещенную Иличем в своих «Народных Славонских обычаях» на сербском и русском языках. Однако, самому А. Церетели не удалось услышать и увидеть колядования, но в этот вечер у них «без песни не обошлось», потому что «мыслима ли сербская вечеринка без пения».

А. Церетели отмечает, что «в Княжестве, и особенно в Герцеговине, в редком доме нет гуслей и всякий более или менее хорошо умеет спеть песню»³⁶. Один из близких хозяина дома «оказался мастером гудеть на гуслях и петь песни». После уговоров, без которых не обош-

³² Там же, стр. 786.

³³ Там же, стр. 787.

³⁴ Там же, стр. 802.

³⁵ Там же.

³⁶ Там же, стр. 790.

лось, он затянул «одну из тех однообразных по напеву, лишенных, может быть музыкальной прелести, — пишет А. Церетели, — но столь живых и живописных по содержанию песен»³⁷.

А. Церетели умел слушать и понимать народные песни, относился к ним с большим уважением и любовью. «Кому приходится слушать сербскую песню. — говорит он, — не понимая вполне смысла ее, на того заунывный голос, вечно повторяющийся после нескольких стихов и не менее заунывный мотив на гуслях, наводят тоску и скуку; но кто следит за рассказом, того невольно увлекают яркость красок и простота изложения, тот невольно переносится за певцом в мир, где под облаками носятся вилы-волшебницы, где на своем верном коне Шарце Кралевич Марко совершает богатырские подвиги, — в тот мир поэзии и народного творчества, где отразилось и запечатлелось навеки все пережитое сербским многострадальным народом, где теперь помнится с благодарностью просветитель Сербии св. Савва, с гордостью — царь Душан, где оплакивается горькими слезами гибель Сербии на Косовом поле, где не забыты боровшиеся против Турецкого ига гайдуки, где прославлены Кара-Георгий и Милош Обренович, разбившие турецкие окопы... нельзя утомится слушая такую песню, следя за впечатлением, производимым на сербов, неграмотных поселян или образованных людей, все равно»³⁸, — отмечает А. Церетели.

На третий день начались обряды «Божичные», описанные А. Церетели также красочно. Еще до рассвета оружейные и пристолетные выстрелы возвещали о наступлении Рождества, Божича. В это утро идут непременно к источнику за водой. Этой водой умываются, чтобы быть здоровыми, на ней месят «чесницу» — большую сдобную лепешку, в которую вкладывают маленькую монету, или деревянные изображения овец, ульев, волов, плуга и т. д. (напр. в Грузии и Ужичком округе), или гвоздь от подковы, солому, сыр (в Боснии), и гадают кому в чем будет счастье. «Замесив чесницу», — пишет А. Церетели, — хозяйка покрывает ее углями, кладя столько угольков, сколько есть в доме посевов и разного рода имуществ: уголь, покрывшийся гуще других золою предвещает урожай соответствующего ему посева»³⁹.

Интересен и другой обычай, о котором рассказывает А. Церетели. Гость, который первый войдет (по-сербски — «влизит») на Рождество в дом, называется полажайником или полазником⁴⁰. Он, по-верию, приносит счастье или несчастье. Поэтому, стараясь обеспечить себя счастьем, предусмотрительные люди приглашают его заранее. В некоторых местах полажайником бывает один и тот же ежегодно.

«В Герцоговине, — пишет А. Церетели, — полажайник приходит после обеда и подходя к дому стреляет из ружья и кричит издалека: «Христос се роди!», а хозяин ему отвечает: «Воистину се роди!». При входе его все встают, целуются (мирбожатся), а «полажайник подвигает головни бадняка к огню, поливает вином и под бадняк кладет принесенные с собой яблоки со вдавленной в него монетою». «В Шумадии обычай несколько разнится от герцоговинских, — отмечает А. Церетели. — Входя в дом, на заре, полажайник говорит: «Христос се роди» и сыплет по дому зерном принесенным в рукаве, «ва истину се роди», отвечают ему хозяева и посылают его пшеницею; потом он подходит к бадняку, ему выносят кочергу, спрятанную еще на Ту-

³⁷ Там же, стр. 789.

³⁸ Там же, стр. 789.

³⁹ Там же, стр. 792.

⁴⁰ Ср. аналогично в Грузии «Меквле» — буквально — «прокладывающий след».

цин день, и ударяя ею при каждом слове по горящему полену, чтобы летели во все стороны искры, полажайник говорит: «а бадняк, веселяк, в добрый час, дай нам Бог столько (сколько искр) здоровья, мира, урожая, приплода, веселья, детей мальчиков и всякого доброго счастья», или «столько коров, столько коней, столько коз, столько овец, столько боровов, столько ульев, столько счастья и успеха»⁴¹.

Иногда он (полажайник) становится на колени и целует потухшие головни бадняка, но обыкновенно кладет лишь в пепел несколько денег и садится на скамейку, спрятанную на Тушин день и которую выносят для него первого; когда он хочет сесть, стараются выдернуть из-под него скамейку, чтоб он сел на пол, тогда наседки будут хорошо высиживать; иногда он привешивает к потолку свой опанок (род кожаного лаптя), желая, чтобы такой вышины уродилась конопля; женщины пскрывают полажайника самым толстым одеялом или попоною, чтобы гуще собирались сливки⁴².

Передать все обычаи и обряды, описанные А. Церетели, означало бы переписать всю его работу, мы только хотим отметить, что описывая таким образом, подробно и сравнивая эти обряды и обычаи между собою, он действительно создает яркую картину празднования Балного дня и Божича в Сербии:

А. Церетели не ограничивался лишь описанием этих обрядов и поверий, а дает описание и других сторон быта сербов, касаясь и истории, и этнографии, и архитектуры, и географии страны.

Мы узнаем и о том, что земли в Сербии «не только не размежеваны, но даже и не вымерены приблизительно и черезполосица страшная: считаются земли днями оранья, пашни, но понятно, — пишет А. Церетели, — что количество вспаханной в день земли значительно разнится и зависит от почвы, пахаря, волов, времени года»⁴³.

Он также делает попытку социальных обобщений, говоря о судьбе сербского поселянина, угнетенного так называемыми «зеленашами», ростовщиками, «покупающими хлеба на корню, зелень», составляющих, как пишет А. Церетели, «одну из язв сельской промышленности»⁴⁴.

Характерно для творческого метода А. Церетели его пристальное внимание не только к изучаемому им в данном конкретном случае явлению, но и ко всей обстановке, быту, природе, в которой оно зародилось, и к людям, в среде которых оно бытует.

Говоря о сельском поселянине, он отмечает его чувство «равноправности», которое в нем «весьма развито» и «ему едва понятно различие сословий»⁴⁵; говоря об умении серба-поселянина сохранять свое достоинство с кем бы тому не приходилось иметь дело, он удивляется, куда деваются все эти качества у «так называемой образованной молодежи», которая, «воспитанная в Париже или в Вене... в большинстве случаев, теряет связь со своим народом»⁴⁶.

Известный интерес представляют и его исторические справки, разбросанные в указанном труде.

Подробно описывает он постройку и архитектуру Рипаньской церкви, ее внешнюю и внутреннюю отделку и убранство и ее историю,

⁴¹ Ср. с грузинским. Такой обычай распространен и в Грузии.

⁴² Там же, стр. 793.

⁴³ Там же, стр. 783.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Там же, стр. 788.

⁴⁶ Там же.

также передает историю создания Рипаньской школы; рассказывает о давнишнем ее существовании еще при турках, об ее учителях, участниках борьбы против турецкого ига, о том, почему она несколько раз закрывалась и открывалась⁴⁷.

Благодаря всему этому, читатель «Бадного дня и Божича» получает полное представление как об обрядах Сочельника и Рождества, так и об особенностях жизни и быта сербских сел.

Прощаясь с хозяевами и друзьями М. Миличевича, вылив «црвеног вина» (красного вина), запели вокруг стола «многая лета» и «... в этом пении, — говорит А. Церетели, — сливались голоса и старика деда, видевшего как лилась русская кровь в сербских ущельях и долинах... и голос внука, слышавшего с детства, что русские друзья сербам... и голос школьного учителя, которому учение в столице не доказало еще вполне, что истинные друзья сербов немцы и мадьяры, и что русский народ опасный...»⁴⁸.

«Наша поездка в с. Рипань, — продолжает он, — кроме прямой цели — изучения Рождественских обрядов, дала нам еще случай не только ближе познакомиться с бытом сербских поселян, ... но и видеть лишний раз проявления привязанности их к православной Руси, привязанности истари живущей в сердце каждого простого серба, здравый смысл которого, не колеблемый внешними влияниями, не обозначается в своих друзьях»⁴⁹.

В заключение мы можем сказать, что в своем труде А. Церетели своим умением красочно, образно и верно передавать «виденное», сохранил целый ряд народных песен, дал подробное описание обрядов и обычаев, которые давно уже не встретить ни в одном современном селе или городе Сербии и в этом отношении его работа представляет большой интерес, особенно для современных этнографов и фольклористов.

---

⁴⁷ Там же, стр. 795.

⁴⁸ Там же, стр. 804.

⁴⁹ Там же.

(Представил Институт истории грузинской литературы им. Ш. Руставели
АН Грузинской ССР)

Л. Г. АХМЕДЗЯНОВА

О ДВУХ ПАМЯТНИКАХ ПЕРИОДА КАДЖАРОВ

История грузинско-иранских отношений насчитывает многие века¹. Близкое соседство создавало предпосылки для экономических, торговых и культурных контактов двух народов с давних времен. Известны, например, имена представителей грузинского дома Ундиладзевых, игравших важную роль в политической и военно-административной жизни Ирана XVI—XVII веков², или дома Багратионов, выполнявших обязанности «даруги» (городских правителей) Исфагана в XVII—XVIII веках³.

И в то же время природные богатства и географическое положение делали Грузию лакомым куском для персидских шахов разных времен и династий⁴. Агрессия против Грузии Надер-шаха Афшара, Шах-Аббаса Сефевиды, ага Мохаммад хана Каджара кровавыми буквами вписалась в историю Грузии. После каждой интервенции, в Иран вводились сотни и тысячи пленных грузин. Насильственно обратив в ислам и поменяв имена на мусульманские, пленников превращали в рабов. Но даже в условиях рабства проявлялся талант грузинского народа. Уже известны имена многих грузин, создавших значительные произведения литературы и искусства в Иране⁵ и, очевидно, еще большее число их ждет своих исследователей.

Одним из таких представителей грузинского народа, выбившегося из рабов и ставшего значительным поэтом и литератором начала XIX в., является Ахмад-Биг Горджи, известный под псевдонимом Ахтар.

Предки Ахтара, происходившие из грузинской знати, были рабами сефевидских шахов. Сам Ахмад-Биг родился в окрестностях Тебриза. Но судьба забросила его в Шираз, где он прислуживал различным зендским и каджарским ханам. Благодаря блестящему знанию шекасте и яркому поэтическому дару, он вскоре обратил на себя внимание правителя Шираза Солейман хана Каджара, который сделал его своим придворным поэтом и даже советником ко всеобщей зависти. Но любовь ханов и эмиров была изменчива. Ахтар также неожиданно потерял милость, как и обрел ее. Солейман хан расправился круто, он отрезал язык своему недавно любимому поэту и прогнал его с глаз.

¹ سعيد نفیسی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دورهٔ معاصر، جلد اول، تهران ۱۳۴۵. З. М. Шарашенидзе. Иран во второй половине XVIII в. Тбилиси, 1970.

² В. Н. Габашвили, Феодальный дом Ундиладзевых в Иране XVI—XVII вв., «Вопросы истории Ближнего Востока», II, Тбилиси, 1972, стр. 61.

³ К. К. Куцья, Грузинские яравители Исфагана, см. «Вопросы истории Ближнего Востока», II, Тбилиси, 1972, стр. 103.

⁴ Р. Бурчуладзе, Экономические предпосылки агрессивной политики Ирана против кахетинского царства в XVI—XVII вв., см. «Вопросы истории Ближнего Востока», II, Тбилиси, 1972, стр. 85.

⁵ См. М. А. Тодуа, Грузинско-персидские этюды, Тбилиси, 1971, стр. 105.

Больной и подавленный Ахтар переехал в Исфаган и занялся созданием тазкере поэтов-современников, многих из которых он знал лично. Но здоровье было подорвано, и Ахтар скончался, не успев завершить свою работу. Брат его Мохаммад Багер-Биг Нешати счел для себя делом чести довести до конца работу брата, украсившую последние годы жизни поэта. Но только на два года пережил Нешати своего брата. Тазкере снова осталось незавершенным. По приказу Фатх-Али шаха, правившего в это время, рукопись была передана его придворному поэту Фазел хану Гаруси (Рави).

В том же году (1234 по Хиджре) появилась новая рукопись под названием «Анджоман-е Хаган», подписанная Фазел ханом Гаруси.

Данная статья ставит две цели: 1. познакомить читателя с рукописными списками тазкере «Анджоман-е ара» Ахмада Горджи и с рукописью «Анджоман-е хаган» Фазел хана Гаруси, дав их описание; 2. рассмотреть вопрос, отличаются ли эти два труда в такой мере, чтобы их считать двумя самостоятельными памятниками периода Каджаров.

Тазкере «Анджоман-е ара» Ахмад-Бига Горджи (иногда его называют также «Тазкере Ахтара Горджи») в Тегеране представлено тремя списками, которые хранятся в Библиотеке Меджлиса, Национальной библиотеке и личной библиотеке Фахр-од-Дина Насри Амини. Кроме того, имеется еще один список, который находится в ФРГ, в библиотеке города Тюбинген.

Список Библиотеки Меджлиса⁶, первоначально принадлежавший Ахмаду Гольчину Маани, был куплен у него Рокн-од-Дином Хомайун-Фаррохом, а затем попал в библиотеку доктора Байани. После смерти доктора Байани его личная библиотека была куплена Библиотекой Меджлиса и, таким образом, список рукописи попал туда сравнительно недавно. Рукопись в удовлетворительном состоянии, написана насталиком (правда, с элементами «нимшекасте»), имеет вступительную статью, содержит биографии и образцы творчества 95 поэтов, содержит много дополнений на полях.

Список Национальной библиотеки⁷ сильно попорчен. Вступительная статья отсутствует, конец очень напутан и неполон. Рукопись содержит 56 поэтов, написана почерком «насталик». Известный исследователь жанра «тазкере», автор великолепной двухтомной «Истории тазкере», Ахмад Гольчин Маани⁸ считает эти два списка более ранними, списками «первого тадвина».

Список из личной библиотеки Фахр-од-Дина Насри Амини⁹ в сравнении с указанными двумя списками более полный, он включает 127 поэтов. Почерк мелкий но четкий, насталик. Образцы поэзии расположены в 4 колонки. Вступительной статьи нет. Гольчин Маани отнесит этот список к спискам более поздним, к списку «второго тадвина»

Немецким списком, к сожалению, мы не располагаем, но в 1964 го-

⁶ کتابخانه مجلس شورای ملی، شماره ۱۱۸، انجمن آرای اختر گرجی

⁷ کتابخانه ملی تهران، شماره ۲۵۱۳، انجمن آرای اختر گرجی

⁸ تاریخ تذکره های فارسی، تالیف احمد گلچین معانی، تهران، ۱۳۴۸

⁹ کتابخانه آقای بخیر الدین نصیری امینی، تهران، شماره ۳۴۲

ду в Тебризе вышла книга под названием «Тазкере-е Ахтар»¹⁰. Она принадлежит профессору Тебризского университета доктору Хайампуру и представляет собой публикацию немецкого списка рукописи. Об этом доктор Хайампур говорит во вступительной статье к своей книге. Там же он указывает, что при подготовке рукописи к публикации были привлечены также два тегеранских списка: из Библиотеки Мелли и из личной библиотеки Насири Амینی. Но, к сожалению, публикация не представляет собой ни сводного ни критического текста. Она не является также факсимиле немецкого списка. В какой мере были использованы два тегеранских списка, остается загадкой. Надо полагать, что какие-то элементы из этих двух списков были введены Хайампуром в текст немецкого списка, но что именно — неизвестно, так как сноски этого не отражают. Таким образом, остается также неясным, в какой мере публикация отражает немецкий список. Имеющиеся в книге сноски касаются, в основном, разночтений в пределах одного слова. Список Библиотеки Меджлиса Хайампуром не учтен вовсе. Гольчин Маани указывает, что это обстоятельство привело автора книги к некоторым ошибкам, таким, как неправильная датировка тазкере, неправильное наименование памятника¹¹. Все это заставляет считать, к сожалению, публикацию недостаточно надежной и научной.

Поскольку из существующих 4 списков «Анджоман-е ара» многие иранские ученые (Гольчин Маани, доктор Байани, Хайери) считают основным тот список, который в настоящее время хранится в Библиотеке Меджлиса, мы также в своей работе взяли его за основу и обозначили для удобства работы кодовой буквой «А». Рукопись Библиотеки Мелли, также считающуюся ранней, обозначили буквой «В». Рукопись Фахр од-Дина Насири Амینی — более позднюю — буквой «С» и книгу Хайампура буквой «Д» — на книгу эту трудно полагаться, но ее и нельзя сбрасывать со счета (тем более, что мы, к сожалению, микрофильмом немецкого списка не располагаем).

«Анджоман-е ара» представляет собой сборник наиболее выдающихся поэтов, живших в эпоху правления Зендов (1750—1794) и Каджаров (1779—1925). Сборник охватывает период от Карим хана Зенда (вступил на престол в 1750 г., умер в 1779 г.) до середины правления Фатх-Али шаха Каджара (вступил на престол в 1797 г., умер в 1834 г.). Поэты в тазкере расположены в алфавитном порядке. Образцам творчества каждого вошедшего в сборник поэта предшествует краткая биографическая справка.

Список «А» насчитывает 95 поэтов. Ниже мы перечисляем поэтов, вошедших в этот список, но прежде следует отметить, что биография и образцы поэзии Вале Ака Мохаммад-Казема даны в списке дважды. Биографии написаны неодинаково и образцы творчества во втором случае даны шире, но тем не менее мы при подсчете общего числа наименований считали эти два случая за один.

1. Моулана Азар Бигдели, 2. Асири Хосейн хан, 3. Олфат Мирза Мохаммад-Кули, 4. Анис Ака Мохаммад-Садек, 5. Анвар Эбрахимхан, 6. Мирза Абуль-Касем, 7. Акбар Мирза Али-Акбар, 8. Асир Мирза Мохаммад-Джафар, 9. Бахар Мирза Мохаммад-Али, 10. Бидел Мохаммад-Амин хан, 11. Бесмел Ака Али-Акбар, 12. Бимар Ака Хосейн,

¹⁰ تذکره اختر تالیف احمد گرجی نژاد تبریزی مولد متخلص به «اختر» جلد اول
بکوشش دکتر ع. خیامپور تبریز، ۱۳۴۳

¹¹ А. Гольчин Маани, История тазкере, стр. 49, т. I.

13. Баки Мирза Абдоль-Баки, 14. Биход Мирза Зейн ал-Абедни. 15. Мирза Джавад, 16. Джалали Али-Реза, 17. Тасолли Ака Раджб-Али, 18. Хосейни Мирза Мохаммад-Хосейн, 19. Хаджат Ака Ядгар, 20. Моулана Хариф Мирза Абуль-Хасан, 21. Хейран Мирза Мохаммад-Али, 22. Моулана Херед Мирза Али-Мордан, 23. Моулана Хавари Ака Маасум, 24. Хоррам Мирза Мохаммад-Нашем, 25. Хавари Мирза Фазлолла, 26. Данеш Мирза Мохаммад-Али, 27. Дарвиш Молла Дарвиш-Али, 28. Моулана Рафик Молла Хосейн, 29. Мирза Мохаммад-Реза, 30. Моулана Сехаб Мирза Сеед-Мохаммад, 31. Соруш Ака Мохаммад-Баки, 32. Сагер Хаджи Шейх-Мохаммад, 33. Саел Ака Мохаммад-Саид (Ака Джани), 34. Салак Ака Мохаммад-Джафар, 35. Шенда Мирза Абуль-Хасан, 36. Моулана Шоуле Сеед-Мохаммад, 37. Шамс од-Дин, 38. Шенда Ака Мохаммад-Али, 39. Шаек Хади-Биг, 40. Шерар Хосейн-Али Биг, 41. Моулана Шехаб Мирза Абдолла, 42. Шахне Мохаммад Мехди хан, 43. Сахба Ака Мохаммад-Таки, 44. Моулана Себа Ака Фатх-Али, 45. Собур Мирза Ахмад, 46. Моулана Себахи Хаджи-Солсйман, 47. Моулана Сафи Мирза Мохаммад-Джафар, 48. Сафан Мирза Мохаммад-Али, 49. Табиб Мирза Абдол-Баки, 50. Тольат Ака Мохаммад, 51. Тораб Мирза Юсеф, 52. Таер Хасан-Али хан, 53. Табиб Мирза Зейн ол-Абедни, 54. Ашек Ака Мансур, 55. Али Мирза Мохаммад-Хосейн, 56. Арез Ака-Баба Эсфахани, 57. Абед Эсфахани, 58. Амн Мохаммад-Бакер, 59. Ашек Ака Мохаммад, 60. Оэр Эсхак-Биг, 61. Али Эсфахани, 62. Геират Мирза Мохаммад-Джафар, 63. Федаъ Мирза Мохаммад-Саид, 64. Фани Мирза Мохаммад-Хасан, 65. Фарди Сафар-Али Биг, 66. Фердоус Абуль-Хасан, 67. Форуги Мирза Мохаммад, 68. Канъ Мирза Мохаммад, 69. Казан Ака Абд-ор-Рахим, 70. Голшан Мирза Мохаммад-Али, 71. Кукаб Ака Мохаммад-Садек, 72. Монтахаб Мирза Хосейн-Али, 73. Мирза Мохаммад-Насир, 74. Монъам Шенх Монъам, 75. Мехдибиг, 76. Мирза Мохаммад Наби (Мирза-Баба), 77. Моулана Моштак Мир Сеед Али, 78. Дарвиш Маджид, 79. Машраб Мирза Ашраф, 80. Махджур Эсфахани, 81. Маел Шенх Рахим, 82. Мафтун Абд ор-Резак-Биг, 83. Маджмар Сеед Хосейн, 84. Нешат Мирза Абд ол-Вахаб, 85. Нур-Аби-шах, 86. Назир Амаполла-Биг, 87. Надем Молла Нур-Махаммад, 88. Натек Мохаммад Садек, 89. Весал-е Ширази Мирза Мохаммад-Шафи, 90. Вале Ака Мохаммад-Казем, 91. Вафа Мирза Мохаммад Хосейн, 92. Вазек Ака Мохаммад Салех, 93. Вафан Мирза Абдолла, 94. Хома Мирза Мохаммад Садек, 95. Моулана Хатэф Сеед Ахмад.

Список «В» насчитывает всего 56 поэтов. В сравнении со списком «А», они доведены до Форуги Мирза Мохаммада. Начиная с Кане Мирза Мохаммада и далее — нет. Сам состав авторов также несколько отличается в пределах тех авторов, которые в алфавитном порядке даны в обоих списках. Так, в списке «В» недостает в сравнении со списком «А» следующих 13 поэтов: 1. Бидел Мохаммад-Амин хан, 2. Хейран Мирза Мохаммад-Али, 3. Дарвиш Молла Дарвиш-Али, 4. Соруш Ака Мохаммад-Бакер, 5. Собур Мирза Ахмад, 6. Табиб Мирза Абд ал-Баки, 7. Табиб Мирза Ахмад, 8. Арез Ака Баба Эсфахани, 9. Амн Мохаммад Бакер, 10. Ашек Ака Мохаммад, 11. Али Эсфахани, 12. Геират Мирза Мохаммад-Джафар, 13. Фани Мирза Мохаммад Хасан.

В свою очередь в списке «В» в сравнении со списком «А» имеются дополнительно следующие три поэта: 1. Банде Мирза Мохаммад Рази, 2. Рахи Мохаммад Эбрахим, 3. Туфан Мирза Таиб.

В остальном списки идентичны.

Список «С» насчитывает 127 поэтов. В сравнении со списком «А» здесь имеются дополнительно следующие поэты:

1. Аташ Сеед Мохаммад, 2. Банде Мирза Мохаммад, 3. Хазин Эсфахани Шейх Мохаммад-Али, 4. Хавари Мирза Ма'сум, 5. Рахи Эсфахани Мохаммад Эбрахим, 6. Шохрат Шейх Хасан, 7. Молла Ахмад, 8. Бана Эсфахани Остад Хосейн, 9. Дженаб Мирза Фатхолла, 10. Херед-Нури Мирза Али-Мордан, 11. Дами Хамадани Молла Абдол-Васе, 12. Рафики Эсфахани Молла Хосейн, 13. Туфан Мирза Тайиб, 14. Аббас-Коли хан Хенди, 15. Ками Эсфахани Мохаммад-Али, 16. Мохаррам Эсфахани Мирза Мохаммад-Али, 17. Мохлес Ширази Мирза Мохаммад, 18. Маел Аштийани Мирза Мохаммад-Али, 19. Нева-е Зенд Мешат-Али Биг, 20. Фетрат Мохаммад-Амин Биг, 21. Мансур Эсфахани Мирза Мохаммад-Реза, 22. Насиб Эсфахани Ака Мохаммад, 23. Нешати Мохаммад-Багер Биг, 24. Мирза Мохаммад Насир Эсфахани, 25. Нийаз Ширази Мирза Мохаммад-Реза, 26. Нийаз Эсфахани Сеед Хасан, 27. Нава-е Хенди Сеед Ахмад (Зохуролла хан), 28. Ака Мохаммад Хашем Ширази, 29. Насер-е Араб Шейх Насер, 30. Нийази Наваб Ахмад-Мирза, 31. Нури Молла Али, 32. Хомайун Мирза Абдел ал-Аал.

Как мы видим, в списке «С» имеются дополнительно 32 наименования. Творчество почти каждого поэта в этом списке также дано несколько шире в сравнении с двумя предыдущими.

Издание Хайампура включает 129 поэтов (учитывая автобиографию самого Ахтара Горджи и образцы его творчества). Тексту тазкере предшествует вступительная статья, которая полностью отличается от вступительной статьи списка «А», короче ее и не имеет конца. В сравнении со списком «А» у Хайампура недостает следующих поэтов:

1. Мирза Мохаммад-Реза, 2. Надем Молла Нур-Мохаммад, 3. Мирза Мохаммад-Наби (Мирза-Баба), 4. Нешат Мирза Абдол-Вахаб.

По своим материалам и их подаче список «С» близок к материалам книги Хайампура, у Гольчина Маани есть указание на то, что эти 2 списка — списки «второго тадвина». Имеется также указание на то, что немецкий список написан примерно в 1264/1847 году (нам кажется уместным напомнить здесь, что Ахтар Горджи скончался в 1232/1816 году).

В конце вступительной статьи к списку «А» говорится: «... В это время, т. е. в году 1222 по Хиджре, автора этих строк, Вашего покорного слугу, Ахмада по псевдониму Ахтара осенила надежда изложить краткие сведения из жизненного потока поэтов-современников и образцы их поэзии, чтобы вновь дать почувствовать читателю удовольствие от написанного в рукописях. И назвать ресале «Анджоман-е ара». И имена поэтов расположить в алфавитном порядке, так, чтобы первой была буква псевдонима, с тем, чтобы Вашему слуге не пришлось слушать упреков, что кто-то при составлении упущен. И материалы я расположил в двух частях: одна часть — представление стихов и отрывков современных поэтов, вторая часть — приведение некоторых биографических сведений, а также некоторых мыслей Вашего раба — составителя, да просветит его Аллах»¹².

Из данного отрывка, которым заканчивается мокадеме списка «А», мы извлекаем следующие интересные информации:

1. Тазкере автором было названо «Анджоман-е ара» (доктор Хайампур назвал свою публикацию «Тазкере-е Ахтар», возможно, потому, что не видел списка «А»).

¹² Список «А», стр. 3, 4.

2. Из мокадеме следует, что автор тазкере приступил к ней в 1222/1807 году. Здесь нам вновь хочется обратиться к публикации Хайампура. В конце книги дана автобиография Ахтара Горджи в которой говорится; «В это время, т. е. в году 1225 (одна тысяча двести двадцать пятом), я почувствовал жгучее желание собрать поэзию тех поэтов-современников, которых я считаю выдающимися, упорядочить и сосредоточить их в одном сборнике, как на географической карте, чтобы читатель мог получить как можно большую радость и наслаждение»¹³.

Итак, из данного источника следует, что Ахмад Горджи (Ахтар) приступил к написанию своего тазкере в 1225 г. по Хиджре (1810 г.). Остается лишь констатировать, что существуют две версии о начале работы над тазкере «Анджоман-е ара» — 1222 и 1225 годы по Хиджре. Но точно известно, что поэт скончался в 1232 году по Хиджре (1816) не успев завершить свой труд.

После смерти Ахтара Горджи работу над его рукописью продолжил его брат Мохаммад Багер-Биг Нешати, однако в 1234/1818, т. е. через два года после смерти Ахтара, он сам скончался, мало что успев сделать¹⁴. По приказу Фатх-Али-шаха рукопись была передана придворному поэту и глашатаю Мохаммаду Фазел-хану Гаруси (Ра-ви) для ее завершения, и в том же 1234/1818 году появилось тазкере «Анджоман-е хаган» Мохаммада Фазел-хана Гаруси, известного под псевдонимом Ра-ви.

Существует множество списков этого памятника как в Иране, так и за его пределами. В первом томе «Истории тазкере» Гольчина Маани¹⁵ приводится подробная библиография списков «Анджоман-е хаган».

Мы в своей работе пользовались списком Библиотеки Меджлиса¹⁶.

Тазкере «Анджоман-е хаган» состоит из вступления, четырех глав и заключения.

Вступление содержит цель и задачи книги.

Первая глава представляет собой введение, в котором говорится о «краткой генеалогии благородного рода Каджаров, о событиях жизни могущественного монарха, с упоминанием об августейшем восшествии его на престол, и об устройстве государства, а также о некоторых выдающихся произведениях и об избранных стихах победоносного властелина»¹⁷.

Глава вторая включает принцев и некоторых вельмож при дворе Каджаров, пробовавших себя в стихосложении. Сюда вошли следующие поэты: 1. Доулат (Мохаммад Али Мирза), 2. Хосрови (Мохаммад Голи Мирза), 3. Фарманфарма (Хосейн-Али Мирза), 4. Шоукаг (Мохаммад Таги Мирза), 5. Алишах (Зейл ос-Солтан), 6. Шахпур (Шейх-

¹³ «Тазкере-е Ахтар», под редакцией А. Хайампура, Тебриз, 1964, стр. 249.

¹⁴ Поскольку между списками «А» и «В», с одной стороны, и «С» и «Д», с другой, существует большая разница и эти 2 списка написаны позже (Гольчин Маани), возникает мысль, не являются ли списки «С» и «Д» редакцией Мохаммада Нешати.

¹⁵ Гольчин Маани, История тазкере, т. I, стр. 61.

¹⁶ تذکره انجمن خاقان، تالیف فاضلخان گروسی متخلص بهراوی کتابخانه مجلس شورای ملی، ش قفسه ۳۸۰۹ ش کتاب ۹۰۱۵

¹⁷ Там же, стр. 5—6.

Али Мирза), 7. Дара (Абдолла Мирза), 8. Эмам-Варди Мирза, 9. Махмуд Мирза, 10. Афсар (Мохаммад-Реза Мирза), 11. Хавар (Хейдар-Коли Мирза), 12. Хешмат (Хомаюн Мирза), 13. Торрол (Захир од-Доуле Эбрахим хан Каджар), 14. Эззат (Хадж Солейман хан Каджар), 15. Хаджсб (Эллахияр хан Каджар).

Третья глава посвящена поэтам, получившим признание при дворе шахишаха. Сюда включены следующие поэты: 1. Бинева (Давуд бен Мохаммадаль Хосейниаль-Тавусиаль-Эсбахани), 2. Банде (Мирза Мохаммад Реза бен Мирза Мохаммад Шафи Табризи), 3. Бесмел (Ака Али-Аскар Шпрази), 4. Баги Эсбахани (Мирза Абдольбаги Мусави), 5. Бидель Эсбахани (Мирза Мохаммад Рахим), 6. Мирза Бозорг (Абуль-Хасан Эйси бенол-Хасан ол-Хосейни ол-Ферахани Гази-Мегаи), 7. Парване-е Эраги (Мирза Сеед Ахмад), 8. Хабрат Сорун, 9. Хавер Донбали (Махмудхан), 10. Хавер Шпрази (Мирза Сеед Фазлолла), 11. Сехаб Эсфхани (Сеед Мохаммад), 12. Солтани Неваи Мазандерани (Мирза Реза Голи), 13. Сеха (Мохаммад Заман хан), 14. Шахне-е Оубехи Мазандерани (Мохаммад Мехди хан Дарьябеги), 15. Себаи Каши (Фатх-Али хан Малек ош-Шоара), 16. Сахед Алибади (Мирза Мохаммад Таги), 17. Собур Каши (Мирза Ахмад), 18. Тороб Хамадани Мирза Юсеф Шейх ол-Эслам), 19. Таер Шпрази (Хасан хан), 20. Зариф Эсфхани (Мирза Мохаммад Хасан), 21. Эшрат Ферахани (Мохаммад Мехди ол-Хосейни), 22. Фаррох Занд (Мохаммад Хасан хан бен Али-Морад хан), 23. Фекрат Лариджани (Сеед Нааматолла Шейхол-Эслам), 24. Коукаб Хорасани (Мирза Абдоллал), 25. Мафтуи Лзербайджани (Абдоррезак-Биг Донбали), 26. Маджмар Зевари (Сеед Хосейн), 27. Мансур Эсфхани (Мирза Мохаммад Реза), 28. Мафтуи Фарси (Ака Мохаммад Хасан), 29. Маел Аштиани Куми (Мирза Мохаммад-Али), 30. Мунес Барфоруши (Мирза Мохаммад-Реза), 31. Махрум Афшар-Джехроми (Ага Хосейн-Али), 32. Мохит Ферахани (Мирза Маасум бен Эйса бен ол-Хасан ол-Хосейни), 33. Мансур Шпрази (Мирза Мохаммад Эбрахим), 34. Маджнуи Ферахани (Абулькасем бен Эйси бен ол-Хасан ол-Хосейни), 35. Нешат Эсфхани (Мирза Абдольвахаб Мусави Моттамад-од-Доуле), 36. Надим Барфоруши (Мирза Мохаммад), 37. Насролла хан Гаргузлу, 38. Нешат Хазар-Джариби (Мирза Аббас), 39. Носрат Талеш Техрани (Солтан Хосейн), 40. Вафай Куми (Мирза Сеед Хосейн), 41. Вафай Тафароши (Абдолла Биг), 42. Хома-е Мервези (Мирза Мохаммад Садег Бегаи-негар).

Четвертая глава, по словам автора, «посвящена известным поэтам». В нее вошли следующие поэты: 1. Азер Бигдели (Хаджи Лотф-Али Биг), 2. Ахтар Горджи (Ахмад Биг), 3. Асири Эсфхани (Хосейн-хан), 4. Анис Эсфхани (Мохаммад Садег), 5. Анвар Занд (Эбрахим-хан, младший сын Карим хана), 6. Сеед Абуль-Касем Анджави Шпрази, 7. Акбар Назари (Сеед Али-Акбар), 8. Анис Нахаванди (Юсеф), 9. Ахтар Барфоруши (Мохаммад Хосейн Биг), 10. Атеш Эсфгани (Сеед Мохаммад), 11. Ольфат Кашани (Мирза Мохаммад-Али Афшар), 12. Омид Эсфхани (Мирза Мохаммад хан), 13. Ашофте-е Ирвани (Кольб Хосейн Биг), 14. Омид Нехаванди (Мирза Абуль-Хасан), 15. Бахар Дараби Фарси (Мирза Мохаммад-Али Шейх ол-Эслам), 16. Бидел Нешапур (Мохаммад Амни хан), 17. Паришан Каракузлу (Моргаза Коли Биг), 18. Бимар Шпрази (Ага Хосейн Сарраф), 19. Биход Эсфхани (Мирза Зейн ол-Абедии), 20. Бана Язди (Хосейн), 21. Тасалли Шпрази (Ака Раджб-Али), 22. Самар Нанини, (Сеед Хосейн), 23. Дженаб Джоузани Эсфхани (Мирза Фатхолла), 24. Мирза Джани

Ширази, 25. Мирза Чомаглун Барфоруши, 26. Мирза Джавад Чехармахали, 27. Джелали Язди (Али-Реза), 28. Хасан Нехаванди, 29. Хосейни Язди (Мирза Сеед Мохаммад-Хосейн), 30. Хасрат Хамадани (Мохаммад Таги хан), 31. Хаджет Ширази (Ака Ядгар Ахтар), 32. Хариф Джондоги (Сеед Абуль-Хасан Табатабаи), 33. Хейран Язди (Мирза Мохаммад-Али), 34. Хазин Лахиджи (Шейх Мохаммад-Али), 35. Херед-Нури Мазандерани (Мирза Алимордан), 36. Хавари Кузеконани Табризи (Мирза Маасум), 37. Хоррам Эсфахани (Мирза Мохаммад Хашем), 38. Хазратуни (Мирза Хезр-Али), 39. Хоррам Хорасани Мазандерани (Хосейн Ахтар), 40. Хоррам Машхади (Абдольмаджид), 41. Данеш Эсфахани (Мирза Мохаммад-Али, известный как Ака Бозорг), 42. Дарвиш Кини (молла Дарвиш-Али), 43. Дами Хамадани (Абдоль-Васе), 44. Рафик Эсфахани (Молла Хосейн), 45. Рахи Эсфахани (Мохаммад Эбрахим), 46. Рафиги Тафарроши (Мирза Мохаммад-Али), 47. Соруш Язди (Мирза Мохаммад Джафар), 48. Салак Язди (Мирза Мохаммад Джафар), 49. Сагер Ширази (Хаджи Шейх Мохаммад Араб Хезан), 50. Саел Гейри Фарси (Ака Мохаммад Санд, известный как Ака Джани), 51. Шейда-е Язди (Мирза Абулхасан), 52. Шоуле-е Эсфахани (Хаким Сеед Мохаммад), 53. Шейда-е Эсфахани (Ака Мохаммад-Али), 54. Шаек Фили Лорестани (Хад Биг), 55. Шохрат Ширази (Шейх Хасан), 56. Шарар Хорасани (Мирза Аскяри), 57. Шакиб Эсфахани (Сеед Мохаммад-Али), 58. Шарар Бигдели (Хосейн-Али Биг бен Азар), 59. Шехаб Таршиз (Мирза Абдолла хан), 60. Сехба-е Куми (Мохаммад-Таги), 61. Себахи Бигдели (Хаджи Солейман), 62. Сафи Эсфахани (Мирза Сеед Джафар), 63. Сафай Эсфахани (Молла Мохаммад), 64. Сафай Язди (Мирза Мохаммад-Али), 65. Сафи Кермани (Ага Мохаммад), 66. Табиб Эсфахани (Мирза Сеед Абдольбаги), 67. Тольят Эсфахани (Ага Мохаммад), 68. Туфан Хазар-Джариби (Мирза Табиб), 69. Табиб Эсфахани (Мирза Сеед Зейн оль-Абедни), 70. Тороб Мервашти Ширази (Ака Мохаммад Рафи), 71. Али Ширази (Мирза Сеед Мохаммад Хосейн, сын Мирза Мохаммад Калантари), 72. Абед Эсфахани (Мирза Абед), 73. Озри Бигдели (Эсхак Биг), 74. Ами Эсфахани (Мохаммад Багер), 75. Ашер Эсфахани (Ага Мохаммад Хаят), 76. Гейрат Эсфахани (Мирза Сеед Мохаммад-Джафар), 77. Фетрат Лорестани (Мохаммад-Амин Биг), 78. Фердоус Ширази (Сеед Абульхасан), 79. Форуги Эсфахани (Мирза Мохаммад), 80. Фарди Зенд (Сафар Али Биг), 81. Феда-е Эсфахани (Мирза Сеед Мохаммад-Саид), 82. Катре-е Чахармахали (Мирза Абд-оль-Вахаб), 83. Гольшан Загане-е Керманшахи (Мирза Мохаммад-Али), 84. Камл Бархары Эсфахани Мохаммад-Эсманл), 85. Кочкаб Ширази (Ака Мохаммад-Садег), 86. Моштаг Эсфахани (Мирза Сеед Али), 87. Дарвиш Маджид Талегани, 88. Машраб Америк (Мирза Ашраф Семнани), 89. Монъам Ширази, 90. Мехди Биг Шегаги-Азербайджани, 91. Мазхар Зеварен-Ордестани (Мирза Сеед Мохаммад), 92. Мошфег Загане-е Керманшахи (Пирморад Биг), 93. Мескин Кербелан-е Сарун (Аббас), 94. Мохлес Ширази (Мирза Мохаммад Наби), 95. Махджур Эсфахани (Мохаммад-Али), 96. Махджур Куми (Сеед Хосейн), 97. Мунес Эсфахани (Мирза Мохаммад), 98. Маель Эсфахани (Шейх Рахим), 99. Нур Эсфахани (Нур-Али шах), 100. Назир Загане (Аманолла Биг), 101. Носрат Хенди (Аббас-Кюлихан), 102. Насиб Эсфахани (Ака Мохаммад), 103. Неваи Зенд Ширази (Меннат-Али Биг), 104. Нешати Горджи Эсфахани (Мохаммад Багер Биг), 105. Насир Эсфахани (Мирза Мохаммад Насир), 106. Ниязи Эсфахани (Сеед Ахмад Мирза), 107. Нияз Эсфахани (Сеед Хосейн Табата-

баи), 108. Наваи Шахджеханабади Хенди (Сеед Ахмад Зохуролла хан), 109. Весал-е Ширази (Мирза Мохаммад Шафи, известный как Мирза Кучек), 110. Вагеф Шахджеханабади Хенди (Нур ол-Эйн), 111. Вагеф Язди (Мирза Сеед Мохаммад-Али), 112. Вале-е Эсфахани (Ака Мохаммад Казем), 113. Вафай Зеварен (Мирза Сеед Мохаммад-Али), 114. Вамек Эсфахани (Ака Мохаммад Салех), 115. Хомаюн Феридуни (Шейх Абдоль Аль), 116. Хатеф Эсфахани (Сеед Ахмад). 117. Яри Эсфахани (Мирза Мохаммад Хосейн), 118. Ягмаи Джондоги (Мирза Абуль-Хасан).

В каждой главе поэты поданы в алфавитном порядке. Творчеству каждого из них, как это принято в жанре тазкере, предшествует биографическая справка. Всего в тазкере упоминается 175 поэтов (если не учитывать первой главы, целиком посвященной Фатх-Али шаху). Во вступительной статье к своему тазкере Фазел хан Гаруси пишет, что эпоха, охватываемая тазкере, имела огромное число поэтов и далеко не все имена вошли в его книгу. При ее подготовке, пишет он, необходим был тщательный, придирчивый и компетентный отбор, который он сам и произвел. До него, заносчиво продолжает автор, некоторые невежественные и неопытные люди, рассматривавшие написанные тазкере способом приблизиться ко двору, занимались в этом направлении маранием бумаги. Но поскольку они не обладали ни знанием, ни опытом, они и не продвинули дела, хвастливо заключает он. Эта блистательная тирада относилась к неудачливому, поверженному могущественным эмиром Ахмаду-Биг Горджи Ахтару и его брату Мохаммаду Багер Биг Нешати. В биографии Ахтара Горджи, помещенной в «Анджоман-е хахан» Фазел хан Гаруси пишет: «Вследствие скудости знаний как основоположника работы (имеется ввиду «Анджоман-е ара»), так и продолжателя ее, оба они не сумели должным образом справиться со своими обязанностями проникнуть в понимание стиха своих современников, не говоря уж о критическом анализе их творчества. Его замечания (Ахтара Горджи. — Л. А.) лишены смысла, а куца рукопись — не более, как испачканная бумага, пригодная лишь для использования в качестве посуды для хны или для заворачивания дешевой глазной мази «тутия». Что касается его собственной поэзии, то она весьма посредственна»¹⁸.

Эта сокрушительная оценка рукописи «Анджоман-е ара», на основе которой Гаруси построил собственную работу, основательно использовав все материалы, не могла не вызвать возмущения у ученых и авторов тазкере последующих периодов.

Доктор Абдоррасуль Хайампур во вступительной статье к своей книге пишет, что четвертая глава тазкере Фазел хана, посвященная поэтам-современникам, при сравнении ее с тазкере Ахтара, отчетливо показывает, что при составлении своей книги Фазел хан не просто имел в виду работу Ахтара. Он, во-первых, заимствовал у Ахтара весь список поэтов с незначительными изменениями. Во-вторых, иллюстративный материал — образцы поэзии отдельных поэтов — часто совершенно такой же, какой мы находим у Ахтара, даже порядок подачи байтов в большинстве случаев одинаков. В подтверждение своих слов доктор Хайампур предлагает читателю сравнить подачу биографии и образцов творчества трех поэтов: Асири Эсфахани, Апис Эсфахани, Аташ Эсфахани в обоих рукописях. «При таком положении вещей, — продолжает доктор Хайампур, — остается совершенно непонятным.

¹⁸ Мохаммад Фазел-хан Гаруси, Анджоман-е хахан, стр. 227.

как можно было выразить такую неосведомленность по отношению к «Тазкере Ахтара», которая, по словам Фазел хана, является «бессмысленным набором персонажей» и «куцей тетрадкой»¹⁹. И если эти «бумажки», попав в руки Фазел хана, превратились в посуду для хны и бумагу для заворачивания «тутия», как же можно было их редактировать»²⁰.

Автор тазкере «Негарестан-е дара» Абдоррезак Донбали, давая биографию Нешати, брата и продолжателя Ахтара Горджи, пишет: «Нешати скончался и его рукопись попала Мохаммаду Фазел хану Ра-ви и превратилась в «посуду для хны» и «бумагу для тутия»²¹.

Гольчин Маани в своем двухтомнике «История тазкере» также с возмущением говорит о далеко негражданском поступке Фазел хана по отношению к автору «Анджоман-е ара». Он пишет: «Фазел хан Гаруси, взявший основные материалы своего «Анджоман-е хаган» из «Анджоман-е ара» Ахтара Горджи, поступил в высшей степени неблагодарно по отношению к Ахтару Горджи, стараясь всячески поносить его в даваемой биографии»²². Для большей объективности и убедительности Гольчин Маани приводит биографию Ахтара из книги Фазел хана Гаруси, а затем ту же биографию из «Тазкере-е дельгоша» Хадж Али Акбара Коукаб Ширази, известного под псевдонимом Бесмел, который пишет об Ахтаре: «... Он хорошо владел стихосложением, понимал стихи и владел шекасте...»²³. Автор тазкере «Сафинат-оль Махмуд» Мирза Каджар пишет об Ахтаре, что «... особые способности он проявлял в жанре газели»²⁴. После блистательной тирады Фазел хана о том, что рукопись «Анджоман-е ара» годится лишь для заворачивания хны и тутия, следует сноски Гольчина Маани, где он не в силах сдержать своего возмущения восклицает: «Какая неблагодарность! Так смешать с грязью авторов «Анджоман-е ара» и их поэзию!»²⁵. Безусловно, нельзя не согласиться с этим благородным возмущением и уж никак нельзя назвать поступок Фазел хана по отношению к «Анджоман-е ара» и его авторам гражданским. Но мы не можем не отметить и того факта, что в своем бичевании Фазел хана — автора тазкере «Анджоман-е хаган» — его судьи заходят слишком далеко, объявляя Фазел хана Гаруси плагиатором Ахтара Горджи. И Гольчин Маани²⁶, и доктор Хайампур²⁷ утверждают, что «Анджоман-е хаган» — не что иное, как несколько расширенное повторение «Анджоман-е ара». Чтобы убедиться в этом, мы провели сравнительный анализ двух памятников, стараясь выявить их единство по следующим пунктам: 1. композиционное единство, 2. состав авторов, 3. образцы поэзии и их подача, 4. подача биографий, 5. язык и стиль обоих памятников. И неожиданно для себя мы пришли к совершенно противоположному выводу.

19 «Тазкере-е Ахтар», стр.

20 Там же.

21 Абдоррезак Донбали «Негарестан-е дара», Тебриз, стр. 169.

22 Гольчин Маани, История тазкере, т. I, стр. 50.

23 Там же.

24 Махмуд Мирза Каджар «Сафинат-оль-Махмуд», издание доктора Хайампура, Тебриз, 1346, стр. 159.

25 Гольчин Маани, История тазкере, т. I, стр. 50.

26 Гольчин Маани, «История тазкере», т. I, стр. 49.

27 «Тазкере-е Ахтар», стр. «нав», «зе».

Слов нет, что тазкере Фазел хана Гаруси «Анджоман-е хаган» построено на материалах тазкере «Анджоман-е ара», нелепо было бы рассчитывать на иное, если Фазел хан получил задание завершить работу Ахмада Горджи. Но это было не простое переписывание материалов Ахмада Горджи, а их творческая переработка, в результате которой возник новый памятник. Ниже мы приводим примеры нашего анализа.

I. Оба памятника различаются композиционно. Это видно из приведенного выше описания. Можем лишь повторить, что «Анджоман-е хаган» Фазел хана Гаруси состоит из 4 глав, при этом материалы Ахтара вошли, в основном, в четвертую главу. Поскольку Фазел хан Гаруси, разбив свою работу на главы, разместил в них поэтов «по социальному» принципу, т. е. по занимаемому при дворе положению, то поэты, следующие в «Анджоман-е ара» просто в алфавитном порядке, были «рассредоточены» им между четвертой и третьей главами. Так, в третью главу, посвященную «поэтам, получившим признание при дворе шахишаха» попали, например: Баги Эсфахани (стр. 41^v — 42^v), Бесмел Ширази (стр. 41^r—41^v), Банде-е Табризи (стр. 41^r — 41^v), Хавари и др.

II. Памятники различаются составом авторов. О составе авторов в обоих памятниках также шла речь при их описании. Мы указывали, что у Фазел хана Гаруси разобрано творчество 175 поэтов. У Ахмада Горджи их 95 в первом списке и 127 во втором. Кроме того, состав авторов в обоих списках неэквивалентен. Так, следующие 18 поэтов имеются в списке «Анджоман-е ара» Ахмада Горджи (Ахтара) и отсутствуют в «Анджоман-е хаган» Фазел хана Гаруси (Рави): 1. Арезу-е Ирани, 2. Молла Ахмад-е Нараки, 3. Асир Эсфахани, Мирза Мохаммад Джа'фари, 4. Данеш-е Хорасани, 5. Сехаб Эсфахани, Мирза Сеид Мохаммад, 6. Шамс-од-Дин Аббаси, 7. Ашек-е Семнани, Мансур, 8. Али Эсфахани, 9. Ани, Мирза Мохаммад-Хасан, 10. Кане-е Фарси, Мирза Мохаммад, 11. Насер-е Араб, шейх, 12. Натек-е Эсфахани, Мохаммад Садек, 13. Нури Мазандерани, Молла Али, 14. Нийаз-е Ширази Мирза Мохаммад Реза, 15. Нашем-е Ширази Ака Мохаммад Нашем.

В свою очередь, в «Анджоман-е хаган», в 4-ой главе, построенной, как мы уже упоминали, на материалах «Анджоман-е ара», имеются поэты, которых нет у Ахтара Горджи. Ниже мы приводим список этих поэтов: 1. Анис Юсеф (стр. 231), 2. Омид Мирза Мохаммад хан (стр. 232), 3. Омид Мирза Абуль-Хасан (стр. 233), 4. Мирза Джани (стр. 235), 5. Чомаглу (стр. 235), 6. Хасан (стр. 236), 7. Хасрат Мохаммад Таги (стр. 237), 8. Хезр Мирза Хезр Али (стр. 243), 9. Хоррам Хосейн Хорасани (стр. 244), 10. Хоррам Абдольхамид (стр. 244), 11. Шакиб (стр. 255), 12. Кетре Мирза (стр. 295), 13. Сафи Ага Мохаммад (стр. 272), 14. Мазхар Мирза Мохаммад (стр. 303), 15. Мошфак Пир-Морад Биг (стр. 304), 16. Мескин Аббас (стр. 304), 17. Махджур Сеид Хосейн (стр. 305), 18. Мунес Мирза Мохаммад (стр. 305).

III. Творчество поэтов, общих в обоих памятниках, также представлено неодинаково. Иллюстративный материал часто различен или подан по-разному, многие бейты или целые стихи отсутствуют в одном памятнике и имеются в другом, есть разночтения в пределах бейтов.

Ниже мы приводим в качестве примеров несколько таблиц, в которых проведен сравнительный анализ на основе 4 поэтов, имеющих в обоих памятниках: Азер Бигдели, Анвар, Мохаммад Багер Биг Не-

шати, Хома-е Мерви. Таблицы следующие: 1. Бейты имеются у Фазел хана Гаруси, отсутствуют у Ахтара Горджи²⁸, 2. Бейты имеются у Ахтара Горджи, отсутствуют у Гаруси, 3. Стих имеется у Гаруси, отсутствует у Ахтара, 4. Стих имеется у Ахтара, отсутствует у Гаруси, 5. Разночтения в пределах бейта.

Таблица 1

Количество бейтов различных в памятниках

Поэт	Бейты имеются в „Анджоман-е хаган“ у Гаруси и отсутствуют у Ахтара Горджи	Бейты имеются в „Анджоман-е ара“ Ахтара Горджи и отсутствуют у Фазел хана Гаруси
1. Азер Бигдели	9 бейтов	56 бейтов
2. Хома-е Мерви	17 бейтов	—
3. Анвар	—	8 бейтов
4. Мохаммад Багер Биг Нешати	—	—

Таблица 2

Количество стихов различных в памятниках

Поэт	Стихи имеются у Фазел хана Гаруси, отсутствуют у Ахтара Горджи	Стихи имеются у Ахтара Горджи, отсутствуют у Фазел хана Гаруси
1. Азер Бигдели	1	2
2. Хома-е Мерви	10	—
3. Анвар	—	2
4. Мохаммад Багер Биг Нешати	—	—

Таблица 3

Разночтения в пределах бейта

Поэт	Чтение бейта у Фазел хана Гаруси	Чтение бейта у Ахтара Горджи
1	2	3
Азер Бигдели	<p>من گویش ز تربت من وامگیر پای او گویدم ز دمن من بر مدار دست</p> <p>صفا ز گوهر طبع معاصران چون دید بطعنه خنده زنان خواست تو امان گوهر</p> <p>همایون اول روز اول ماه اول سالم که بامن که بامن شد صبحی در صبح آن صبحی زن</p>	<p>من گویش ز تربت من وامگیر پای او گویدم ز دمن من بریدار دست</p> <p>صفا ز گوهر طبع معاصران چو ندید بطعنه خنده زنان خواست نو امان گوهر</p> <p>همایون اول روز اول ماه اول سالم که بامن که بامن شد صبحی در صبح آن صبحی زن</p>

²⁸ Ввиду трудностей, связанных с набором персидского шрифта, мы приводим не сами бейты, а лишь указываем количество бейтов, имеющих в одном памятнике и отсутствующих в другом.

IV. Биографии поэтов часто содержат неодинаковые информации. В качестве иллюстрации приводим ниже таблицу, составленную на основе сравнения биографий четырех избранных нами поэтов: Азер Бигдели, Хома Мерви, Анвар. Мохаммад Багер Биг Нешати.

Поэт	Информации имеются в «Аджоман-е ара» Ахтара Горджи и отсутствуют у Фазел хана Гаруси	Информации имеются в Анджоман-е хаган» Фазел хана Гаруси и отсутствуют у Ахтара Горджи
1	2	3
<p>Азер Бигдели</p>	<p>1. Имя Азера: У Гаруси отсутствует</p> <p>2. Имеется сведение о том, что марсие написал ученик Азера Себахи Бигдсли.</p>	<p>1. Происходит из эмиров Бигдели.</p> <p>2. Деды и прадеды его были правителями различных областей Ирана при Сефевидях.</p> <p>3. В своем тазкере «Атешкяде» сообщает о том, что вместе с дядей (брат отца) — совершил паломничество в Каабу.</p> <p>4. Одевшись в дервишские рубища он в течение нескольких лет странствует и занимается пополнением образования.</p> <p>5. Поощряемый Мирза Абдольвахабом Мусави приступил к составлению тазкере поэтов-современников</p> <p>6. Мирза Абдольвахаб Мусави был делом по материнской линии Мирза Абдольвахаб Моттамэд од-Доуле и Биглер Беги.</p> <p>7. Азеру принадлежит «Диван», содержащий касыды, кегеаты, га-зели и робаяты (как известно, «Диваном» называют стихотворный сборник, в котором стихи подобраны в алфавитном порядке по рифме. Поскольку не все поэты имели стихи на все буквы алфавита, не все имеют «Диван». По Гаруси у Азера есть «Дилган»).</p> <p>8. По поручению Абдоррезаг хана, владетеля Кашана и Кума, Азер-вехал в Кашан и жил там некоторое время в большом почете.</p> <p>9. Абдоррезаг хан был большим покровителем ученых и сендов.</p>
<p>Анвар</p>	<p>1. Об Анваре имеются сведения в книге «Тарих-е зеинде» Мирза Мохаммад Садека Нами.</p> <p>2. Али Морад хан был родственником Анвара. Он был изгнан из страны за свободомыслие.</p>	<p>1. Гаруси хорошо знал Анвара, встречался с ним в Сарв, где Анвар читал ему свои стихи.</p>

1	2	3
Анвар	<ol style="list-style-type: none"> 3. После смерти Али Морад хана поэт был назначен наместником Фарса. 4. Ахтар Горджи встречался с Анваром, последний просит его помочь подобрать псевдоним. 5. После падения династии Зендов Ака Мохаммад хан Каджар выслал его из Шираза в Астрабад, являющийся владением Зендов. 6. При Фатх-Али шахе поэт совершает паломничество. 7. Возвращаясь с паломничества заехал в Нахаванд, где прожил некоторое время. 8. Похороны в Нахаванде. 9. Прожил 30 лет. 10. Его поэзия насчитывает 4 тыс. бейтов. 	
Хома Мерви	<ol style="list-style-type: none"> 1. Имеет 2—3 тыс. бейтов. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Получил хорошее образование и воспитание. 2. В молодые годы попал влияние Мохаммад-Хосейн Фахр од-Доуле. 3. В Мешхед на поклонение святым мошам поехал вместе с Фахр од-Доуле. 4. Через Фарс и Оман поехал на поклонение в Каабу. 5. Оттуда, не выдержав там притеснения арабов, переехал в Ирак. 6. Из Ирака переехал в Кашан. 7. Малек ош-Шоара помог ему стать придворным поэтом. 8. В канцелярии шаха служил 20 лет. 9. Написал следующие ресале: «Зиннат оль-Моасер», «Зиннат оль-медаех», «Каваяед оль-мулюк», «Тохфе-е Аббаси». 10. Имеет «Диван».
Мохаммад Багер Биг Нешати		<ol style="list-style-type: none"> 1. Происходит из сефевидских големов. 2. В молодости жил в Исфагане и Ширазе. 3. Некоторое время служил у Зендов. 4. В последние годы жизни попал в Тегеран. 5. Гаруси встречался с ним.

1	2	3
Мохам-мад Багер Биг Нешати		<p>6. Скопчался в 1234 г. в Тегеране (по тексту Дар-оль-Халифе) (1818 г.).</p> <p>7. Был приятным человеком с приятливым нравом (трудно удержаться здесь, чтобы не отметить, что это единственные слова в адрес Нешати, тонущие в злобных замечаниях в его адрес и в адрес Ахтара Горджи, рассеянных Фазел ханом Гаруси по многим частям своего труда, — Л. А.).</p> <p>8. Писал хорошие газели.</p>

V. О стиле обоих памятников. В стилистическом плане они резко отличаются: тазкере Ахтара Горджи написан четким, деловым языком, без навязчивой вычурности. Стиль тазкере Фазел хана Гаруси невероятно сложный, вычурный и искусственный. Часто искусственное многословие в биографии того или иного поэта не содержит дополнительной информации, а является лишь набором ничего не дающих эпитетов, перегружающих текст и осложняющих его.

Итак, приведенный нами выше сравнительный анализ дает основание утверждать, что: 1. оба тазкере отличаются композиционно, 2. они различаются и составом авторов, 3. образцы поэзии и их подача различны, 4. по-разному даются биографии, 5. памятники различаются языком и стилем.

Все это в свою очередь дает нам основание утверждать, что эти два произведения — «Анджоман-е ара» и «Анджоман-е хаган» — являются близкими по содержанию, но самостоятельными памятниками периода Каджаров. Установившееся мнение о плагиате Фазел хана Гаруси, отнимающее у «Анджоман-е хаган» право на самостоятельное существование, представляется нам лишенным основания.

(Представил Институт востоковедения им. акад. Г. В. Церетели АН Грузинской ССР)

Ваш образ — как стих Руставели:
Он входит в моя полусны
И нежный, как песня свирели,
И светлый, как небо весны...

ამ სიტყვებით მიმართავს არანი თავის მიჯნურს ილენს (აღმოსავლური სამყაროსათვის, რბილად რომ ვთქვათ, სრულიად შეუფერებელი სახელია). უფრო ბუნებრივი იქნებოდა, არანის თავისი სატრფოს ხატება რუსთველის რომელიმე გმირი ქალისათვის შეედარებინა (ნესტანის ან თინათინისათვის), ვიდრე რუსთველის ლექსისათვის, რომლის სინატიფის შეგრძნება თარგმანის მეშვეობით ძნელი წარმოსადგენია. თ. შუმოვსკი გრძნობს ამ უხერხულობას და ერთგვარ კომენტარს ურთავს ამ ადგილს: „Нужно было сердцем понять и полюбить эту поэзию, чтобы связать ее со свяшенным именем Илен. И ширванский поэт принял ее в свое сердце — ведь культ любви и верности был и его культом. Кто перевел ему „Витязя в тигровой шкуре“? Как знать, да и очень ли это важно?“ (გვ. 251).

თუნდაც რომ ვირწმუნოთ დიდი ხნის შემდეგ მთელი ლირიკული კრებული მესიორებით აღდგენა (მხოლოდ თარგმანში, ავტორს არ მოჰყავს დედნის არც ერთი სტრიქონი), ექვს იწვევს არანის ბიოგრაფიის ასე მწყობრად წარმოდგენა, ზოგჯერ უმცირეს დეტალებამდე. იგი საოცრად წააგავს ხაყანისა და თავად თ. შუმოვსკის ბიოგრაფიის შერწყმის შედეგად მიღებულ სურათს (არანისა და შირვანშაჰის ურთიერთობა, შემახელი პოეტის დაპატიმრება, „ციხისული“ ლექსები, მოულოდნელი განთავისუფლება, მექაში გამგზავრება და ა. შ. თუმცა ზოგჯერ თავს იჩენს ლოგიკური შეუსაბამობა). აქვე შევნიშნავთ, რომ იქნებ შემთხვევითი არაა შემდეგი დამთხვევა: არანის სახელად ეწოდება ატალაპ, რაც არაბულად ნიშნავს „ალაჰის ნაბოძებს“ (ერთერთ ლექსში იკითხება: „Когда бы-я „Атааллах“ недаром... Я богом был бы, а не „божьем даром“, გვ. 231). წიგნის ავტორის, შუმოვსკის სახელი „თოდორ“ ბერძნულად ზუსტად იგივეს ნიშნავს („ღვთის ნაბოძები“).

ასევე საეჭვოა, XV ს. შემახელ პოეტს ეკუთვნოდეს ფორმითა და თემატიკით თანამედროვე ქლერადობის მქონე მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი ლექსები, რომელთაც თ. შუმოვსკი თარგმნილად აცხადებს და რომელნიც საოცრად ემსგავსებიან წიგნის სხვა თავებში წარმოდგენილ მისსავე ორიგინალურ ლექსებს. ამას გარდა, ყურადღებას იპყრობს არანის ლექსების ზოგი უცნაური რემინისცენცია. ერთ-ერთი სატრფიალო ლექსი ასეთ სტრიქონს შეიცავს (გვ. 198): „Остановись, мгновенье, ты прекрасно!“ ეს ხომ გოეთეს „ფაუსტის“ ციტატა! ნუთუ ასე სიტყვასიტყვით დავმთხვა ერთმანეთს XV ს. შირვანელი მგონისა და ახალი დროის დიდი გერმანელი პოეტის ტექსტები? გოეთე დავესხსა არანის თუ არანი-შუმოვსკიმ „შეიკვდლა“ გოეთეს ეს საქვეყნოდ განთქმული პოეტური ტაეპი?!

თ. შუმოვსკის წიგნში დიდი ადგილი ეთმობა მის მასწავლებელს ე. კრაჩკოვსკის, რომელმაც განსაკუთრებული როლი შეასრულა მის ცხოვრებაში: გამოკვეყნებულია ე. კრაჩკოვსკის უაღრესად საინტერესო პირადი წერილები, იგრძნობა დიდი გავლენა ე. კრაჩკოვსკის შესანიშნავი წიგნისა „Над арабскими рукописями“. ე. კრაჩკოვსკის წიგნში მოყვანილია ისლამამდელი არაბი პოეტის სელამ იბნ ჭანდალის ლექსის ბჭკარედი თარგმანი: „Погибла юность достославно, владычица чудес; о если бы ее догнал бег летящих вза-

пуски коней" (თხზ., ტ. I, გვ. 36). საოცარია ოლონდ, რომ ამ სტრიქონების გალექსილი ვარიანტი თ. შუმოვსკის წიგნში წარმოდგენილია როგორც არანის ლექსი (გვ. 204):

Умчалась юность в мир теней.
Угнаться сможет ли за ней
— О, если бы смог! — крылатый бег
Летящих впуски коней!

აღსანიშნავია ისიც, რომ არანის კრებულის ერთადერთ მხილველად დასახელებულია განსვენებული ე. კრაჩკოვსკი (გარდაიცვალა 1951 წ.). თ. შუმოვსკის წიგნის გამოქვეყნებას ვერც ე. კრაჩკოვსკის მეუღლე და მეგობარი, ცნობილი მეცნიერი-არაბისტი ვ. კრაჩკოვსკაია მოესწრო (გარდაიცვალა 1974 წ.). თითქოს საგანგებოდ, სრულიად მოშლილია კონტროლის გზები...

ჩვენი ეპეები დაადასტურა ლენინგრადელმა ირანისტმა, შირვანის ლიტერატურული ცხოვრების საუკეთესო მცოდნემ პროფ. ა. ბოლდირევემ. მან ჭერადრე, ვიდრე თ. შუმოვსკის წიგნს გავიცნობდით, მოგვწერა: „Много шума, но не радостного, вызвала очень спорная книга Т. Шумовского „У моря арабистики“. ხოლო შემდგომ, პირად საუბარში არანის ისტორია დაბეჭივით ლიტერატურულ მისტიფიკაციად მიიჩნია. არანი, მისი აზრით, იგივე თ. შუმოვსკია. ჩვენ ასე შორს არ მივდივართ, მაგრამ მოვალედ ვთვლით თავს საჭაროდ გამოთქვით ჩვენი მოსაზრება პოეტ არანისა და მისი ლექსების თაობაზე, რამდენად მაცთუნებელიც არ უნდა ჩანდეს ამ „აღმოჩენის“ დიდი ფასი და მნიშვნელობა ქართული კულტურისათვის¹. ცხადია, ეპეის შეტანა მსგავსი პოეტის არსებობაში სრულებით არ გულისხმობს თ. შუმოვსკის საინტერესო წიგნის უარყოფით დასაჩივრებას.

ალექსანდრე ბარამიძე

ალექსანდრე გვახარია

¹ დავით აბაშიძე, რომელიც პირველი გამოგზნაურა თ. შუმოვსკის წიგნს (იხ. „ლიტერატურული საქართველო“, 30 იანვარი, 1976), არ კარგავს იმედს არანის სხვა ხელნაწერის პოვნისა. სამწუხაროდ, საკითხის ისტორიის გათვალისწინებით დაწერილ ამ საინფორმაციო წერილში გაიპარა რამდენიმე უზუსტობა (პოეტს ეწოდება ატალაპ და არა ათთალაპ, თ. შუმოვსკი აღწერს და თარგმნის ლირიკულ ლექსთა კრებულს („დივანს“) და არა პოემას, რუსთველი ქართულ ლიტერატურაში პირველად თეიმურაზს არ მოუხსენებია).

დაზვიანებული პასუხი

ჩვენმა წერილმა „რამდენიმე რეპლიკა ერთი სტატიის გამო“ („ლიტ. საქართველო“, 1972 წლის 25 აგვისტოსა და 1 სექტემბრის №№) გამოიწვია შ. ხიდაშელის „მოკლე განმარტება გრძელი „რეპლიკების“ გამო“ („მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1973, № 1, გვ. 164—171). შესავალში სავსებით მართებულადაა აღნიშნული, რომ „ლიტ. საქართველოში“ (3.III.72) გამოქვეყნებულ მის წერილში „არავითარი ახალი პრობლემა... დასჭული არაა და არავითარი ახალი მოსაზრება ავტორს არ წამოუყენებია“ (გვ. 165). მაშინ საკითხავია: რატომ დასჭირდა ავტორს ისეთი წერილის დაბეჭდვა, სადაც მას არავითარი „ახალი მოსაზრება“ არა აქვს გამოთქმული? მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ განეცხადებინა: „რედაქციებში შედის და იბეჭდება წერილები პეტრე იბერზე „არაკომპეტენტური პირებისაო“. ჩვენი მიზანი კი ის იყო, რომ გვეჩვენებინა — შ. ხიდაშელს (არც ვინმე სხვას) არა აქვს უფლება რომელიმე თემაზე მონოპოლის გამოცხადებისა (არც ფილოსოფიური, არც ფილოლოგიური თვალსაზრისით).

„მოკლე განმარტების“ ავტორმა არც ერთს ჩვენს შენიშვნას პასუხი არ გასცა, თანაც აქეთ გვეკამათება ისეთ საკითხებში, რომლებზედაც საერთოდ დავა არ შეიძლება. აი ისინი:

1. ჩვენი აღვნიშნეთ, რომ არაა მართალი მკვლევრის გამოთქმა: „... როგორც მისი (პეტრეს. — ა. გ.) თ ა ნ ა მ ე დ რ ო ვ ე ბ ი ზ ა ნ ტ ი ე ლ ი მ წ ე რ ლ ე ბ ი ა ღ ნ ი შ ნ ა ვ ე ნ“, რადგან არც ერთი მათგანი (მაგ. ზაქარია რიტორი ან იოანე რუფუსი) „უშუალოდ ბერძენ მწერლებად... არ ჩაითვლებიან“ და, თუ ისინი ბერძნულად წერდნენ, „ეს აიხსნება ამ უნის ბატონობით ბიზანტიის იმპერიაში“—მეტყ. პოლემისტმა ჩვენი სიტყვები საკამათოდ აქცია. მოვიყვანთ უფრო გვიანდელ მაგალითს. მაგ., ფლორენციელი ლორენცო მედიჩი (XV ს.) ლათინურად წერდა თავის „ქარნავალურ ლექსებს“, მაგრამ ის რომელი მწერალი არ ყოფილა. ზაქარია რიტორი და რუფუსი ე. წ. „სირიულ სკოლას“ ეკუთვნოდნენ, თუმცა ბერძნულად წერდნენ. მე მხედველობაში მქონდა მათი ე თ ნ ი კ უ რ ი წ ა რ მ ო შ ო ბ ა და არა სხვა რამ. ზოგადად ისინიც, რასაკვირველია, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიასაც ეკუთვნიან. მიუხედავად ამისა, „უშუალოდ ბიზანტიელ მწერლებად“ რუფუსი და ზაქარია რიტორი არ ჩაითვლებიან (მსგავსად ბიზანტიელი ბერძენი სოზომენესა და სოკრატესი, რომელთაც პეტრეზე არაფერი დაუწერიათ, თუმცა დიდი ასკეტის თანამედროვენი იყვნენ). ჩვენი განცხადების აზრის გაგება არც ისე ძნელი იყო (შემთხვევითი როდია, რომ, მაგ., კ. კრუმბახერს თავის კლასიკურ „ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიაში“ რუფუსი მოხსენებულიც არ ჰყავს, არც პანს გეორგ ბეკს).

მკვლევარს სხვათა შორის შეგნიშნეთ, რომ საკიროა ვიხმაროთ „ღ ა- % ა“ და არა „გ ა ზ ა“. ჩვენი პოლემისტი ისევ იცავს უკანონო ფორმას და „ასაბუთებს“ მას ბიბლიის ბაქარისეულ გამოცემაზე და ბლეიკის სტატიაზე მითითებით (გვ. 171). თავი დავანებოთ იმის განხილვას, თუ რამდენად უსაფუძვლოა ასეთი არგუმენტის მოყვანა. ვიტყვიტ მხოლოდ, რომ მკვლევრის განსწავლულობა ბიბლიის ქართული ტექსტის საკითხებში მისასალმებელია, მაგრამ „გაზა“-ს ხმარება მაინც უკანონოა (ასევე წერს იგი თავის სხვა წერილებში ე. ჰონიგმანის ნაშრომის რუსული თარგმანის გავლენით). მაშინ საკითხავია, რატომ ხმარობს სისტემატურად გამოთქმებს: „პროკოფი ლაზელი“, „ენეა ლაზელი“, „ტიმოთე ლაზელი“ (შდრ. „ეისიარი“, 1969, № 4, გვ. 137. შ. ნუცუბიძე, თხზ., ტ. I, წინასიტყ. და სხვ.) „გაზელის“ ნაცვლად?

3. ავტორი შეგნიშნავს: „გაწერელის მიერ დაწუნებული(?) „პულქერია“ და ა. შ. მაგრამ ბიზანტიურ მონეტებზე სწერია „პულქერია“ (იხ. თ. აბრამიშვილი, ბიზანტიური მონეტები საქართველოში); სისტემატურად ასე წერს ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნულ სახელს. და უნდა ვიფიქროთ, რომ ჩვენი ბიზანტიტიტი, რომელსაც საპეციალური ნარკვევი აქვს დაბეჭდილი ბერძნული ონომასტიკონის ქართულად გადმოტანას საკითხებზე, ისიც უსაფუძვლოდ „იწუნებს“ „პულქერიას“? შ. ხიდაშელი ისევ ჭიუტობს და თავის ფორმას ამართლებს მაგალითებით „არქიმედი“, „მიქაელი“, „არქეოლოგია“ და სხვ.

4. „განმარტების“ ავტორი აცხადებს, რომ მე არ აღვნიშნე მისი კორექტურული შეცდომა „კრიუგერი“ („კრიუგერი“-ს ნაცვლად). და აი ნართაული დასკვნაც: „ვერაფერს ვიტყვი იმის შესახებ, თუ რატომ უღალატა ამ შემთხვევაში „რეპლიკების“ ავტორს კრიტიკული აზრის სიმასხვილემ“ (გვ. 165), ე. ი. ჩვენ აღბათ არც ვიცით კრიუგერის არსებობა, თორემ ამ შეცდომასაც აღვნიშნავდით. მაგრამ შ. ხიდაშელის ყველა შეცდომის აღნიშვნის ნაცვლად ტექსტში სწერია „ღ ა ს ხ ვ.“ და ეს არკმაროდა?

შ. ხიდაშელი გვიჩვენებს, რომ მის ნაწერებში უნდა ჩაგვეხედა. მაგრამ მას რომ 1971 წელს (ე. ი. მისი „განმარტების“ გამოქვეყნებიდან 2 წლით ადრე) ე. „მნათობის“ № 8-ში გულდასმით წაეკითხა ჩვენი ნარკვევი „ისევ პეტრე იბერიელის ქართული ცხოვრების გამო“, დაინახავდა, რომ ჟურნალის ხუთი სვეტი (გვ. 158—160) პეტრე იბერზე სახელდობრ გ. კრიუგერის ცნობების გადმოცემას ეძღვნება, განხილული გეაქვის ის „წინასიტყვაობა“, რომელიც არენს-კრიუგერის მიერ თარგმნილ ზაქარია რიტორის „საეკლესიო ისტორიას“ წინ უძღვის. ჩვენში (და არც სხვაგან) არავის ასე ვრცელად არ გადმოუცია გ. კრიუგერის ცნობები. ჟურნალის 160-ე გვერდზე შეჯამებულა (ტექსტში ხაზგასმითა დაბეჭდილი): „ერთი სიტყვით, ზაქარია რიტორის თხზულებათა შინაარსის გადმოცემისას გ. კრიუგერი არ ამოსწურავს პეტრეს შესახებ იმ ცნობებს, რომლებიც ამ თხზულებებშია დაცული“ („მნათობი“, 1971, № 8, გვ. 160).

თავისი „საბუთის“ ღირებულებისა და ირონიის გამო დასკვნა ამის შემდეგ ოვითონ შ. ხიდაშელმა გამოიტანოს.

5. „განმარტების“ ავტორი დარწმუნებულია, რომ გაზეთში გაპარული და იქვე გასწორებული ჩვენი უნებლიე ლაფსუსი („სპარსეთ-ირანის ომი“) ამ

საკითხში ჩვენს ცოდნას შეეფერება და უმატებს: „რომლის გასწორებას („დაზუსტებას“) ის (ე. ი. ჩვენ. — ა. გ.) ამაოდ ჩქარობს“ (გვ. 165), ე. ი. ჩვენ არ ვიცოდით 1973 წელს, რომ V ს-ში წარმოებდა ირან-ბიზანტიის ომი და არა „სპარსეთ-ირანისა“, რომლის მსგავს შეცდომას საქართველოს ისტორიაში ოდნავ ჩახედული სპეციალისტი ან სტუდენტიც კი არ დაუშვებდა. მაგრამ რა ვუყოთ იმ ფაქტს, რომ 1970 წელს ვწერდით „მნათობში“ დაბეჭდილი ნარკვევის პირველსავე სვეტში: „თორმეტი წლის მურმანი დიდი ამალით გაუგზავნა მძევლად მამამისმა ბიზანტიის კეისარ თეოდოსი II-ეს (408—450), ამ უკანასკნელის დაჯინებული თხოვნით, რათა სპარსეთ-ბიზანტიის ომში (დაიწყო 420 წ.) იბერიის ხელისუფალნი ირანს არ მიმხრობოდნენ“ („პეტრე იბერიელის ბიოგრაფ. საკ.“, „მნათობი“, 1970, № 3, გვ. 132). მაშასადამე, რაც 1970 წელს მაინც ვიცოდით, 1973 წელს დაგვაეციწყდა?

6. აი კიდევ ერთი შენიშვნა ჩვენი მისამართით: „მაგრამ აი ფრანგული Pau(?) Devos-ის გადმოცემას ქართულ ენაზე ფორმით „პოლ დევოსი“ არავითარი გამართლება არა აქვს. თუ გაწერელია ხელმძღვანელობდა უცხოური სახელისა და გვარის გამოთქმის პრინციპით, უნდა ყოფილიყო „პოლ დევო“ (და არა „დევოსი“); თუ გაეყვებით დაწერილობის პრინციპს, მაშინ „პაულ“ (და არა „პოლ“) დევოსი. მაგრამ ამ შემთხვევაში უნდა დაგვეწერა „დიდეროტი“ (დიდროს ნაცვლად), „შაკისპეარე“ (შექისპირის მაგივრად) და მრ. სხვ.“ (გვ. 165).

ასეთ „ორთოგრაფიულ ანბანას“ გვიხსნის ავტორი კორექტურულ შეცდომაზე დაყრდნობით, ანბანას, რომელიც თურმე მე არ მცოდნია (უეჭველია, „გაზა“-ს სანაზღაუროდ). მაგრამ აქაც „კრიუმერი“-ს მსგავსი რამ შეემთხვა ჩვენს პოლემისტს. 1971 წელს დაბეჭდილ ჩვენს ნარკვევში „ისევ...“ („მნათობი“, 1971, № 8), 153-ე გვერდზე ხაზგასმით გვაქვს დაბეჭდილი: «4. პოლ დევო... თავის გამოკვლევაში „როდის ჩავიდა პეტრე იბერიელი იერუსალიმში“...». „საერთოდ პოლ დევოს არაერთი პასაჟი მოაქვს რააბეს გამოცემიდან“... „რუფუსის ავტორობის საკითხი პოლ დევოსთვის საბოლოოდ გადაწყვეტილია“. „...ღრმა მძღვანელობას მოვანხსენებ ბატონ პოლ დევოს თავისი გამოკვლევების ჩვენთვის საჩუქრად გამოგზავნისათვის“... ყველაფერი ეს დაბეჭდილია ერთად ყურნალის აღნიშნული გვერდის მეორე სვეტის ბოლოს, ვიმეორებთ — ხაზგასმით! ამასთან: სწორედ ჩვენი ნარკვევი „პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის საკითხები“ გახდა საბაზი იმისა, რომ გამოჩენილ ბელგიელ მეცნიერს თავისი ნაშრომი გამოეგზავნა ჩვენთვის.

შ. ხიდაშელი წერდა „მურვანი... იზრდებოდა მეფისა და ორი დედოფლის (ედოკიასა და პულქერიას) მზრუნველობით“. ამაზე ჩვენ შევნიშნეთ, რომ დედოფალი პულხერია კი არ იყო მურმანის (პეტრეს) აღმზრდელი (თუმცა არსებობს ერთი ყალბი სქოლიო-ცნობა ამ საკითხზე), არამედ დედოფალი ედოკია, თუმცა ამ უკანასკნელის ბიზანტიის დედოფლად გამოცხადებამდე (421 წ. 7 ივნისი) ფაქტიურად პულხერია განაგებდა იმპერიის საქმეებს (ის მცირაწლოვანი ძმის თეოდოსის რეგენტი იყო), ბიზანტიის დედოფლად მაინც არ ითვლებოდა; ასეთად ის გახდა ძმის გარდაცვალების (450 წ.) შემდეგ. კონსტანტინოპოლში მურმანის აღზრდის და ყოფნის წლები კი (422—437) ემთხვე-

ვა ევლოკიას დედოფლობის წლებს (421—444). ამ ზუსტ ახსნას შ. ხიდაშელი უნდა დაეკმაყოფილებინა. შეცდომის აღიარების ნაცვლად შ. ხიდაშელი წერს „... რას ნიშნავს „ნამდვილი დედოფალი“ გაწერელისა წარმოდგენაში, — დროის და შრომის ამო ხარჯვა“ (გვ. 165).

სამწუხაროდ, შ. ხიდაშელი დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს ქრონოლოგიურ სიზუსტეს მეცნიერებაში. მის მიერ გამოგონილი „ორდედოფლობა“ მურმანის კონსტანტინოპოლში ყოფნისას (422—437 წწ.) — ფაქტების არ ცოდნიდან მომდინარეობს. აი რას ნიშნავს „ჩვენს წარმოდგენაში“ შ. ხიდაშელის მიერ დაწუნებული გამოთქმა „ნამდვილი დედოფალი“!

უხერხულ შთაბეჭდილებას ტოვებს „განმარტების“ ავტორის განცხადება: „... უნაყოფოა კამათი — არის თუ არა „სამი ან ოთხი“ მრავალი და შეიძლება თუ არა სამი ან ოთხი თხზულების ავტორს — ეწოდოს „მრავალი შრომის“ ავტორი“ (გვ. 165). ასე არასწორადაა გაგებული ჩვენი შენიშვნის მნიშვნელობა პეტრეს ბიოგრაფ რუფუსთან დაკავშირებით. ზუსტად ცნობილია, რომ პეტრეს ბიოგრაფის იოანე რუფუსის კალამს ეკუთვნის მხოლოდ სამი ნაწარმოები: 1. „პეტრეს ცხოვრება“, 2. „პლეროფორიები“ და 3. ძალიან მცირე მოცულობის „თხრობა თეოდოსი იერუსალიმელის გარდაცვალებაზე“ (ჩვენს ხელთაა ამ უკანასკნელის ბრუქსისეული გამოცემა, სირიული ტექსტი ლათინური თარგმანითურთ, არსებობდა იგი „პეტრეს ცხოვრების“ ნაწილი). მე არ ვიცი, რამდენად კარგად აქვს შესწავლილი შ. ხიდაშელს რუფუსის ორი უკანასკნელი ნაწარმოები მაინც, მაგრამ ერთი რამ ხომ უეჭველია — არსებობდა ორი თხზულების ავტორი არ შეიძლება ჩაითვალოს „მრავალი შრომის ავტორად“? კამათი ასეთ საკითხზე საერთოდ არ შეიძლება. უმჯობესი იქნებოდა შ. ხიდაშელს თუნდაც შეოთხე ნაწარმოები დაესახელებინა რუფუსისა და ამ საკითხზე მართლაც „უნაყოფო კამათი“ თავიდან აეცილებინა.

ზემოთ დასახელებულ წერილში შ. ხიდაშელი სრულიად მოულოდნელად სადავოს ხდის ჩვენს გამონათქვამს („დაკვირვებებიდან“) იმის შესახებ, რომ ლიტერატურაში რაოდენობა არ გადადის თვისობრიობაში. ეს აზრი შეიქმნება საკამათო იყოს, მაგრამ ამის გამო „მეცნიერებიდან“ ჩვენი „ამოღება“ — ელემენტარული ლიტერატურული ეთიკის ფარგლებს სცილდება. სამწუხაროდ, მე არ ვიცი შ. ხიდაშელის განსწავლულობას ლიტერატურის ისტორიისა ან ლიტერატურისმცოდნეობის საკითხებში. მაგრამ უნდა დავაკვიროს მან, რომ, მაგალითად, ლერმონტოვის პატარა მოთხრობა „ტამანი“ აკადემიკოს ბობორიკინის ვეება რომანებს ერთად აიწონის; რომ პროსპერ მერიმეს ერთი ნოველა „ტამანგო“ უფრო დიდი მოვლენაა, ვიდრე პოლ ბურჟეს რომანების სერია; რომ საბას პატარა „სიბრძნე-სიცრუისა“ ძველი ქართული ე. წ. საერო პროზის მწვერვალია და ა. შ. ტოლსტოი, დიკენსი ან ბალზაკი — გამონაკლისები იყვნენ. ამასთან: თვით ამ გენიოსთა ყველა თხზულება მხატვრული თვალსაზრისით ერთ დონეზე არ დგას.

შ. ხიდაშელს, რასაკვირველია, სრული უფლება აქვს არ მოსწონდეს ჩვენი შეხედულებანი ამა თუ იმ საკითხზე, არ მოეწონოს „დაკვირვებანი და შთაბეჭდილებანიც“, თუ სხვა ჩვენი ესეები. „გემოვნებაზე არ დავობენ“. მაგრამ ნუ აკვირძალავს ჩვენც, თუ მისი „რუსთველოლოგიურ-პანთეისტური“ კონცეფციები — მეცნიერებიდან ძალიან დაშორებულ შეხედულებებად მიგვაჩნია.

7. „განმარტების“ მთელი გვერდი (166) უკავია რეპლიკებს ჩვენი ცალკეული გამოთქმების მიმართ „მომაკვდინებელი“ კვალიფიკაციებით (მაგ., თურმე მე ვფიქრობ, რომ „ფილოლოგიაში ვერაფერს შემედრება“ და მისთ.). ყველა ჩვენს კონკრეტულ შენიშვნაზე განყენებული და თან პაროდული სტილითაა მსჯელობა, გვიწუნებს „წიაღსვლებს“ (?!), ძახილის ნიშნების ხმარებას და სხვ. და ასეთი ტონით გვეკამათება სტილისტიკის სფეროში ის, ვინც თვითონ სისტემატურად ამგვარი ქართულით წერს: „იმ პიროვნებათა შორის, რომლებიც პეტრე იბერიის გარშემო იყრიდა თავს...“.

8. შ. ხიდაშელი გვეკამათება „ზაქარია ქართველის“ ფიქციურობის საკითხში და აცხადებს, რომ „გაწერელის შეხედულება ჯერ აღიარებული არაა“ (გვ. 167). ასე არაა საქმე: ჩვენი აზრი გაიზიარა ძველი ქართული მწერლობის ისეთმა სპეციალისტმა, როგორცაა აკად. ალექსანდრე ბარამიძე (პირველად მწერალთა კავშირში, მეორედ 1975 წ. 15 აპრილს რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის საჯარო სემინარზე) და პროფ. ნოდარ ლომოურიც თავის ახალ შრომაში. რატომ არ შეიძლებოდა შ. ხიდაშელსაც გამოეთქვა თავისი კომპეტენტური შეხედულება? თუმა იგი ასახელებს ამ გარემოების მიზეზს: „ამ საკითხის გადაწყვეტა ძველი ქართული და ასურული ტექსტების შედარებითი შესწავლის გზით შეიძლება“ (გვ. 167). ასურული ტექსტის ქართულად თარგმნა აუცილებელია: ამ აზრს იცავს ს. ყაუხჩიშვილიც; ამავე შეხედულებისა ვართ ჩვენც. ტექსტის ყველა ნიუანსს, რა თქმა უნდა, დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ საკუთრივ „ზაქარია ქართველის“ არარსებობის დასამტკიცებლად რუფუსის „პეტრეს ცხოვრების“ რაბბესეული თარგმანისა და მისი ქართული ვერსიის „პეტრეს ცხოვრების“ ურთიერთმედარებაკ კმარა. ტექსტის ისტორიული რეალიების ნამდვილობის საკითხს თვითონ ტექსტის ენა არ წყვეტს (ამასთან — ასურული „პეტრეს ცხოვრება“ ხომ ბერძნულიდანა თარგმნილი?). თანაც: ავი ასურული Vita Petri-ს ავტორად შ. ხიდაშელიც რუფუსს ასახელებს და, თუ ასეა, მაშინ ქართული ვერსიის (XIII ს.) დასახელებული ავტორის თხზულებიდან წარმომავლობის ფაქტი განა თავისთავად არ ხსნის დეფექტურ და გვიან (XV ს.) რედაქტირებულ ქართულ ტექსტში გაჩენილი „ზაქარია ქართველის“ ფიქციურობის საკითხს? რუფუსის ავტორობა კი დაამტკიცა ედ. შვარტცმა. იგი მაინც ხომ იყო „ფრიად მეცნიერ მათსა (ასურულს. — ა. გ.) ენასა შინა“?

როგორც ვხედავთ, შ. ხიდაშელის არც ზემოთ მოყვანილ რეპლიკას მოეპოვება რაიმე საფუძველი. თანაც, მგონი არც შ. ხიდაშელია სირიულის მცოდნე და ამ ენის შესწავლამდე (თუ ეს მას განზრახული აქვს) კომპეტენტური მსჯელობის უფლება უნდა წაეართვათ რუფუსის Vita Petri-ს გარშემო! იგი ხომ ხშირად მსჯელობს ამ ძეგლის შესახებ?

9. რეცენზიის 168-ე გვერდი ისევე აღსავსეა ჩვენი მისამართით რეპლიკებით: „პრეტენციოზული მასშტაბები“, „რომ პრეტენზია“ და ა. შ. (სიტყვა „პრეტენზია“ ოთხჯერაა გამოვრებული ოთხი სტრიქონის ფარგლებში). შ. ხიდაშელი ფიქრობს, რომ ასეთი ეპითეტების დახვევა მას იხსნის მეცნიერულ კამათში. ხოლო ერთს ჩვენს შენიშვნას პირდაპირ „ცილისწამებას“ უწოდებს, თანაც „შემთხვევლობით მუშაობას“ (გვ. 170) გვწამებს. ამ საკითხზე ქვემოთ ვიტყვი, მანამდე კი უნდა შევეხოთ ორ განმარტებას.

შ. ხიდაშელი წერს: „რეპლიკებს“ ავტორი ამთავრებს მორიგი შეგონებით: „საერთოდ ფილოლოგიური დილექტანტიზმი განაპირობებს ფილოსოფიურ დილექტანტიზმს“. ზოგადი აზრით („საერთოდ“) ეს დებულება სრული აბსურდია“ (გვ. 169). ამას მოჰყვება ისევ „განმარტებანი“ ჩვენი მოკლე ესეების („დაკვირვებანი და შთაბეჭდილებანი“) შესახებ. თუ რატომ აღიზიანებს ხიდაშელს ჩვენი „დაკვირვებანი“, რომელიც პეტრე იბერის საკითხში მოსატანნი არ იყო, ამის გარშემო ზემოთ უკვე ვთქვით და ამას არ დავუბრუნდებით. მაგრამ ფილოლოგიურ სიზუსტეს მართლაც არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს ფილოსოფიურ პრობლემათა კვლევის დროს ან როცა საქმე გვაქვს რომელიმე მოაზროვნის ბიოგრაფიის თარიღების ცოდნასთან? ვფიქრობთ, რომ ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს.

აი რამდენიმე მაგალითი თვითონ შ. ხიდაშელის მხოლოდ ერთი „ფილოლოგიურ-ისტორიული“ წერილიდან.

ა) „... პეტრე იბერი იყო შვილიშვილი ცნობილი მეფის ბაკურისა, რომელმაც სამეფოში, IV ს-ის 30-იან წლებში ქრისტიანობა გამოაცხადა ოფიციალურ რელიგიად“ (იხ. მისი წერილი „სამკაული და სიქადული ქართველთა“, „ცისკარი“, 1969, № 4, გვ. 13). ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადდა არა ბაკურის, არამედ მირიანის დროს. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს პრობლემა საკამათო არაა.

ბ) „პეტრე იბერი დაიბადა დაახლოებით 411 წელს, მისი იმპერიის კარზე გამგზავრება მოხდა 423 წლის ახლოს“ (იქვე, გვ. 134). მაგრამ ირან-ბიზანტიის ომი დასრულდა 422 წელს, რომლის შემდეგ პეტრეს იმპერიაში (იგულისხმება ბიზანტია. — ა. გ.) გამგზავრება უაზრო იქნებოდა. მურმანი (შემდეგში პეტრე. — ა. გ.) კონსტანტინოპოლში ჩავიდა 422 წლის ზაფხულში. შ. ხიდაშელმა ეს უნდა იცოდეს, თუ „ბიზანტია-ირანის ომის“ საკითხებში გარკვეულია.

გ) „სირიაში გადასახლების დროიდან (დაახლ. 430 წ.) ახალი პერიოდი დაიწყო პეტრე იბერის ცხოვრებაში“ (იქვე, გვ. 135). არა, მურმანი პალესტინაში ჩავიდა 437 წლის შემდეგ. ეს საკითხი საბოლოოდ გაარკვია სწორედ იმ პოლ დევომ, რომლის სახელის სწორ დაწერილობას გვიხსნის ავტორი (პოლ დევოს ნაშრომი მითითებული გვაქვს „რეპლიკებში“).

შ. ხიდაშელის აზრით ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის თხზულებანი („კორპუსი“) თურქი „არ გამოდგებოდა ორთოდოქსალური ქრისტიანობის თეორიულ საფუძვლად“ (იქვე, გვ. 138). არა, ფსევდო-არეოპაგელის „კორპუსი“ მართლმადიდებელური ორთოდოქსიის ერთ-ერთ ქვაკუთხედად იქნა აღიარებული უკვე VII საუკუნიდან (მაქსიმე აღმსარებელი).

დ) „არეოპაგეტიკა და ნეოპლატონიზმი წარმოადგენდნენ შუა საუკუნეების(?) პანთეისტური კონცეპციების ძირითად წყაროს“ (იქვე, გვ. 139). გაუგებრობაა — წარმართული ნეოპლატონიზმისა და ქრისტიანული არეოპაგეტიკის ერთ სიბრტყეზე მოთავსება არ შეიძლება (ვრცლად — ქვემოთ). მათ შორის ღრმა უფსკრულია.

ე) შ. ხიდაშელი იზიარებს ზოგიერთი ქართველი მკვლევრის მოსაზრებას, რომ „არეოპაგეტიკული კორპუსი ეკუთვნის არა ერთს, არამედ ორ თანა-

ავტორს — პეტრე იბერსა და იოანე ლაზს“ (იქვე, ნე. 140). თუ ფსევდოლიონისეს ტრაქტატში „საღმრთო სახელათვის“ შეტანილია იეროთეოსის (ე. ჰონიგმანის აზრით იგი პეტრეს ნათლია და სულიერი აღმზრდელი მითრიდატე ლაზია) სახელით „სატრფილო ქებანი“, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ფსევდო-ლიონისეს „კორპუსის“ ავტორად უეჭველად ორი პირი გამოვაცხადოთ. მაგ., „მისტიკურ თეოლოგიაში“ (ფსევდო-ლიონისეს ყველაზე ცნობილ აპოფატეკურ ტრაქტატში) მითრიდატე ლაზის იდეების უშუალო ანარეკლს ძიება ძალიან ძნელია, რადგან ამის დოკუმენტური საფუძველი არ არსებობს.

სხვა დანარჩენი, ანალოგიურ შეცდომებს მისი პატარა სტატიიდან არ გამოვეცილებით. ფილოლოგიის სფეროს ისინი იმდენად განეკუთვნებიან, რამდენადაც ფილოსოფიური აზროვნების სფეროს.

დაბოლოს, შ. ხიდაშელი რომ სავსებით დარწმუნდეს, რომ სწორია ჩვენი ფორმულა („ფილოლოგიური დილექტანტიზმი განაპირობებს ფილოსოფიურ დილექტანტიზმს“), აქ მოვიყვანოთ მისთვის შთამაგონებელ მაგალითს და ისიც მისსავსე სტატიიდან.

ეს-ესაა გამოცემა შ. ნუტუბიძის ნაწერების I ტომი შ. ხიდაშელის წინასიტყვაობით, რომელშიაც ნათქვამია: „უდავოა, წერს ე. ჰონიგმანი, რომ ქ. გაზა(?) წარმოადგენს ამ დროს (იგულისხმება V ს. ა. წ. — ა. გ.) „ინტელექტუალური ცხოვრების ცენტრს“, სადაც „უოველივე ისეა“ ატიციზირებული, რომ თვით ათინელები(?) მოდიოდნენ აქ, რომ შეესწავლათ პლატონის ენა(?). პეტრე იბერსა და იოანე ლაზს შეეძლოთ ეწერათ ატიკურ ენაზე თავისი თხზულებანი ისე, რომ არ დაძრულიყვნენ ადგილიდან“ (გვ. 38. ხაზგასმები ჩვენია. — ა. გ.).

მაგრამ არავითარი „ატიკური ენა“ არასოდეს არ არსებულა, არსებობდა ატიკური დიალექტი!

საიდან მომდინარეობს ასეთი უშიშრე შეცდომა? აი საიდან.

ე. ჰონიგმანის შრომის (პეტრე იბერზე) რუსულ თარგმანში ნათქვამია ფსევდო-ლიონისეს ნაწერებზე: „Прибавим к этому, что Ареопажитские книги написаны „аттическим“ языком, несомненно искусственным, но это свидетельствует о том, что автором внимательно изучен диалект, мертвый за много времени до пятого века после Р. Х.“ (თსუ შრომები, 1955, ტ. 59, გვ. 20. ხაზგასმა ჩვენია! — ა. გ.).

მაგრამ ე. ჰონიგმანის ორიგინალში, ფრანგულ ტექსტში (და ხიდაშელი მხოლოდ ამ ორიგინალზე მიუთითებს წამდაუწუმ, მოჩვენებით და ისიც რუსული თარგმანის მიხედვით) შეუძლებელია ყოფილიყო გამოთქმა „ატიკურ ენაზე“, ასეთი უმერება ე. ჰონიგმანს, დიდ მეცნიერს, რა თქმა უნდა, არ გაეპარებოდა. ელინურ პერიოდში, საყოთრივ V—IV საუკუნეებში ძვ. წ.—ით, ატიკურ დიალექტზე შეიქმნა ტრავედია და კომედია, ფილოსოფიური, ისტორიული და რიტორიკული პროზა (ეს დიალექტი იყო შენაზავი ორი დიალექტისა — იონურისა და ატიკურ-დორიულისა). საერთოდ ელინურ პერიოდში (IX—IV სს. ძ. წ.) არსებობდა ოთხი თანაბარფლებიანი დიალექტი: იონური, ეოლიური, დორიული და, ბოლოს, იონურ-ატიკური, საერთო ბერძნული ენა კი ისევე არ არსებობდა ელინურ პერიოდში, როგორც არ არსებობდა მთლიანი საბერძნეთი, როგორც სახელმწიფო (იგი დანაწევრებულ პოლისურ ერთეულთა პირობითი „გაერთიანება“ იყო).

ე. წ. „კონენ“ ანუ „საერთო ენა“ ბერძნულში ჩამოყალიბდა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ საბერძნეთის დაპყრობის (IV ს-ის დასასრული ძვ. წ.) შემდეგ. ე. ჰონიგმანის ორიგინალში სწერია:

„Ajoutons que les Areopagitica sont écrits dans un „attique“, artificiel sans doute, mais qui atteste une étude attentive d'un dialecte mort depuis longtemps au cinquième siècle après J.-C.“ (Ernest Honigmann, Pierre l'Herbier et les écrits du pseudo-Denis l'Aréopagite, Bruxelles, 1952, გვ. 4. ბოლო. ხაზგასმები ჩვენია.—ა. გ.).

„ატიკური ენა“ აქ არ ჩანს და არც შეიძლება ამგვარი შეცდომა ე. ჰონიგმანს დაეშვა, რადგან ეს კეშმარტება კლასიკური ფილოლოგიის ფაქულტეტის I კურსის სტუდენტებისათვისაც კარგად ცნობილია. ე. ო. შ. ხიდაშელმა არ იცის, პლატონი ან არისტოტელე „ატიკურ დიალექტზე“ წერდნენ, თუ არარსებულ „ატიკურ ენაზე“.

ამ კონტექსტში უნდა გავიხსენოთ შემდეგი. 1972 წელს გამოვიდა შ. ხიდაშელის წინასიტყვაობით ა. ლოსევის მიერ რუსულად თარგმნილი პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის ელემენტები“ (იხ. Π ρ ο κ λ, Первоосновы теологии, пер. и комм. А. Ф. Лосева). მე-8 გვერდზე შ. ხიდაშელს მოჰყავს ანგელოსთა სახელწოდებანი მათი ბერძნული პარალელებით (ფრჩხილებში). მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ მან ზედმიწევნით იცის ბერძნული, ყერძოდ ატიკური დიალექტი („ატიკური ენა“), რადგან იგი ჰონიგმან-ნუცუბიძის კვალობაზე საერთოს ნახულობს მითრიდატე ლაზის ჩვენებაში მოხსენებულ ანგელოზთა ტრიადასა (რომელიც აღწერილი აქვს ბერძნულად — და შემონახულია სირიულში — იოანე რუფუსს „პეტრეს ცხოვრებაში“) და ანგელოზთა ამ იერარქიას შორის, რომელიც წარმოდგენილია ფსევდო-დიონისეს ტრაქტატში „ზეციური იერარქიის შესახებ“ (ანგელოზთა სამი ტრიადის ანუ 9 ჯგუფის სახით). საიდან იცის დიონისიესულ ანგელოზთა ბერძნული სახელწოდებანი შ. ხიდაშელმა? ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს მან იგი უშუალოდ ამოიკითხა ფსევდო-დიონისესთან. მაგრამ ეს ასე არაა. რუსული სახელწოდებანი მან ალბათ აიღო ფსევდო-დიონისეს ტრაქტატის რუსული თარგმანიდან, რომელიც რამდენჯერმე გამოიცა გასული საუკუნის 30—40-იან წლებში (იხ. ჩვენი წერილი: „ზეცის მხატვრული მოდელი რუსთაველთან და დანტესთან. II. ფსევდო-დიონისე არეობაგელი და რუსთაველი“. ე. „მნათობი“, 1970, № 1, სადაც ეს სახელწოდებანი რუსულადაცაა მოყვანილი, პირველად ქართულ ფილოლოგიაში). რაც შეეხება ზოგი მათგანის ბერძნულ შესატყვისებს, რომლებიც შ. ხიდაშელს მოჰყავს, ისინი ნაჩვენებია აქვს რუფუსის თხზულების „პეტრეს ცხოვრების“ სირიული ტექსტის გერმანულ მთარგმნელს (იხ. „პეტრუს დერ იბერერ“, ლაიპციგი, 1895 წ. რააბეს გამოც., გვ. 44, შენიშვნებში). ასე შედგა ხიდაშელისეული „კონტამინაცია“. შთაბეჭდილება კი ისეთი რჩება, თითქოს ფსევდო-დიონისეს ტრაქტატი „ატიკურ ენაზე“ აქვს უშუალოდ წაკითხული და იქიდან იცის ანგელოზთა ბერძნული სახელწოდებანი. ყოველივე ეს, უეჭველია, რუსი მკითხველისთვისაა გაკეთებული.

10. მაინც რა „ცილი დაეწამეთ“ ჩვენ შ. ხიდაშელს და რაში გამოიხატა ჩვენი „შემთხვევლობითი მუშაობა“? თურმე იმაში, რომ მას მივაწერეთ აზრი, რომ ფსევდო-დიონისე „გაქრისტიანებული ნეოპლატონიკოსია“ (გამოთქმა, რომელიც არაერთ ავტორთან გვხვდება, მაგ., ჰუგო კოხთან). ხიდაშელი წერს:

„... ეს მართლაც ზღაპარია, მაგრამ ზღაპარი, რომელსაც არაფერი აქვს ჩემთან საერთო და თავიდან ბოლომდე გაწერელის მიერაა შეთხზული. რა არის მიზეზი გაწერელის შემთხვევლობითი ზუსტობისა: სრული გაურკვეველობა(?) იმ საკითხებში, რომლებსაც წარმოდგენილი მსჯელობანი ეხება, თუ შეგნებული ფალსიფიკაცია. და რატომ არ უთითებს გაწერელი ადგილს, სად ამოიკითხა მან ხიდაშელის შეხედულებებზე გასაღებული დებულებანი, — ამის გარკვევაში არ შეედივარ. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ არც დებულება (რომელიც მეტად დამაჯერებლობისათვის გაწერელის წინწყლებში აულია), თითქოს ფსევდო-დიონისე გაქრისტიანებული ნეოპლატონიკოსი იყოს, და არც დებულება (მით უმეტეს მისი „მეტყიება“), თითქოს „პეტრე-დიონისე თავის ნაწერებში ღმერთის უარყოფამდე მივიდა“ — მე არ მეკუთვნის. ერთი განმარტება იქნება აქაც საჭირო იყვეს: ფსევდო-დიონისე კი არაა „გაქრისტიანებული ნეოპლატონიკოსი“, მისი მოძღვრებაა ნეოპლატონიზმის ქრისტიანული გადაშუშავება! არეოპაგიტული მოძღვრება („დიონისე-პეტრე“) კი არ მიღის ღმერთის არსებობის უარყოფამდე, აპოფატია მიღის ამ დასკვნამდე. ეს კი სულ სხვა ამბავია! (გაკვირების ნიშნები ჩვენს ავტორს აქ დასჭირდა. — ა. გ.). აპოფატიკის დასკვნა არაა მოძღვრების საბოლოო დასკვნა(?), ის მხოლოდ საფუძველია ღმერთის წვდომის, არეოპაგიტის ავტორის მიხედვით, უფრო შესაფერი გზების ძიებისათვის, რაც, რა თქმა უნდა, შორსაა ღმერთის „უარყოფის“ აზრისგან. არ ვიცი რას დასწერს გაწერელი „მონოგრაფიაში“, რომლითაც იმუქრება(?), მაგრამ თუ იქაც ამ „დონეზეა“ განხილული არეოპაგიტის საკითხები და ხიდაშელის „შეხედულებანი“, იქნება („ვიმლო“) მან ეს გაუგებრობანი ამ თავითვე გამოასწოროს“ (გვ. 170).

როგორც ვთქვით, გამოთქმა „გაქრისტიანებული ნეოპლატონიკოსი“ ფსევდო-დიონისეს მიმართ შ. ხიდაშელამდე არაერთ ფილოსოფიის ისტორიკოსს უხმარია XIX ს-ში და ხიდაშელს სათანადო ლიტერატურის გვერდებზე არ მიეუთითებთ. გავახსენებთ მხოლოდ უახლეს მასალას, შესანიშნავი საბჭოთა მეცნიერის ა. ლოსევის აზრს (ჩვენთვის მიუღებელს): „X[ристианский] Н[еоплатонизм] в наиболее яркой форме проявился в Ареопагитиках“ („ფილ. ენციკლ.“, ტ. IV, გვ. 46). შ. ხიდაშელი აციტირებს (ზოგჯერ დაუსაბულებლად) ა. ლოსეეს და ალბათ ამ საკითხშიც ეთანხმება იგი მას, ხოლო თვითონ კი წერილში «„ე ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ნ ი ს“ ე რ თ ი ა დ გ ი ლ ი ა რ ე ო პ ა გ ი ტ ი კ ი ს თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი თ» („მაცნე“, 1965, № 6) ღმერთის შესახებ ფსევდო-დიონისეს ნეგატიური თეოლოგიის (აპოფატის) ფორმულის (რომ ჩვენ შეგვიძლია ვიცოდეთ არა ის, თუ „რაჲ იგი არს, არამედ რაჲ იგი არა არს“) განმარტების შემდეგ ასკვნის: „ს ა ბ ლ ო ო დ... ა პ ო ფ ა ტ ი კ ა მი დ ის ღ მ ე რ თ ის ღ ე თ ა ე ბ რ ი ო ბ ის და ა რ ს ე ბ ო ბ ის უ ა რ ყ ო ფ ა მ დ ე“ (ვრცლად იხ. წერილის გვ. 98—99). მანანა გიგინეიშვილმა საესებით ზუსტად და ვრცლად დაუსაბუთა მას ეს შეცდომა (იხ. მისი: «„მზიანი ღამე“ ვეფხისტყაოსნისა და ქრისტიანული მსოფლმხედველობის ზოგი საკითხი», „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, III, გვ. 18—19) და საესებით სწორად დაასკვნა, რომ „დიონისე არეოპაგელის ნათქვამი: „არცა ცხობრება არს, არცა არსება არს... არცა ჭეშმარიტება არს, ... არცა ღმრთეება გინა სახიერება“ — არ ნიშნავს ღმერთის არსებობის უარყოფას. აქ გამოთქმულია

აზრი, რომ მისთვის შეუფერებელია ყოველგვარი განსაზღვრა, თუნდაც — „ღმრთეება“ და სხვ.“ (დას. ნაშრ., გვ. 19).

ლიონისეს მოძღვრება აპოფატიკას თვლის ღმერთის, როგორც პიროვნული აბსოლუტის (სამების), წვდომის უფრო სწორ მეთოდად კატაფატიკასთან (პოზიტიური ატრიბუტებით პირველმიზეზის დახასიათება) შედარებით. და თუ შ. ხიდაშელის აზრით ფსევდო-დიონისეს მოძღვრების ძირითადი ბირთვი და მეთოდი ღმერთის არსებობის უარყოფამდე მიდის, მაშინ მეთოდი და მისი ავტორი როგორ დავაშოროთ ერთმანეთს? ფსევდო-დიონისემ არ იცოდა თავისი ნეუგატიური თეოლოგიით რას ასაბუთებდა? ჩვენ ვერ დავწამებთ „მისტიკური თეოლოგიის“ ავტორს ვერც მიაამიტობას, ვერც შენიღბულ ერეტიკოსობას.

ფსევდო-დიონისესა და კერძოდ ნეოპლატონიკოს პროკლეს ურთიერთობაზე ბევრს უწერია, აგრეთვე სხვა ნეოპლატონიკოსებთან ურთიერთობაზე იმავე ჰუგო კოხს (თეთი ე. ჰონიგმანის სიტყვითაც, ფსევდო-დიონისეს წარმოდგენა ამ მოდელის (პროკლეს) გარეშე თითქოს შეუძლებელია). მაგრამ გასაზიარებელია იგი? შ. ხიდაშელი მსჯელობს ჩვენი შეხედულებების „ღონეზე“ (წინწყლებში), თუმცა „ატიკურმა ენამ“ კარგად გვიჩვენა, თუ ვის შეუფერება ასეთ კონტექსტში ხმარებული წინწყლები. მაინც შევეცდებით უღავო ღებულებების წამოყენებას.

ფსევდო-დიონისეს აპოფატიზმი არასოდეს არ მისულა ღმერთის არსებობის უარყოფამდე, მეტიც — ამ თეოლოგიის (ფსევდო-დიონისეს) აპოფატიზმი ერთ-ერთი საფუძველია მთელი აღმოსავლური (მართლმადიდებლური) ქრისტიანული ეკლესიისა. სავსებით მართებულად აღნიშნავს თვითონ შ. ხიდაშელი „არეოპაგიტული კორპუსის ავტორი უნდა ყოფილიყო წარჩინებული საეკლესიო პირი, ეპისკოპოსი“ (შ. ნუცუბიძე, თხზ., I, გვ. 37). და ამ ეპისკოპოსმა, რომელსაც „ზეციური იერარქიისა“ (ანგელოსთა გუნდების ტრიადის) და „საეკლესიო იერარქიის“ შესახებ ტრაქტატები ეკუთვნის, არ იცოდა (გაუცნობიერებლად?), რომ მისი ნეგატიური თეოლოგია ღმერთის უარყოფამდე მიდიოდა? თუ პირიქით: ეს ნეგატიური თეოლოგია (აპოფატია) სწორედ ტრანსცედენტური და თანაც პიროვნული აბსოლუტის, შეუცნობელი და გამოუთქმელი ღმერთი-სამების არსებობას ასაბუთებდა?! და ყოველივე ამის საწინააღმდეგოს ასწავლიდა (შეუგნებლად?) ეპისკოპოსი ფსევდო-დიონისე თავის მრევლს და ქრისტიანულ სამყაროს სავსებით? ასეთი რამ სწორედ მაშინ უნდა გვეფიქრა, თუ იგი „გაქრისტიანებული ნეოპლატონიკოსი“ იქნებოდა (ჩერ უნდა გვამდეს ის, რასაც შემდეგ „გადაამუშავებ“).

ნეოპლატონიზმის სახეცვლილი ელემენტების არსებობა არეოპაგიტიაში არ გულისხმობს მასში ნეოპლატონისტური შინაარსის არსებობას (ეპიფანოვიჩი, ელ. ლოსკი...).

უკვე 1973 წელს შ. ხიდაშელი წერს: „კვლევა-ძიებამ, რომელმაც უფრო ნათელი გახადა პროკლეს გავლენა არეოპაგიტიაზე, განსაკუთრებით ინტენსიური ხასიათი XIX ს. და XX ს-ის დასაწყისში მიიღო“ (შ. ნუცუბიძე,

თხზ. I, გვ. 36). ერთი სიტყვით, არეოპაგეტიკის სწორი გაგება თურმე შეიძლება მხოლოდ პროკლეს ნეოპლატონიზმის ფონზე, — ასეთია არსებითად შ. ხიდაშელის დასკვნა. მგონი არ ვცდებით.

ჩვენს ავტორს, რასაკვირველია, შეუძლია ამ საკითხში დაიმოწმოს ფილოსოფიის ისტორიკოსთაგან არაერთი ავტორიტეტი. მაგრამ დასაშვებია ეკლესიის მამების („ეპისკოპოსების“) მოძღვრებითა ინტერპრეტაცია ელინისტური ეპოქის წარმართი ნეოპლატონიკოსების მოძღვრების ფონზე, მაგ., ტერმინოლოგიურ მსგავსებათა და სხვა ანალოგიების (ვთქვათ, ტრიადიზმის) მოყვანის გზით? არა, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება. ქრისტიანი თეოლოგების ნააზრევთა ზუსტი და ღრმა ანალიზი ისევ თეოლოგიური შინაარსის მქონე დეფინიციების ფარგლებშია შესაძლებელი. ბოლოს და ბოლოს არც ერთი თეოლოგი საშუალო საუკუნეებისა ფილოსოფოსი არ ყოფილა ამ სიტყვის ელინური თუ ელინისტური გაგებით. კერძოდ ფსევდო-დიონისეს მოძღვრების ყველა ძირითადი პუნქტი ბიბლიაშია მოცემული და იქიდან მომდინარეობს, ნეოპლატონისტური გამოთქმები ან ცალკეული ცნებები კი აბსოლუტურად მოდიფიცირებული (ქრისტიანული შინაარსით შევსებული) სახით გვხვდება მის თხზულებებში. აი როგორი ინტერპრეტაციის საფუძველზე იქნება ეს საკითხები განხილული იმ მონოგრაფიაში, რომლითაც თურმე ჩვენ „ვიმუქრებით“. მუქარა აქ არაფერ შუაშია, მაგრამ ზოგიერთ მცდარ მოსაზრებასა და გაუგებრობას რომ გავფანტავთ, ამაში შ. ხიდაშელი ნუ დაეჭვდება. და თუ ყოველივე ამასთან ერთად ბევრი რამ სრულიად ახალი ცნობა იქნება გამოტანილი პეტრე იბერიელის პიროვნებისა და ფსევდო-დიონისეს მოძღვრების ვარაუდით, ეს საწყყენად არავის არ უნდა დარჩეს.

მეცნიერული თუ ლიტერატურული კამათი სხვა საქმეა. მაგ., შ. ხიდაშელი ფიქრობს, რომ ფსევდო-დიონისეს „თეოზისი“ (ადამიანის „გაღმართობა“, *οὐθνη*) „ქვეყნის გამთლიანების იდეაა“. ეს ასე არაა. თეოზისი — წმინდა მისტიკური და პიროვნული ცდაა ღმერთთან (აბსოლუტთან) მიახლოებისა; კერძოდ ფსევდო-დიონისესთან — „არცოდნით“ და „არხილვით“ (რადგან ქრისტიანული ღმერთი — „უხილავია“ და მისი არც „შეცნობა“ შეიძლება). „თეოზისი“ ხორციელდება საკუთრივ ეკლესიაში სულიწმიდის მეშვეობით („*Θεωσις совершается силою Святого духа в Церкви и может быть предвосхищен в состоянии экстаза*“, — წერს ვ. ლოსკი. იხ. *Seminarium Kondaciovianum*, 1929, III, 143). ეს მომენტი კი რადიკალურად ეწინააღმდეგება ყოველგვარ პანთეიზმს. ფსევდო-დიონისე იყო ტრინიტარისტი (სამების აღმსარებელი), რომლის უნივერსი — პიროვნული აბსოლუტია, რომელმაც არარაობისგან შექმნა სამყარო (რუსთაველის „რომელიმან შექმნა სამყარო“...). ნეოპლატონიზმს კი პიროვნული („სამყაროს შემქმნელი“) აბსოლუტისა არაფერი სწამს, ამასთან, ფსევდო-დიონისეს მოძღვრება „ბოროტების არა სუბსტანციონალობაზე“ არაა ანალოგი პლოტინის ან პროკლეს მოძღვრებისა „ბოროტებაზე“, როგორც „წყვედიადზე“ (პლოტინი), კეთილის თანხლებზე „ატრიბუტზე“ (პროკლე) და ა. შ. ფსევდო-დიონისეს გაგებით ღმერთის მიერ შექმნილ სამყაროში ყველაფერი კეთილია, თვით ეშმაკშიაც არაა ბოროტი. ნეოპლატონიკოსებთან ეს საკითხი სხვადასხვაგვარად დგას. ჭერ კიდევ ბლონსკი პლოტინთან დაკავშირებით

წერდა: „Материя-мрак, телесный мир — нечто затемненное“ (Философия Плотина, М., 1918, გვ. 51). „Основная мысль телеологии Плотина-победоносная борьба логоса с материей“ (იქვე, 134). თანაც პლოტინის მოძღვრება სულზე, „როგორც ინტელიგიბელურ მატერიაზე, არაა ორიგინალური“ (იქვე, გვ. 220).

შ. ნუტუბიძის ნაწერების I ტომის წინასიტყვაობაში შ. ხიდაშელს დამოწმებული აქვს (ავტორის დაუთხარებლად) ა. ლოსევის სიტყვები „ფილოსოფიური ენციკლოპედიის“ IV ტომიდან ნეოპლატონიზმის გავლენის შესახებ საშ. საუკუნეების აზროვნებაზე, თავის თარგმანით და წინწყლებში შეტანილი. რუსულად იგი ასე აქვს გამოთქმული ა. ლოსევის: „Увлечение Н[еоплатонизмом] дальше известной границы всегда приводило монотеистические построения либо к существ. деформации, либо к катастрофе“ (IV, 46. — ხაზგასმა ჩვენია. — ა. გ.). მაგრამ ლოსევი იმას როდი გულისხმობს, თითქოს ასეთი „კატასტროფების“ ნიმუშებს წარმოადგენდა მონოთეისტური (საკუთრივ ქრისტიანული) რელიგიისათვის, მაგ., ფსევდო-ლიონისეს მისტიკა (იქვე), ხოლო ამავე ავტორის მიერ პეტრიწის გამოცხადება ნეოპლატონიკოსად (იქვე) — უბრალოდ ჭეშმარიტებას არ შეუფერება. ნეოპლატონისტური „კატასტროფები“ არ უნდა გავიგოთ ქრისტიანობაზე საბოლოო გამარჯვებად საშუალო საუკუნეების რომელიმე ეტაპზე. ასეთი რამ შეუძლებელია მომხდარიყო, ისტორიაში ასეთ რამეს ადგილი არ ჰქონია.

ამასთან, შ. ხიდაშელი მშვენიერად იცნობს, მაგრამ არ აღნიშნავს იმავე ა. ლოსევის შეხედულებას ნეოპლატონიზმის არსისა და მისი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობის შესახებ გარკვეულ ისტორიულ კონტექსტში. ა. ლოსევი აცხადებს იმავე წერილში: „То что материя для П[лотина] является злом, а весь материальный мир „украшенным трупом“, есть яркое свидетельство упадочного характера П[лотина]“ („ფილ. ენც.“, IV, გვ. 276).

„დაცემულობის ხასიათის“ ამრეკლავი მოძღვრება არ შეიძლება ყოფილიყო საფუძველი იმ პოეტის მხატვრული მსოფლმხედველობისა, რომლისათვის „მატერიალური სამყარო“ „ტურფა საბადნაროს“ წარმოადგენდა და არა „მოხატულ ლეშს“.

სრულიად მართებულია აგრეთვე ა. ლოსევის ის შეხედულება, რომ „В целом Н[еоплатонизм] явился... весьма интенсивной попыткой сконцентрировать все достижения антич. философии для борьбы с неуклонно возростающим монотеизмом. Но борьба эта кончилась для него поражением, для побежденного тогда феодализма антич. космологизм оказывался недостаточным и ему было необходимо учение о личном абсолюте, к-рое только и могло удовлетворить его потребности как системы общ. иерархии“ („ფილ. ენც.“, IV, 46. ხაზგასმები ჩვენია — ა. გ.).

მაშასადამე, მონოთეისტური (ყერძოდ — ქრისტიანული) რელიგიის გამარჯვებისა და ნეოპლატონიზმის ტოტალური მასშტაბით შემუსკრის პირობებში მართოდენ XI—XII საუკუნეების ფეოდალურ საქართველოში პოვა ნეოპლატონიზმმა აყვავება? ეს ანაქრონიზმია და არაფერ მსგავსს ჩვენში ადგილი არ ჰქონია. ნეოპლატონიზმით ანუ სიკვდილის

ფილოსოფიით კი არ იკვებებოდნენ XI—XII საუკუნის საქართველოში, არამედ, უწინარეს ყოვლისა, ბიბლიური კოსმოლოგიზმით და უფრო გვიანდელი დოგმატიკით. და ეს პროგრესული მოვლენა იყო იმდენად, რამდენადაც ფეოდალიზმი, როგორც სოციალური სტრუქტურა, პროგრესული იყო ანტიკურ მონათმფლობელობასთან შედარებით.

როგორი იყო სპეციფიკური ნიშნები თვითონ ნეოპლატონისტური აზროვნებისა? შ. ხიდაშელი ალბათ ბევრ საკითხში ეთანხმება მის მიერ დაუახლებლად ციტირებულ ა. ლოსევს, რომელიც იმავე სტატიაში წერს: „... весьма напряжонное стремление избавиться от материальных оков“ იყო ნიშანი და ანარეკლი მონათმფლობელური ფორმაციის კრიზისისა. და ასეთი კრიზისის ამსახველი მოძღვრება ედო საფუძვლად XI—XII სს-ის ქართული განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქის აზროვნებას?

„Диалектика и мифология, безвыходное отчаяние и острейшие восторги, любовь и смерть — вот те символы гибели рабовладельческой Рим[ской] империи, которые лежат в основе философии П[лотина]“ („ფილ. ენც.“, IV, გვ. 277).

ამ სიტყვებით ამთავრებს ვ. ლოსევი თავის წერილს. ასეთია საბჭოთა, მარქსისტული თვალსაზრისი პლოტინზე და ეს სიმბოლოები ედო საფუძვლად თამარისა და რუსთაველის ეპოქის მხატვრულ მსოფლგაგებას? ვფიქრობთ, რომ ჭეშმარიტების ნატამალიც კი არ მოიპოვება ასეთ შეხედულებაში.

შ. ხიდაშელს პეტრიწი მიაჩნია რუსთაველის ერთ-ერთ წინაპრად ფილოსოფიური აზროვნების სფეროში (თუმცა რუსთაველის პოემა არაა „ფილოსოფიური პოემა“, როგორც შ. ხიდაშელი ფიქრობს და არც მისი ავტორი ყოფილა ფილოსოფოსი ამ სიტყვის ელინური, ელინისტური ან სხვა გაგებით!). პეტრიწს კი შ. ხიდაშელი შემდეგნაირად ახასიათებს რუსი მკითხველების წინაშე: „В своих философских воззрениях Петрици исходил из основного положения неоплатонизма, согласно которому высшее и абсолютное начало — единое — посредством эманации порождает многоступенчатый мир бытия“ და რომ „Петрици высказывал характерное для неоплатонизма пантеистическое положение о вечности мира, враждебное догме христианского учения“ („ფილ. ენც.“, გვ. 664).

მაშასადამე, პეტრიწს სწამდა არა პიროვნული აბსოლუტი, ღმერთი-სამება, არამედ ნეოპლატონიკოსების ზეკოსმიური და უპიროვნო „ერთი“, რომლისაგან მომავალი ემანაცია „წარმოშობს მრავალსაფეხურიან სამყაროს“ და ამიტომ „მისი მოძღვრება“ ქრისტიანული მოძღვრების ძირითადი „დოგმატიკისადმი მტრულად“ განწყობილი მსოფლმხედველობა იყო: და ყოველივე ეს თქმულია ქრისტიან-თეოლოგ პეტრიწზე, როგორც ვითომდა „ნეოპლატონისტურ პანთეისტზე“. და ეს „პანთეისტი“ და „ქრისტიანული მოძღვრების მტერი“ მოღვაწეობდა პეტრიწონის თუ გელათის მონასტერში?!

გვეპატიოს, როგორც არა ფილოსოფოსს: ასეთ პეტრიწს ჩვენ არ ვიცნობთ. ყოველ შემთხვევაში: ასეთი რამ ჩვენი ცოდნის თანამედროვე დონეს სრულიად არ შეეფერება.

კიდევ: ფსევდო-ლიონისეს ეკუთვნის აპოფატეიკური გამოთქმა (სავსებით ანტი-ნეოპლატონისტური), რომ ღმერთი არაა „არცა ერთ, არცა ერთობა“ (ავერინტევის თარგმანში „ни единое, ни единство“ (იხ. „მსოფლიო ფილოსოფ. ანთოლოგია“, ტ. I, ნაწ. II, გვ. 609. ქარ-

თული გამოთქმა კი ეფრემ მცირისეულია). და ასეთი, ფსევდო-დიონისეული ანტინეოპლატონიზმია სათავე რუსთაველის „ფილოსოფიური აზროვნებისა“? აკი ნეოპლატონიკოსებისათვის „ერთი“ არის განყენებული უმაღლესი იდეა „სიკეთე“ („სახიერება“), ხოლო ეს წმინდა პლატონისტური და ნეოპლატონისტური ცნებაც დიონისეს მოხსნილი აქვს ღმერთის მიმართ. მისი აზრით, ღმერთის მიმართ ზედმეტია ამ სიტყვის თქმაც კი (ფსევდო-დიონისეს „მისტიკური თეოლოგიის“ მიხედვით ღმერთი „სიკეთეც“ არაა, ავერინცევის თარგმანში: „... ии благо“. იხ. დასახ. „ანთოლ.“, გვ. 609. შდრ. ეფრემ მცირის თარგმანი: „... გინა სახიერება“). ფსევდო-დიონისეს ღმერთი ყველა განმარტებაზე და დახასიათებაზე აღმატებული აბსოლუტია, როგორც ბიბლიური პიროვნული ღმერთი, რომელსაც სახელი არა აქვს — იგი „საკუთრებელ არს“.

ფსევდო-დიონისეს წმინდა ქრისტიანული აპოფატისმი პრინციპულად უპირისპირდება ნეოპლატონისტურ აპოფატისმს.

შეიძლება ხიდაშელმა გაგვახსენოს ბიზანტიაში „ნეოპლატონიზმის“ გამოვლენების ფაქტები, მაგ., იოანე იტალის ან მიქელ ფსელოსის მაგალითებზე. მაგრამ ასეთი „აღორძინებანი“ არასოდეს არ ვასცილებიან ინდივიდუალური „ამბოხის“ უშედეგო ცდებს, ეპოქალური და საშ. საუკუნეების აზროვნების განვითარების რომელიმე საფეხურზე ყოვლისმომცველი ფაქტორის როლი მათ არ შეუსრულებიათ (თვით ბიზანტიაშიც). ისინი სპორადულ ხასიათს ატარებდნენ და სამართლიანად იყვნენ მიჩნეული გაბატონებული ეკლესიის მიერ ერთბაშად გადახვევებად. ამ ეპოქებში შრეული“ არ იზიარებდა იმას, რასაც ეკლესია და ხელისუფლება ებრძოდა (მაგ., კარგადაა ცნობილი, თუ რა ბედი ეწია ასეთ ცდებს ბიზანტიაში, კერძოდ კომნენების დროს, საკუთრივ ალექსი კომნენის მკაცრ ღონისძიებათა შედეგად).

ვფიქრობთ, რომ სამუდამოდ უნდა შევუბრუნდეთ იმ ფაქტს, რომ XI—XIII სს-ის ქრისტიანულ საქართველოში, კერძოდ თამარისა და რუსთაველის ეპოქაში (არც ადრე, არც შემდეგ), არავითარი ნეოპლატონიზმი (თავისი „პანთეიზმით“), როგორც რაიმე მნიშვნელოვანი ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც თითქოს ოფიციალურ „დოგმებს“ უპირისპირდებოდა, — არ არსებობდა. ძალიან რბილად რომ ვთქვათ, აღნიშნული ეპოქის „ელინისტურ მოდერნიზაციას“ ისტორიულ სენამდვილესთან სავსებით არაფერი აქვს.

მაგრამ ხიდაშელს შეუძლია გვითხრას, რომ მას მხედველობაში აქვს ნეოპლატონიზმის პროკლესეული სახეობა, რამდენადაც ჩვენში პეტრიწმა სწორედ ამ უკანასკნელის ძირითადი თხზულება („კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“) თარგმნა, რომელსაც რუსთაველი კარგად იცნობდა. მაგრამ ეს ფაქტი a priori გულისხმობს, რომ პროკლეს ტრაქტატი არ იყო შეხამებული ქრისტიანულ დოგმებთან და იგი, ასე ვთქვათ, „ხელშეუხებლად“ იქნა გაზიარებული ქართული აზროვნების მიერ XI—XII საუკუნეებში? ასე არ ყოფილა. პროკლეს ტრაქტატი ქრისტიანულ ასპექტში იქნა გააზრებული. ცენტრალური, პირველი იპოსტასი პროკლეს ტრიადისა უპიროვნო „ერთი“ (Единое, იგივე „სიკეთე“, „Благо“) არც

ერთ ქართველ მოაზროვნეს არ მიუღია პიროვნული ერთი-სამეზის ნაცვლად, უკეთ — პიროვნული აბსოლუტი ქრისტიანული რელიგიისა (ერთი-სამეზა) არავის გამოუცხადებია ჩვენში ზეკოსმიურ და უპიროვნო პრინციპად. რუსთაველის პოემის პირველივე სიტყვები — „რომელმან შექმნა სამყარო“ და „ვე, ღმერთო, ერთო, შენ შექმენ“... რალიკალურად უპირისპირდება პლატონისეული თუ პროკლესეული ტრიადის პირველ იპოსტასს, რომელიც „სამყაროს არ ქმნის“. რუსთაველი კრეაციონისტია, პროკლესთან კი ამგვარი რამის ძიება — სრული გაუგებრობაა.

პროკლეს მოძღვრების დალაგება (თუნდაც ლოსევისეული) კმარა, რომ ამ საკითხზე არ ვიდაოთ. არ იქნება ზედმეტი ისიც აღვნიშნოთ, რომ ვეგეტერიანული, ეგვიპტური რელიგიით გატაცებული და კიბლეს კულტის თაყვანისმცემელი პროკლე ბოროტების მიზეზს ხედავდა ადამიანის მხრით გრძნობადი საგნებისადმი გადაჭარბებულ და „ჭკუას მოკლებულ“ დამოკიდებულებაში. ამგვარი დამოკიდებულების ხუნდებისაგან ადამიანის განთავისუფლების პირობა პროკლეს ესახებოდა გონების უნარში — მისტიკური ენთუზიაზმით ანუ „წმინდა სიგიჟით“ („მანია“) აბსოლუტთან (უპიროვნო „ერთთან“ ანუ ლეთაებრავ „სიკეთესთან“) მიახლოებაში.

ძნელი არაა ამ მხრივ გარეგნული, ფორმალური ანალოგიების მოძებნა პროკლესა და ფსევდო-ლიონისეს შორის, მაგრამ საკმაო საკითხში ჩაღრმავება, რომ წარმართ პროკლეს „წმინდა სიგიჟესა“ ანუ „მანიის“ პრინციპსა და ქრისტიან-ტრიინიტარისტ ფსევდო-ლიონისეს ექსტაზს! შორის კოლოსალური განსხვავება დავინახოთ.

ვიტოვებთ იმის უფლებას, რომ ამ თვალსაზრისით განვიხილოთ მომავალში თვითონ პეტრიწის „განმარტებანი“, რომლებიც მან დაურთო პროკლეს ძირითადი ნაშრომის მისივე ქართულ თარგმანს.

აპაპი გაწერელია

P. S. თუ ეს „პასუხი“ დაიწერა, მხოლოდ იმიტომ, რომ მკითხველს არ შეექმნას ყალბი შეხედულება რუსთაველის აზროვნების ძირებზე. რუსთაველის პრობლემა კი მთელი ქართული კულტურის ცენტრალური პრობლემაა.

¹ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ, პროკლეს აზრით, ექსტაზის საშუალებით „ერთთან“ „სრული გაერთიანება“ შესაძლებელია მხოლოდ სიკვდილის შემდეგ. ფსევდო-ლიონისესთან კი ექსტაზი არაა ფორმა პიროვნულ აბსოლუტთან (ღმერთ-სამეზასთან) ისეთი „გაერთიანებისა“, როცა სუბიექტი და ობიექტი ერთმანეთში ილღევა. ამასთან, „თეოზისი“ ფსევდო-ლიონისესთან (და ქრისტიანულ მისტიკაში საერთოდ) ხდება ადამიანის სიცოცხლეშივე და ღმერთთან „აღრევის“ გარეშე. თუ ამას არ დაეჭვებთ, ყოველგვარი კამათი აზრს კარგავს.

ქ რო ნ ი კ ბ დ ა ი ნ ფ ო რ მ ა ტ ი ა

პ ე რ ს ი ს ტ ი ა რ ს ნ ის ა კ ა დ ე მ ი უ რ ი ტ ი კ ს ტ ი ს დ ა მ დ ბ ე ნ კ ო მ ი ს ი ა შ ი *

1974 წ. 13 დ ე კ ე მ ბ ე რ ა

ს ხ ლ ო მ ა ს დ ა ე ს წ რ ნ ე ნ : ა . ბ ა რ ა მ ი ძ ე , ი . გ ი გ ი ნ ი ე შ ი ლ ი , გ . კ ა რ ტ ო ზ ი ა , ც . კ ი კ ე ი ძ ე , ე . მ ე ტ - რ ე ე ლ ი , ს . ც ა ი შ ე ლ ი .

გ ა ნ ი ხ ი ლ ე ს ს ტ რ ო უ ე ბ ი : 329 (პ რ ო ე კ ტ ი მ ო ა მ ზ ა დ ე ს გ . კ ა რ ტ ო ზ ი ა მ , ე . ბ ი ლ ა ნ ი შ ე ლ მ ა , ლ . კ ი ე ნ ა ძ ე მ , ბ . მ ა ს ხ ა რ ა შ ე ლ მ ა , ე . ტ უ რ ა ბ ე ლ ი ძ ე მ) ; 330 ; 331 ; 331,1 ; 332 ; 333 ; 334 (პ რ ო ე კ ტ ი მ ო ა მ ზ ა დ ე ს ც . კ ი კ ე ი ძ ე მ , ნ . ა ე ლ ი შ ე ლ მ ა , ლ . გ ე უ ზ ე შ ე ლ მ ა , ლ . თ უ შ მ ა ლ ი შ ე ლ მ ა , ნ . ც კ ი ტ ი - შ ე ლ მ ა) .

329 რ ა მ ი ნ დ ო რ ს შ ე ე ჯ დ ი . ზ ა რ ი თ ა კ მ ა ი ე ვ ის ბ უ კ თ ა ც ე მ ის ა ; თ ა ნ ა მ ე ვ ის ს პ ი ს ა ს ი მ რ ა ე ლ ე . მ ს გ ა ე ს ი ფ უ ჯ ტ რ ი ს ა რ ე მ ის ა ;
ქ უ რ ე ტ ა დ ქ ა ლ - ყ მ ე ბ ი დ ა ჯ რ ი ლ ი დ გ ის თ ე მ ის ა დ ა თ ე მ ის ა ;
დ ა ვ ი ნ ც მ ნ ა ხ ის , ე ყ ე ვ ის ე რ თ წ ლ ა მ დ ის კ ე უ ხ ა ნ ა ხ ე ის ა ჩ ე მ ის ა .

ს ა ი უ ბ ი ლ ე ო გ ა მ ო ც ე მ ის ა ნ გ ა ნ ს ხ ვ ა ე ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ შ ი ს ტ რ ო ფ ი ძ ი რ ი თ ა დ ა დ არ ის ჩ ა თ ლ ი - ლ ი . 1956 წ . გ ა მ ო ც ე მ ა ს თ ა ნ (ს ტ რ . 450) შ ე დ ა რ ე ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ შ ი შ ე მ დ ე ვ ი ც ე ლ ი ლ ე ბ ა : ს ი მ რ ა ე - ლ ე , მ ს გ ა ე ს ი (ს ი მ რ ა ე ლ ე მ ს გ ა ე ს ი) , დ ა ჯ რ ი ლ ი დ გ ის ე ყ ე ლ ა (ა რ ა ნ ა ე ლ ე ლ) ხ ე ლ ნ ა წ რ ა შ ი . მ ა ს არ

გ . კ ა რ ტ ო ზ ი ა მ ა ლ ნ ი შ ნ ა , რ ო მ ს ტ რ ო ფ ი არ ის ე ყ ე ლ ა (ა რ ა ნ ა ე ლ ე ლ) ხ ე ლ ნ ა წ რ ა შ ი . მ ა ს არ ი ე ნ ო ბ ს მ ზ ო ლ დ ვ ა ხ ტ ა ნ გ ის ე უ ლ ი დ ა ზ ო გ ი მ ო მ დ ე ე ნ ო გ ა მ ო ც ე მ ა . ე ნ ო ბ რ ი ე ა დ დ ა მ ხ ა ტ რ უ ლ ი თ ვ ა ლ - ს ა ზ რ ის ი თ ს ტ რ ო ფ ი გ ა მ ა რ თ უ ლ ი ა . ა მ დ ე ნ ა დ არ არ ის ს ა ფ ე უ ძ ე ე ლ ი , რ ო მ ს ტ რ ო ფ ი ჩ ა ნ ა რ - თ ა დ მ ი ვ ი ჩ ი ნ ი თ .

ა . ბ ა რ ა მ ი ძ ე მ დ ა ი . გ ი გ ი ნ ი ე შ ი ლ მ ა ა ლ ნ ი შ ნ ე ს , რ ო მ ს ტ რ ო ფ ის ძ ი რ ი თ ა დ ტ ე კ ს ტ ი შ ე ტ ა ნ ა მ ა რ თ ე ბ უ ლ ი ა . ს ე კ ი ფ ი ე უ რ ი რ უ ს თ ე ე ლ უ რ ი გ ა მ ო თ ე მ ა ა მ ი ნ დ ო რ ს შ ე ე ჯ დ ო მ ა . ს ა ი ნ ტ ე - რ ე ს ო მ ხ ა ტ რ უ ლ ი ს ა ხ ე ა ფ უ ტ კ რ ის რ ე მ ა . ი . გ ი გ ი ნ ი ე შ ი ლ მ ა , ა მ ა ს თ ა ნ ა ე ე , შ ე ნ ი შ ნ ა , რ ო მ ს ა ჰ ი რ ო ა ტ ე კ ს ტ შ ი ა ლ დ გ ე ს წ ა ე თ ხ ე ბ ა : ქ უ რ ე ტ ა დ ქ ა ლ - ყ მ ე ბ ი დ ა ჯ რ ი ლ ა , დ გ ა ს თ ე მ ის ა დ ა თ ე მ ის ა . დ ა ჯ რ ი ლ ა ა მ კ ო ნ ტ ე კ ს ტ შ ი ს ტ ი ლ ის ტ ი ე უ რ ა დ უ ფ ო რ გ ა მ ა რ თ უ ლ ი ა . დ ა ჯ რ ი ლ ა > დ ა ჯ რ ი ლ ი გ ა ს ა ე ბ ი პ რ ო ე კ ს ი ა ; პ ი რ ი ჟ ი თ კ ი არ შ ე ი ძ ლ ბ ა ვ ი ე ა რ ა უ დ ლ თ . დ გ ა ს > დ გ ი ს პ რ ო ე კ ს ი გ ა ს ა ე ბ ი ა : ს ხ ვ ა ზ მ ნ ა თ ა პ ე რ ზ ა ნ ს ი ე ვ ის ფ ო რ მ ე ბ ის ა ა ნ ა ლ ო გ ი თ ა ე ა ე პ ე რ მ ა ნ ს ი ე თ შ ე - უ ე ც ლ ი თ ა ა წ მ ყ ო .

ც . კ ი კ ე ი ძ ე : ის ფ ა კ ტ ი , რ ო მ რ ო გ ო რ ე წ ი ნ ა , ის ე მ ო მ დ ე ე ნ ო ს ტ რ ო ფ შ ი ე ყ ე ლ ა ზ მ ნ ა პ ე რ მ ა ნ - ს ი ე შ ი დ გ ა ს , ს წ ო რ ე დ დ გ ი ს ფ ო რ მ ა ს უ ჯ ე რ ს მ ხ ა რ ს . ა მ კ ო ნ ტ ე კ ს ტ შ ი ს ტ ი ლ ის ტ ი ე უ რ ა დ გ ა - მ ა რ თ ე ბ უ ლ ი ს წ ო რ ე დ ე ს ფ ო რ მ ა ა . დ გ ა ს ა ე შ ე უ ფ ე რ ე ბ ე ლ ი ა , დ რ ო უ ლ ა რ რ ე ვ ა ს ი წ ე ვ ე ს .

გ . კ ა რ ტ ო ზ ი ა : წ ა ე თ ხ ე ვ ა ს დ ა ჯ რ ი ლ ი დ გ ა ს რ ე დ ა კ ე თ ა თ ა უ მ რ ა ე ვ ს ო ბ ა უ ჯ ე რ ს მ ხ ა რ ს . ი გ ი ს ა მ რ ე დ ა კ ე თ ა თ ი გ ვ ა ე კ ს . დ ა ჯ რ ი ლ ა , დ გ ა ს მ ზ ო ლ ო დ C რ ე დ ა კ ე თ ის ნ უ ს ხ ე ბ შ ი დ ა B²-შ ი გ ვ ა ე კ ს (რ ო გ ო რ ე ც ე ნ ო ბ ი ლ ა , B² წ ა ე თ ხ ე ვ ე ბ ი თ C რ ე დ ა კ ე თ ის ნ უ ს ხ ე ბ ს ე მ ზ რ ო ბ ა) .

დ ა დ ა გ ი ნ ე ს : მ ი ლ ე ბ უ ლ ი ე ნ ე ს წ ა ე თ ხ ე ბ ა : ქ უ რ ე ტ ა დ ქ ა ლ - ყ მ ე ბ ი დ ა ჯ რ ი ლ ა , დ გ ა ს თ ე - მ ის ა დ ა თ ე მ ის ა .

330 მ ო ს რ ნ ის მ ე ე ც ნ ი დ ა ნ ა დ ი რ ი ნ ის ა რ მ ა ნ ჩ ე მ გ ა ნ ს რ ე უ ლ მ ა ნ ; მ ე რ მ ე ე ი ბ უ რ თ ი მ ო ე დ ა ნ ს . მ ი ნ დ ო რ ი თ შ ე მ ო ე კ ე უ ლ მ ა ნ ;
შ ე ე ი დ ი , შ ე ე ქ მ ნ ი ნ ა დ ი მ ი , ნ ი ა დ ა ე ლ ხ ი ნ ს ა ჩ ტ ე უ ლ მ ა ნ ;
დ ა ა წ ს ა წ ო თ ო ს ა გ ა მ ყ ა რ ა პ ი რ მ ა ნ ბ რ ო ლ ბ ა ლ ა ხ შ ე უ ლ მ ა ნ ს

ს ა ი უ ბ ი ლ ე ო გ ა მ ო ც ე მ ა ს თ ა ნ (ს ტ რ . 326) შ ე დ ა რ ე ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ შ ი შ ე მ დ ე ვ ი ც ე ლ ი ლ ე ბ ა : ჩ ე მ - გ ა ნ (ჩ ე მ მ ა ნ) . პ რ ო ე კ ტ ი მ ი ლ ე ბ უ ლ ი ე ნ ა , ო ლ ო ნ დ , ი . გ ი გ ი ნ ი ე შ ი ლ ის წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ი თ , ა ლ დ გ ე ნ ი ლ ი ე ნ ა წ ა ე თ ხ ე ბ ა ჩ ე მ მ ა ნ .

331 მ ა მ ა მ ო მ ი კ ე უ დ ა , მ ო ვ ი დ ა დ ლ ე ს ი კ ე დ ი ლ ის ა , ვ ი შ ის ა ;
ქ მ ა ნ გ ა ე უ ც უ ლ დ ა ფ ა რ ს ა დ ა ნ ს ნ ი შ ა ტ ის ა დ ა ნ ი შ ის ა ;
მ ა თ გ ა ე ხ ა რ ნ ე ს , ვ ის ზ ა რ ი დ ა ლ ე უ დ ის მ ის გ ა ნ შ ი შ ის ა ;
დ ა ე რ თ გ უ ლ თ ა შ ე ე ქ მ ნ ე ს ვ ა ე ბ ა , მ ტ ე რ თ ა — კ ს ე ნ ე ბ ა ი შ ის ა .

* გ ა ე კ ტ ე ლ ე ბ ა . დ ა ს ა წ ე ის ი ბ . „ მ ა ე ნ ე “ , 1974, № № 3, 4; 1975, № № 1, 3, 4.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 327) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: პირველი ტაჰისის სარიტომო სიტყვად ყველა ხელნაწერში იკითხება მისი-ს. ა. ე. ი. ს. ა. კონიექტურაა. რითმის თვალსაზრისით მისი-ს. ა. უკველმხრივ გამართული ფორმაა. ს. და შ მსგავსი ბგერებია.

ი. გიგინეიშვილი: მართლაც, არავითარი საფუძველი არ არსებობს კონიექტურის მოხმობისა.

ც. კიკვიძე: ერთადერთი საფუძველი კონიექტურისათვის აქ რითმის გამართვის საკითხია. ისი-ს. ა. / იში-ს. ა. არაიდენტური რითმაა.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: დღე საკუდილისა მისისა.

331.1 აქ გლოვა ტარიელისგან, სიკუდილი სარიდანისა;

იგ სრულ შავითა შემოსა მის ლომნაკეთის ტანისა;

იგ გლოვით გამოსასულელად პატიყთ ფარსადანისა;

და აწ დაბადება ქალისა მთვარულემ მონაჯანისა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 452!) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ტარიელის-გან, სიკუდილი (ტარიელისგან სიკუდილი). პროექტი მიღებულ იქნა.

332 მე წელიწდამდის ბნელსა ვეჟე საწუთროგაუღებუელი.

დღისით და ღამით ვაებდი, ვერისგან სულდაღებული;

გაყვანად ხასნი შოვიდეს, მითხრეს მეფისა მცნებული,

და ებრძანა: ზეილო ტარიელ, ნუ ხარ შავითა ღებული.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 328) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვაებდი (ვეაებდი).

ი. გიგინეიშვილი: საჭიროა აღვადგინოთ წაკითხვა ვ ე ვ ა ე ბ დ ი. S₁ ვ საჭიროა პირთა აღ-რევის ასაძილებლად. მართალია, ძველ ქართულში S₁ ვ უ და ვ-ს წინ, ჩვეულებრივ, არ იხმარებოდა, მაგრამ ფუძისეული ვ-ს წინ S₁ ვ უფრო იყო შემონახული, ვიდრე უ-ს წინ.

ც. კიკვიძე: პირთა აღრევის საშინაობა მაშინაც არის, როცა ზმნის ფუძე უ-თი იწყება, მაგრამ, ძველი ნორმების თანახმად, ჩვენ ამ შემთხვევაში S₁ ვ-ს არ ვწერთ. ასევე უნდა მოვიქცეთ ვ-თი დაწყებულ ფუძეებთანაც.

დაადგინეს: შემოწმდეს ძველ ძეგლებში S: ვ-ს ხმარების სიხშირე ფუძისეული ვ თან-ხმოვის წინ და ამის შედეგად გადაეწყვიტოთ მასი ხმარების საკითხი „ეფთხისტყაოსანში“.

სტროფის ბოლოს წერტილის ნაცვლად დაისვა ძახილის ნიშანი.

333 ჩუენ უფრო გპტიკვის იგი, ვინ დაგპაკლდა სწორად თავისა.

ასი ებოძა საჭურჭლე, ებრძანა აქდა შავისა,

ბოძება მისეულისა სრულისა საკარგავისა;

და ზეენ გქონდეს ამირბარობა, ქმნა მისეე საურავისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 329) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

334 აენთი, დამწუეს მამისა საკმილთა დაუმტობელთა;

უკანის გამომიყვანეს ხასთა მათ წინამდგომელთა;

გამოსლვისათუის ზეიმი შექმნეს ინდოეთს მფლობელთა.

და შორს მომეგებნეს, მაკოცეს პატივით ვითა მშობელთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 330) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაჰში უ კ ა ნ ის (=შემდეგ) კონტექსტის მიხედვით გაუპართ-ლებლია. უფრო მართებული ჩანს რიგ ხელნაწერში დაუღლი წაკითხვა უ კ უ ნ ი თ.

ა. ბარამიძე: უ კ ა ნ ი თ > უ კ ა ნ ის მორეოდნელია, საწინააღმდეგო პროცესი კი და-საშვებია. A²-ში გვაქვს წაკითხვა ბ ნ ე ლ ე თ ი თ. ეს კარგი მოწმობაა იმისა, თუ როგორ ხდებოდა აღნიშნული სიტყვის გააზრიანება: უკანის > უკუნით > ბნელეთით.

ე. მეტრეველი: უ კ უ ნ ი თ ფორმას უნდა მივცეთ უპირატესობა, რადგან უ კ ა ნ ის სხვაგან არ დასტურდება „ეფთხისტყაოსანში“.

გ. კარტოზია: უ კ ა ნ ის ისევეა ნაწარმოები, როგორც წ ი ნ ა ს (=წინაას), რომელიც „ეფთხისტყაოსანში“ ხშირად იხმარება.

ც. კიკვიძე: უ კ ა ნ ის ფორმა ძველ ტექსტებში საკმაოდ დასტურდება.

ს. ცაიშვილი: უ კ ა ნ ის (=შემდეგ) ამ კონტექსტში საეხებით შესაფერია: ტარიელი მამის გლოვის შემდეგ გამოიყვანეს ხასებმა.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა უ კ ა ნ ის (წინააღმდეგინ: ი. გიგინეიშვილი და ე. მეტრეველი).

ო. გიგინეიშვილი: ამავე ტაეპში ნაცვლად წაითხვისა ხასთა მათ წინამდგომელთა უნდა იყოს ხასთა და წინამდგომელთა. ხახი დიდებულს, მეფესთან დაახლოებულ პირს ნიშნავს, წინამდგომელები კი დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლები იყვნენ. წინამდგომელი ხასი შეუძლებელი გამოქმბა.

რედაქციის წევრებმა არ გაიზიარეს ეს ვარაუდი. ტექსტში დარჩა წაითხვა: ხასთა მათ წინამდგომელთა (=წინამდგომელმა ხასებმა).

1874 წ. 27 დეკემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 334,1; 335; 335,1; 335,2; 335,3; 335,4 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კეტიციშვილმა); 335,5; 335,6; 335,7; 335,8; 336 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. კეტიციშვილმა, ნ. წაქაძემ).

334,1 თუალთა ჩემთა ცხელი ცრემლი აწინდლისა უფრო დიან;

წლისა ჰამა გარდევიადე, სიმძიმისა მითხრობდიან;

ასრე გაჰქე. ჩემი ჯგარი: «არ დარჩების», — იტყოდიან;

და ზოგნი ტირან მამოსათუის, ზოგნი ჩემთვის ტიროდიან.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 456) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გაჰქე (გაეხე). პროექტი მიღებულ იქნა.

335 მათ საჯდომთა ახლოს დამსტუნს. პატევს მცემდეს ძისა დარად.

მის კელისა საურავი მათ ორთავე მითხრეს წყნარად;

ურჩ ვეჰმენ და მისეულთა წესთა ქვევა მინდა ზარად.

და არ მომეშუნეს. დავმორჩილდი, თაყუანის-ვეც ამირბარად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 331) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: თაყუანის-ვეც (თაყუანის-მცეს).

ც. კიკვიძე: პროექტის მომზადებელმა ჩგუფმა თაყუანის-ვეც ირჩია, რადგან ამით უფროს-უმცროსობის წესი, ეტიკეტი დაეუღია.

რედაქციის წევრებმა უკრადლება მიაქციეს აგრეთვე იმასაც, რომ ტაეპში დაეგომოჩილდი ზმანსთან თაყუანის-ვეც უფრო ბუნებრივია, ვიდრე თაყუანის-მცეს.

პროექტი მიღებულ იქნა.

335,1 თავადობა ინდოთა და მრავალთაჲ მქონდა სხუთათ:

ენაპირობდი, თუ ვინ იყვის მავნებელი ჩემთა სპათა.

ხალვად ეჯდო და ვისარებდი, ზემი შექნი მღერა-სმათა;

და სპათა ემოსდი, ვნადირობდი, ქება თქუიან ჩემთა სპათა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 458) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: თავადობა (პატრონობა), ინდოთა (პინდოთა), ზემი (ზამი). პროექტი მიღებულ იქნა.

335,2 აეთანდილ ყურსა უგდებდა ამბავსა საამებელსა,

ეტყუის, თუ: „ლომო. ნეტარმი ყოველსა შენსა მხლებელსა

მე გაეახარო, რა ეკადრო ჩემთა საქმილთა მდებელსა;

და ღმერთი არ მამკლავს, მგონია, თქუენვად ვალდაუდებელსა“.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 458) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უგდებდა (უპყრობდა); მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად ძახილის ნიშანია. პროექტი მიღებულ იქნა.

335,3 რაღა იგი სიცოცხლე, ვინ არ ა შენდა ყოფილი

ღვარი გამრავლდა ცრემლისა, ბალს არ აშენდა ყოფილი;

გულსა ქვაქნილსა დანისა ვით არა შენდა ყოფილი;

და შეიდთა მნათობთა სინათლე გაქუს არა შენ დაყოფილი.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 458) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ქვაქნილსა (ქვა-მქნილსა), შენ დაყოფილი (შენდა ყოფილი). პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციას მაქამათა აზრი ასე ესმის: ა) ვინც არ არის შენთვის გაჩენილი; ბ) ბალში არ აშენდა გამყოფი, ზღუდე, ქებიანი; გ) ყოფილი=შეყოფილი; დ) დაყოფილი=დაბნელებული, დასვებული.

335.4 კულავ ასმათ ჰკადრა: „ვიციმცა, გული ცეცხლთაგან მურია, მაგრამ სრულუქმენ ამბავნი, ესე ყმა მონასურია; ამასცა სჭირან პატიენი, ვერ არის აქა მდგურია; და აღრე წავიდეს, გარგოს რა, ქნას საქმე მოძმურია“.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 458³) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირველი ტაეპის ბოლოს მძიმეა წერტილ-მძიმის ნაცვლად. პროექტი მიღებულ იქნა.

335.5 ტარიელ დუნად ცრემლისა კულავ გაამრავლა მიღლები, რა მოაგონდის მოყუარე და დღენი წაქდომილები; ვარდას ასველებს, ინდოთა რაზმი ჩანს უნდომილები; და ეგრევე შენ ხარ, სიცოცხლე, გული რაზომცა მიღები.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 458₄) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. რედაქციამ შესამე ტაეპის ბოლოს წერტილ-მძიმის ნაცვლად წერტილი დასვა; მეოთხე ტაეპი, როგორც ტარიელის სიტყვები, ბრჭყალებში ჩაისვა; ამავე ტაეპში მძიმე ამოღებულ იქნა ხ არ ზმის შემდეგ.

335.6 ტარიელს თქალნი სისხლისა ცრემლითა დაღამებთან, თქა: „ნახვისაცა უღირსსა ვისგან საქმილნი მდებთან, უმისოდ ძმანი რად მძმობენ, ანუ რად დანი მდებთან და აწყა ვაკენებ დღესა მას, ოდითგან ცეცხლი მდებთან.“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 459) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ოდითგან (ოდიდგან). პროექტი მიღებულ იქნა.

335.7 აპა, ძმაო, რადგან მკითხე, ცხელი ცეცხლი მიახლია; ჩემთა ჳირთა მაჰარებლად მისი მზრდელი მიახლია; მუდმით მწუვედის ცეცხლი ცხელი, მეტად ველარ ვიახლია. და შენად შეყრად არ მომკუდარუარ, ჳირი ასრე ვიახლია.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 460) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ვიახლია (ვეახლია) [შესამე ტაეპში]; ჳირი (ჳირნი). პროექტი მიღებულ იქნა.

335.8 ღმრთისა კაცთა სიყუარული ჩუენზედ ოდეს გამორჩნდების, ჩუენ სიუღილი ღხინად მოგუტეს, შემოქმედსა რა აქლდების. ზოგთა შეჰკრავს წამისყოფად, ზოგნი ცადმდე ამაღლდების, და მით ერთითა შეგუბირალოს, წყალობანი ჩუენ მოგუბუბდების“.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 461) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ღმრთისა (ღმერთსა), ოდეს (ოდის), წამისყოფად (წამის ყოფად), წყალობანი (წყალობითა), მოგუბუბდების (მოგხვდების).

რედაქციამ პირველი ტაეპის ბოლოს დასვა კითხვის ნიშანი, მეორე ტაეპის ბოლოს — ძახილის ნიშანი.

336 აღარა ვიცი, დამვიწყდეს, თუცა დიადი წელია; გიაზბო ჩემი ამბავი, განა რაზომცა ძნელია; მისუ და მუხთალი სოფელი მიწყვი ავისა მქმნელია, და მისთა ნაჰუესთა წინწალი დამეცა ხანგრძლად მწუელია“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 332) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციის წევრებს განსხვავებული აზრი აქვთ სტროფის ნამდვილობის თაობაზე. ვანსხვავებულად ესმით პირველი ტაეპის შინაარსიც.

დაადგინეს: რედაქციის თითოეულმა წევრმა წერილობით წარმოადგინოს თავისი მოსახრებაანი ამ სტროფზე.

1976 წ. 17 იანვარი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, შ. ძიძიგური.

რედაქციის წევრები დაუბრუნდნენ 316 სტროფის („ასმათ, მითხრობდი, რაცა სცნა ჩუენ გან ამბობა ცილისა“) განხილვას (იხ. 1974 წ. 15 ნოემბრის ოქმი).

რედაქციამ სტროფი შეიტანა ძირითად ტექსტში (მომხრენი: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ე. მეტრეველი, შ. ძიძიგური; წინააღმდეგნი: გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე). მეორე ტაეპში შევიქმენ შეიკვალა შევიქმენ ფორმით.

შემდეგ განიხილა სტროფები: 337; 337,1; 338; 339; 339,1; 340; 341 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცქიტიშვილმა, ნ. წაჭაძემ); 341,1;

342; 343 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარა-შვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

337 კელა დაიწყო თქმა ამბისა მან. რა ხანი მოიტირა:
„დღესა ერთსა მე და მეფე მოვიდოდით, გუწინადირა;
მიბრძანა, თუ «ქალი ვნახოთ», კელი კელსა დამიჭირა.

და მის ქამისა მკსენებელი მე სულდგმული არ გიქუირა?!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 333) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის, იმის ვარდა, რომ სტროფის ბოლოს კითხვის ნიშნის ნაცვლად კითხვისა და ძახლის ნიშნებია დასმული. პროექტი მიღებულ იქნა. მესამე ტაეპში შეიცვალა პუნქტუაცია: «ქალი ვნახოთ!» — კელი კელსა დამიჭირა.

337.1 ველს გაეედით ნადირობად, უცხო რამე ქარი ქროდა;

მეფე ბრძანებს: «ვინადიროთ», ჯარს გარე ეხუეოდა;

ჩუენ ვიარეთ, ქუეითებსა ჭალა გარე მოეწროდა,

და რა ესე თქუა, ყმა ატირდა, ცრემლი ცხელი ჩამოეწოდა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 464) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნადირობად (სანადიროთ); მესამე ტაეპი არ არის ჩასმული კუთხოვან ბრჭყალებში. რედაქციამ მეორე ტაეპში შეცვალა პუნქტუაცია: «ვინადიროთ!» — ქარი გარე ეხუეოდა; მესამე ტაეპის ბოლოს დაიხურა ჩვეულებრივი ბრჭყალები და დაისვა წერტილი.

338 მეფემან ახმა დურაჯთა მითხრა მიტანად ქალისა,

გამოუხუენ და წაეედით ჩემად სადებლად აღისა;

მაშინ დაევიწყე გარდაქდა მე საწუთროსა ვალისა.

და აღმასისა კამს ლახუარი ლახურად გულისა სალისა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 334) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გამოუხუენ (გამოუხევენ). პროექტი მიღებულ იქნა.

339 ბალჩა ვნახე უტურფესი ყოვლისავე საღვინოსა;

მფრინველთაგან კმა ისმოდა უამესი სირინოსა;

მრავლად იყო სარაჯები ვარდის წყლისა აბანოსა.

და კარსა ზედა მოჰყარვიდა ფარდაგები ოქსინოსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 335) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

გ. კარტოზიამ შენიშნა, რომ არ არის სწორი ლიტერატურაში ბოლო ხანებში გამოთქმული ვარაუდი, თითქოს სირინოსა = ს ი რ ი ნ ო ს ს ა (ე. ი. ერთი ს დაკლებული იყოს რთმისათვის). ს ი რ ი ნ ო ს ა ნათესაობითი ბრუნვაა ს ი რ ი ნ ო სახელისა, რომელიც ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში დადასტურებულია.

339.1 ზღუდელ მოვილიდა ზურმუხტი, ხე ალვა დარიგებითა;

მეფე გარდაქდა მუნ, სადა კოშკი დგა ფაზარგებითა;

შიგნით შევედით, სრა დაგუხუდა, მოცული ფარდაგებითა.

და მაშინ ნასობთა ლახუართა, სულნი, ვით დაუდგებითა!

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 467) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: კოშკი დგა ფაზარგებითა (კოშკად ფაზარი გებით ა), მოცული (მოცეული). პროექტი მიღებულ იქნა.

340 ვიცოდი, სწადდა არვისგან ნახეა მის მზისა დარისა,

მე გარე ვედე და მეფემან შევლო ფარდაგი კარისა;

ვერას ვხედევდი, ოდენ კმა მესმოდა საუბარისა.

და ასმათს უბრძანა გამოხმა დურაჯთა ამირბარისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 336) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

341 ასმათ ფარდაგსა აზიდნა, გარეთ ვედე მოფარდაგულსა;

ქალსა შეეხედენ, ლახუარი მეცა ცნობასა და გულსა.

მოვიდა, მივსეენ დურაჯნი, მთხოვა ცეცხლითა დაგულსა.

და ვამე, მას აქათ საქმილსა დაუწუაე ნიდაგულსა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 337) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გარეთ (გარე), მივსეენ (მივსენე), დაუწუაე (დაუწვაე).

რედაქციამ აღადგინა წაკითხვა გ ა რ ე. მეოთხე ტაეპში დაიწერა ვ ა მ ე ე.

341.1 კალი მოდგა დურაჯთათის. ტანად სარო, ლამაზენა.
მადლი ჰკადრა კელმწიფეს: «სახლი შენი ააშენა»
კელთა მიესვენ წასახმელად, ააყბედა ტკბილი ენა:
და «მადლი მისსა შემოქმედსა, ვინ შენებრი დააშენა»

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 470) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: დურაჯ-
თათის (დურაჯთათის), სარო, ლამაზენა (სარო ლამაზენი), კელმწიფესა (ხელმწიფემან),
ააშენა (ააშენი), წასახმელად (წასახმელად), ააყბედა (ააყბედენა), ტკბილი (ტკბილად), ენა
(ენი), დააშენა (დააშენი); პირველი ტაეპის ბოლოს წერტილ-მძიმის ნაცვლად დასმულია მძი-
მე, მეორის ბოლოს — წერტილის ნაცვლად ძახილის ნიშანი; მესამე ტაეპის ბოლოს —
წერტილ-მძიმის ნაცვლად ორწერტილი. მეოთხე ტაეპი ჩასმულია კუთხოვან ბრჭყალებში და
ბოლოს წერტილის ნაცვლად დასმულია ძახილას ნიშანი.

პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციის წევრებს განსხვავებულად ესმით პირველი ტაეპის სარიტმო სიტყვის მნიშვნე-
ლობა.

ი. გიგინეიშვილი: ლ ა მ ა ზ ე ნ ა კომპოზიტი უნდა იყოს (=ენალამაზი). ამგვარი წარ-
მოება რუსთველისათვის დამახასიათებელია.

გ. კარტოზია: ე ნ ა სარიტმოდ მესამე ტაეპშია გამოყენებული, ამიტომ პირველ ტაეპში
მისი არსებობა საეჭვოა. ლ ა მ ა ზ ე ნ ა ხელოვნური ფორმა ჩანს (=ლამაზი). საყურადღებოა,
რომ ხელნაწერებში იგი ყველგან ერთ სიტყვად არის ჩათვლილი.

342 აწ წაქდეს იგი ნათელნი, მზისსაცა მოწუნარენი!

მისი ეერ გასძლო ქსენება, დაბნდა და სულთქნა მწარენი;

ყმა და ასმათი ტიროდეს, კმას სცემდეს იგი არენი;

და ჭმუნვით თქუეს: „შკლავნი ცულ ჭმნილან, ვაა. გმირთა მემუქარენი!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 338) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ვაა-
(ვა). პროექტი მიღებულ იქნა.

343 ასმათიან წყალი დაასხა, ცნობად მოვიდა ტარია,

დიდხან ვერა თქუა, სეუდამან გული შეუპყრა, დარია;

დაჯდა და მწარედ სულთითქნა, ცრემლი მიწასა გარია,

და თქუა: „ჩემგან მისი ქსენება, ვაამე, რა დიდი ზარია!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 339) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ვაამე
(ვაამე). პროექტი მიღებულ იქნა.

1875 წ. 31 იანვარი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ე. მეტრეველი, ს. ცაი-
შვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 344; 344,1; 344,2; 345; 346; 347; 348; 349; 350 (პროექტი მოაშუ-
დეს გ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელოძემ); 351;
352; 353 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალი-
შვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

344 მიმდონი საწუთროსანი მისთა ნივთთაგან რჩებთან,

იშუებუნ, მაგრა უმუხთლოდ ბოლოდ ვერ მოურჩებთან;

ვაქებ ჭკუასა ბრმენტასა, რომელნი ეურჩებთან.

და ასმენდი ჩემთა ამბავთა, თუ სულნი შე-ღა-მრჩებთან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 340) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

344,1 რო მნათი

გამოჰკრთის მუნით სინათლე . . . მზერასქა],

ეს ქუე ძეს მისთუის უცნობო, იგი ტახტ[ზე] ზის ზე რასა.

და წიგნსა უკითხვენ, სწამლობენ, სინჯვენ მაჯისა ძგერასა.

სტროფი არის მხოლოდ B² ნუსხაში (მიწერილია აშაზე). დაბეჭდილია წიგნში: ვეფხისტ-
ყაისონის ხელნაწერთა ვარიანტები. ნაკვეთი მეოთხე. გამოსაცემად მოამზადა ივანე ლოლა-
შვილმა. თბ., 1963, გვ. 1227. აქ დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლი-
ლება: ... რო მნათი... [იგი უებ]რო მნათი რა იქს სარ...), ტახტ[ზე] (ტახტ[სა]), უკითხვენ
(იკითხვენ).

პროექტი მიღებულ იქნა.

იგ ზაფრან

ლალ

და მტერდაცე

ვის რას მიიკვალ

სტროფი არის მხოლოდ B2 ნუსხაში (აშოაზა მიწერილი). დაბეჭდილია წიგნში: ვეფხის-ტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები. ნაკვეთი მეოთხე. თბ., 1963, გვ. 1228. აქ დაბეჭდილ ტექსტთან შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე ტაეპის დასაწყისში „ვარიანტები“ კითხულობენ დიდნი სიტყვას; მესამე ტაეპში ლალ-ის წინ კი ... ხრებუნენ-ს. პროექტი მიღებულ იქნა.

345 დურაჯნი მივსცენ, გავიღე სხუა ვერა გზალა თავისა, დავეცი. დავბნდი, წამიკდა ძალი მქართა და მკლავისა, რა სულად მოვე, შემესმა კმა ტირილისა და ვისა:

და გარე მომრტყმოდეს ჯალაბნი, ვითა ჩამსდომნი ნავისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 341) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

346 შიგან ვწუე დიდთა დარბაზთა ტურფითა საგებულთა, ზედ დამტროდეს მეფენი ცრემლითა უშრობელითა, პირსა იხოკდეს კელითა, ღაწუისა გამპობელითა.

და მუყრნი მოასხნეს, სენითა მთქუეს გამაბეზებულთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 342) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

347 მე რა მნახა თქალახმული, მეფე ყელსა მომხუჩია, ცრემლით მითხრა: «შვილო, შვილო, ცოცხალ ხარ-ღა? სიტყუა თქტია!» მე პასუხი ვერა გავეც, ვითა შმაგი შეეკრთი დია,

და კულა დავეცი დაბნედილი. გულსა სისხლი გარდმეთხია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 343) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

348 სრულნი მუყრნი და მულიმნი მე გარე შემომცვიდიან; მათ ქელთა ჰქონდა მუსაფი, ყოველნი იკითხვიდიან; მტერდაცემული ვეგონე, არ ვიცი, რას ჩმახვიდიან.

და სამ დღემდის ვიყავ უსულოდ. ცეცხლნი უშრეტნი მწუტიდიან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 344) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

349 აქიმნიცა იკუირებდეს: «ესე სენი რაგუარია? სამკურნალო არა სჭირს რა, სევდა რამე შემოჰყრია».

ზოგჯერ შმაგად წამოვიჭრი, სიტყუა მცთარი წამერია.

და დედოფალი, ზღუასა შეიქს, მას რომ ცრემლი დაუღტრია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 345) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: შეიქს (შეიქს).

ა. ბარამძე: სწორია, რომ მეოთხე ტაეპში დე ღო ფ ა ლ ი სასვენი ნიშნით არის გამოყოფილი მომდევნო ფრაზისაგან. ვუკ. ბერიძე მართებულად მიუთითებდა, რომ არ ვარჯა გამოთქმა „დედოფალი ზღვასა შეიქს“.

შ. ძიჭივრი: ვუკ. ბერიძე აღნიშნული სიტყვის შემდეგ ძახილის ნიშანს სვამდა და ეს უფრო მართებულა, ვიდრე ძმძმე.

დაადგინეს: დარჩეს ძმძმე. პროექტი დამტკიცდეს.

350 სამსა დღესა დარბაზს ვიყავ არ ცოცხალი. არცა მექდარი:

მერმე ცნობა მომივიდა, მივხუდი რასმე მიუმხუდარი;

ვთქვი, თუ: «ჰაჰ-ჰაჰ, რაშიგან ვარ მე სიცოცხლეგარდამქდარის!»

და თმობა ვსთხოვე შემოქმედსა, ეკადრე სიტყუა საშუდარი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 346) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ჰაჰ-ჰაჰ (ჰაი). პროექტი მიღებულ იქნა.

351 ვთქვი, თუ: «ღმერთო, ნუ გამწირავ, აჯა ჩემი შეისმინე.

მომეც ძალი დათმობისა, ცოტად ვითა აღმადგინე,

აქა ყოფა გამამკლავნებს, სახლსა ჩემსა მიმანწინე!»

და მანვე ქმნა და მო-რე-ვჯობდი, გული წყლული გავარკინე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 347) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაეპის სარიტომ სიტყვად მიმავწინეს ნაცვლად უნდა მივიღოთ მიმავწინე (==მიმავწიე), რომელიც შინაარსობრივად უფრო უხდება კონტექსტს. ამ წყიხთხვასთან ახლოს დგას A³-ის მიმავწინე და B¹¹-ის მიმავწინე. ძველ ქართულში ევ-სუფიქსიანი ზმნები აორისტიის მრავლობითში ზოგჯერ ორ ნარს წარმოაჩენდნენ: მიმავწინა. ლიტერატურაში (ი. იმნაიშვილი) ორი ნ-ს არსებობა ახსნილია მრავლობითობის ნ-სუფიქსთან ევ-სუფიქსისეული ვ თანზმონის ასიმილაციით. როგორც უნდა აიხსნას ასეთი ფორმების მიღება, ორნარიანი ფორმები საკმაოდ დასტურდება ძველ ქართულში. მრავლობითში ორი ნარს არსებობა ქმნიდა საფუძველს, რომ მხოლოდობითში გადასულიყო ნ, როგორც ზმნის სუფიქსისეული ელემენტი. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ პოემის ერთ ჩანართ სტროფში მთელი რიგი ხელნაწერი კითხულობს მოგავწინა ფორმას მოგავწინა მნიშვნელობით: „ნუ დაგვხოცო, მისსა ძალსა, ვინცა აქა მოგავწინა“ (1612). სტროფის სათუაღავი 1937 წლის საიუბილეო გამოცემის მიხედვით).

გ. კარტოზია: მრავლობითის ნ სუფიქსის წარმოჩენა მხოლოდობითის ფორმაში მოულოდნელია. ქართულში ანალოგიური ფორმების არარსებობა აძნელებს ამ წყიხთხვის (მიმავწინე) გაზიარებას. ერთადერთი პარალელი ჩანართი სტროფიდან, ვფიქრობ, საკმარისი არ არის. ამასთან მიმავწინე ამ კონტექსტში საუხვებით დამაკმაყოფილებელი სიტყვაა.

ლადაგინეს: მიღებულ იქნეს წყიხთხვა მიმავწინე.

352 ზე წამოვეჯე. მეფისასა კაცი დია მოვიდოდა.

ახარებდეს: «წამოჯდაო». დედოფალი გამობრბოდა;

მეფე მობრბის თავშიშუელი, არ იცოდა, რას იქმოდა,

და იგი ღმერთსა აღიდებდა, სხუა ყუელია უჩუმოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 348) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციამ პირველი ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად მძიმე დასვა.

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეპის სარიტომ სიტყვა უჩუმოდა ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, გაგებულია სასხვისო ქიევის ფორმად (უჩუმოდა ის მას). სინამდვილეში აქ უნდა გვექონდეს უჩუმო სიტყვიდან ნაწარმოები ერთნარიანი ზმნა. შტრ. მსგავსი წარმოება „ვეფხისტყაოსანში“: უმზნეო — უმზნეოდა, უდილო — უდილოდა, მიდამო — მიდამოდა.

ი. გიგინეიშვილი: ნასახელარ ზმნათა ამგვარი წარმოება სათანადო პარალელებით არ არის შემარგებელი. უჩუმოდა, ისევე როგორც უმზნეოდა, უდილოდა, მიდამოდა, შეიძლება გავიგოთ, როგორც შედგენილი შემასმენელი: უჩუმოდა (ასევე: უმზნეოდა, უდილოდა, მიდამოდა).

გ. კარტოზია: ნასახელარ ზმნათა ამგვარივე წარმოება უნდა გვექონდეს თანზმონიფუძიან ექ სახელიდან წარმოქმნილ ექდა ზმნაშიც (მის მოყმისა წესი იყო, მეტსა თურე არა ექდა).

353 იქით და აქათ მომისხდეს, მახტრიტეს სახტრეტელია;

მე მოვაქსენე: «ბატრონო, გული აწ უფრო მრთელია;

ცხენსა შეჯდომა მწადიან, ვნანხე წყაღნი და ველია».

და ცხენი მომგუარეს, შეცა-ვეჯე. მეფე ჩემთანა მელელია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 349) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

1876 წ. 14 თებერვალი

სხლომას დავსწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 354; 354,1; 355; 355,1; 356; 356,1; 357; 358, 359 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ციტიშვილმა), 360; 361; 362; 363; 364; 365 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კობერიშვილმა, თ. ციტიშვილმა, ნ. წაქაძემ).

354 გამოვედით, მოვიარეთ მოედანს და წყლისა პირსა;

ჩემსა მივე, დავაბრუნე, მეფე მომყვა სახლთა ძირსა.

შინა მოვე, უარ გატე, სხუა დამერთო ჭირი ჭირსა;

და ვთქუი, თუ: «მოვეუღე. ბედი ჩემი ამის მეტსა რასდა ღირს-ა»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 350) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: რას-ღა (არას).

ი. გიგინეიშვილის აზრით, მე-3 სტრუქტურში მოკე-ს ნაცვლად უნდა იყოს მიევი. რედაქციამ პროექტი მიიღო უცვლელად.

354.1 ფარსადან ღმერთსა შესწირა, რაცა აქტს მოგებულა; ყოველნი მადლსა შესწირენ, მცირე და დიდებულა; დიდოფალი ტირს, ცხელითა ცრემლითა მიღებულა, და წამწამ მოვიდის, მნახვიდის ტან-საროდ აგებულა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 484) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ტან-საროდ (ტან-საროდ).

მე-4 სტრუქტურში წამწამ დაიწერა დეფისით (წამწამ) და ტან-საროდ — ერთად (ტანსაროდ).

355 ზაფრანის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან, გული უფრორე დამიჭრა ათიათასმან დანამან.

საწოლის მეკრე შემოვდა, მოლარე გაიყვანა მან;

და ვთქუი, თუ: «რა იცის ამბავი, ნეტარ, ან იმან, ან ამან?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 351) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

355.1 ქალი მოვიდა, იკითხა ამბავი რაზმთა მფრეწისა, ტანად ალვა და ლომგული, პირად მზე მინა რეწისა; მისთა შუქთაგან მთარესა არ ძალ-აქუ გარდახტეწისა;

და მიკმეს, მიბრძანეს ამბავი, მე მივეგებე. მე წისა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 486) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: პი-ვეგებე, მე წისა (მივეგებე მეწისა).

მე-2 სტრუქტურში მზე-ს შემდეგ დაიწერა მძიმე. პროექტი მიღებულ იქნა.

356 «მონაო ასმათისი». — «რა იცისო, — ვარქუი, — ჰკითხუ». შემოვიდა; სააშიო წიგნი მომცა, წავიკითხე;

გამიკვირდა, სხუად ვითამცა ექმენ გულისა მწუქელთა სითხე?

და მისგან ეჭუი არა მქონდა, სვედად მაწვა გულსა მით ხე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 352) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

356.1 წიგნი მომცა ასმათისი: «გული შენი ნუ დაბნდების; ვნახოთ, ამა მუხთალთაგან ჩუენსა თავსა რა მოქდების! მას მივჯური არა ჰქუიან, ვინცა დღისა წინ მოქუდების; და რასთუის უშობ, რასთუის ბნდები, სული რასთუის ამოგვდების?»

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 488) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ვნახოთ, ამა (ვნახოთ ამა), მოქდების (მოხხდების), ჰქუიან, ვინცა (ჰქუიან ვინცა), მოქუდების; (მოჰქედების), ამოგვდების (ამოგხედების). პროექტი მიღებულ იქნა.

357 მე გამიკვირდა: «სით უყუარ ანუ ვით მკადრებს თხრობასა?

მიუყოლობა არ ვარგა, დამწამებს უზრახობასა,

ჩემგან იმედსა გარდასწყუედს, მერმე დამიწყებს გმობასა».

და დაეწერე, რაცა პასუხად მართებდა ავიობასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 353) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უყუარ (უყუყარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

358 დღენი გამოქდეს. მე გული უფრორე დამწუქეს კუღავ ალთა, ვეღარ უჭურეტდი ლაშქართა, მინდორს თამაშად მავალთა; დარბაზს ვერ მივე; მკურნალთა დაიწყეს მოსლვა მრავალთა, და მაშინ დავიწყე გარდაქდა სოფლისა ღხინთა და ვალთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 354) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უჭურეტდი (უუპერტდი). პროექტი მიღებულ იქნა.

359 მათ ევრა მარგეს, მე გულსა ბინდი დამეცა ბნელისა, სხუამან ვერავინ შემატყო დება ცეცხლისა ცხელისა; სისხლი დამწამეს; მეფემან ბრძანა გაქსნევა კელისა.

და გაეიკსენ ფარვად ჰატყეთა, არვისგან საეჭუელისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 355) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

360 კელგაკსნილი, სევდიანი, საწოლს ვიყავ თავის წინა; ჩემი მონა შემოვიდა, შეეხედენ, თუ თქვას რა-ძინა? «მონააო ასმათისი». შემოყვანა უთხარ შინა.

და გულსა შინა დაუზრახე: «რა მპოვავო ანუ ვინ-ა?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 356) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: თქვას რა-ძინა? (თქვას, რა შინა.), უთხარ (ეუთხარ), დაუზრახე (დაეუზრახე).

ი. გიგინეიშვილი: მე-2 სტრიქონში -ძინა არის -ნი ნაწილაკის პარალელური ფორმა, რომელიც ხშირია ქართულში. რა ძინა ერთად უნდა დაიწეროს.

რედაქციამ მიიღო ეს შესწორება.

გარდა ამისა, რედაქციამ «მონააო ასმათისი»-ს წინ დასვა ტირე, ბოლოს კი — მძიმე.

361 მონამან წიგნი მომართუა, მე წაკითხე ნებასა; წიგნსა შეეატყუე. ლამოდა შეყრისა მოსწრაფებასა; პასუსად გავეც: «ყაშია, მართალ ხარ გააჭირვებასა;

და მოვალ, თუ მიკმობ, მე ნუ მექე მოსლვისა დაზარებასა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 357) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

362 გულსა ვარქტი, თუ: «ლახუარნი ევარ ვით დაგაღონებენ? ამობარნი ვარ, კელმწიფე, სრულად ინდონი მშონებენ; აზრად შეიქმან, საქმესა ათასჯერ შეაწონებენ.

და თუ შეიგებენ, მე მათთა არეთა არ მართონებენ».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 358) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

363 კაცი მოვიდა შეფისა: «სწადსო ამბისა სმინება».

მოყვანა უთხარ; ებრძანა: «ქმნაცა სისხლისა დინება?»

მე ეკადრე: «ქელი გაეიქსენ. დამიწყო მოჯობინება.

და წინაშე მოვალ, ამისთვის კელა უფრო მმართებს ლხინება».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 359) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უთხარ (ეუთხარ).

ა. ბარამიძე: მე-2 სტრიქონში ქმნაცა კი არა, ქმნაა უნდა იყოს.

ს. ცაიშვილი: -ცა აქ ვანა-ს მნიშვნელობით არის ნახშირი და ეს წაკითხვა უნდა დარჩეს.

ი. გიგინეიშვილი: ქმნაა კონიექტურაა, მაგრამ მისაღები ჩანს.

ც. კიკელიძე: ეგებ მოხერხდეს ქმნაცა ფორმის გააზრება სხვაგვარად და დაეტოვოს ეს წაკითხვა, რადგან ყველა ხელნაწერში ასეა.

ე. მეტრეველი: უნდა დაზუსტდეს -ცა-ს მნიშვნელობა.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა ქმნაცა; დაზუსტდეს -ცა-ს მნიშვნელობა. პროექტი მიღებულ იქნა.

364 დარბაზს მივე. მეფე ბრძანებს: «ამის მეტსა ნუ იქ. აბა!» ცხენსა შემსუა უკაპარჭო, წელთა არა არ შემაბა.

შეჯდა, ქორნი მოუტინა, ღურაჯები დაინაბა,

და მშუილდოსანნი გასაგანა, იტყოდიან: «შაბა, შაბა!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 360) შედარებით შემდეგი ცვლილება: იქ, (იქმ).

ა. ბარამიძე: მე-4 სტრიქონში უნდა იყოს: შაბაშ, შაბა.

ი. გიგინეიშვილი: სხვაგან გვაქვს შაბაშ, ამიტომ აქაც უნდა მივიღოთ ეს წაკითხვა.

მიღებულ იქნა წაკითხვა: შაბაშ, შაბა!

365 შინა დაესხედით ნადიმად მას დღესა მინდორს რებულნი;

მომღერალნი და მუტრიბნი არ იყვნეს სულდაღებულნი;

მეფემან გასცნა მრავალნი თუაღნი, ღარიბად ქებულნი.

და აუხვებულნი არ დარჩეს მას დღესა მათნი ზღებულნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 361) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.